

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASI DÖNEMDE DOĞU
AKDENİZ: ULUSLARARASI REKABET VE
DİPLOMASİ

Yıldız ÇALIKKILIÇ

Danışman
Prof. Dr. Türkmen TÖRELİ

2025

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI
DOKTORA TEZİ**

**İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASI DÖNEMDE DOĞU
AKDENİZ: ULUSLARARASI REKABET VE
DİPLOMASİ**

Yıldız ÇALIKKILIÇ

**Danışman
Prof. Dr. Türkmen TÖRELİ**

İZMİR – 2025

DOKTORA
TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Yıldız ÇALIKKILIÇ
Öğrenci No : 2019801006
Tez Başlığı : İki Dünya Savaşı Arası Dönemde Doğu Akdeniz: Uluslararası Rekabet Ve Diploması

Savunma Tarihi : 29.05.2025

Danışmanı : Prof.Dr. Türkmen TÖRELİ

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Prof.Dr. Türkmen TÖRELİ	-Dokuz Eylül Üniversitesi	
Prof.Dr. İbrahim YILMAZÇELİK	-Fırat Üniversitesi	
Dr.Öğr.Üyesi Gülsüm TÜTÜNCÜ	-Dokuz Eylül Üniversitesi	
Prof.Dr. Osman KÖSE	-Milli Savunma Üniversitesi	
Prof.Dr. Timucin KODAMAN	-Süleyman Demirel Üniversitesi	

Yıldız ÇALIKKILIÇ tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği () / oy çokluğu () ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Zehra Nilüfer KARACASULU
Müdür

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “İki Dünya Savaşı Arası Dönemde Doğu Akdeniz: Uluslararası Rekabet ve Diplomasi” adlı çalışmanın, tarafımdan akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

29/05/2025

Yıldız ÇALIKKILIÇ

ÖZET

Doktora Tezi

İki Dünya Savaşı Arası Dönemde Doğu Akdeniz: Uluslararası Rekabet Ve Diplomasi

Yıldız ÇALIKKILIÇ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Tarih Programı

Bu çalışma; iki dünya savaşı arası yıllarda Doğu Akdeniz’de uluslararası rekabet, diplomatik faaliyetleri, siyasi ve sosyoekonomik dinamikleri Türkiye politikası üzerinden incelemektedir.

İki dünya savaşının yaşandığı yıllarda Doğu Akdeniz’de yaşananlar Türkiye temel politikasından ayrı olarak ele alınamadığı için bir bütün şeklinde değerlendirilmiştir. Türkiye’nin genel politikası Doğu Akdeniz politikası ile iç içe geçmiş ve bütünleşik bir hal almıştır. Türkiye diplomatik ilişkileri ve stratejilerine odaklanmış olup, olayların sonucunu merkeze almaktan çok sürece odaklanmıştır. Türkiye’nin belirtilen yıllarda Doğu Akdeniz’de; jeopolitik stratejileri, dış politikası ve uluslararası diplomatik ilişkileri üzerine odaklanmış olup bölgesel güç dengeleri bağlamında irdelenmiştir. Bölgede var olan güç dengeleri ve diplomatik ilişkileri yorumlanmıştır. Görece kısa bir dönemi kapsadığı düşünülse de uluslararası ilişkiler bağlamında oldukça hareketli ve karışık bir dönemi kapsamaktadır. Ele alınan konuya coğrafi olarak sınırlandırılma getirilse de Doğu Akdeniz coğrafyasının ele aldığı yönü ile farklı sınırlar söz konusudur. Bu sebeple karışık bir dönemin geniş bir coğrafyası ele alınmıştır. Bölge üzerinde birçok devletin çıkarı bulunmaktadır. Katmanlı olan tarihsel yapısıyla karmaşık ilişkilerin anlaşılmasını amaçlayan çalışma hem başvurduğu arşiv belgeleri hem de tartışmacı yapısıyla var olan düzen irdelenmiştir.

Bu alışma, İki Dünya Savaşı arası Dönemde Doğu Akdeniz’de oluşan siyasi, ekonomi ve sosyal dinamikleri anlamamızı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Doğu Akdeniz, Türkiye, İki Dünya Savaşı Arası Dönem, Uluslararası Rekabet, Diplomasi, Jeopolitik, Strateji.

ABSTRACT
Doctoral Thesis
Doctor of Philosophy (PhD)
Eastern Mediterranean in the Interwar Period: International Competition and
Diplomacy
Yıldız ÇALIKKILIÇ

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of History
History Program

This study examines international competition, diplomatic activities, and the political and socioeconomic dynamics in the Eastern Mediterranean during the interwar years through the lens of Turkish policy. Given that events in the Eastern Mediterranean during this period cannot be considered independently of Turkey's core policies, they are analyzed as an integrated whole. Turkey's general policy became increasingly intertwined with its Eastern Mediterranean policy, forming a cohesive strategic approach.

Focusing on diplomatic relations and strategic considerations, Turkey prioritized the process over immediate outcomes. In these years, Turkey concentrated on geopolitical strategies, foreign policy, and international diplomatic relations within the Eastern Mediterranean, analyzing the context of regional power dynamics. The study interprets the existing balance of power and diplomatic relationships in the region. Although the period examined may seem relatively brief, it encompasses a highly active and complex era in international relations. While the topic is geographically framed, the scope of the Eastern Mediterranean's geopolitical context introduces broader boundaries, resulting in the study of a complex period across an extensive region.

Many states had vested interests in the region, and with its layered historical structure, this study aims to elucidate the intricate relationships through archival resources and a critical perspective that assesses the existing

order. Ultimately, this study seeks to deepen our understanding of the political, economic, and social dynamics that characterized the Eastern Mediterranean in the interwar period.

Keywords: Eastern Mediterranean, Turkey, Interwar Period, International Competition, Diplomacy, Geopolitics, Strategy.

**İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASI DÖNEMDE DOĞU AKDENİZ:
ULUSLARARASI REKABET VE DİPLOMASİ**

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xii
 GİRİŞ	 1

BİRİNCİ BÖLÜM

**DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE DOĞU AKDENİZ: REKABETİN VE
DİPLOMASİNİN KÖKENLERİ**

1.1. DOĞU AKDENİZ	5
1.1.1. Coğrafi Sahası	5
1.1.2. Doğu Akdeniz Terimi	8
1.1.3. Doğu Akdeniz'in Stratejik Önemi	9
1.2. JEOPOLİTİK BÖLGE SAHASI: STRATEJİK TEORİLER VE COĞRAFÎ SINIRLAR	13
1.2.1. Doğu Akdeniz'in Jeopolitik Önemi ve Teoriler	13
1.2.1.1. Kara Hâkimiyeti Teorisi	15
1.2.1.2. Deniz Hâkimiyeti	19
1.2.1.3. Kenar Kuşak Teorisi	21
1.2.1.4. Hava Hâkimiyeti Teorisi	24
1.3. TARİHSEL ARKA PLAN	25
1.3.1. Doğu Akdeniz'in Tarihsel Arka Planı	25
1.4. XVII-XIX. YÜZYILLARDA DOĞU AKDENİZ: GÜÇ, ÇATIŞMA VE DİPLOMASİ	30

1.4.1. XVII.-XIX. Yüzyıllarda Doğu Akdeniz’de Güç Mücadeleleri	30
1.4.1.1. Birinci Dünya Savaşı’nda Yapılan Gizli Antlaşmalar	40
1.4.1.2. Sykes-Picot Antlaşması	42
1.4.1.3. Saint Jean De Maurienne Antlaşması	47
1.4.1.4. Balfour Deklarasyonu	48
1.4.1.4.1. Rusya’nın Savaştan Çekilmesi ve Gizli Anlaşmaların Ortaya Çıkması	52

İKİNCİ BÖLÜM

İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASI DÖNEMDE DOĞU AKDENİZ: ULUSLARASI REKABET VE DİPLOMASİ

2.1. İKİ SAVAŞ ARASINDA TÜRKİYE’NİN İZLEDİĞİ GENEL POLİTİKA VE DOĞU AKDENİZ POLİTİKASI	54
2.1.1. İki Savaş Arasında Türkiye’nin İzlediği Genel Politika	54
2.1.1.1. San Remo Konferansı	56
2.1.1.2. Washington Deniz Anlaşması	60
2.1.1.3. Lozan Antlaşması	64
2.1.1.3. Diplomatik Gelişmeler ve Stratejiler	68
2.1.1.3.1. Korfı Adası’nın İşgâli	68
2.1.1.3.2. Fiume İşgâli	73
2.1.1.3.3. Cenevre Protokolü	75
2.1.1.3.4. Locarno Antlaşması	77
2.1.1.3.5. Türk -Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması	81
2.1.1.3.6. Musul Sorunu	84
2.1.1.3.7. Cenevre Konferansları	93
2.1.1.3.8. Londra Konferansı	99
2.1.1.3.9. Milletler Cemiyeti	103
2.1.1.3.10. Benito Mussolini’nin Dört Güç Paktı Fikrinin Oluşması	108
2.1.1.3.10.1. Dört Güç Paktı Fikrine Karşı Avrupalı Devletlerin Yaklaşımı	110

2.1.1.3.10.2. Dört Güç Paktı Metni Üzerine	
Tartışmalar	112
2.1.1.3.10.3. Anlaşmanın İmzalanması	114
2.1.1.3.10.4. Dört Güç Paktının Amacı	116
2.1.1.3.10.5. Dört Güç Paktı'nın Türk Basınında	
Yeri	117
2.1.1.4. Türkiye'nin Uluslararası Konferanslardaki Rolü	120
2.1.1.4.1. Rio de Janeiro Antlaşması	120
2.1.1.4.2. Nyon Konferansı ve Türkiye'nin Konferansa Katılımı	121
2.1.1.4.2.1. Akdeniz'de Yaşanan Korsan Saldırıları ve	
Alınan Önlemler	124
2.1.1.4.2.2. Akdeniz'de Korsan Saldırılarına Karşı	
Türkiye'nin Yaklaşımı	129
2.1.1.4.2.3. Nyon Konferansı	130
2.1.1.4.2.4. Nyon Anlaşmasında Türkiye'nin	
Tutumu	139
2.1.1.4.3. Balkan Antantı	141
2.1.1.4.4. Akdeniz Paktı	147
2.1.1.4.5. İtalya'nın Habeşistan İşgali ve Türkiye'nin	
Değerlendirmesi	152
2.1.1.4.6.- Montreux Sözleşmesi	159
2.1.1.4.7. Mondreux Sözleşmesi'nin Sovyet Sosyalist	
Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve İtalya İlişkilerini	
Etkilemesi	163
2.1.1.4.8. Sadabat Paktı	165
2.1.1.4.8.1. Sadabat Paktı Üzerine Değerlendirme	169
2.1.1.4.9. Hatay'ın Anavatana Katılması	170

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE’NİN DOĞU AKDENİZ’DE BÜYÜK GÜÇLERLE İLİŞKİLERİ

3.1. İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASI DÖNEM’DE TÜRKİYE’NİN DOĞU AKDENİZ’DE AVRUPALI DEVLETLER İLE İLİŞKİLERİ	175
3.1.1. Türkiye-İngiltere İlişkileri	175
3.1.2. Türkiye-Fransa İlişkileri	183
3.1.3. Türkiye-Amerika İlişkileri	186
3.1.4. Türkiye-Almanya İlişkileri	190
3.1.5. Türkiye-İtalya İlişkileri	194
3.1.6. Türkiye- Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) İlişkileri	206
3.2. TÜRKİYE’NİN DİĞER DEVLETLERLE İLİŞKİLERİ VE DOĞU AKDENİZ’E ETKİSİ	210
3.2.1. Doğu Akdeniz ve Ortadoğu Ayrılmazlığı	210
3.2.2. Türkiye’nin Ortadoğu Ülkelerine Karşı Tutumu	215
SONUÇ	223
KAYNAKÇA	227

KISALTMALAR

BAO. Başbakanlık Osmanlık Arşivi, İstanbul

Bkz. Bakınız

Çev. Çeviren

Ed. Editör

Haz. Hazırlayan

FO Foreign Office

Frus United States of America Department of States

n. not

PAAA Almanya Siyasi Arşiv Dışışleri Bakanlığı

s. sayfa

ss. sayfadan sayfaya

GİRİŞ

Tarih boyunca Akdeniz birçok devlet ve imparatorluğun mücadele sahası olmuştur. Bölgenin jeostratejik öneminin farkında olan İmparatorluklar, buraya özel bir önem vermişlerdir. XVIII. yüzyılda Avrupa’da meydana gelen Sanayi Devrimi, zamanla Akdeniz havzası ülkelerini de etkisi altına almıştır.

XIX. yüzyılda Doğu Akdeniz bölgesindeki güç dengelerine bakıldığında dört devletin bölgedeki yoğun faaliyetleri göze çarpmaktadır. İngiltere, Fransa, Rusya ve Osmanlı Devleti; Akdeniz’e hâkim olabilmek adına bazen ittifaklar kurup aynı safta yer alırken bazen de birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Doğu Akdeniz, dünya ticaret merkezlerinden biri hâline gelerek geçiş güzergâhı görevini üstlenmiştir. Enerjinin uluslararası ilişkilerde öneminin giderek artmasıyla birlikte küresel güçler, uluslararası sistemde etkin olmaya başlamıştır. Zamanla Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da keşfedilen hidrokarbon kaynakları üzerine şekillenen enerji temelli mücadeleler gerçekleşmiştir.

Doğu Akdeniz’de üstünlük elde etmeyi arzulayan devletler, I. Dünya Savaşı öncesinde emperyalist amaçlarını gerçekleştirmeyi hedeflemişlerdir. Savaşın sonucunda kabul edilen şartlar ile emperyalist amaçlarını doğrudan uygulayamamışlardır. Fakat Birinci Dünya Savaşı’nın ardından dönemin genel politikasından dolayı bölgede kendilerine bağlı dominyonlar kurma, sömürgeleştirme, özgürlükçü söylemler ve piyon devletler aracılığıyla amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmışlardır. I. Dünya Savaşı sonrası ve Soğuk Savaş döneminde bölgede farklı söylemler ve özgürlük vaatlerinin varlığı söz konusudur. Soğuk Savaş döneminden itibaren bölgedeki etkinliklerini sürdürmekte olan devletler, büyük şirketler sayesinde çıkarlarını korumayı başarmışlardır.

Doğu Akdeniz tarihini konu alan çalışmalarda genellikle “Enerji Keşfi Öncesi Dönem” ele alınmıştır. Bölgenin yüzyıllardır ticari bir geçiş güzergâhı olmasına değinilmiş ve özellikle “Levant” olarak tabir edilen bölgedeki ticari faaliyetlere araştırmalarda yer verilmiştir. Fakat bölge tarih disiplini ve stratejik açıdan ele alındığında, özellikle son yıllarda Doğu Akdeniz’de keşfedilmiş olan enerji kaynaklarının bölgeye büyük etkisi söz konusudur. Bahsi geçen çalışmalarda bölgede

yürütülen aktif dengeler ve şirketler bazında politikalar / stratejiler de değerlendirilmiştir.

Doğu Akdeniz Tarihi, günümüze kadar farklı bakış açılarıyla ele alınmıştır. Özellikle uluslararası ilişkiler temel alındığında bölge üzerine yapılan çalışmalarda genellikle XIX. ve XXI. yüzyıllar ön plana çıkarılmıştır. XIX. yüzyılda İngiltere ve Fransa'nın, bölgedeki hâkimiyet mücadeleleri ele alınmış olsa da Birinci Dünya Savaşı sonrasında bölgede yaşanan gelişmeler yeterince ele alınmamıştır. Doğu Akdeniz'de İki Dünya Savaşı Arası Dönem'in gözardı edildiği, bu dönemde bölgede yaşanan korsanlık faaliyetleri, yoğun silahlanma faaliyetleri ve Akdeniz Paktı fikrinin ülkeler bazında ele alınmadığı görülmektedir.

Çalışmamızda derin bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Kült eserler incelenerek çalışmamıza yön verilmiştir. Doğu Akdeniz ile ilgili çalışmalar yapan Fernand Braudel'in, "*II. Felipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*" adlı eseri coğrafya temelinde konuyu ele alması açısından farklılık arz etmektedir. Dilek Barlas ve Serhat Güvenç tarafından kaleme alınan, "*Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939) Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücü Sınırları*" adlı eserde ise Doğu Akdeniz'de yaşanan güç mücadeleleri ile sorunlar, geniş bir literatür ışığında ele alınmıştır. Özellikle uluslararası literatürde önemli bir yere sahip olan "Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi" üzerinde durulmuş olup Türkiye ve Polonya'nın politikaları karşılaştırılmıştır. Eserde, Doğu Akdeniz'de geliştirilen stratejiler ise kısmen yer bulmuştur.

Cihat Yayıncı'nın çalışmalarında, bölgenin günümüzdeki politika ve enerji kaynakları açısından önemi ile "Deniz Yetki Alanları Paylaşımı" hususu üzerinde durulmuştur. Askerî, siyasi ve stratejik konulara yer verilmiş olmasına rağmen bölgede yaşanan gelişmelerin tarihsel arka planı verilmemiştir. Cem Gürdeniz de Doğu Akdeniz Bölgesi'nin jeopolitik önemi üzerinde durarak günümüzde devletlerin bölgedeki faaliyetleri ve politikaları ile birlikte "Mavi Vatan Doktrini" kavramını da ele almıştır.

Charles Vellay'ın, "Anadolu'nun İstikbali ve Akdeniz Meselesi" adlı eserinde bölgenin Sanayi Devrimi sonrasında büyük devletlerin ilgisini çekmeye başladığı dönem ele alınmıştır. Osmanlı Arşiv Belgeleri kullanılan eserin çevirmeni Yusuf Ziya olup dili ağırdır. Yazar; İngiltere, Almanya, İtalya, Avusturya, Rusya ve Fransa'nın

bölgedeki faaliyetlerine değinmekle birlikte Birinci Dünya Savaşı ve ardından yaşanan gelişmeleri ise ele almamıştır.

Bu çalışmanın amacı; sözü edilen eserlerin yanında, bölgenin tarihiyle ilgili olarak literatürde yeterince ele alınmayan meseleleri ele almaktır. Çalışmamızda Doğu Akdeniz'in, İki Dünya Savaşı Arası Dönem'de Türkiye'nin politikası ve stratejilerini nasıl etkilediğini, diplomasi ve rekabet açısından ele almayı planlanmaktadır.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. “Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Doğu Akdeniz: Rekabetin ve Diplomasi'nin Kökenleri” başlıklı Birinci Bölüm'de Doğu Akdeniz'in coğrafi konumu ile stratejik ve jeopolitik önemine yer verilmiştir. Bölge; Kara, Deniz, Kenar Kuşak ve Hava Hâkimiyet Teorileri çerçevesinde ele alınmıştır. Ayrıca çalışmamızın konusu olan İki Dünya Savaşı Arası Dönem'de Doğu Akdeniz'de yaşanan olayların daha iyi anlaşılabilmesi açısından bölge, tarihsel bir süreç açısından ele alınmıştır. Birinci Dünya Savaşı öncesi Akdeniz Tarihi'nin kısa bir değerlendirmesinin yapılması, çalışmada ele alınan olayların nedenleri ve sonuçlarının daha iyi anlaşılması açısından gerekli görülmüştür.

İkinci Bölüm'de ise Doğu Akdeniz özelinde, İki Dünya Savaşı Arası Dönem'de yaşanan diplomatik ve siyasi gelişmelere yer verilmiştir. Bu bölümde, bahsi geçen dönemde bölgede uluslararası rekabet ve diplomasi'nin nasıl bir değişiklik gösterdiği üzerinde durulmuştur. Türkiye'nin belirtilen dönemde izlediği genel politikanın, Doğu Akdeniz'de izlediği politikaya etkisine de yer verilmiş ve bölgenin yeniden şekillenışı ele alınmıştır. Özellikle Türkiye'nin, işgallere tepki ve konferanslardaki rolüne odaklanarak diplomatik girişimleri üzerinde durulmuş, bu konferansların güç dengelerini nasıl etkilediğine yer verilmiştir. Böylece İki Dünya Savaşı Arası Dönem'de Doğu Akdeniz'de meydana gelen uluslararası rekabet ile diplomasi süreçlerinin bir bütün olarak ele alınması amaçlanmıştır.

Son Bölüm'de ise Türkiye'nin, İki Dünya Savaşı Arası Dönem'de genel devlet politikalarının ele alınması hedeflenmiştir. Aynı zamanda İkinci Bölüm'de değinilmeyen konular ve önemli gelişmelere de yer verilmesi amaçlanmıştır. Bu bölümde Türkiye'nin İngiltere, Fransa, Amerika, İtalya, Almanya ve Sovyetler Birliği ile olan ilişkileri ve bu devletlerin Doğu Akdeniz üzerindeki etkilerine odaklanılmıştır. Ayrıca Türkiye'nin, Doğu Akdeniz politikasını şekillendiren diğer devletlerle

ilişkilerine de kısaca yer verilmiştir. Ortadoğu lkelerinin, Doğu Akdeniz zerindeki etkisi irdelenerek bölgede var olan stratejik dengeler de konu edilmiştir.

Tez yazım kılavuzu gereği ayrı bir teşekkür bölümü bulunmadığından, katkı sunan kişi ve kurumlara giriş bölümünde kısaca yer verilmiştir. Bu kapsamda, sağladığı destek için Türk Tarih Kurumu'na; Almanya'daki arşiv belgelerinin gönderiminde yardımcı olan Gerhard Keiper'e ve Almanca belgelerin çevirisinde destek veren Yasemin Vural'a teşekkür ederim.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE DOĞU AKDENİZ: REKABETİN VE DİPLOMASİNİN KÖKENLERİ

1.1. DOĞU AKDENİZ

1.1.1. Coğrafi Sahası

Coğrafi olarak Akdeniz, üç bölgeye ayrılmaktadır.¹ Doğu Akdeniz bölgesi, 39°49'K ile 36°56'K enlemlerinde yer almaktadır. 016°30'D ile 036°12'D boylamları arasında bulunmaktadır. Sınırları arasındaki uzaklık, Doğu-Batı ekseninde yaklaşık olarak 930 mil, Kuzey-Güney ekseninde ise 360 mildir [Deniz mili (Nautical Mile): 1.852 m].² Genel olarak Cebelitarık ile Malta arasındaki bölge, Batı Akdeniz olarak anılmaktadır. 27 E° boylamı temel alınarak Orta Akdeniz ve 27 E° boylamının doğusundaki bölge de Doğu Akdeniz diye tanımlanmaktadır. Belirtilen iki tanımın ortak bir sınırlandırması ise 22° Doğu boylamının Doğu'sunda kalan bölge olarak yapılmıştır.³ Kabaca bir tanımla Doğu Akdeniz, temelde Akdeniz ikliminin yaşandığı ülkeleri kapsamaktadır.⁴

Literatüre göre Doğu Akdeniz, yarı kapalı bir havza olup en geniş coğrafi konumu Tunus, Bon Burnu'nun doğusu ve Sicilya Adası'nın Batı'sında bulunan Lilibeo Burnu arasında kalan bölge için kullanılmıştır.⁵ Bu çizginin Doğu tarafında kalan bölge Doğu Akdeniz, Batı'sında yer alan bölge ise Batı Akdeniz diye nitelendirilmiştir.⁶ Malta'dan başlayarak 27° boylamının Doğu'sunda kalan ve birçok devletin ortak sınırı olarak kabul edilen Doğu Akdeniz, Marmaris-Rodos geçitleri ile

¹ Emre Baysoy, **Doğu Akdeniz'in Dalgalı Jeopolitiği- Modern Bölgeden Postmodern Levant'a**, Truva Yayınları, İstanbul, 2017, s.18.

² Ulvi Keser- Gökhan Ak, **Tarih, Hukuk, Politika ve Aktörler - Doğu Akdeniz ve Kıbrıs'ta Strateji ve Güvenlik**, Hiper Yayın, İstanbul, 2020, s.15.

³ Fatoş Çakırca, **Doğu Akdeniz Meselesi'nde Türk Dış Politikası ve Türk Dışişleri Bakanlığı Söylem Analizi: Etki Alanı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans) T.C. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir, 2022, ss.5-10.

⁴ Aslıhan Şen, **Hukuki ve Siyasi Boyutlarıyla Doğu Akdeniz Mücadelesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Bölge Çalışmaları Anabilim Dalı, Karabük, 2022. s.23.

⁵ Ernle Bradford, **Akdeniz-Bir Denizin Hikayesi**, Çev. Ahmet Fethi, Köprü Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 223.

⁶ Mehmet Çelik- Alev Duran, **Türkiye'nin Bölgesel Sorunları- "Osmanlı'dan Günümüze" Doğu Akdeniz**, Hiper Yayın, 2020, İstanbul, s. 57.

Ege'ye bağlanmaktadır. Buradan da Süveyş Kanalı vasıtasıyla Kızıldeniz ile Hint Okyanusu'na bağlanmaktadır.⁷

Doğu Akdeniz ülkeleri; Türkiye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, İtalya, Suriye, Mısır, Lübnan, Yunanistan, Filistin, İsrail, Libya, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve Tunus bu bölgede bulunan devletlerdir.⁸ Doğu Akdeniz bölgesinde Türkiye, en uzun kıyıya sahip ülkedir.

Doğu Akdeniz, coğrafi açıdan mevcut denizlerin tümü ile direkt veya dolaylı şekilde bağlantılı bir konumdadır. Bu durumda Akdeniz'e hâkim olan bir devletin tüm denizlere hâkim olacağı sonucuna varılabilir. Böylece “*Dünya denizlerine hâkim olan bir devletin de dünyaya hâkim olacağı mantığı yürütülebilir*”.⁹ Doğu Akdeniz; Kasos, Rodos, Girit ve Karpatos adalarıyla Ege Denizi'nden ayrılmaktadır. Kasos, Marmaris Geçidi ve Karpatos Doğu Akdeniz'i Ege Denizi'ne bağlayan en kısa deniz geçitleridir. Akdeniz'de Süveyş Kanalı ve Cebelitarık gibi stratejik geçiş yolları bulunmaktadır.¹⁰ Süveyş Kanalı, Avrupa ile Afrika limanlarını en kısa mesafeden Güney Asya ve Doğu Afrika ülkelerine bağlayan deniz ticaret yoludur.¹¹ Bu bölge, bir düğüm noktası olduğundan dolayı “*choke-point*” deniz ticaret yollarının birleştiği bir merkez olarak tanımlanmaktadır.¹²

“*Bereketli Hilâl*” olarak tanımlanmasının nedeni, Ekvator'a bakan bir Hilâl şeklinde olmasıdır. “Bereketli Hilâl” için Türkiye'nin Güneydoğusu'ndan başlayarak Güney'de Ürdün, Suriye ve Irak; Doğu'da Zagros Dağları'nın aşağıda kalan dağlık kısımları kapsamaktadır. Dünya Medeniyet Tarihi, Doğu Akdeniz'den başlamış olup kara ve deniz ticaretlerinde önemli bir nokta olmuştur. Mısır, Yunan Medeniyetleri, Roma, Bizans, Arap, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu bu bölgede doğmuştur.¹³ Aslında bulunduğu coğrafya, geçiş güzergâhı üzerinde olmasıyla bölgenin medeniyetler beşiği olmasını sağlamıştır.

⁷ Çakırca, ss.5-10.

⁸ Hakan Özçelik, **Türkiye'nin Doğu Akdeniz Sorunu Üzerine Bir Değerlendirme, (Türkiye'nin Bölgesel Sorunları - “Osmanlıdan Günümüze”- Doğu Akdeniz**, (Ed. Mehmet Çelik- Alev Duran), Hiper Yayınları, İstanbul, 2020, s.57.

⁹ Özçelik, s.56.

¹⁰ İsmail Numan Telci- Recep Yorulmaz, **Uluslararası Siyasette Doğu Akdeniz**, Ortadoğu Yayınları, Ankara, 2020, s.7.

¹¹ Jullian S. Corbett, **Deniz Stratejisi'nin Prensipleri**, Çev. Tunçer Büyükonat, Doruk Yayınları, İstanbul, 2010, s.100.

¹² Keser ve diğerleri, s. 15.

¹³ Cem Gürdeniz, **Mavi Vatan'ın Güney Cephesi “Doğu Akdeniz”**, Pankuş Yayınları, Ankara, 2020, s.52.

Doğu Akdeniz, hem coğrafi konumu hem de var olan enerji rezervleriyle bölgesel ve küresel düzeyde önemli bir yer olmuştur. Süveyş Kanalı aracılığıyla Akdeniz’de seyreden gemilerin yolu, Ümit Burnu’nu kullanan gemilerin yolundan 7000 deniz mili daha kısa olmaktadır. Kanal, hem zaman hem de mâliyet açısından daha avantajlı olduğundan dolayı birçok devlet bu yolu tercih etmiştir. Akdeniz’den her yıl geçen gemi sayısına bakıldığında, dünya genelindeki toplam deniz trafiğinin neredeyse üçte birine karşılık gelmektedir. Akdeniz Bölgesi’nin dünya deniz trafiğinde büyük bir öneme sâhip olduğunu görmekteyiz.¹⁴

Yukarıda verilen bilgiler ışığında Doğu Akdeniz, coğrafi sınırlamalar çerçevesinde tanımlanamamaktadır. Doğu Akdeniz’in yeni bir jeopolitiği söz konusu olup coğrafi ve kültürel özelliklerinden ziyâde, ele alınan konu ve üzerindeki tehditler nedeniyle boyutları sıklıkla değişen sorunlu bir bölgedir.¹⁵ Coğrafi alanı sınırlandırılabilirdiği gibi aynı zamanda genişleyebilmektedir. Örneğin ele alınan enerji bahsinde farklı sınırlardan bahsedilebilirken su sorunu veya kültür gibi bir konu ele alındığında ise bu sınırlar farklılık arzedeabilmektedir.

Coğrafi olarak birçok şekilde tanımlanabilen Doğu Akdeniz’in bir bölge ve kendine özgü bir sistem olarak görülmesi hâlâ tartışmalı bir konudur. Genellikle Doğu Akdeniz, Ortadoğu, Kuzey Afrika, Balkanlar ve Avrupa’nın kesiştiği bir alt bölge olarak tanımlanmaktadır. *“Ortadoğu ve Doğu Akdeniz ayrı ayrı bölgeler olarak ele alınmamalıdır. Zira bu iki bölge birbirini tamamlayan bir bütün olarak ele alınmaktadır.”*¹⁶ Klasik olarak bölge Ortadoğu’nun bir alt bölgesi ya da parçası olarak ele alınıp özerk bir bütünlükten ziyâde bir uzantı olarak nitelendirilmiştir. Kopenhag ekolüne göre Doğu Akdeniz, Ortadoğu’nun bir uzantısı olarak tanımlanmıştır.¹⁷ Buna göre Doğu Akdeniz, bir bölge değildir. Bremberg’e göre ise Akdeniz, bir “bölgesel güvenlik kompleksi” olmayıp en az iki bölgenin kesiştiği stratejik bir bölgedir.¹⁸ Fakat tüm bunlar yine de bölgenin bir parçadan ziyâde aslında kendi başına bir bölge olduğunun göstergeleri olarak kabul edilebilir. Çünkü bir bölgenin en temel özelliği, diğer bölgeler ile geçişkenliğe sahip olmasıdır. Akdeniz de bu şekilde bir geçişkenliğe

¹⁴ Çakırca, ss. 5-10.

¹⁵ Baysoy, s.22.

¹⁶ Bilge Adamlar Kurulu, Doğu Akdeniz’de Enerji Keşifleri ve Türkiye, **Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi**, Bilge Adamlar Kurulu Raporu, Rapor.59, İstanbul, 2013, s.1.

¹⁷ Baysoy, s.25.

¹⁸ Niklas Bremberg Heijl, “Between a Rock and a Hard Place: Euro-Mediterranean Security Revisited”, **Mediterranean Politics**, Cilt: 12, Sayı: 1, 2007, ss. 1-16.

sahiptir. Bu bağlamda Doğu Akdeniz'in de kendi başına bir bölge olduğunu düşünebiliriz.

1.1.2. Doğu Akdeniz Terimi

Doğu Akdeniz için “East Mediterranean Sea” terimi kullanılmaktadır. “Mediterranean” terimi Latince “Mediterraneus” sözcüğü ile ilişkilidir. Latince’de “Medius” sözcüğü Türkçe “orta, arasında” anlamlarına gelmektedir.¹⁹ Terra sözcüğü ise “toprak, dünya ve yer” anlamlarını ifâde etmektedir. Böylece Akdeniz epistemolojik olarak “ülkelerin ortasındaki yer veya dünyanın merkezi” anlamlarına karşılık gelmektedir.²⁰ Mediterranean terimi ise “Ortadaki Deniz” ya da “Kıtalar Arasındaki Deniz” olarak Türkçeye çevrilebilir.²¹

Akdeniz ve Doğu Akdeniz bölgesi, tarih boyunca farklı adlarla ifâde edilmiştir. Romalılar bölgeyi tanımlamak adına Bizim Deniz, Türkler Akdeniz, Yahudiler “Büyük Deniz”, Almanlar “Orta Deniz”, Mısırlılar ise Büyük Yeşil tabirlerini kullanmışlardır.²² Doğu Akdeniz için ise genellikle “Levant” terimi kullanılmıştır.²³

“Levant” ve “Doğu Akdeniz” terimleri birbirinin yerine eş anlamlı olarak kullanılmasına rağmen aslında farklı anlamlara sahiptir. “Levant”, güneşin doğduğu yer anlamına gelmekte olup daha tarihsel bir anlamı ifade etmektedir. Doğu Akdeniz tanımı ise modern dönemde ortaya çıkmıştır. XIX. yüzyıla kadar “Levant”: *“Suriye’nin kıyı bölgeleri, Küçük Asya ve Mısır ile sınırlandırılmış bölgeyi ifâde etmekte idi. Bu tanım ayrıca Beyrut ve İzmir, İskenderiye’nin kozmopolit tüccar toplumlarını ifâde etmede kullanılmıştır.”*²⁴ Kısacası “Levant”, Doğu Akdeniz’den daha dâr bölgeyi kapsamasına rağmen daha geniş bir anlamda kullanılmaktadır.

¹⁹ Monique O’Connel-Eric R. Dursteler, **Roma İmparatorluğu’nun Çöküşünden Napolyon’un Yükselişine - Akdeniz Medeniyetleri**, Çev. Bozkurt Leblebicioğlu, Say Yayınları, İstanbul, 2019, s.15.

²⁰ Nejat Doğan, “Doğu Akdeniz’de Enerji Stratejileri ve Bölgesel Güvenliğin Geleceği”, **21.Yüzyıl Türkiye Enstitüleri**, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/enerji-ve-enerji-guvenligi-arastirmalarimerkezi/2014/01/15/7383/dogu-akdenizde-enerji-stratejileri-ve-bolgesel-guvenligingelecegi>, (2.10.2023)

²¹ O’Connel ve diğerleri, s.15.

²² “Mare Nostrum (Bizim Deniz)” tanımını ilk kez İtalyan şair Gabriele d’ Anunzio kullanmıştır. Sonraki yıllarda Mussoloni tarafından Faşist Politika’nın söylemi haline getirilmiştir.

²³ Baysoy, s. 13.

²⁴ William Harris, **Levant- Levant Bir Kültürler Mozaïği**, Literatür Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 2-4.

Emre Baysoy’a göre;

“Doğu Akdeniz, coğrafi ve modern döneme ait ulus devletlerin etkileşimde bulunduğu bir alan olarak anlaşılırken, “Levant” terimi ise bölgenin antik dönemden beri sahip olduğu kozmopolit özelliklerini belirtmek için kullanılmıştır”.²⁵ Genel olarak bakıldığında ise literatürde iki kavramın sıklıkla birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir.

1.1.3. Doğu Akdeniz’in Stratejik Önemi

Tarih boyunca Batı ve Doğu ekseninde önemli bölgelerden biri olan Doğu Akdeniz, insanlığın ilk yıllarından beri bir ticaret merkezi olma özelliğine sahip olmuştur.²⁶ Aynı zamanda siyasi, sosyal ve dinî çatışmaların yaşandığı bölge olmuştur. Bölge, düşünürler ve araştırmacılar tarafından “*Verimli Hilâl*” olarak adlandırılmıştır.²⁷ Semavî dinlerin yayılma alanı olması nedeniyle bölgeye hâkim olmak isteyen devletler, birçok kez karşı karşıya gelmiş ve mücadele etmişlerdir.²⁸

Doğu Akdeniz, üç kıtanın kesişim noktasında bulunması ve Ortadoğu’yu kuşatan bir bölge olması açısından önemli bir stratejik konuma sahiptir.²⁹ Özellikle Ortadoğu’ya hâkim olmak isteyen devletler için bir basamak olması açısından önemlidir. Birçok uygarlığın doğduğu bir bölge olan Doğu Akdeniz, Yunanlar, Romalılar ve Arapların yanı sıra Venedikliler ile Cenevizlilerin hâkimiyet çabalarına ve mücadelelerine sahne olmuştur. Bölge ayrıca kültürel açıdan da bir kavşak noktası olup Yunan ve Roma kültürlerinin yayılması ile gelişmesi açısından önemli bir role sahip olmuştur.³⁰

Doğu Akdeniz; Avrasya, Kıta Avrupası, Afrika, Doğu Asya ve Arap Yarımadası’nı denizyoluyla birbirine bağlayarak Anadolu ile birleştiren bölgedir. Doğu Akdeniz bölgesi Doğu-Batı ve Kuzey-Güney yönlü bir transit hattı meydana

²⁵ Baysoy, s.23.

²⁶ James H. S. McGregor, **Tarih Öncesinden Bugüne Akdeniz Dünyası ve Doğa Kriz Çağına Nasıl Geldik**, Çev. Barış Gönülşen, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2021, ss.121-137.

²⁷ Daniel Pipes, **Greater Syria-The History of an Ambition**, Oxford University Press, 1990, s.15.

²⁸ Predrag Matvejevic, **Akdeniz’in Kitabı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1987, s.26.

²⁹ Abdülkerim Cantürk, **Doğu Akdeniz ve Dünya Savaşı**, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2019, 22.

³⁰ Oğuz Şimşek ve diğerleri, **Doğu Akdeniz’in Kilidi Kıbrıs**, Gece Kitaplığı, Ankara, 2021, s.11-13.

getirmektedir.³¹ Ayrıca Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla Asya ve Afrika kıyılarını birbirine bağlamış ve böylece Mısır'ın önemli bir stratejik bölge hâline gelmesinde rol oynamıştır. Doğu Akdeniz, ülkeler arasında iletişim, ticaret ve ulaşım gibi birçok alanda uluslararası etkileşimi sağlarken aynı zamanda kara hâkimiyeti için de tamamlayıcı işlevi görmüştür. Önemli stratejik bölgeleri birbirine bağlayan bir su yolu olan Doğu Akdeniz Bölgesi, Çanakkale ve İstanbul Boğazları ile Marmara Denizi'ne bağlanmaktadır. Buradan da Karadeniz'e bağlanır. Alt bölgede ise Süveyş Kanalı ve Kızıldeniz'den Basra Körfezi'ne oradan da Hint Okyanusu'na bağlanmaktadır.³²

Doğu Akdeniz; coğrafi konumu, mevcut enerji kaynakları ya da keşfedilmesi muhtemel enerji-hidrokarbon rezervleri ile de önemli bir bölge olmuştur.³³ Bölge, Cebelitarık Boğazı'yla Atlantik bölgesine bağlanmaktadır. Buradan da Türk Boğazları'ı vasıtasıyla Karadeniz'e uzanmaktadır. Bölge ayrıca Süveyş Kanalı üzerinden Hint Okyanusu'na kadar uzanmaktadır. Kara ile deniz sahalarının birleşme noktasını meydana getirmektedir.³⁴ Tarihsel süreçte ticari faaliyetler açısından da önemli derecede gelişme gösterip ilgi odağı olmuştur.³⁵ Zamanla sadece iktisadi değil stratejik açıdan da önemli bir bölge hâline gelmiştir. Bölgede bulunan adaların, bu hususta önemli bir rolü olmuştur. Bunlar Girit, Malta, Kıbrıs, Arvad ve Sicilya adalarıdır.³⁶ Rodos, Sicilya, Malta, Korsika, Girit, Kilikya, Midilli, ve Kıbrıs adaları önemli adalardır. Bu adalar, özellikle Orta Çağ döneminde gemi seyir ve seferlerine yardımcı olan ada-limanlar olmuştur. Doğu Akdeniz'de bilhassa Kıbrıs Adası ön plana çıkmaktadır. Kıbrıs, Doğu Akdeniz Bölgesi'nde *“böylesine önemli, aktif ve stratejik değeri olan bir denizin doğusunda yer almaktadır. Doğu Akdeniz'de gerek deniz gerek havayollarını kontrol edebilen ve hiçbir zaman batmayacak bir uçak gemisidir”*.³⁷ Doğu Akdeniz'e yönelen devletler bu adalarda üsler elde etmeyi bölgeye hâkim olmanın ön şartı olarak kabul etmişlerdir.

³¹ Recep Yorulmaz ve diğerleri, **Doğu Akdeniz'de Enerji Mücadelesi ve Türkiye -Uluslararası Siyasette Doğu Akdeniz**, Ortadoğu Yayınları, Ankara, 2020, s.19.

³² Özçelik, s.60.

³³ Telci ve diğerleri, s.8.

³⁴ Atilla Sandıklı, “Doğu Akdeniz'de Enerji Keşifleri ve Türkiye”, **Bilge Strateji**, Rapor no:59, 2013, s.3.

³⁵ Kıvanç Ulusoy, **Doğu Akdeniz'de Güç Mücadelesi ve Kıbrıs Sorunu**, International Strategic Research Organization, Usak Yayınları, Ankara, 2015, s.20.

³⁶ Keser ve diğerleri, s.81.

³⁷ Keser ve diğerleri, s.81.

Sanayi Devrimi ile Doğu Akdeniz’e olan ilginin artmış olduğundan bahsetmek mümkündür.³⁸ Birinci Dünya Savaşı’nda kömürden petrole geçilmesi ile Ortadoğu enerji jeopolitiğinde bulunmasından dolayı “Levant” havzası da küresel jeopolitikte önemli bir işleve sâhip olmuştur. Doğu Akdeniz, uzun yıllar boyunca jeopolitik rekabetin önemli bölgelerinden biri olmuştur.³⁹

Ortadoğu enerjisi, büyük ölçüde Doğu Akdeniz yoluyla küresel pazara ulaştırılmaktadır. Ortadoğu petrolünün kolay yollarla çıkarılması ve düşük mâliyeti sayesinde ekonomik ve politik değeri, I. Dünya Savaşı sonrasında daha da artmıştır. Ayrıca Orta Asya ve Kafkaslar’daki enerji kaynaklarının Batı’ya ulaştırılması hususunda da önemli bir işleve sâhip olmuştur.⁴⁰ Bu durum “*Devletler Arası ’nda*” bazı anlaşmazlık ve çatışmalara sebep olmuştur. Doğu Akdeniz üzerinde emperyal emelleri bulunmayan devletler de mevcut rekabetin dışında kalmamak adına bölgede etkin olmak istemişlerdir. Hatta kendi gereksinimleri bulunmasa dahi rakip devletlerin mevcut enerji rezervlerine ulaşması ya da tahakküm altına almasını engellemek amacıyla bölgede faal olmaktadır. Böylece küresel güçler, Doğu Akdeniz’de rakiplerinin aleyhine faaliyetlerde bulunarak mevcut konumlarını korumaya çalışmaktadırlar.⁴¹ Bu stratejinin temelinde, rakip bir devletin zamanla gelişerek kendi aleyhine dönecek bir güce ulaşmasını engelleme amacı bulunmaktadır.

Günümüzde İngiltere her ne kadar fiilî olarak Doğu Akdeniz’den çıkmış olsa da Kıbrıs’taki üsler vasıtasıyla bölgede varlığını sürdürmektedir. Esâsen bu durum Fransa ve Amerika için de geçerlidir. Adı geçen devletler, sâhip oldukları üsler ile bölgenin kaderini tayin ediciler arasında yer almaktadırlar. Bu durum, bölgenin stratejik değerini göstermesi açısından önemlidir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nin İncirlik/Adana, Gaeta/İtalya, Souda/Girit, gibi bir kısım üslerinin yanı sıra uçak gemilerini Akdeniz’de bulundurması bölgenin önemini gösteren başka bir örnektir. Ayrıca Rusya’nın da benzer politikalarından söz etmek mümkündür. Fransa, 1 Mart 2007’de GKRY (Güney Kıbrıs Rum Yönetimi) ile Baf kentinde askerî üs kullanımı için işbirliği anlaşması yapmıştır(Andreas Papandreu Hava Üssü). Tüm

³⁸ Çakırca, s.4.

³⁹ Soner Polat, **Mavi Vatan İçin Jeopolitik Rota - Doğu Akdeniz, Kıbrıs ve Ege’deki Kavgayı Anlatan Tespitler ve Öneriler**, 6.Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2019, s.25.

⁴⁰ Ertan Efegil, “ Washington’un Hazar Havzası Politikası ve Türkiye”, **Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 2, 2020, s.187.

⁴¹ Çakırca, ss.13-14.

bunlar Doğu Akdeniz’de var olma yollarının artık değiştiğini göstermektedir.⁴² Fıllı olarak bir bölgede var olmak, günümüzde şirketler kurma ve üsler edinmeye bağılı iken bu stratejinin de gelişen teknoloji ile farklılaşabileceğı öne sürülebilir.

Doğu Akdeniz, enerji kaynakları açısından değerlendirildiğinde, Birinci Dünya Savaşı sonrasında hidrokarbon kaynaklarından dolayı güç mücadelelerinin yaşandığı önemli merkezlerden birine dönüşmüştür. 1935 yılında, Kerkük petrol yatağını Akdeniz’e ulaştıran boru hattı açılmıştır.⁴³

Bölge Kafkasya ve Ortadoğu’ya olan yakınlığı nedeniyle XX. yüzyılın başından itibaren hidrokarbon jeopolitiğı açısından bölgesel ve küresel güç mücadeleleri yaşanmıştır. Bunun yanı sıra Ortadoğu’nun doğalgaz ve diğer kaynak rezervlerinin Avrupa’ya taşınması hususunda önemli geçiş güzergâhı olmuştur. Doğu Akdeniz ayrıca Hazar coğrafyasının hidrokarbon kaynağının Avrupa’ya taşınması açısından da önemli bir bölge olduğunu belirtmek gerekir. Son yıllarda Doğu Akdeniz ve Kıbrıs’taki doğalgaz rezervlerinin keşfiyle Akdeniz’de bulunan devletlerle birlikte uluslararası güçlerin yönlendirdiğı sondaj ve keşif çalışmaları Doğu Akdeniz’de farklı dengelerin oluşmasına zemin hazırlamıştır.⁴⁴ Günümüzde birçok devlet, büyük şirketler aracılığıyla bölgede keşfedilen enerji kaynakları açısından pay sahibi olmayı amaçlamaktadır. Bölgede hak iddia edemeyen devletler ise bölge devletleriyle anlaşarak onlar adına arama çalışmalarını gerçekleştirmektedir.

Bölgede keşfedilen büyük enerji yataklarıyla Doğu Akdeniz bölgesi, enerji jeopolitiğinde farklı ve yeni dengelerin oluşmasını sağlamıştır. Akdeniz enerji politikaları açısından bakıldığında; başlangıçta komşu ülkelerle uluslararası petrol firmalarının bölgede etkinliğı bölgenin geçiş güzergâhı ve enerji rezervlerine yakınlığı hususu olmuştur. Fakat daha sonraları bu durum değişim göstererek Doğu Akdeniz, yalnızca enerji koridoru değil aynı zaman da muhtemel enerjinin merkezi hâline gelmiştir.⁴⁵ Bölgede deniz altı hidrokarbon yataklarının keşfedilmesi, ülkeler arası meselelerin daha da çeşitlenmesine sebep olmuştur. Özellikle münhasır ekonomik bölge ve kıta sahanlığı ilanı gibi sorunlar, Devletler Arası’nda ilişkilerin gerginleşmesi

⁴² Çakırca, ss.13-14.

⁴³ Bilge Adamlar Kurulu, s.1.

⁴⁴ Muhammed Kürşad Özekin, “Doğu Akdeniz’de Değişen Enerji Jeopolitiğı ve Türkiye: Changing Energy Geopolitics İn The Eastern Mediterranean And Turkey”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 33, 2020, ss. 2-10.

⁴⁵ İsmail Şahin, **Doğu Akdeniz’de Bölge Dışı Aktörlerin Rolü - Uluslararası Siyasette Doğu Akdeniz**, (Ed. İsmail Numan Telci- Recep Yorulmaz), Ortadoğu Yayınları, Ankara, 2020, s.55.

sonucunu doğurmuştur. Avrupa'nın petrol ihtiyacı bölgeden karşılanıp % 70'i Doğu Akdeniz'den boru hatlarıyla Süveyş Kanalı'ndan Avrupa'ya aktarılmaktadır.⁴⁶ Tüm bunlar göz önüne alındığında, Doğu Akdeniz'in önemi giderek artmakla birlikte bölgede var olan sorunların da devam edeceği kaçınılmaz bir gerçektir.

1.2. JEOPOLİTİK BÖLGE SAHASI: STRATEJİK TEORİLER VE COĞRAFİ SINIRLAR

1.2.1. Doğu Akdeniz'in Jeopolitik Önemi ve Teoriler

Coğrafya hâlâ stratejileri belirlemek için çok önemlidir.⁴⁷ Jeopolitik kavramı geo ve politic kelimelerinin bir araya gelmesi ile oluşturulmuştur. Jeopolitik kavramı; *“politika belirlenmesi amacıyla, bir ulusun, uluslar topluluğunun veya bir bölgenin; jeopolitiğin değişmeyen ve değişen unsurlarını dikkate alarak güç değerlendirmesini yapan, etkisi altında kaldığı o günkü dünya güç merkezlerini, bölgedeki güçleri inceleyen ve değerlendiren bir bilimdir.”*⁴⁸

Jeopolitik yaklaşım, temelde enerji kaynağının bulunduğu, tüketildiği ve nakledildiği bölgenin ele alınması olarak tanımlanabilir. Jeopolitik teoriler bu bölgeleri açıklayabilmek için geliştirilmiştir.⁴⁹ Jeopolitik kavramının teorisyen R. Kjellen, jeopolitik kavramını “devletin, coğrafya ve mekân üzerinde incelenmesi” şeklinde açıklamıştır. G. Haushofer ise “coğrafi gelişmelerin siyasi gelişmelerle olan bağlantısı” tanımını yapmıştır.⁵⁰ Uluslararası İlişkiler sözlüğüne bakıldığında ise jeopolitik, *“devletlerin ulusal güçleri ve dış politika davranışları, ülkelerin coğrafi konumu ve fiziksel çevre ile açıklamaya çalışan yaklaşım olarak”* tanımlanmıştır.⁵¹

⁴⁶ Özekin, s.8.

⁴⁷ J.J.Grygiel, **Great Powers and Geopolitical Change**, Baltimore, Md. Johns Hopkins University Press, 2006, s.1.

⁴⁸ Emre Kurt, “Kara Hâkimiyeti ve Hayat Sahası Teorileri Çerçevesinde 2. Wilhelm'in Osmanlı İmparatorluğu Politikası”, **Academia Edu**, https://www.academia.edu/4320724/Kara_H%C3%A2kimiyeti_ve_Hayat_Sahas%C4%B1_Teorile_ri_%C3%87er%C3%A7evesinde_2_Wilhelm_in_Osmanl%C4%B1_%C4%B0mparatorlu%C4%9Fu_Politikas%C4%B1, ss. 4-8.

⁴⁹ Çakırca, ss.11-13.

⁵⁰ İsmail Hakkı İşcan, “Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2004, ss. 47-50.

⁵¹ Bkz. Faruk Sönmezoglu, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, (Der. Deniz Ülke Arıboğan - Gülden Ayman), Der Yayınları, İstanbul, 2023.

Suat İlhan jeopolitik kavramını açıklarken “coğrafyanın, tüm çeşitleri ve verileri ile birlikte aktif olarak değerlendirilmesi” şeklinde açıklamaktadır.⁵² Devletlerin dış politikasını etkileyen birçok değişken, zaman ve kişilere bağlı olarak değişim gösterirken jeopolitik kavramı sâbit kalmaktadır.

Jeopolitik terimini ele alan 3 klasik ekolde, “Soğuk Savaş Öncesi” kullanılan terimler söz konusudur. İngiliz, Amerikan ve Alman Jeopolitik Ekolleri, jeopolitik kavramını farklı şekillerde açıklamaktadır.⁵³ Jeopolitik, coğrafyaya bağlı hususları bir araya getirerek dış politikada stratejik biçimlendirmeye odaklanmaktadır.

Dünya ekonomisi ve dünyaya egemen olma konusunda coğrafyanın önemini inceleyen jeopolitik teorisyenlerinin, ilk karşımıza çıkan teorileri şunlardır: Kara Hâkimiyeti Teorisi, Deniz Hâkimiyeti Teorisi, Kenar Kuşak Teorisi ve Hava Hâkimiyeti Teorisi’dir. Soğuk Savaş’ın ardından klasik jeopolitik teorilerin yanı sıra kültürel ve ekonomik teoriler de ortaya çıkmıştır.⁵⁴ Jeopolitik kavramı, ilk kez 1916’da kullanılmıştır. Rudolf Kjellen, jeopolitiğin devletin oluşması ve devamında çok önemli olduğunu savunmuştur.

Şekil 1: 2017 Yılı İtibariyle Dünya Üzerindeki Mevcut Çatışma Alanları

Kaynak: <https://images.app.goo.gl/bu6xv1Gnvk6BBRkX9>

⁵² Aktaran: Şen, ss. 26-27.

⁵³ Edward Mead Earle, **Modern Stratejinin Ustaları, - Machiavelli’den Hitler’e Kadar Askerî Düşünce**, Çev. Selma Koçak, Doruk Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 516-537.

⁵⁴ Çakırca, ss. 11-13.

Council on Foreign Relations. (2017). Global Conflict Tracker, <http://www.cfr.org/global/globalconflict-tracker/p32137#/#!/%2F>, Erişim Tarihi: (02.10. 2023)

1.2.1.1. Kara Hâkimiyeti Teorisi

Herodot ve Aristoteles'ten Ratzel'e uzanan birçok bilim insanı ve düşünürün fikirleri ile düşüncelerine bakıldığında, devletler için coğrafyanın önemine vurgu yapıldığını görmekteyiz. Nihâyetinde bu XIX. yy'da teori hâlini almıştır. Özellikle de Birinci ve İkinci Dünya Savaşları hakkında jeopolitik teorilerin etkin bir şekilde kullanıldığını görmekteyiz. Bu savaşlar, Berlin-Varşova-Paris-Moskova ana hattında sürmüştür. Bu hat'ta "*Kara Hâkimiyet Teorisi'nin*" belirlediği strateji izlenmiştir.⁵⁵

Jeopolitik kavramı, XIX. yüzyılda yapılan çalışmalar neticesinde ortaya çıkmış olup coğrafya-siyaset ilişkisinin bir ürünüdür.⁵⁶ Coğrafya, çevre koşullarının sağladığı avantaj ve dezavantajlardan faydalanmasını bilen bir devletin teknik, siyasi, iktisadi yapılanmasında büyük öneme sahiptir. Modern coğrafyanın doğması ve bilimsel bulgulara dayanması insanlığa yön verme hususunda jeopolitik biliminin gelişmesine zemin hazırlamıştır.⁵⁷

Siyasi jeopolitiğin ve coğrafyanın kurucusu kabul edilen Frederic Ratzel, devleti Darwin'in teorisiyle açıklamıştır. Devleti bir organizmaya benzeterek bu şekilde tanımlamış, onun devamı ve geleceği için yeni yerler ele geçirmek gerektiğini savunmuştur. Jeopolitik terimini ilk kez kullanan Johan Rudolf Kjellén, Ratzel'in fikirlerinden oldukça etkilenmiştir.⁵⁸ Ratzel, *Politische Geographie* adlı eserini 1897 yılında yayımlanmıştır. Bu eser, coğrafyanın önemine vurgu yapılan ilk sistemli çalışma olma özelliğine sahiptir.⁵⁹

XIX. yüzyılda Rus Çarlığı'nın kara devleti olmasından dolayı açık sınırlarının bulunması, güçlü bir kara ordusuna sahip olmasını zorunlu kılmıştır. Çarlık, geniş sınırlara sahipti. Nitekim 1812'de Napolyon tarafından gerçekleştirilen Rusya

⁵⁵ İşcan, ss. 47-50.

⁵⁶ Kurt, ss. 4-9.

⁵⁷ İşcan, s. 48.

⁵⁸ Ramazan Özey, "Mackinder'in Heartland Teorisi'nin Düşündürdükleri: Mackinder's Heartland Theory And Afterthoughts", *Marmara Coğrafya Dergisi / Marmara Geographical Review*, Cilt belirtilmemiştir, Sayı: 35, 2017, ss.96-100.

⁵⁹ Friedrich Ratzel, *Politische Geographie*, Hansebooks, 2017, ss. 10-45.

seferinde kış mevsiminin de ortaya çıkardığı olumsuzluklar nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bir devletin değişmeyen unsurları arasında yer alan coğrafya, devletin değişen unsurları ve politikalarının belirlenmesinde önemli bir etken olma durumundadır.⁶⁰ Napolyon'un seferi örneğinde görüldüğü üzere coğrafya izlenecek stratejiyi de şekillendirebilmektedir. Bu hususa dikkat edemeyen devletlerin başarısız olmaları kaçınılmazdır. Üstelik coğrafyanın sadece siyâsete veya izlenen politikaya etkisinin olduğu düşünülmemelidir. Coğrafya; sosyal, kültürel, ekonomik ve hemen hemen her alanda etkisini göstermektedir.

Kara Hâkimiyeti Teorisi, Sir Halford John Mackinder tarafından geliştirilmiştir. Halford John Mackinder, Londra Üniversitesi'nde Coğrafya Profesörü'dür.⁶¹ Dünya coğrafyasını bazı ölçütlere göre sınırlamıştır. Halford John Mackinder'in yayılmacı fikirleri, 1910–1922 yılları arasında İngiliz Parlamentosu'nda da yer almıştır. Onun çalışmaları, coğrafyanın farklı bir disiplin olmasını sağlamıştır.⁶²

Kara Hâkimiyeti Teorisi'ne göre; Afrika, Asya ve Avrupa kıtaları Dünya Adası olarak tanımlanırken diğer bölgeler olan Avustralya, Amerika ve Antarktika kıtaları Dünya Adası'nın uyduları olarak nitelendirilmiştir. Sibirya bölgesi ve Doğu Avrupa bölgesi, Dünya'nın Heartland (Kalpgâhı) olarak tanımlanmıştır. Heartland'ı çevreleyen bölge ve Balkan bölgesinden Çin'e doğru yayılan bölgedir. Bölge “İç ve Kenar Hilâl” yahut “*Rimland*” olarak adlandırılmıştır.⁶³ Halford John Mackinder'e göre Heartland'a hâkim olanın Dünya Adası'na da hâkim olacaktır. Doğu Akdeniz bölgesi de Dünya Adası'nda yer almaktadır. Rimland Hattı ise Ortadoğu ve Avrasya'yı çevrelemektedir. Bölge Avrasya'ya yönelik gerçekleştirilecek her türlü müdâhalenin üssü olma potansiyeli taşımaktadır. Kısacası, kalpgâha egemen olmak Dünya'ya egemen olma anlamına geldiği için bu Deniz Hâkimiyeti açısından stratejik bir bölge

⁶⁰ Kurt, s.9.

⁶¹ Özey, s. 96.

Mackinder, İngiltere Gainsborough' da 15 Şubat 1861'de dünyaya gelmiş olup, babası doktordur. Kraliçe Elizabeth'in Grammar Okulu'nda eğitim almıştır. Oxford'da doğa bilimi eğitimleri almıştır. Jeopolitik ve jeostratinin kurucusu olarak bilinmektedir. Hem fizikî alanda hem de beşeri coğrafya alanında eğitimlerini sürdürmüştür. Mackinder “Yeryüzünün Kalbi” teorisini geliştirmiştir.

1904'de Kraliyet Coğrafya Derneği'nde, “Tarihin Coğrafi Eksen” (The Geographical Pivot of History) adını taşıyan bildirisi ile Kara Hâkimiyet Teorisi'ni oluşturmuştur. 1919'de “Demokratik İdealler ve Gerçek” adlı eserinde teorisini geliştirmiştir. 1945 yılında, Kraliyet Coğrafya Derneği'nce Patronun Altın Madalyası (Patron's Gold Medal) verilmiştir.

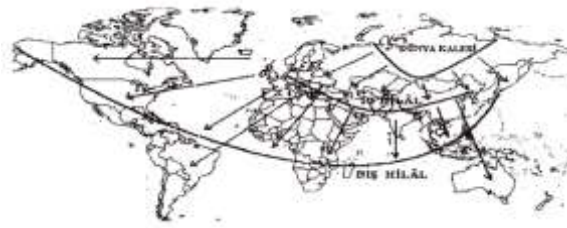
⁶² Özey, ss.96-98.

⁶³ Nicholas John Spykman, **Coğrafya ve Dış Politika - Kenar Kuşak Teorisi**, Çev. Alperen Kürşad Zengin, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2020, ss.89-93.

olmaktadır. Avrasya'yı kontrol edebilmek Dünya Kalpgâhı'nın kontrolü anlamına gelmektedir. Bu da Ortadoğu'ya uzanılmasını ifâde etmektedir.⁶⁴

Halford John Mackinder, dünyadaki devletleri sınıflandırırken devletleri, denizci ve karacı olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Teoriye göre, Doğu Avrupa'yı elde eden karacı bir devlet kısa süre içinde diğer bölgeleri de ele geçirebilecektir. Böylece maddî kaynaklar açısından oldukça zenginleşebilecektir. Ayrıca bu zenginlikle birlikte deniz gücü de artacak ve denizlere hâkim olabilecektir.

Şekil 2: Halford J. Mackinder'in Jeopolitik Modeli

Kaynak: <https://stratejikortak.com/2020/03/mackinderin-kara-hakimiyet-teorisi-nedir.html>

Halford J. Mackinder, görüşlerini üç kez değiştirmiştir. 1943 yılında yaptığı açıklamada Heartland için Sibiryâ Batı'sını (Doğu Avrupa düzlüklerini) uygun görmüştür. Ona göre dünya küresinin dörtte üçünü denizler oluşturmakta, geriye kalan dörtte birlik kısmını da adalar (yani kıtalar) oluşturmaktadır.⁶⁵ Asya, Afrika ile Avrupa kıtalarını, birbirlerini tamamlayan ve aynı zamanda çevreleyen büyük Dünya Adası'nı meydana getirmektedir. Tanımlanan Dünya Adası'nın merkezi yani kalpgâhı ise Volga Nehri, Sibiryâ, Kuzey Denizi, İran ile Afganistan arasında kalan bölgedir. Bu bölgede Ural Dağları ve Sibiryâ da zengin bir bölgedir. Ukrayna'da geniş tarım alanları, Kafkasya'da ise zengin petrol yatakları bulunmaktadır. Donetz havzası da zengin kömür yatakları ile coğrafî kaynaklar açısından güçlü bir bölgedir.⁶⁶

1904'te Halford John Mackinder, teorisini oluştururken uluslararası gücü temel olarak değişen güç dengesi üzerine odaklanmıştır. Halford John Mackinder, Rusya'nın

⁶⁴ Çakırca, ss.28-29.

⁶⁵ Özey, ss.97.

⁶⁶ Spykman, ss. 89-106.

sahip olduğu geniş ve merkezî bölgelerini İngilizlerin deniz gücünün hâkimiyetinin dışında yer aldığına ve bu bölgelerin hayâtı önemine vurgu yapmıştır. Avrasya topraklarının yenilmez kalp sahasında bulunduğu ve bu merkez bölgeyi kontrol eden gücün dünyanın hâkimiyetini de ele geçireceğini savunmuştur. Halford John Mackinder'in Heartland Teorisi'nin, o dönemde amacına ulaşmış olduğu söylenebilir. Nitekim Heartland, özellikle ele geçirilmesi amaçlanan bölgeler arasında yer almıştır. Fransız Coğrafyacı Lacoste'un “Coğrafya savaşmak içindir” sözü Coğrafya'nın önemini gösterir niteliktedir.⁶⁷

Halford John Mackinder'in teorisi esasında hedef saptırma amacını taşımaktadır. Halford John Mackinder, her ne kadar önemli bir jeopolitikçi ve bilim adamı olsa da İngilizlerin de bu teoriyi benimsememiş olduklarını belirtmek gerekir. Teori esasen İngilizlerden ziyâde, onların Avrupa ana karasındaki rakipleri olan Almanlar için ortaya atılmıştır. Almanların teoriye bağlılıkları ve uygulamaya çalışmaları da Halford John Mackinder'i ve dolayısıyla İngilizleri amaçlarına ulaştırmıştır. Almanlar, I. Dünya Savaşı'nda da Heartland Teorisi'ni uygulamaya çalışmışlardır.⁶⁸ Böylece İngiltere gerçek amacı olan bölgelerde Almanya'yı kendi sahasından uzak tutmayı başarmıştır.

Teori, 1930'da Almanya'nın kurmak istediğı sömürü düzeni, Nazi Rejimi dikkatle takip edilmiştir. Halford John Mackinder, bu görüşü ortaya attığı sırada Sibirya Bölgesi'nin “Yeryüzünün Kalbi” olamayacağını farkındadır. Bundan dolayı “Yeryüzünün Kalbi” olarak tanımladığı bölgeleri sıklıkla değiştirmiştir. Bu durum, önceki yıllar içinde geçerlidir. İngiltere, eğer dünyanın bir kalp bölgesi varsa bunun XIX. yy'da Osmanlı Devleti sınırları içinde olduğu fikrindedir. Bir kara devleti olan Almanya, II. Wilhelm döneminde küresel bir güç hâline gelebilmek adına “Mackinder (Halford John) Teorisi”ni uygulamıştır. Sömürgecilik yarışında geç kalan Almanya, Ratzel tarafından geliştirilen Hayat Sahası ile Doğu'ya yönelmiştir. II. Wilhelm, Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerini geliştirerek bu devlet üzerindeki emellerini gerçekleştirmeye çalışmıştır.⁶⁹ Fakat Almanya'nın yayılmacı politikasını bir teoriye bağlamak, aslında onu etkisi açısından niteliksiz olarak görmek demektir.

⁶⁷ Bkz. Yves Lacoste, **Coğrafya Savaşmak İçindir**, Çev. Aylin Ertan, Doruk Yayınları, İstanbul, 2004.

⁶⁸ Özey, s.96.

⁶⁹ Kurt, ss.10-16.

Almanya, belirtilen dönemde geniş bir coğrafyaya yayılma amacına sahip olmuştur. Bunu gerçekleştirirken de kendisi için en az mücadelenin olacağı bölgelere yönelmeyi düşünmüş olması muhtemeldir. Herhangi bir devletin yayılma stratejisini tek bir teori üzerinden değerlendirmek yeterli ve tatmin edici olmayacaktır.

1.2.1.2. Deniz Hâkimiyeti

Alfred Thayer Mahan tarafından geliştirilen teoride deniz gücü, stratejik bir üstünlük olarak değerlendirmiştir.⁷⁰ Alfred Thayer Mahan, uluslararası ilişkilerde kontrolün ancak deniz egemenliği ile sağlanabileceğini savunmuştur. Ona göre, ulusal yayılma için denizlere yönelmek gerekir. Denizleri, yalnızca askerî olarak değil ekonomik olarak da önemli güce sahip olmanın anahtarı olarak görmüştür.⁷¹

Alfred Thayer Mahan’a göre askerî olarak deniz egemenliği gerçekleşirse, Amerika Birleşik Devletleri dünya egemenliğine sahip olabilir. *Elements of Sea Power* adındaki çalışmasında Alfred Thayer Mahan, bir devletin deniz gücünü belirleyen altı önemli faktörü şu şekilde sıralamıştır: “Bir devletin denize olan coğrafi konumu, ülkenin fiziki yapısı yani ülkenin doğal kıyı şeridinin yapısı, coğrafi alanın fiziki ve beşerî coğrafyaya etkisi, nüfus gücü, toplum yapısı, ülkelerin yönetim yapısı.”⁷² Alfred Thayer Mahan’a göre bir devletin güçlü olarak adlandırabilmesi ancak denizlere hâkim olmasıyla mümkün olabilir. Bu teori, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Japonya’da büyük bir ilgiyle takip edilmiştir. Alfred Thayer Mahan’a göre bir devletin büyüklüğü kıyı ve limanlarının nitelikleri ile ölçülebilir. Almanya, bu politika çerçevesinde II. Wilhelm Dönemi’nde büyük güç olabilmek adına denizlere özel önem vermeye başlamıştır.⁷³ Alfred Thayer Mahan, ticaretin daha geniş alanlara yayılması ve ticari açıdan güçlü olmak adına güçlü deniz

⁷⁰ 1887’de Theodore Roosevelt ile tanışmıştır. 1890’da *The Influence of Sea Power upon History, 1660-1783* isimli kitabı ve 1892 yılında “The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire, 1793-1812” kitaplarını yayımlamıştır. Ayrıca 1902 yılında Mahan, Ortadoğu tanımını bulmuştur. İlk kez “The Persian Gulf and International Relations” makalesinde bu tanıma yer vermiştir.

⁷¹ Alfred Thayer Mahan, **Deniz Harbi Üzerine - Mahan’a Göre Deniz Harbi**, Çev. Tuncer Büyükonat, Doruk Yayınları, İstanbul, 2013, s. 29.

⁷² Alfred Thayer Mahan, **The Influence of Sea Power upon History, 1660-1783**, Little-Brown, Boston, 1890, ss. 28-83.

⁷³ Selçuk Duman, “Doğu Akdeniz’de Emperyal Girişimler ve Türkiye”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 62, 2019, ss. 213 – 230.

kuvvetlerinin oluşturulmasına odaklanmıştır. Özellikle stratejik ticaret güzergâhlarının ele geçirilmesi temel hedef olmalıdır. Bu sebeple Doğu Akdeniz bölgesi, Süveyş Kanalı'ndan Kızıldeniz ile Asya'ya ulaşması sayesinde Batı-Doğu etkileşimini önemli kılmaktadır. Ege Denizi'nden Çanakkale ve İstanbul Boğazları'na, buradan da Karadeniz ile Heartland'a uzanışı bakımından “Deniz Hâkimiyet Teorisi”nde Doğu Akdeniz'in önemini vurgulamıştır. Ayrıca Akdeniz'in tarih boyunca aynı deniz alanına sahip denizlerden daha fazla rol oynamasının nedeni, hem ticari hem de askerî özellikleri ile açıklanabilir.⁷⁴

Alfred Thayer Mahan, çalışmalarında genellikle Avrupa ve Atlas Okyanusu'na daha çok odaklanmıştır. Halford John Mackinder gibi Asya'yı merkezi elde edilemeyen bölge, geniş ve aynı zamanda kesintisiz bölge/kütle olarak tanımlamıştır. Ayrıca denizlerin sadece ekonomi ve ticaret değil aynı zamanda güvenlik ve güç mücadeleleri açısından da önemli olduğunu belirtmiştir. Denizyollarına karayolları kadar değer verilmesi gerektiği ve bu yolların hayâtî ulaşım sahalarından biri olduğunu vurgulamıştır.⁷⁵

Alfred Thayer Mahan; deniz kuvvetlerinin, kara ordularının ulaşamayacağı bölgelere erişebileceği, deniz kuşatmalarında kara ordularından daha etkili olabileceğini savunmuştur. Başka bir ifadeyle denizlere egemen olan Dünya'ya da egemen olacaktır. Doğu Akdeniz'i, Ortadoğu ve merkeze yakınlığı açısından ele aldığımızda enerji ve çatışma hattına olan yakınlığından dolayı Doğu Akdeniz'e sahip olmak, hiç şüphesiz büyük bir stratejik avantajı da beraberinde getirecektir.⁷⁶ Ayrıca enerji bölgesinin kontrolü sağlanmakla birlikte bölge hâkimiyetinin yanı sıra ticari kazanımlar da elde edilecektir.⁷⁷ Teori, Doğu Akdeniz açısından incelendiğinde ise hem Doğu-Batı ticaret bölgelerinin merkezinde yer alması hem de Karadeniz ülkelerinin Dünya'ya açılan kapısı olma işlevi görmesi açısından bir hayli öneme sahiptir.

Alfred Thayer Mahan'a göre denizcilik kuvvetleri için, anavatanından uzak bir coğrafyada hareket edebilmek adına var olması gerekli olan şey, üslerdir. Denizaşırı güçlerin kurulmasında üsler büyük önem taşımaktadır. Devletler, ancak böyle küresel

⁷⁴ Mahan, s. 46.

⁷⁵ Mahan, ss.20-47.

⁷⁶ Keser ve diğerleri s.25.

⁷⁷ Şen, ss.29-30.

bir güce dönüşebileceklerdir.⁷⁸ Bu politika tam anlamıyla uygulanmaktadır. Devlet, ana karadan uzakta limanlar satın almak ve kiralamak (Rusya, Çin vd.) yoluyla veya yeni strateji olan uçak gemileriyle hareket edebilen üsler kurmuşlardır.

1.2.1.3. Kenar Kuşak Teorisi

Nicholas J. Spykman tarafından geliştirilen bu teori, Halford John Mackinder'in teorisinden farklı ve ona karşıt bir bakış açısı geliştirilmiş olup "Heartland" yerine "Kenar Kuşak" üzerine odaklanılmıştır. Nicholas J. Spykman, siyasi tarihin doğal kaynaklarının nüfusa bağlı olarak Kuzey Yarımküre'de oluştuğunu belirtmiş, Amerika Birleşik Devletleri'nin konumu ve şartları gereği Kuzey Yarımküre'de avantajlı bir konumda olduğuna değinmiştir. Fakat Avrasya tarafından kuşatılmış olması dezavantaj oluşturmaktadır. Bu sebeple Halford John Mackinder gibi Avrasya'ya hâkim olunması gerektiğini savunmuştur. Bu durumda Batı Avrupa, Pakistan, Irak, Afganistan, İran, Türkiye, Hindistan, Kore, Çin ile Japonya, Amerika Birleşik Devletleri'nin hâkimiyetinde olmalıdır. Böylece Amerika Birleşik Devletleri'nin Avrasya kuşatması altında kalması da engellenecektir.⁷⁹

Nicholas J. Spykman, Kenar Kuşağı'nı Rimland (İç Hilâl) bölgesi olarak tanımlamıştır. Rimland, Halford John Mackinder'in bölgesi olarak "Kenar Hilâl"indeki Balkanlar'dan Çin topraklarına kadar olan alanı kapsamaktadır. Fakat Spykman (Nicholas J.) ile Mackinder (Halford John) teorilerini açıklarken, aynı coğrafyayı temele alsalar da Spykman (Nicholas J.) teorisinde, merkezden dışa değil, dıştan merkeze doğru gelişmeyi önererek farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Rimland (İç Hilâl) içinde bulunan devletler Batı Avrupa, Irak, İran, Pakistan, Türkiye, Hindistan, Afganistan, Çin, Kore ile Doğu Sibirya coğrafyalarıdır.⁸⁰ Spykman(Nicholas J.), "Kenar Kuşak" ülkelerini temele alarak Dünya hâkimiyetine odaklanmıştır. Ayrıca bunun için deniz gücünün önemini vurgulamıştır. "Kenar Kuşak"ta bulunan Türkiye'nin Doğu Akdeniz bölgesiyle Ortadoğu'ya, buradan da Afrika bölgesine Süveyş üzerinden bağlanmaktadır. Doğu Asya'dan Pasifik'e buradan da Boğaz'dan Avrasya'ya ulaşabileceği, bunun da ancak güçlü bir deniz kuvveti ile

⁷⁸ Özgen Cenk, **Rota Deniz Kuvvetleri ve Enerji Güvenliği**, Gece Kitaplığı, Ankara, 2015, s.105.

⁷⁹ Gürdeniz, s.52.

⁸⁰ Spykman, ss. 92-93.

gerçekleşebileceğini savunmuştur. Görüldüğü üzere Spykman(Nicholas J.)’ın teorisinde, Doğu Akdeniz ve Türkiye önemli bir konumdadır. Türkiye, bir kenar aktör olarak Avrupa ile Doğu Asya Pasifik kıyılarına diğer kenar aktörleri kontrol edebilme açısından önemli bir konumdadır.⁸¹

Spykman (Nicholas J.) teorisine göre “Kenar Kuşak” ülkeleri olarak kabul edilen Türkiye ve Yunanistan çok önemli bir konumdadır. İran ile Irak’a dolaylı bağlatısı bulunan Doğu Akdeniz coğrafyası, merkez bir bölgedir. Bu merkez bölge, “Kenar Kuşak” ülkelerin birçoğunun kontrol altına alınmasını sağlamaktadır. Ayrıca Ortadoğu bölgesi ile Hazar coğrafyasının sahip olduğu yer altı kaynaklarını, mevcut ya da yapımı tasarlanan boru hatları ve denizyolu aracılığıyla küresel piyasalara ulaştırılabilmesi açısından önemlidir. Doğu Akdeniz bölgesi, Doğu Avrupa’ya hâkim olan “Kalpgâh”ın da kontrolünü sağlamaktadır. Bu bölgelere sahip olan Dünya Adası’nı kontrol eder ve Dünya’ya hâkim olur. “Kalpgâh”, kabaca Orta Asya, Avrasya ve açık denizler olarak tanımlanabilir.⁸² Bu bölgeler, Doğu Akdeniz’in enerji terminali işlevini görmektedir.⁸³

“Deniz Hâkimiyet Teorisi”; İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından uygulanmıştır. Spykman(Nicholas J.)’ın “Kenar Kuşak Teorisi” ve Alexander P. Seversky’nin son şeklini verdiği “Hava Hâkimiyet Teorisi” ise yalnızca Amerika Birleşik Devletleri tarafından uygulanmıştır. Almanya hâkimiyet teorilerini benimsemekle birlikte uygulama aşamasında titiz davranmış, denizlerde etkili olmak adına denizcilik ve donanma faaliyetlerini hızlandırmıştır. Almanya’nın kara devleti olması, Halford John Mackinder’in ileri sürdüğü “Kara Hâkimiyet Teorisi”ni benimsemesine neden olmuştur. Almanya tarafından benimsenen bir diğer teori ise Rudolf Kjellen tarafından geliştirilen “Hayat Sahası Teorisi” olmuştur. Bu teorinin ilk aşaması, Alman Birliği’nin hayata geçirilmesi adına Bismarck tarafından uygulanmıştır. Bismarck, devlete hayat sahası oluşturabilmek adına diğer küçük devletleri hedef olarak seçmiştir. Almanya; Danimarka, Avusturya, Fransa ve Macaristan’ı kendisi için hâkimiyet sahası olarak belirlemiştir.⁸⁴ Özellikle Hitler

⁸¹ Şen, ss.29-30.

⁸² Spykman, ss.24-26.

⁸³ Çakırca, ss.11-13.

⁸⁴ Kurt, ss.8-9.

döneminde Halford John Mackinder'in teorisi etkin bir şekilde uygulanmaya çalışılmıştır.

Spykman (Nicholas J.), modern devletlerin güçlerinin devamlılığını siyasal ve stratejik olarak Dünya geneline yayılmaları ile sağlayabileceklerini savunmuştur. Bu görüş, temelde Amerika Birleşik Devletleri kültürü ve hayat tarzının tüm dünyaya aksettirilmesi ile yaygınlaştırılmasına bilimsel bir zemin oluşturmıştır. Spykman(Nicholas J.), Dünya hâkimiyetinin yalnızca Amerika Birleşik Devletleri tarafından gerçekleştirilebileceğini öne sürmüştür. Ayrıca teori, Amerika Birleşik Devletleri tarafından da güçlü bir destek görmüştür. Uygulamada ise Spykman(Nicholas J.), Amerika Birleşik Devletleri'nin Avrasya'ya hâkim olabilmesi adına Rimland ülkelerinin Amerika Birleşik Devletleri kontrolüne geçmesi adına çaba göstermiştir. Spykman (Nicholas J.)'ın jeopolitik fikirlerinin, I. Dünya Savaşı sonrası dönemde ve NATO'nun kurulması ile genişlemesi sürecine de güçlü bir etkisi olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nin Kore ve Japonya ile kurduğu ilişkiler bu düşüncenin ürünü olarak değerlendirilebilir. Dahası Kore ve Vietnam savaşlarının "Kenar Kuşağı" kuvvetlendirmesi ve merkeze hâkim olması Rusya (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği-SSCB)'nın "Kenar Kuşak" üzerinde hâkimiyet kurmak adına gerçekleştirdiği adımlar olarak düşünülebilir. Zbigniew Brzezinski, Dünya egemenliği kavramıyla Avrasya'nın bu açıdan önemine değinerek bölgenin tekrar gündeme gelmesine neden olmuştur. Ona göre Avrasya'ya sahip olan, yeraltı kaynaklarının kontrolü üzerinde de önemli etkiye sahip olacaktır. Dünya egemenliği ancak Avrasya egemenliği ile mümkündür.⁸⁵ Spykman(Nicholas J.), teorisini benimseyen Amerika Birleşik Devletleri, I. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan paktlarla (NATO-CENTO-SEATO) bölgedeki varlığını güvenceye almaktadır. Spykman(Nicholas J.)'ın, Amerika Birleşik Devletleri jeostratejisinin fikir babası olduğu kabul edilmektedir.⁸⁶

Amerika Birleşik Devletleri yayılmacılığının tek bir teori ile açıklanmaması gerekir. Aslında bütün devletler için bu yorumu yapabiliriz. Çünkü güçlü bir devlet olmanın yolu, aynı zamanda değişen dengeleri ve gelişen stratejileri takip edebilmekten geçmektedir. Bir devletin politikası, stratejisi doğrudan diğer devletlerin uyguladığı politika ve stratejiler ile şekil almaktadır. Hâliyle hem birbirini etkileyen

⁸⁵ İşcan, s. 47-79.

⁸⁶ Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik**, 109. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 69-105.

hem de birbirinden etkilenen düzende takip edilen stratejiler de değişim göstermektedir. Bu yüzden Amerika Birleşik Devletleri yayılmacılığı, tek bir çerçeveden değil bir bütün hâlinde ele alınmalıdır.

1.2.1.4. Hava Hâkimiyeti Teorisi

İtalyan General Giulio Douhet, bu teorinin kurucusu olarak kabul edilse de esâs kurucuları General’lerdir. Teorinin sahipleri, William Mitchell ve Hava Albayı Harry A. Sachaklian’dır. “Hava Hâkimiyeti Teorisi”ne göre Doğu Akdeniz bölgesiyle Balkanlar bölgesi, Kafkaslar, Ortadoğu ile merkezinin güneydoğusunda yer alarak zikredilen bölgeye havadan müdâhale edilebilmesi mümkündür.⁸⁷

Hava Hâkimiyeti Teorisi’nin temelinde, uçağın savaşlarda kullanılmaya başlaması ve bu açıdan öneminin anlaşılması bulunmaktadır. 1903 yılında Wright kardeşlerin ilk uçuş denemesinin ardından savaşlarda uçaklar da kullanılmaya başlamıştır. İlk olarak 1911 yılında Trablusgarp Savaşı’nda uçaktan istifade edilmiş ve daha sonra kullanımı yaygınlaşmıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı’nda daha sistematik ve etkili olarak kullanılan uçağın çok geçmeden stratejik öneminin farkına varılarak daha fazla kullanılmasının yolları aranmıştır. Uçak, zamanla geliştirilerek daha güvenli hâle getirilmiştir. İtalyan General Giulio Douhet, “Hava Hâkimiyet Teorisi”nin ilk savunucuları arasında yer almaktadır. Hugh Trenchard, Birleşik Krallık Hava Kuvvetleri’nin kurucu babasıdır. Amerikalı General William Mitchell ise Amerikan hava hâkimiyetinin gelişimi için yoğun çalışmalar sürdürmüştür. Doktrinin gelişmesine önemli katkı sağlayan bir diğer isim ise Albay Edgar Gorrell’dir.⁸⁸

Özellikle Birinci Dünya Savaşı’nda faydası görülen uçaklar, savaşın ardından da özel bir öneme sahip olmuştur. Uçaklardan özellikle I. Dünya Savaşı’nın devam ettiği yıllarda istifade edilmiştir. I. Dünya Savaşı yıllarında Hiroşima ve Nagazaki’nin atom bombaları ile vurulması kara kuvvetlerinin etkisi açısından önemli bir olay olmuştur. Fakat zamanla tekdüze bir şekilde kalmayıp uçaklar aracılığıyla saldırılarda kullanılacak silahlarda da değişiklikler olmuştur.⁸⁹

⁸⁷ Çakırca, ss.11-13.

⁸⁸ Güngör Şahin, Soner Eruçar, “Hava Hâkimiyet Teorisi Kapsamında Çin ve Tayvan Hava Kuvvetlerinin Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, 2023, ss.73-75.

⁸⁹ G.Şahin ve diğerleri, ss.73-75.

Son olarak Doğu Akdeniz bölgesinin, bahsi geçen teorilerin önemli merkezlerinden biri olduğunu belirtmek mümkündür. Yalnızca Doğu Akdeniz değil Türkiye de bazı teorilerde önemli kabul edilen ana hatlar üzerinde yer almıştır. Esasında teorilerin her ne kadar XIX. yüzyıl ile birlikte ortaya çıktığı savunulsa da dünya gücü olmak isteyen devletler zaten belirtilen bölgelere yönelmişlerdir. Bu yüzden yeni bir söylemden ziyade daha stratejik bir kavram olarak değerlendirmek doğru olacaktır. Nihâyetinde her devletin uyguladığı ve öncelik verdiği hâkimiyet teorisi farklı olabilmektedir. Söz gelimi kara sınırları olan bir devletin “Deniz Hâkimiyet Teorisi”nde ne kadar başarılı olacağı tartışmalıdır. Kendi bölgesinde deniz hâkimiyeti sağlayamayacağı için başka bir bölgede uygulayacağı stratejinin ne kadar geçerli olabileceği de önemli bir husustur. Devletler için tek bir politikanın geçerli ve uygulanabilir olması mümkün değildir.

1.3. TARİHSEL ARKA PLAN

1.3.1. Doğu Akdeniz’in Tarihsel Arka Planı

Doğu Akdeniz Bölgesi’nin tarih boyunca, parçası olduğu Akdeniz’den ayrı değerlendirilmemesi gerekir. Akdeniz’de MÖ. II. bin yıldan itibaren yoğun bir yerleşime tâbi tutulmuştur. Bölge Miken, Akha, Girit, Kıbrıs, Yunan, İyon, Fenike ve Kartaca gibi medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Fakat bu devletler kendi varlıklarını tamamen denize bağladıkları için kalıcı olamamışlardır. Akdeniz Bölgesi’nde siyasi ve iktisadi birlik ilk kez Roma İmparatorluğu döneminde kurulmuştur.⁹⁰

Yunan Hâkimiyeti döneminde Rodos Adası ve limanı, Akdeniz ticaretinin kontrolünün sağlanması açısından önemli bir merkez olmuştur. Ayrıca ticaret kanunlarının temeli olarak kabul edilen Lex Rhodia, Rodos’daki ticaretin geliştirilmesi için kullanılmıştır. Bu kanunlar, Akdeniz ticaretinde kullanılmıştır. Bölge Roma İmparatorluğu’ndan sonra Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu’nun hâkimiyetine girmiştir.⁹¹ Uzun bir süre İslam ordularının seferlerine maruz kalan Rodos, bu süreçte özellikle ticari önemiyle ön planda olmuştur. İslam Devleti’nin kurulması ile Suriye,

⁹⁰ İdris Bostan, Akdeniz, **DİA**, Cilt: 2, (Akdeniz), İstanbul, 1989, ss. 231-234.

⁹¹ Çakırca, ss.10-11.

Irak ve Lübnan, Emevîlerin hâkimiyetine girmiştir. Özellikle Emevîlerin seferleriyle birlikte Doğu Akdeniz'in hâkimiyeti, tamamen Müslümanların eline geçmiştir. Haçlı Seferleri ile bölgedeki dengeler ve siyasi durum değişim sürecine girmiştir. Niyazi Berkes, Haçlı Seferleri için; “*Feodalizmin Emperyalizmi*” tanımını kullanmıştır.⁹²

Hristiyan Dünyası, kutsal yerleri ele geçirebilmek ve Doğu'nun zenginliklerini elde etmek amacıyla Haçlı Seferleri'ne başlamıştır. Bölgede 10 Mart 1098 tarihinde Urfa Haçlı Kontluğu ve 3 Haziran 1098 tarihinde Antakya Prenslığı kurulmuştur. Daha sonra 15 Temmuz 1099'da Kudüs Haçlı Krallığı, 12 Temmuz 1109 yılında Trablus Haçlı Kontluğu ve Kıbrıs Haçlı Krallığı kurulmuştur. Haçlı güçleri Müslüman direnişi karşısında tutunamamış ve bahsi geçen bölgeler tekrar Müslümanların hâkimiyetine girmiştir. Anadolu toprakları, XIII. yüzyıldan itibaren Türkler tarafından peyder pey fethedilmiştir.⁹³

Müslümanların egemenliği ile birlikte Akdeniz liman kentleri daha ihtişamlı hale gelmiştir.⁹⁴ Anadolu Selçuklu Devleti, zamanla bölgede yayılarak Güney ve Batı Anadolu'ya yayılmıştır. Akdeniz Bölgesi'nde başlangıçta sadece kendi sahillerinde etkin olan Türkler, zamanla hâkimiyet bölgelerini genişletmişlerdir. Çaka Bey, İzmir havâlisinde kuvvetli bir donanma teşkil etmiş ve hâkimiyet kurmuş, Midilli ve Sakız başta olmak üzere bazı adaları fethetmiştir. Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubat döneminde, Akdeniz sahillerini güvenceye alabilmek adına bir harp filosu kurulmuş ve Alanya'da bir tersane inşâ edilmiştir.⁹⁵

Anadolu Selçukluları'ndan sonra Doğu Akdeniz, Venedik ve Cenevizlilerin hâkimiyetine geçmiştir. Bizans ise Venedik'in bölgede tek hâkim olabilmesini engellemek adına Cenevizliler ile birlikte hareket etmiştir. Fakat Memlûklülerin Suriye ve Mısır'da hâkimiyet kurması ile bölgede istikrâr sağlanamamıştır. Anadolu Beylikleri döneminde ise Akdeniz Bölgesi'ne kıyısı bulunan Aydın, Menteşe, Saruhan ve Karesioğulları faaliyetlerini sadece denizcilik ve sahil bölgeleriyle sınırlı tutmamışlardır. Aydınoğlu Umur Bey, Ege adaları ve Rumeli sahillerine akınlar

⁹² Niyazi Berkes, **Türkiye İktisat Tarihi**, 4.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020, s.32.

⁹³ Dinçer Bayer, “Doğu Akdeniz Deniz Alanı'nın Tarihi Geçmişi, Türkiye'nin Ulusal Menfaatleri ve Uluslararası Hukuk Uygulamaları Kapsamında Bir Jeopolitik Analiz”, **Türk Asya Araştırmaları Merkezi**, Cilt-Sayı belirtilmemiştir, ss. 391-392.

⁹⁴ Fernand Braudel, **II. Felipe Dönemi'nde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, Çev. Mehmet Kılıçbay, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2017, ss.193-194.

⁹⁵ Bostan, (Akdeniz), ss. 231-234.

düzenlemiştir. Memlûk Hâkimiyeti Dönemi'nde ise Doğu Akdeniz'de ticari faaliyetlerin yoğunluk kazanmış olduğunu belirtmek gerekir.⁹⁶

Osmanlı Devleti, Anadolu Beylikleri'nden kalan donanmalardan da istifade etmiştir. Sahil bölgelerini Venediklerden koruyabilmek amacını da gözönünde bulundurarak Gelibolu'daki eski tersâneleri aktif etmiştir. Yıldırım Bayezid'in hâkimiyet yıllarında Venedik ve Ceneviz donanmalarına zaman zaman üstünlük sağlamıştır. Fatih Sultan Mehmet'in, İstanbul'u fethetmesi Akdeniz hâkimiyetine temel hazırlamıştır.⁹⁷ Ayrıca 1489'da Kıbrıs'ın Karpaz bölgesine bir askerî birlik gönderilmiştir. XVI. yüzyılda Akdeniz'de Osmanlı gücü giderek artmış olup 1516'da Suriye, 1517'de ise Mısır'da Osmanlı Hâkimiyeti kurulmuştur.⁹⁸ Özellikle bu dönemde Hint Okyanusu'nda Portekiz etkisinin azalması ile Akdeniz ticaretinin önemi artmıştır. Osmanlı Devleti Mısır'ı ele geçirdiğinde burada daha önce hâkimiyet kurmuş olan Memlûk Beyleri'ni yerinde bırakmıştır.⁹⁹ Fakat baş aktör Osmanlı Devleti'dir.

Portekizliler, Avrupa limanlarından Hindistan'a ve Afrika kıyılarına ulaşmış, Kuzey Afrika hâkimiyeti için önemli limanları ele geçirmeye çalışmıştır. Bu durum, Osmanlılar ile Portekizlileri karşı karşıya getirmiştir. Portekizlilerin yanı sıra korsanlar da bölgede Müslümanların ticari faaliyetlerini sıklıkla engellemektedir. Osmanlılar, 1520 yılında Diu Limanı'nı ele geçirerek Hindistan ve Akdeniz ticareti için önemli bir stratejik hamle yapmıştır. Doğu Akdeniz'de Osmanlı Devleti, yalnızca Portekiz ile değil aynı zamanda diğer Avrupalı devletleri ile de karşı karşıya gelmiştir. Dahası

⁹⁶ Duman, s.222.

⁹⁷ Bkz. Mustafa Daş, **Türklerin Bizans ve Venedikle Denizlerdeki İlişki ve Mücadeleleri(XI ve XIV.Yüzyıllar**, (Ed. İdris Bostan-Salih Özbaran), Başlangıçtan XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Türk Denizcilik Tarihi 1 , Cilt: 1, Boyut Yayıncılık, Ankara, 2009, ss.49-59.

⁹⁸ Cansel Sakal, "Doğu Akdeniz'de Yaşanan Gelişmeler", **Arel Usam Stratejik Bakış**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2020, s.27, https://Arelarsiv.Arel.Edu.Tr/Xmlui/Bitstream/Handle/20.500.12294/2599/Sakal_C_20_20.Pdf?Sequence=1

⁹⁹ Bayer, s. 392, Memluk Beyleri aslında "Sultan Selim Kanunnâmesi" ile tanınan haklardan dolayı bölgede hâkimiyet kurmuşlardır. Mısır'da Memlûklere sağlanan bu ayrıcalık ile Osmanlı Devleti Mısır'da son Abbasi Halifesi'nden Kâbe'nin anahtarını alarak Arabistan'da güçlü bir konum kazanmışlardır. Suriye ile Mısır Hâkimiyeti aslında Osmanlı Devleti için çok kârlı idi. Çünkü bu fetih ile birlikte büyük buğday - bakla üretim bölgesi olması ayrıca Sudan Hâkimiyeti'nin Afrika'dan gelen altın trafiğinde önemli bir konuma sahip olması, dahası Uzakdoğu'dan gelen baharat trafiği Türkler'in Hâkimiyeti'ne girmiştir.

Rodos, Kıbrıs ve diğer adalarda hüküm süren güçlerle de mücadele etmiştir. Fakat bölgede genel olarak kesin bir üstünlük sağlanamadığı da görülmektedir.¹⁰⁰

Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde Anadolu-Suriye-Mısır güzergâhında Osmanlı deniz ticaretini engelleyen St. Jean Şövalyeleri'nin gücünü kırmak amacıyla Rodos üzerine sefer düzenlenmiştir. 1522 yılında Rodos ve On İki Ada ele geçirilmiş, böylece Doğu Akdeniz'de kesin olarak Türk hâkimiyeti kurulmuştur. İspanya ve Osmanlı Devleti 1530'lu yıllardan itibaren Akdeniz'de rekabet içinde olmuşlardır. Özellikle de İspanya'nın Reconquista hareketi ve Kuzey Afrika kıyılarında da bu hareketi sürdürmesi ile Osmanlıların Memlûkleri yenerek Mısır ve "Levant" bölgelerinde kontrol sağlaması iki devleti karşı karşıya getirmiştir.¹⁰¹

1529'de Cezayir, 1534'te Tunus, 1551'de ise Trablusgarp Osmanlı hâkimiyetine dâhil edilmiştir.¹⁰² Trablusgarp'ın fethi ile Afrika'nın altın kaynaklarına Osmanlıların da ulaşması mümkün olmuştur.¹⁰³ Burada inşâ edilen donanma, bölgedeki stratejik üstünlüğün Osman Devleti'ne geçmesini sağlamıştır. Böylece Akdeniz'de faaliyet gösteren bazı Müslüman korsanlar Osmanlı Hâkimiyeti'ni tanımışlardır. Osmanlı Devleti, bölgede hem Venedik hem de diğer Avrupalı devletler ile hâkimiyet mücadelesi içerisinde olmuştur. Özellikle bölgedeki hâkimiyet elde etme nedenlerine bakıldığında, bölgenin zenginliğinin yanında, sahip olduğu ticari avantaj ve güvenlik durumunun da oldukça önemli olduğunu belirtmek mümkündür.¹⁰⁴

Osmanlı Devleti, 1571 yılında Kıbrıs'ı ele geçirip buradaki Venedik hâkimiyetine son vermiştir.¹⁰⁵ Böylece Akdeniz'in tamamı kontrol altına alınmıştır.¹⁰⁶ Kuzeyde İtalya kıyılarına ulaşan Osmanlı gücü, güneyde ise Fas'a kadar uzanmış ve Akdeniz'e hemen hemen her yıl sefer yapılarak bazen farklı devletlerle ittifaklar kurmuştur. Osmanlı Devleti'nin güçlenmeye başlaması ve Akdeniz'de tek başına

¹⁰⁰ Ahmet İlyas ve diğerleri, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Doğu Akdeniz'e İlişkin Dış Politika Çeşitliliği**, (Ed. Sadullah Özel-Halil İbrahim Aydın, Murat Cihangir), Paradigma Akademi, Çanakkale, 2020, s. 16.

¹⁰¹ Mehmet Talha Kalkan, "Akdeniz'de Osmanlı-İspanya Mücadelesi (1516-1571)", **Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt belirtilmemiştir, Sayı: 111, 2020, ss. 240-252.

¹⁰² Braudel, s.225.

¹⁰³ Bayer, s.320.

¹⁰⁴ İlyas ve diğerleri, ss. 16-17.

¹⁰⁵ Andrew C.Hess, "The Battle of Lepanto and Its Place in Mediterranean History,(İnebahtı Muharebesi ve Akdeniz Tarihindeki Yeri)", **Past&Present**, Sayı: 57, 1972, s. 54, <https://www.jstor.org/stable/650416>,

¹⁰⁶ Sakal, ss.27-33.

hâkimiyet kurmak istemesi bağlamında Barbaros Hayrettin Paşa'nın; ifâdelerine göre “Denizlere Hâkim Olan Cihâna Hâkim Olur” söylemi oldukça anlamlıdır.¹⁰⁷

1580'li yıllara kadar hem İspanya hem de Osmanlı Devleti donanma ve deniz güçlerine önemli kaynaklar tahsîs etmiştir.¹⁰⁸ Avrupa'da Akdeniz temelli ticarete yavaş yavaş üstünlüğü elde eden Osmanlı Devleti, bölgede etkin olmaya başlamıştır.¹⁰⁹ Venedik ve Ceneviz gibi birçok İtalyan şehir devleti ile diğer Avrupalı devletlerin Akdeniz'deki ticari faaliyetleri sekteye uğratılmış ve önü kesilmiştir. Böylece Avrupalı devletler, Doğu'nun zenginliklerine ulaşmak adına başka yollar aramaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin Akdeniz Hâkimiyet Dönemi'nde Avrupa Denizciliği özellikle ticaret sahasında oldukça gelişmiştir. Avrupalı devletlerin denizlerde güçlenmesi ile birlikte yeni gelişmeler yaşanmıştır. İspanya ile Portekiz Devletleri Ümit Burnu'nunu keşfedilmesiyle Atlas Okyanusu'na açılmıştır. Böylece Doğu ticaret yolları değişmiş ve Akdeniz Bölgesi'nin ikinci planda kalmasına neden olmuştur.¹¹⁰ Kıtaya taşınan hammadde, gümüş ve altın madenleri sayesinde Avrupa hızla zenginleşmeye başlamış, ekonomik ve sosyal açıdan önemli gelişmeler yaşanmıştır.¹¹¹ İspanya'nın Atlantik'e yönelmesi ile birlikte İngiltere, Fransa ve Hollanda ise Akdeniz Bölgesi'ne yönelmeye başlamıştır.¹¹²

Osmanlı Devleti XVI. yüzyılda denizcilik alanında oldukça gelişmiş bir seviyeye ulaşmıştır. Fakat bu yükseliş istikrârli bir şekilde devam etmemiştir. Akdeniz'de Osmanlı üstünlüğü İnebahtı yenilgisiyle sarsılmış, Mağrip ve Osmanlı Devleti arasındaki bağılılık zayıflamaya başlamıştır. Ayrıca Cezayir, Tunus, Trablus ve Mısır'da isyanlar başgöstermiştir.¹¹³ 1584 ve 1603 yıllarında Osmanlı Devleti'nde yaşanan iki mâli bunalımın etkisi büyük olmuş, asker maaşlarının ödenememesi ve merkezî idârenin zayıflamasına neden olmuştur. Osmanlı topraklarında meydana gelen

¹⁰⁷ Ebubekir Ceylan, “Denizlere Hâkim Olan Cihâna Hâkim Olur”, (Ed. Özkan Tekin), **Cihannüma**, Cilt belirtilmemiştir, Sayı: 4, 2020, s.22.

¹⁰⁸ Kalkan, ss. 240-252.

¹⁰⁹ L.Carl Brown, **İmparatorluk Mirası Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası**, Çev. Gül Çağalı Güven, Haz. Elçin Gen, İletişim Yayınları, 2000, s. 92.

¹¹⁰ Bayer, s.393.

Vasco de Gama'nın Ümit Burnu'nu dolaşması, Mısır ve Suriye'nin coğrafi önemini azaltsa da genel ticaret üzerindeki rolü sürekli devam etmiştir.

¹¹¹ Mümtaz Onur Gürer, **İtalyan Krallığı'nın Doğu Akdeniz Politikası (1861–1913)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İzmir, 2007, ss.7-23.

¹¹² Canan Balkır, “Mare Nostrum'dan Avrupa Akdeniz Ortaklığına: Olmayacak Duaya Amin Demek!”, **Ankara Üniversitesi Dergisi**, Cilt ve Sayı belirtilmemiştir, s. 301.

¹¹³ Bayer, s.321.

siyasal, etnik, dinsel ve toplumsal ayaklanmaların ekonomik zayıflamanın sonucunda gerçekleşmiş olduğunu söylemek mümkündür. 24 yıl devam eden Osmanlı-Venedik mücadelesi sonrasında Girit fethedilmiştir.(1669)¹¹⁴ Böylece Osmanlılar Akdeniz’de tekrar üstünlüğünü elde etmeye çalışmıştır.¹¹⁵ Osmanlı Devleti’nin deniz kuvvetlerinin yeni gelişmelere yeterli derecede ayak uyduramaması siyasi gücünün de zayıflamasına neden olmuştur.¹¹⁶ Çünkü bir devletin gücünün yalnızca kara gücü ile ölçülemeyeceği açıktır. Osmanlı İmparatorluğu gibi üç kıtaya yayılan bir devletin denizlerdeki gelişmeleri takip edememesi karadaki hâkimiyetinde de sarsılmalara neden olmuştur. Bunun ekonomik açıdan olduğu kadar siyasi olarak da uzun yıllar etkileri devam etmiştir.

1.4. XVII-XIX. Yüzyıllarda Doğu Akdeniz: Güç, Çatışma ve Diplomasi

1.4.1. XVII.-XIX. Yüzyıllarda Doğu Akdeniz’de Güç Mücadeleleri

XVII. yüzyılda denizlerdeki sömürgecilik faaliyetleri ve mücadelelerine Fransa, İngiltere ve Hollanda da dâhil olmuştur. Doğu Akdeniz’de esâs mücadelenin başladığı ve günümüze kadar sirâyet eden durum XVIII-XIX. yy arasında başlamıştır.¹¹⁷ XVIII. yüzyılda Doğu Akdeniz’de Osmanlı gücü etkisini yitirmeye başlamıştır.¹¹⁸ XIX. yüzyıla kadar Osmanlı Hâkimiyeti’nde olan bölge Sanayi Devrimi sonrasında Avrupalı devletlerin güçlenmesi ile önemli bir denizcilik faaliyet sahası olmuştur.¹¹⁹ Özellikle İngiltere ve Fransa’nın bölge ile ilgilenmesi önemli bir stratejik mücadelenin başlamasına neden olmuştur.¹²⁰ 1914’ten önce İngiltere ve Fransa’nın Osmanlı topraklarında menfaatlerinin çakıştığı bölgelerin başında Akdeniz gelmektedir. Mısır, Sudan, Cezayir, Lübnan ve Kıbrıs üzerinde mücadeleleri

¹¹⁴ Bostan, (Akdeniz), ss. 231-234.

¹¹⁵ Bkz. Piri Reis, **Kitâb-ı Bahriye**, Boyut Yayın Grubu, İstanbul, 2013.

¹¹⁶ Girit’in Osmanlı tarafından ele geçirilmesi için Bkz. Yakup Öztürk, **1770 Girit Ayaklanması**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) , T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Yüksek Lisans Programı Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2015.

¹¹⁷ Nurullah Karta, “17. ve 18. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Avrupa ile İktisadi İlişkileri”, **Turkish Studies**, Cilt: 11, Sayı: 8, Ankara, 2013, s.163.

¹¹⁸ Baysoy, s.63.

¹¹⁹ Sakal, , ss.27-33.

¹²⁰ Charles Vellay, **Anadolu’nun İstiklâli ve Akdeniz Meselesi, (Le Probleme Mediterraneaen)**, Mütercim. Yusuf Ziya, Haz. Emre Gür, (Ed. Ahmet Zeki İzgöer), Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul, 2018, s.11.

başlamıştır. Bu süreçte İngiltere ve Fransa sömürgecilik - sömürge yollarının güvenliği adına Osmanlı Devleti ile mücadele etmişlerdir.¹²¹

İngiltere, Doğu Akdeniz’de savunma odaklı bir dış politika takip ederek Hindistan’a ulaşılabilir yolların güvenliğini sağlamayı amaç edinmiştir. Fransa’nın ise kölecilik ve hammaddelere erişim sağlama amacı, bölgeye yönelme sebebi olmuştur. Fransa, İngiltere’nin Avrupa’da elde ettiği başarılarla karşılık olarak Doğu Akdeniz’de var olmasını kabul ettirebilmiştir. Fransa, Manş Denizi’ni geçip İngiltere ile adada savaşmaktan ziyade rakibi için hayati öneme sahip olan Hindistan sömürgesine zarar verebilmek adına Mısır bölgesine yönelmiştir.¹²² Ayrıca bölgede var olan egemenliğine ek olarak yoğun ticari ve iktisadi ilişkilerinin de bu girişimi için olumlu etki sağlayacağını düşünmüştür.

Fransa ve İngiltere’nin bölge üzerindeki ortak hedefleri, Doğu Akdeniz’de karşı karşıya gelmelerine neden olmuştur. Süreç içerisinde mücadele dışında kaldığını düşünülen Almanya’nın da bölgeye yönelmesi ile Doğu Akdeniz ve çevresi bahsi geçen Devletler Arası’ndaki mücadelelerin odak noktası haline gelmiştir.¹²³ Emperyal Devletlerin bölgedeki etkinliklerine baktığımızda ilk mücadele sahası, Mısır’a yapılan Fransa saldırısıdır. Fransa, Napolyon döneminde Mısır’a, Doğu Akdeniz jeopolitiğini değiştiren ve yeniden şekillendiren bir sefer düzenlemiştir.¹²⁴ Bu durum, bölgede İngiliz-Fransız mücadelesinin daha da kızışmasına neden olmuştur. Napolyon’un Mısır seferinden sadece İngiltere rahatsız olmamıştır. Bu durum, stratejik bölge üzerinde emelleri olan tüm devletlerin ilgisini çekmiştir. Nitekim bunlardan biri de Rusya’dır.¹²⁵ Çünkü Rusya, Napolyon’un Suriye üzerinden Kuzey’e yönelerek Osmanlı Devleti’ne saldıracağından endişe etmektedir. İngiltere de Rusya ile benzer tereddüt ve kaygılar içerisinde bulunmaktadır. Fransa’nın bölgedeki

¹²¹ İlyas ve diğerleri, ss.11-15.

¹²² Ali Gökçen Özdem, “Büyük Devletlerin Değişmeyen Mücadele Alanı: Ortadoğu”, **Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 2, Elazığ, 2016, s.13, Napolyon, İtalya zaferi ardından Avrupa’da ciddi başarılar elde ederek yurda dönmüştü. Bu seferin birçok nedeni bulunmakta olup bunlardan bazıları güçlü görülen Napolyon’u Fransa’dan uzaklaştırmak, Fransa ticaretini İngiltere karşısında güvenceye almak, İngiltere’nin Uzakdoğu’ya erişimini engellemek, İngiltere’nin Mısır ve Doğu ticaret yolları üzerindeki etkinliğini zedelemektir.

¹²³ İlyas ve diğerleri, ss.13-18.

¹²⁴ Namık Sinan Turan, **İmparatorluk ve Diplomasi - Osmanlı Diplomasi’sinin İzinde**, II. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, s.309; Emre Baysoy, **Doğu Akdeniz’in Dalgalı Jeopolitiği-Modern Bölgeden Postmodern Levant’a**, Truva Yayınları, İstanbul, 2017, s. 66.

¹²⁵ Salih Tunç, “I. Dünya Savaşı’nda İngiliz ve Fransız Politikası”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Cilt: 121, Sayı: 238, 2019, s.68.

hâkimiyetinin Hindistan yolunu tehlikeye sokacağıının öngörülmesi nedeniyle İngiltere ve Rusya, Osmanlı Devleti ile anlaşarak Napolyon'u Mısır'dan çıkarmayı başarmıştır. Osmanlı'nın Kuzey Afrika'daki varlığı ise, XIX. yüzyıl'da kademeli olarak ortadan kalkmıştır.¹²⁶ Cezayir 1830, Tunus ise 1881 yılında Fransa tarafından ele geçirilmiştir.

1830 yılında Mehmet Ali Paşa, Mısır'da Osmanlı İmparatorluğu'na karşı isyan etmiştir. Rusya'nın bu süreçte Boğazlar'dan geçip Osmanlı Devleti'ne yardım etme ve Akdeniz'e inme girişimi, İngiltere'nin bu sorunla ilgilenmeye karar vermesine neden olmuştur.¹²⁷ Böylece Doğu Akdeniz'de yerel bir sorun, uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Bu durum esâsında büyük devletlerin bölgeye verdiği önemi gösterir niteliktedir. Başlangıçta Osmanlı'nın yardım isteğine karşı İngiltere kayıtsız kalmıştır. Fakat Rusya'nın meseleye dâhil olması İngiltere'nin tutumundaki değişikliğin esâs nedeni olmuştur. İngiltere bölgede başka bir güçlü devletin var olmasını kendisi için kabul edilemez olarak görmektedir.

Mısır sorunu, Osmanlı Devleti lehine çözülsede bunun uluslararası bir sorun haline gelmiş olması, Osmanlıların artık toprak bütünlüğünü koruyamadıklarının bir nişânesi olarak değerlendirilebilir.

Ayrıca bölgeye yakın ilgisi ve müdâhil olmasıyla kendi durumunu güçlendiren İngiltere, Mısır'ın güvenliği için Malta'yı ele geçirerek buradaki Fransız hâkimiyetine son vermiştir.¹²⁸ Malta Şehbenderliği'nden gönderilen bir telgrafnâme tercümesine göre bu sırada İngiltere'nin Akdeniz'de bulunan güçlü donanması Malta'dan Korfu'ya doğru ilerlemektedir.¹²⁹ Özellikle İngiltere'nin bölgede attığı adımlar, Berlin gazetelerinde geniş yer bulmuştur.¹³⁰ 1881'de Fransa, Tunus'u ele geçirerek Doğu Akdeniz'de üstünlük sağlamaya çalışmıştır. Fransa ve İngiltere'nin karşı karşıya geldiği diğer bir bölge ise Lübnan'dır. Lübnan krizi, XIX. yüzyılın en önemli meselelerinden biri olmuştur.¹³¹

Fransa ve İngiltere, Osmanlı Devleti'ni baskı altına alarak bölgede iki toplumlu bir kaymakamlık sistemi kurmuş ve kendi hegemonyalarını oluşturmuşlardır. Osmanlı

¹²⁶ İhsan Ağır, **Akka - Cezzar Ahmed Paşa Napolyon'a Karşı**, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2017, ss.59-217.

¹²⁷ İlyas ve diğerleri, s. 18.

¹²⁸ BOA-Y.A.HUS.183.49.2.1.

¹²⁹ BOA-Y.A.HUS.183.49.1.1.

¹³⁰ BOA-Y.A.HUS.195.65.1.1 .

¹³¹ İlyas ve diğerleri, s. 18.

Devleti, bölgedeki sorunları ortadan kaldırmak amacıyla Lübnan Vilâyet Nizamnâmesi'ni yayınlamışsa da bu geçici bir çözüm olmuştur. İki halk arasında tekrar anlaşmazlıklar başgöstermiş ve özellikle bölgedeki Ortodoksların da soruna dâhil olması ile durum giderek daha da karmaşık ve çözümsüz bir hâl almıştır. Lübnan Sorunu, temelde sadece bu ülke ile sınırlı kalmamış, Suriye ve Süveyş Kanalı ile de ilişkili bir durum ortaya çıkmıştır.¹³² Lübnan'a hâkim olan devlet, Doğu Akdeniz'de önemli bir güç hâline gelecektir. Bu da diğer devletlerin soruna daha fazla müdâhil olmaları ve sorunları kendi çıkarlarına uygun bir şekilde çözülmesini arzu etmelerine neden olmuştur.

İngiltere ve Mısır, yerel idaresi Fransa tarafından yapılacak olan Akdeniz ve Kızıldeniz'i bağlayan Süveyş Kanalı'nın açılmasına taraftar değildiler.

*"Sadrazam Hayreddin Paşa'nın Sadâret'te bulunduğu sıralarda Fransa ve İngiltere'nin Ortadoğu'da rekabetleri, İngiltere'nin Mısır için çıkarılan fermânın değiştirilmesini isteyişi, Fransa ve Avrupa'nın görüşlerini nazar-ı itibara almadan Mısır ve Süveyş topraklarında hâkimiyet kurması ile ilgili müsvedde."*¹³³

İngiltere, Süveyş Kanalı'nın açılmasını Hindistan'ın güvenliği için tehlikeli olarak görmekte;Fransa, Mısır'da kaybettiği gücü bu kanal aracılığıyla Akdeniz ve Kızıldeniz'de sağlamayı amaçlamaktadır. Osmanlı Devleti ise resmen hâkimi olduğu bölgenin dışına atılmak istendiğinin farkında olup Mehmet Ali Paşa ve oğlunun ölümü ile bölgenin yeniden tek hâkimi olmak adına mücadele etmektedir.¹³⁴

Mısır'da diğer devletlere nazaran daha baskın bir durumda olan Fransa, 1859 yılın da başlattığı projeyi 10 yıllık bir sürede tamamlamıştır. Mısır Hidivi İsmail Paşa ise İngiliz bankerlerden aldığı borçları zamanında ödeyememiş, bunun üzerine İngiltere, Süveyş Kanalı'nın hisselerini koruma bahanesi ile 1882'de el koymuştur. Böylece İngiltere ve Fransa, Mısır'da tekrar bir güç mücadelesine girişmişlerdir. Osmanlı Devleti dönemin mevcut koşullarında İngiltere'nin gerçekleştirdiği işgal karşısında askerî alanda bir cevap verememiştir. Osmanlı Mısır'da olan hâkimiyetini devam ettirebilmek amacıyla bölgede İngiltere ile birlikte yüksek-komiser bulundurarak işgali tanımıştır. İngiltere, kısa sürede Süveyş Kanalı üzerinde kesin olarak hâkimiyet kurmuştur. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na dâhil

¹³² İlyas ve diğerleri, s. 18-19.

¹³³ BOA.Y..EE..KP.. 37. 3602.

¹³⁴ İlyas ve diğerleri, s.19.

olmasıyla birlikte İngiltere'nin hâkimiyet sahasına dâhil ettiğini açıkladığı Mısır'da Osmanlı egemenliği son bulmuştur.¹³⁵ Fransa, Almanya ile karşı karşıya geldiği Sedan Savaşı'ndan dolayı Süveyş Kanalı'na yeterince ilgi gösterememiştir. Bu yüzden İngiltere'nin bölgedeki etkinliği daha kolay gerçekleşmiştir.¹³⁶ Böylece Hindistan'ın güvenliği için İngiltere, önemli bir stratejik hamle gerçekleştirmiştir. İngiltere, Doğu Akdeniz'de çatışma sürecinin devam etmesi nedeniyle Mısır'ı işgal ettiğini bildirmiştir. Fakat İngiltere'nin Mısır Meselesi ve Şark Politikası'yla ilgili adımları Ortadoğu'daki mevcut durumu daha da karıştırmıştır.¹³⁷ Fransa, İngilizlerin bu hamlesine Fas'ı işgal ederek cevap vermiştir. Bu süreçte Doğu Akdeniz'deki gücünü tamamen yitirmiş durumda olan Osmanlı Devleti, bölgedeki işgallere karşı diyalog ve diplomasi yolunu seçmişse de başarılı olamamıştır. İngiltere, Mısır'ın işgali ile Doğu Akdeniz ve Kızıldeniz arasındaki bölgede de etkin olmaya başlamıştır.¹³⁸

Doğu Akdeniz'deki en büyük sorunlardan biri de Kıbrıs Sorunu'dur. Kıbrıs, Doğu Akdeniz bölgesinde önemli stratejik üs konumunda olup İngiltere'nin Akdeniz kapısı işlevini görmektedir. Kıbrıs Sorunu'nun önemli bir hâle gelmesiyle İngiltere Mısır'ı ele geçirmiştir. İngiltere; Osmanlı'nın siyasi, ekonomik, askerî durumunun farkındadır. Ayrıca Osmanlı-Rus Savaşı'nı kendisi için bir fırsat olarak görmüştür.¹³⁹ İngiltere Başbakanı Benjamin Disraeli ve Dışişleri Bakanı Salisbury, Doğu Akdeniz'in stratejik konumundan dolayı Kıbrıs'ın ele geçirilmesi gerektiği düşüncesini savunmuşlardır.¹⁴⁰

Osmanlı-Rus Savaşı'nın hemen ardından 1878'de Berlin Kongresi görüşmelerinde barış şartları yeniden ele alınmıştır. İngiltere, bu kongrede Osmanlı Devleti'ni desteklemiştir.¹⁴¹ Kongrede alınan kararların ağır olduğunu düşünen İngiltere, bu kararlardan istifade edecek olan Rusya'nın Akdeniz'e inmesini istememiştir.¹⁴² Bu sebeple kongreden önce, Büyükelçi Oston Henry Layard

¹³⁵ Bayer, s. 394.

¹³⁶ BOA.Y..PRK.KOM.7.19.

¹³⁷ BOA-HR.SYS. 33. 53.

¹³⁸ İlyas ve diğerleri, s..20.

¹³⁹ Kaan Cenk Salihoğlu, **Küresel Güç Odağında Kıbrıs Sorunu ve Bölgesel Enerji Denklemi - Doğu Akdeniz'de Satranç**, 1. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2020, s.56-58.

¹⁴⁰ Salahi R. Sonyel, "İngiltere Dış İşleri Bakanlığı Belgelerine Göre: Osmanlı Padişahı Abdülhamit, 48 Saat İçinde Kıbrıs'ı İngilizlere Nasıl Kiraladı", **Belleten**, Cilt: 42, Sayı: 168, Ankara, 1978, ss.725-744.

¹⁴¹ Fatih Erbaş, **Doğu Akdeniz'de Güç Mücadelesi - 19.Yüzyılda Donanmalar**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009, s.49.

¹⁴² Şimşek ve diğerleri, s.32.

vasıtasıyla Kıbrıs'ın geçici olarak kendisine verilmesini talep etmiş, aksi takdirde adanın işgal edileceğine dair ulti-matom vermiştir. Osmanlı Devleti, bu durumu kabul etmek zorunda kalmıştır. Berlin Kongresi'ne güçlü gidebilmek adına 4 Haziran 1878'de İngiltere ile Kıbrıs Konvansiyonu imzalanmıştır.¹⁴³ Berlin Antlaşması ile İngiltere Devleti, Rusya'ya karşı Osmanlı İmparatorluğu'nu desteklemiştir. Kıbrıs geçici olarak İngiltere'nin kontrolüne bırakılmıştır.¹⁴⁴ İngiltere, Kıbrıs'ı Akdeniz'de üs olarak kullanmasının yanında aynı zamanda Batı Akdeniz'e gerçekleştirdiği müdâhalelerde lojistik açıdan da istifâde etmiştir. Böylece diğer emperyal devletlerin de hareket alanını kısıtlamıştır. Bu stratejik hamle ile Fransa, İtalya ve Almanya'nın bölgeye muhtemel saldırılarının önüne geçebilmiştir. Kıbrıs'ın kaybı, Osmanlı Devleti için sadece Doğu Akdeniz bölgesinde değil genel olarak Akdeniz'deki hâkimiyetin sona ermesi anlamına gelmektedir. Buna rağmen Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs'ta eğitim, din ve adalet kurumları üzerindeki sorumluluğu devam etmiştir.¹⁴⁵

Osmanlı Devleti'nin Doğu Akdeniz'de mücadele ettiği bir diğer devlet ise İtalya'dır. Doğu Akdeniz'in stratejik mevkie-lerinden biri olan Trablusgarp (Libya), önemli bir ticari ve askerî üs olma özelliğine sâhiptir. İtalya, diğer devletlere göre millî birliğini geç tamamlamıştır. Adriyatik ve Akdeniz'de hâkim güçlerden biri olmayı hedefleyen İtalya, özellikle Fransa, İngiltere ve Almanya ile çıkarlarının çakışmamasına dikkat etmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle Trablusgarp'ı, işgal için uygun bir bölge olarak görmüştür.¹⁴⁶ Böyle bir durumun oluşmasında özellikle askerî açıdan zayıf bir bölge olan Trablusgarp'ın özerk yapısı, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet merkezinden uzak olması ve bölgedeki yerel iktidar sorunları etkili olmuştur. İtalya'nın, Trablusgarp ile ilgilenmesinin diğer nedenleri ise; sanayi için ham madde ihtiyacını karşılayabilecek bir bölge olması, Afrika'dan sağlanacak ucuz iş gücü, coğrafi yakınlık ve bölge ile uzun yıllardır sürdürdüğü ticari ilişkiler olarak sıralanabilir.

İtalya, Trablusgarp'tan önce Tunus ile ilgilenmiş olsa da bölgeye askerî müdâhalede bulunan Fransa ile karşı karşıya gelmek istememiştir. Aynı zamanda

¹⁴³ Keser ve diğerleri, ss. 23-27.

¹⁴⁴ Salihoğlu, s.56.

¹⁴⁵ Bayer, s.394.

¹⁴⁶ Vellay, s.9.

İtalya'nın Habeşistan'ı ele geçirme girişimi de başarısızlıkla sonuçlanmıştır.¹⁴⁷ Özellikle İngiltere ve Almanya'nın, Fransa'nın Tunus işgali konusunda sessiz kalması üzerine İtalya, Trablusgarp üzerindeki emellerini açıkça ortaya koymuştur. Sadece Gazette Nationale ve Berlin gazetelerinde, Fransa'nın Tunus'u işgalinden Almanya'nın hoşnut olmadığı belirtilmektedir. Ayrıca yine aynı gazetede Almanya'nın Doğu Akdeniz'de herhangi bir emelinin bulunmadığına da yer verilmiştir.¹⁴⁸

İtalya, başlangıçta bölgede var olmak adına yoğun bir şekilde toprak satın almaya başlamış ve sonrasında fiilî olarak harekete geçmiştir. Osmanlı Hükümeti'ne bir ultimatom vererek Trablusgarp'ın kendisine bırakılmasını talep etmiştir. 5 Kasım 1911'de Derne, Bingazi ve Trablusgarp'ı işgal etmiştir. Osmanlı bu işgali protesto etmiştir. Bölgede kendine bağlı güçler ile merkezden giden subaylar, İtalya'ya karşı silahlı mücadele başlatmışlardır. Bu mücadele temelde başarılı bir direniş olsa da Osmanlı Devleti, o dönemde Balkanlar'da mücadele etmekte olduğundan Trablusgarp ile ilgilenmeyi bir yana bırakmış ve İtalya ile Ouchy Antlaşması'nı imzalayarak bölgeden çekilmiştir. Osmanlı Subayları'nın çekilme esnasında bölgede bıraktığı savaş teçhizatı, yerel güçlerin İtalya'ya karşı mücadele edebilmesine olanak tanımıştır. Böylece İtalya'nın bölgede kesin hâkimiyet kurması ancak 1932 yılında gerçekleşmiştir.¹⁴⁹

Osmanlı Devleti'nin Doğu Akdeniz'deki mücadele alanlarından biri de Sudan'dır. Sudan aynı zamanda İngiltere ve Fransa'nın da ilgi alanına girmektedir. Mısır'ın güneyinde Nil Nehri'nin sağladığı olanaklardan da istifade eden Sudan, İngiltere için Kızıldeniz lojistiği açısından önemli bir bölge özelliği taşımaktadır. Fransa için ise Mısır'ın ardından Sudan'ın da kaybı büyük bir hezimet olacaktır. Mısır'ın kaybının telâfisi için Sudan ve Nijer kesinlikle Fransa'nın hâkimiyetinde olmalıdır. Osmanlı Devleti ise İngiltere ve Fransa arasında bölgede yaşanan hâkimiyet mücadelesinin ürünü olabilecek herhangi bir sınır değişikliğini kabul etmemektedir. Osmanlı Devleti için Mısır'ın İngiltere tarafından işgal edilmesiyle Sudan'ın idâresi sorunsalı başlamıştır. Doğu Akdeniz'de hak iddia edebilmesi adına Osmanlı için

¹⁴⁷ Niall Ferguson, **İmparatorluk - Britanya'nın Modern Dünya'yı Biçimlendirdiği**, Çev. Nurettin Elhüseyni, 6. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 218.

¹⁴⁸ BOA-Y.A.HUS.195.65.2.1.

¹⁴⁹ İlyas ve diğerleri, s. 22.

Kızıldeniz ve Süveyş Kanalı son derece önemlidir. Mısır'ın kaybı sonrasında bölgede tekrar kurabileceği gücün merkezi, Sudan olacaktır. Osmanlı Devleti'nin Sudan'a hâkim olması, uzun vadede Mısır'ın tekrar ele geçirilmesi adına bir umut anlamı taşımaktadır. Fransa açısından değerlendirildiğinde, İngiltere ile girilen Doğu Akdeniz hâkimiyetinde Sudan, önemli bir üs işlevi görecektir. İngiltere ise Sudan ile Mısır arasında bir ayırım yapmamaktadır. Bu sebeple hem İngiltere ve Fransa için hem de Osmanlı Devleti adına Sudan Bölgesi, önemli bir konuma sahiptir.¹⁵⁰

İngiltere Mısır'ı ele geçirmesinin hemen ardından Sudan'a yönelmiş ve 1898'de kendi bayrağını çekmiştir. Fransa buna karşın sömürgesi olan Senegal vâsıtasıyla Sudan'a girmeye çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Fransa, İngiltere bayrağının yanına kendi bayrağını çekse de İngiltere misilleme yaparak Fransız sömürgelerinde isyanların başgöstermesine zemin hazırlamıştır. Böylece Sudan'dan geri çekilmek zorunda kalan Fransa, İngiltere'nin bölgedeki hâkimiyetini de tanımak zorunda kalmıştır. Mısır'ın ardından Sudan'ın da kaybını kabul etmek istemeyen Osmanlı Devleti, bölgede başlayan Mehdîlik hareketinin diğer bölgelere yayılmasını engellemek istemiştir. Fakat İngiltere'nin işgali sırasında Sudan'ın Hıdivlerin kontrolünde bulunmasından dolayı herhangi bir müdâhalede bulunamamıştır. Sudan, Birinci Dünya Savaşı'na kadar İngiliz hâkimiyetinde kalmıştır. Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı sırasında İslamcılık söylemi üzerinden bir etki sağlamaya çalışsa da Mısır, Sudan, Suriye, Kıbrıs ile Kuzey Afrika topraklarında olumlu bir sonuç elde edememiştir. Bu bölgeler, Birinci Dünya Savaşı sırasında da Osmanlılar için önemini korumuştur. Osmanlı Devleti, özellikle İngiltere, Fransa ve İtalya ile anılan bölgelerde doğrudan mücadele etmek zorunda kalmış ve denge politikasını tercih etmiştir.¹⁵¹ Kendisi için daha stratejik bölgenin işgali durumunda savaştaki önceliğini değiştirmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda Osmanlı Devleti, bölge halkını Fransa ve İtalya'ya karşı cihâda davet etmiştir. Fakat İngiltere ve Fransa, halk üzerindeki baskıları artırarak halkın Osmanlı kul yapısının sorgulamasını sağlayarak İslamcılık Hareketi'ni başarısız kılmışlardır. 1915 yılında İngiltere; Kıbrıs, Nil havzası, Yemen kıyıları, Hindistan, Basra Körfezi, Mısır ve Cebelitarık Boğazı gibi

¹⁵⁰ İlyas ve diğerleri, s.23.

¹⁵¹ İlyas ve diğerleri, ss.23-24.

önemli su yollarının kontrolünü elinde bulundurmakta ise de Boğazlar üzerinde kontrol sağlayamamıştır. Aynı zamanda XX. yüzyıl'ın ilk yarısına kadar en donanımlı ve kuvvetli filosu Akdeniz Filosu olmuştur. Akdeniz Filosu'nun güçlü olmasını isteyen ise Deniz Lord'udur. Ona göre İngiltere için Akdeniz, Üçüncü bir güce bırakılamayacak kadar hayâti öneme sahiptir.¹⁵² İngiltere'de açısından Doğu Akdeniz'in önemi de genellikle gözönünde bulundurulmaktadır.

Nitekim

*“İngiltere Vükelâsı muhtelif vesilelerle 1912 senesi zarfında Akdeniz meselesine dair Britanya siyasetinin planlarını, tekâmülünü, gâyesini izâh fırsatına destres oldular. 2 Temmuz'da Lord Crewe Lordlar Kamarası'nda, 11 Temmuz'da Sir Edward Grey Avam Kamarası'nda, 22 Temmuz'da Mister Winston Churchill keza lık Avam Kamarası'nda bu siyâsetin mâhiyet ve ehemmiyetini zaman zaman ta'yin ve izâh etdiler”.*¹⁵³

Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas ve Kanal cephelerinin açılması, Süveyş Kanalı açısından değerlendirildiğinde oldukça stratejik bir hamledir. Bu bölgelerde mücadelenin zaferle sonuçlanması demek, İngiltere'nin Arap vilayetlerindeki hâkimiyetinin engellenmesi ve aynı zamanda Hindistan ile iletişimin kesilmesini anlamına gelmektedir. Ayrıca İngiltere'nin sömürgelerinden asker sevkîyatının da aksaması İttifak Devletleri için ani bir zaferin başlangıcı olarak görülmektedir.¹⁵⁴ Fakat tüm planlara rağmen İtilaf Devletleri'ne karşı başarı sağlanamamış ve Birinci Dünya Savaşı sonunda Doğu Akdeniz'deki Osmanlı hâkimiyeti kesin olarak son bulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Akdeniz'de yalnızca İngiltere, İtalya ve Fransa'ya değil Yunanistan'a da bazı adaları terk etmek zorunda kalmıştır. 1830 yılında bağımsızlığını elde eden Yunanistan, Balkan Savaşları sonrasında Girit Adası'nı ele geçirmiştir.¹⁵⁵ 30 Mayıs 1913'de Osmanlı Devleti, imzalanan Londra Anlaşması gereğince Semadirek, Midilli, Sakız, Sisam, İkaya ile Limni gibi Doğu Akdeniz adalarının geleceği hakkında karar verebilme yetkisini altı güçlü ülkeye bırakmıştır. Bu devletler (Avusturya-Macaristan, Fransa, İngiltere, İtalya, Almanya ve Rusya) insiyatifine bırakmıştır.

¹⁵² İlyas ve diğerleri, s.22-40.

¹⁵³ Vellay, s.25.

¹⁵⁴ İlyas ve diğerleri, s.2 4-40.

¹⁵⁵ Selcan Korkmazcan, **Kıbrıs Sorunu'nun Avrupa Birliği'ne Taşınması, (Türkiye'nin Bölgesel Sorunları - Osmanlı'dan Günümüze - Doğu Akdeniz)**, (Ed. Mehmet Çelik- Alev Duran), Hiper Yayınları, İstanbul, 2020, s.28.

II. Balkan Savaşı'nın ardından Londra'da, Süfera Konferansı'nda anılan ülkelerin Londra Büyükelçileri bir araya gelmiştir. Konferans, Ege Adaları'nın geleceği üzerinedir. Süfera Konferansı'nda varılan karara göre Bozcaada, Gökçeada ve Meis Adası'nın Türkiye'ye bırakılmasına karar verilmiştir. Yunan işgalinde bulunan diğer adalar hakkında da karara varılmıştır. Buna göre adaların silahlandırılmaması ve asker bulundurulmaması kaydıyla Yunanistan'a bırakılmıştır. Alınan karar, Lozan anlaşmasında da Meis dışında tekrar edilmiştir.¹⁵⁶

On İki Adalar Saint-Jean Şövalyeleri'nden alınmıştır. Bölge uzun süre Osmanlı egemenliğinde kalmıştır. 1911'de İtalya, Trablusgarp'ı ele geçirmeye çalışırken buraya da asker çıkarmıştır. Trablus ve Bingazi, 18 Ekim 1912'de Ouchy anlaşması ile İtalya'ya bırakılmıştır. Karara göre İtalya, Osmanlı Devleti'ne ait olan On İki Ada ve Rodos'u iade edecektir. Fakat İtalya, alınan kararları tanımayarak anlaşmaya uymamış ve On İki Ada'dan çekilmemiştir. Balkan Savaşları sonrasında Birinci Dünya Savaşı'nın yaşanması ile adalar İtalya Hâkimiyeti'nde kalmıştır.¹⁵⁷

Birinci Dünya Savaşı ardından On İki Ada gizli anlaşmalar ve uluslararası anlaşmalar ile İtalya ve Yunanistan arasında sorun oluşturmuştur.¹⁵⁸ İki ülke de İngiltere'nin arabulucu olmasını istemiştir. İngiltere ise İtalya'yı daha saldırgan bulmakta ve yayılmacı tavrından dolayı Yunanistan'ın On İki Ada'yı ele geçirmesini istemiştir. Bağımsızlık mücadelesi sonrası Lozan görüşmelerinde On İki Ada konusuna gereken hassasiyet gösterilememiştir.¹⁵⁹

24 Temmuz 1923'de Lozan Barış Antlaşması imzalanır. Anlaşma, Ege Adaları'nın günümüzdeki hukuksal statüsünün düzenleyicisi olmuştur. Anlaşmanın 20. Maddesine göre Kıbrıs İngiltere'ye verilmiştir.¹⁶⁰ 6 Ağustos 1924 tarihli anlaşma ile Kıbrıs'ın, İngiltere'nin olduğu onaylanmıştır. O güne kadar adada yaşayan yerel halk, İngiliz uyruğuna geçmek ya da adada yaşamamak arasında tercih yapmıştır. Pek çok Kıbrıslı Türk tekneler, vapurlar veya kayıklar ile Türkiye'ye göç etmiştir. Kısa bir süre sonra 10 Mart 1925'de İngiltere kralı V. George'un emriyle ada Taç Koloni

¹⁵⁶ Bayer, s.395.

¹⁵⁷ Eren Alper Yılmaz, "Doğu Akdeniz'deki Gelişmeler Doğrultusunda Türk Dış Politikası'nın Dünyü ve Bugünü", **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi**, Cilt: 1, Sayı: 48, 2020, ss. 27-48.

¹⁵⁸ Yunan Harbi Tarihi için, Bkz.İbrahim Yılmazçelik-Ahmet Aksın, **Tarihi Gerçeklerle Osmanlı Yunan Harbi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

¹⁵⁹ Sakal, s.29.

¹⁶⁰ Salihoğlu, s.56.

olmuştur.¹⁶¹ (Crown Colony) Lozan Antlaşması'nda On İki Ada ve Meis adası ise İtalya'ya bırakılmıştır. Lozan Antlaşması'na göre İmroz ve Bozcaada halklarının güvenliğinin sağlanmasına karar verilmiştir. Ayrıca Menteşe adaları da İtalya'ya bırakılmıştır. Lozan Antlaşması'nda, birçok ada devredilmiştir. Bu adalar; Stampalia (Astropalia), Rhodes (Rhodos), Calki (Kharki), Scarpanto, Casos (Casso), Piscopis (Tilos), Misiros (Nisyros), Calimnos (Kalmnos), Leros, Patmos, Lipsos (Lipso), Simi (Symi), Cos (Kos)' dur. Lozan Antlaşması'yla İtalya'ya Meis adası da verilmiştir. Fakat Menteşe adaları yalnızca belirtilen adaları kapsamamaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında İtalya'nın savaş kaybı sonucunda bu adaların boşaltılıp Türkiye'ye bırakılmasına karar verilmiştir.¹⁶² Antlaşmalar kapsamında İtalya ve Yunanistan'a bırakılan birçok ada, adacık ve kayalık vardır. Adaların aidiyeti hususu, bu adaların ekonomik değerinin önem kazanması ile denizlerin "Kıta Sahaneliği" hususu Türkiye ve Yunanistan arasında soruna dönüşmüştür. Türkiye, bu adaları 1912'ye kadar elinde bulundursa da Lozan Antlaşması ile birçok ada üzerindeki hâkimiyetinden vazgeçmek zorunda kalmıştır. Adaların kime ait olduğu hususu özellikle doğalgaz çalışmalarının bölgede artması ve yapılan arama çalışmalarında pozitif sonuçların alınmaya başlaması ile birlikte iki devlet arasında ciddi bunalımlara sebep olmuştur.

4 Ocak 1932 tarihinde, Tevfik Rüştü Aras ve İtalyan Sefiri arasında yapılan görüşmeler neticesinde Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma ile Meis'de bulunan kilisenin kubbesi merkeze alınmıştır. Kubbenin yarıçapı ile San Stephano Burnu arasındaki bölge bir daire içinde kalan adacıklar İtalya'ya bırakılmıştır. Böylece Meis Adası ve Anadolu bölgesi arasında var olan Otuz Ada'dan On Dokuz'u Türkiye Devleti'ne verilmiştir. Bu adalardan 11'i İtalya Devleti'ne bırakılmıştır. Lozan ile İtalya'ya bırakılan On İki Ada'nın statüsü, I. Dünya Savaşı'nın sonuna dek böyle devam etmiştir.¹⁶³

1.4.1.1. Birinci Dünya Savaşı'nda Yapılan Gizli Antlaşmalar

Birinci Dünya Savaşı, 28 Temmuz 1914 ile 11 Kasım 1918 yılları arasında devam etmiştir. Büyük oranda Avrupa merkezli olup çok kaybın verildiği yıkıcı ve

¹⁶¹ Keser ve diğerleri, s.27.

¹⁶² Bayer, ss.394-395.

¹⁶³ Yılmaz, ss. 27-48.

yıkıcı etkiye sahiptir. Savaşın nedenlerine bakıldığında birçok nedeni bulunmaktadır. Fakat bunlardan en kapsayıcı olanı, o yıllarda tüm Dünyayı etkisi altına alan Milliyetçilik fikridir. Bu fikir birçok İmparatorluğun yok olup gitmesine neden olmuştur. Diğer sebepler ise yoğun silahlanma yarışı, sömürgecilik faaliyetleri, gelişen sanayi için yeni ham madde ve pazar arayışı adım adım Dünya'yı savaşa götürmüştür.¹⁶⁴ Ayrıca artırılan askerî güçler, bölgesel gerilim ve krizler savaş için tek bir kıvılcımın beklenmesine neden olmuştur. Avusturya-Macaristan Arşidükü Franz Ferdinand, Sırp Milliyetçisi Gavrilo Princip tarafından öldürülmesiyle savaş başlamıştır. Savaşın başlaması ile birlikte arka planda anlaşılan devletlerin bulunduğu ittifaklar da su yüzüne çıkmıştır. İttifak grubu (Avusturya-Macaristan, Almanya, İtalya, daha sonra Osmanlı Devleti) ile İtilaf grubu (Rusya, İngiltere ve Fransa savaşın sonuna doğru Amerika Birleşik Devletleri diye iki gruptan oluşmaktadır. Savaş Almanya'nın çekilmesi ile sona ermiş olup ittifakların ağır yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Savaşın sonucunda birçok imparatorluk çökmüştür. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu' da bunlardan biridir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında bir takım gizli anlaşmalar yapılmıştır. Bu gizli anlaşmalardan bazıları özellikle doğu Akdeniz ile yakından ilgili olup Birinci Dünya savaşındaki uygulanan politikayı etkilemiştir. Anlaşmalar savaşın seyri, sonrasında yaşanacak olan diplomasi ve uluslararası siyaseti derinden etkilemiştir. Gizli anlaşmalar Doğu Akdeniz Bölgesi'ni sosyal, siyasi yapısını büyük ölçüde etkilemiştir. Bu gizli anlaşmalardan bazıları Londra Antlaşması (1915), Sykes-Picot Anlaşması (1916), Petrograd Protokolleri (1916), Saint-Jean-de-Maurienne Anlaşması (1917) ve McMahon (1915-1916) Antlaşmaları'dır. Bu anlaşmalar savaş sonrası Ortadoğu haritasını yeniden oluşturma amacına yöneliktir. Unutulmamalıdır ki Ortadoğu'da oluşan hemen hemen her değişim Doğu Akdeniz'i de etkilemektedir. Çalışmamızda Antlaşmaların tamamına yer verilmeyip yalnızca konumuz olan Doğu Akdeniz'i etkileyen antlaşmalara yer verilecektir. Yapılan gizli anlaşmalar bugüne dair Doğu Akdeniz ve Ortadoğu haritasını şekillendirdiği için bu anlaşmalara yer vermek elzemdir. Sykes-Picot Anlaşması, McMahon-Hüseyin Yazışmaları, Saint-Jean-de-Maurienne Anlaşması ve Balfour Deklarasyonu ele alınacaktır.

¹⁶⁴ İngiltere'de sanayi devrimi ve sendikacılık faaliyetleri İçin, Bkz. Gülsüm Tütüncü, "İngiltere ve Türkiye'de Erken Dönem Sendikacılık Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", **Tarih Okulu Dergisi**, Cilt belirtilmemiştir, Sayı: 23, 2015, ss. 493-539.

1.4.1.2. Sykes-Picot Antlaşması

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce olduğu gibi Birinci Dünya Savaşı sırasında ve hatta sona ermesinden sonra da İtilaf Devletleri kendi içlerinde paylaşım mücadeleleri yaşamıştır. Yenilen devletlerin toprakları ve miraslarının nasıl paylaşılacağı uzun uzun tartışılmış, çeşitli antlaşmalar ve vaatler ile düzen oturtulmaya çalışılmıştır. İtilaf Devletleri hem topyekûn hem de birbirinden gizli olarak bazı antlaşmalarla çıkarları doğrultusunda paylaşımlarda bulunmuşlardır. Yapılan gizli antlaşmalar, Osmanlı toprakları için de geçerli olmuştur. Özellikle de günümüz Dünya'sını etkileyecek olan gizli antlaşmalar, bugünün Doğu Akdeniz ve çevresini anlayabilmemiz açısından önem teşkil etmektedir. Bu sebeple Birinci Dünya Savaşı sırasında gerçekleştirilen gizli antlaşmalara değinilecektir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı Devleti üzerinde emelleri bulunan İtilaf Devletleri, paylaşım konusunda bir fikir birliğine varamamışlardır. Her biri bir diğerinin daha fazla pay elde etmesine karşı çıkmıştır. Kendi çıkarları ve nüfuz bölgelerine dikkat edilmesi konusunda ısrarcı olmuşlardır. İngiltere ve Fransa, Çanakkale'de yeni bir cephe açmak istemesi üzerine bu durumu Rusya endişe ile karşılamıştır. Çünkü bu Rusya için İngiltere ve Fransa'nın Boğazlara yerleşebilmesi anlamına gelmektedir. Rusya, Boğazlar üzerindeki tarihi emellerine de dayanarak 4 Mart 1915'de Boğazlar'ın kendilerine verilmesini talep etti. İngiltere ve Fransa bu isteği onaylamayarak böylesi önemli bir bölgenin Rusya'ya bırakılmasına karşı çıktı. Fakat Rusya'nın İttifak Devletleri ile de anlaşmasından çekinen İngiltere, bazı şartlar öne sürerek bunların kabulüyle Rusya'nın isteğini kabul edeceğini bildirdi.¹⁶⁵

Fransa 23 Mart 1915'de, Osmanlı Asya'sını paylaşmayı önermiştir. İngiltere petrol zengini Arap bölgesini ele geçirmeyi hedeflemekte fakat bunun için Rusya'nın onayını beklemektedir. Bu sırada Rusya, Büyük Ermenistan vaadiyle Ermenileri kışkırtmıştır. Doğu Anadolu ve Çukurova'yı istedi. Fransa ise Mersin ve Adana bölgesinin kendilerine bırakılması karşılığında Rusların Boğazlar'ı almasını kabul etmiştir. Yapılan anlaşmayla; İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile Marmara Denizi'nden, Midye Enez hattına kadar Güney Trakya, buradan da İstanbul Boğazı ile Sakarya Nehri ve İzmit Körfezi arasındaki bölgeye kadar, Gökçeada ve Bozcaada

¹⁶⁵ Bkz: Alexander Lyon Macfie, **The Eastern Question 1774-1923**, Routledge, New York, 2014.

Rusya'ya verilmiştir. Rusya ise bu sırada Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı topraklarındaki diğer bölgelere dair emellerini kabul etmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nden ayrılacak olan Arap Devletleri'nin bağımsızlığını tanıyacağını da bildirmiştir.¹⁶⁶ "İstanbul Anlaşması" adı verilen gizli anlaşma yeni anlaşmaların yapılmasını da beraberinde getirmiştir. İtilaf Devletleri, Çanakkale'de zorlanmıştır.¹⁶⁷ Bunun üzerine işlerini kolaylaştıracak yeni devletlerin savaşa katılması adına Yunanistan'a, İzmir ve çevresini vaat ettiler. İtalya ile yapılan Londra Anlaşması'yla On İki Ada ve Trablusgarp işgalini tanımayı taahhüt ederler. Bunun yanında İtalya'ya Akdeniz'den de bir pay verilir. Böylece İtalya, İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa girmeyi kabul eder. Müslümanları ise kutsal yerlerde bağımsız bir İslam Devleti vaadiyle yanlarına çekerler.¹⁶⁸

Mekke Emîri Şerif Hüseyin, İngiltere ile askerî bir işbirliği oluşturur. Mekke Emîri Şerif Hüseyin, İngiltere'nin yanında yer almanın karşılığı olarak bütün Arabistan'ı kapsayacak olan bir Arap devleti kurulmasını istemiştir. Bir diğer talebi de Halifeliğin Türkler'den alınmasıdır. İngiltere Devleti, Arapların bağımsızlığını destekleyecekleri ve ayrıca Halifeliği Araplara getirmeye çalışacaklarını bildirir. Araplar, bağımsızlıklarını elde ettikten sonra İngiltere Devleti'nin Bağdat ve Basra'daki konumlarını kabul edeceklerini bildirmişlerdir. Anlaşmanın yapılması ile Lübnan dışında Arap Yarımadası'nda, Irak ve Suriye topraklarında Şerif Hüseyin'in özgür bir Arap Devleti kuracağına dair karar verilmiştir. İngiltere, yaptığı bu görüşmeleri bir müddet sonra kendi müttefiklerine bildirmiştir. İngiltere, Ortadoğu politikasını saptamak amacıyla Arap Bürosu'nu oluşturarak fikirlerinden yararlanmıştır.¹⁶⁹

Fakat Fransa'nın talep ettiği Suriye kıyıları Hama, Humus, Halep, Musul ve Filistin anlaşmaya katılmamıştır. Mekke Emîri Şerif Hüseyin, Türkçe konuşulan bölgeler olan Adana ve Mersin'den vazgeçse de diğer bölgelerden vazgeçmediğini bildirmiştir. İngiltere ise ikili bir oyun oynayarak Emîr Şerif Hüseyin'i baskı altında tutmak istemiştir. Emîr Şerif Hüseyin'in en büyük rakibi Necim Amiri İbn Suudi ile

¹⁶⁶ Hasan Karaköse, **Ortadoğu'da Osmanlı - İngiliz Mücadelesi (1876-1918 Yılları)**, Nobel Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 111-113.

¹⁶⁷ Yusuf Duru, **Akdeniz Bir Yangın Yeri**, II. Baskı, (Ed. Mustafa Yıldız), Genç Okur Yayınları, İstanbul, 2020, s. 96.

¹⁶⁸ Cevdet Küçük, Sykes-Picot Anlaşması, **DİA**, Cilt.38, İstanbul, 2010, ss. 204-206.

¹⁶⁹ David Fromkin, **Barişa Son Veren Barış - Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?**, Çev. Mehmet Harmancı, Epsilon Yayınevi, İstanbul, 2016, ss. 122-143.

gizli anlaşma yaparak Şerif Hüseyin'e vaat edilen topraklarda bağımsızlığını ilan etmesi hâlinde tanıyacağını taahhüt eder. Şerif Hüseyin ise, ikili oyundan habersiz olup hâlen Halep ve Beyrut konusundaki iddialarını devam ettirmektedir. Fakat Şerif Hüseyin, İngiltere ve Fransa ile yapılan ittifakı bozmamak adına Suriye ve Lübnan bölgesi üzerindeki isteklerinden bir süreliğine vaz geçip savaştan sonraya bırakmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'ne karşı yaptığı savaş hazırlığı için destek ve askerî teçhizat talebinde bulunmuştur.¹⁷⁰

İngiltere'nin Araplarla gizlice anlaşmasından Fransa memnun olmaz. Bu anlaşma aslında tarafların imzaladıkları anlaşmalardan ziyade üç güçlü devletin devlet adamları aracılığıyla gidip gelen yazışmadır. Fransa, Beyrut eski Konsolosu olan François Georges Picot'u bölgeye özel temsilci sıfatıyla gönderir. İngiltere Devleti'de bu görüşme için Sir Mark Sykes' i göndermiştir. Antlaşmayı İngiliz diplomatı Mark Sykes, imzalamıştır. George Picot ise Fransız Albay'ıdır.¹⁷¹ Sykes, Osmanlı coğrafyasını yakından tanıyan bir devlet adamıdır.¹⁷² Ayrıca Anlaşmanın fikir babası ise Tarihçi Arnold Toynbee'dir.¹⁷³ Kasım 1915'de iki devlet arasında görüşmeler gerçekleşir.¹⁷⁴ İlk görüşmeler Beyrut'ta Fransız Konsolosluğu'nda yapılır. Görüşmeler, Suriye'nin gelecekteki statüsünde ortak bir fikre varılamadığı için ara ara kesintiye uğramasına rağmen 3 Ocak 1916'da uzlaşmaya varılır. Anlaşma'nın diğer bir adı da Küçük Asya Anlaşması'dır. Ortadoğu coğrafyasının günümüzdeki haritası bu antlaşmanın eseridir.¹⁷⁵ Anlaşmaya göre; İngiltere, Suriye'de bir Arap devleti kurulacak olması isteğinden vazgeçmesi üzerine Fransa da Filistin isteklerinden

¹⁷⁰ Küçük, ss. 204-206.

¹⁷¹ "A century on: Why Arabs resent Sykes-Picot", **Aljazeera**, <https://interactive.aljazeera.com/aje/2016/sykes-picot-100-years-middle-east-map/>, (24.09.2023).

¹⁷² İ.Şahin ve diğerleri, "Ortadoğu'da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu: Sykes-Picot Antlaşması The Secret Game Of The Imperialist Powers In The Middle East: Sykes-Picot Agreement", **The Journal of Academic Social Science Studies**, Cilt belirtilmemiştir, Sayı: 38, 2015, ss, 243-244, Sykes, 1911 de Avam Kamarası'na girmiştir, 1913'de 6. Baronet olarak Sledmere'de mirasını almış olup babasının yerini almıştır. Sykes'ın en önemli özelliği Doğu seyahatleri ve bu seyahatlerden edindiği bilgilerdir. İlk seyahati 1890'da yapmıştır. Ailesiyle Mısır, Lübnan ve Kudüs'e gitmiştir. Buralarda yaşadıklarını kitaplaştırmıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında buradaki deneyimlerinden istifade etmiştir.

¹⁷³ Mustafa Sıtkı Bilgin, "İki Savaş Arası Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası, **Akademik Bakış**, Cilt: 9, Sayı: 18, 2016, ss.36-37 (alt kademede memur olduğu için adı geçmez)

¹⁷⁴ Jonathan Schner, **Balfour Deklarasyonu Arap - İsrail Çatışmasının Kökenleri**, Çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Kırmızı Kedi Yayınevi, 2015, ss. 98-110.

¹⁷⁵ Ömer Osman Umar ve diğerleri, "Gizli Antlaşmalar Çerçevesinde San Remo Konferansı'nda Ortadoğu'yu Şekillendirme Çabaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 36, Sayı: 101, 2020, s. 41-45.

vazgeçmiştir. Fransa, Filistin bölgesi Suriye'nin bir kısmı olması talebinden vazgeçmiştir. Ayrıca Fransa, İngiltere'nin isteği doğrultusunda Filistin bölgesinde uluslararası rejimin oluşturulması ve bölgenin Basra'dan Filistin topraklarına kadar olan kısmının da İngiltere Hâkimiyeti'ne bırakılmasını kabul etmiştir. İngiltere, buna karşılık olarak Fransa Devleti'nin Suriye sahil bölgesiyle, Kilikya bölgesini alması ve İran sınırına kadar olan bölgenin de Fransa'ya bırakılmasına karar vermiştir.

Aslında Fransa için Suriye bölgesi bir hayli önemlidir. Fransa için Ortadoğu Bölgesi, hem ekonomik hem de stratejik olarak önemlidir. Fransa, kendilerini “*Şark'ın Büyük Hristiyan Gücü*” olarak görmüştür.¹⁷⁶ Picot, Fransa Devleti'nin çıkarlarını önceleyerek Akdeniz kıyı güzergâhında Lübnan'ı da içeren geniş coğrafyayı önemli bulmuştur. Picot, Suriye önemli bir bölge olduğunu savunarak bu toprakların bırakılmamasını istemiştir. Suriye topraklarının ele geçirilmesinin ardından Fransa, burada kontrol edebileceği yerel idâreler kurmayı amaçlamıştır. Fransa, Doğu'da Musul'a kadar giden bölgede Suriye kolonisi oluşturmayı amaçlamıştır. Fransa ve İngiltere anlaşmazlığına sebep olan bölge ise Lübnan'dır.¹⁷⁷

İtalya'dan gizlenen bu anlaşmanın Rusya tarafından onaylanması gerekmektedir. Sykes ve Picot, anlaşmayı Rusya ile paylaşmışlardır. Rusya ise Çanakkale başarısızlığından dolayı yeni toprak kazanmayı hedeflemektedir. Rusya, Doğu Anadolu'dan çıkmak istemediğini söyleyerek, Ermeni vatandaşının olmadığı bir Ermenistan politikası gütmeye başlar. Fransa, anlaşmanın etki alanının kendi etki alanını sınırlayacağını öne sürmüş ve anlaşma taslağını reddetmiştir. Ruslar; Erzurum, Trabzon, Muş, Bitlis, Siirt ile Türk-İran sınırını içeren bölge karşılığında anlaşmayı kabul edeceklerini bildirmişlerdir.¹⁷⁸ Fakat Sinop Limanı'nın Rus etki alanı içerisine alınmasıyla birlikte Rus-Fransız anlaşmazlığı yaşanmıştır. İngiltere, Kerkük üzerindeki emellerinden vazgeçerse karşılığında Fransa'ya Sivas-Kayseri' bölgesinden ek topraklar vermeyi önermiştir. Fransa öneriyi kabul eder. Fransa ile Rusya, 26 Nisan'da bu bölgeleri Fransa'ya bıraktıklarına dair anlaşmayı imzalarlar.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Paul C. Helmreich, **Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi**, Çev. Şerif Erol, Sabah Kitapları, İstanbul, 1996, s. 10.

¹⁷⁷ Umar ve diğerleri, ss. 41-51.

¹⁷⁸ “Papers Relating To The Foreign Relations Of The United States, 1917, Supplement 2, The World War”, **Frus**, Cilt. 1, s. 494, https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1917Supp02v01/pg_494, (25.10.2023)

¹⁷⁹ İ. Şahin ve diğerleri, s. 245.

Rusya, anlaşmayı kabul ederek Mezopotamya ile Suriye bölgesinde Fransa ve İngiltere arasında gerçekleşen paylaşımı da onaylamıştır.¹⁸⁰

Rusya, 16 Mayıs 1916 tarihinde Fransa ve İngiltere arasındaki Sykes-Picot anlaşmasını imzalar. Anlaşmaya bakıldığında; Suriye'nin kıyısı olan Adana ve Mersin bölgesi, Fransa Devleti'ne verilmiştir. Basra-Bağdat vilayetleri ve Hayfa-Akka limanları İngiltere'ye bırakılmıştır.¹⁸¹ Dicle ve Fırat sularında ise ortak kullanıma karar verilmiştir. İskenderun'un serbest liman olmasına karar verilmiş ve Filistin ise uluslararası bölge olmuştur. Arabistan toprağı olan Akka-Kerkük çizgisi bölümü ve Kuzeyi Fransızlara, Güneyi ise İngilizlere bırakılmıştır. Musul bölgesini içine alan Fransız nüfuz alanı, İran sınırına uzatılmıştır. İngiltere nüfuz alanı ise daha da genişletilerek Filistin topraklarından Mezopotamya'ya kadar yayılmıştır.¹⁸² Bölgelerinde Arap devletleri kurmayı ve kendi mandalarına almayı kabul etmişlerdir. İngiltere anlaşmaya uymayarak Şerif Hüseyin'e bırakılması vaat edilen bazı bölgeleri İbn Suud'a bırakmıştır. 10 Haziran'da Mekke'de Arap ayaklanması başlar. İbn Suud, 5 Ekim'de kendini Arabistan Kralı ilan eder. Bunun üzerine İngiltere de Şerif Hüseyin'i Hicaz Hâkimi ilan etmiştir. İbn Suud ise İngiltere ile anlaşmasına rağmen Osmanlı Devleti'ne savaş açmamıştır. Fakat İngiltere'yi Basra körfezinde rahat bırakarak Irak'ta savaşlarını kolaylaştırmıştır. İtalya ise Osmanlı Asya'sının gizli anlaşmalarla paylaşıldığını sonradan öğrenmiştir. Müttefiklerinden, Londra Anlaşması gereğı Mersin bölgesinden İzmir'e kadar olan toprakları talep etmiştir. İtalya Devleti'nin istekleri, Yunanistan ile Fransa'nın talepleriyle çakışmaktadır. Ayrıca İzmir bölgesinin İtalya'ya bırakılmasına Rusya'da olumlu bakmamaktadır.¹⁸³

Sykes-Picot ile Doğu Akdeniz'de modern ulusal sınırların temeli atılmıştır. Yapılan paylaşımlar çok fazla değişiklik göstermeyip Birinci Dünya Savaşı'nın sonrasında hatta İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda bu paylaşımların, büyük oranda geçerliliğini koruduğunu söylemek te yanlış olmayacaktır.

¹⁸⁰Küçük, ss. 204-206.

¹⁸¹ Alexander Mikaberidze (Ed), **Conflict and Conquest in the Islamic World: A Historical Encyclope**, Sayı: 2, 2011, s.861.

¹⁸² J. C. Hurewitz, **The Middle East and North Africa in World Politics: A Documentary Record-British-French Supremacy, 1914-1945**, Yale University Press, 1979, ss. 60-61.

¹⁸³ Küçük, ss. 204-206.

1.4.1.3. Saint Jean De Maurienne Antlaşması

Birinci Dünya Savaşı devam ettiği yıllarda imzalanan gizli anlaşmadan biridir. 1917 yılından sonra İtilaf Devletleri; İngiltere, İtalya ve Fransa arasında imzalanmıştır.¹⁸⁴ Anlaşma, Osmanlı Devleti'nin yıkılması durumunda Osmanlı mirasının nasıl paylaşılacağına yönelik anlaşmadır. İtalya, İtilaf Devletleri ile birlikte savaşa girmiş ve Sykes Picot Anlaşması'ndan haberdar değildir. Fakat İtalya yapılan görüşmelerden haberdar olmuştur. Bunun üzerine Fransa ve İngiltere'den bilgi ister. Verilen cevapta anlaşmanın yapılmadığı bildirilmişse de çok geçmeden İngiltere tarafından Sykes Picot metninin 12 Ekim 1916'da bir nüshası İtalya'ya verilmiştir. İtalya, bu metinle Ortadoğu'nun müttefikleri arasında nasıl paylaşıldığını öğrenmiştir. Fakat bu paylaşım, İtalya için yeni isteklerin kapısını aralamış ve İtalya, devletler paylaşım dengesini de gözeterek kendi aldığı oranı beğenmemiştir. İngiltere ve Fransa da bu istekleri konusunda İtalya'ya hak vermişlerdir.¹⁸⁵ Ya da taraf değiştiren İtalya'nın talepleri, makul görülerek işbirliği içinde olmak amaçlanmıştır.

İtalya da tıpkı diğer emperyalist devletler gibi Anadolu üzerinde bazı taleplerde bulunmaktadır. Böylece İtalya'nın isteklerinin karşılanması üzerine bir toplantı düzenlenir.¹⁸⁶ İtalya, Londra Anlaşması'yla ele geçirdiği yerler hâricinde Aydın, Konya, İzmir, Mersin hatta Fransa'ya verilmiş olan Adana topraklarını kendi sınırlarının içerisinde olmasını istemiştir. Fakat bu isteklere ek olarak Kızıldeniz ile ilgili olan gelişmelerden haberdar olmanın yanında, Araplarla yapılan görüşmelerde masa da yer almayı, dahası Boğazlar üzerinde yapılan paylaşım ve kazanımlarda diğer devletlerle eşit haklara sahip olmayı istemiştir.¹⁸⁷

Anlaşmaya göre Fransa'ya Adana verilmiştir. İtalya ise, Fransa-Rusya-İngiltere'nin yaptığı anlaşmaları kabul etmektedir. Buna karşın Anadolu üzerinde bazı taleplerinin kabul edilmesini ister. İzmir'de İngiliz ve Fransız haklarının korunmasına ek olarak Konya'nın önemli kısmı, Menteşe Sancağı ile Antalya, İtalya Devleti'ne bırakılmıştır. Ayrıca İskenderun, Mersin, Hayfa ve Akka'da imtiyazlar tanınmıştır. Anlaşma ile İtalya, Akdeniz ve Anadolu'da önemli sömürgeler elde etmekle birlikte

¹⁸⁴ Hurewitz, s.94.

¹⁸⁵ Umar ve diğerleri, ss.46-47.

¹⁸⁶ Paul C. Helmreich, "The Journal of Modern History", **Published By: The University of Chicago Press**, Cilt: 48, Sayı: 2, 1976, ss. 99-139.

¹⁸⁷ Umar ve diğerleri, s.47.

savaşta taraf değiştirdiği için kârlı olduğunu düşünmüştür. Fakat anlaşmada çok önemli detaylardan biri de İngiltere ve Fransa anlaşmayı onaylamak için Rusya'nın onayını şart koşmuşlardır. Rus Hükümeti'nin, Bolşevikler tarafından devirilmesi ile anlaşma yürürlüğe girmemiştir. Rusya'nın anlaşmayı onaylamaktan ziyâde savaştan çekilip gizli anlaşmaları kamuoyuna açıklamasıyla İtalya anlaşmadan beklediği sonuca ulaşamamıştır.¹⁸⁸

İtalyanlar, anlaşmanın hükümlerine bağlı kalınmasını savunarak vaat edilen toprakların kendilerine bırakılmasını talep etmişlerdir. İngiltere ve Fransa anlaşmanın onaylanmadığını belirterek savaş öncesi gizli anlaşmayla İtalya'ya verdikleri İzmir'i savaş sonrasında Yunanistan'a vermiştir.¹⁸⁹ Antlaşma, Doğu Akdeniz'deki güç dengelerini derinden etkilemiştir. Anlaşma ile İtalya, Doğu Akdeniz'de genişleme çabası içerisine dâhil olmuştur. İngiltere ve Fransa bu paylaşımlarda İtalya'yı desteklemekle birlikte kendi çıkarlarına da uygun bir zemîne oturtmaya çalışmışlardır. Saint-Jean-de-Maurienne Anlaşması, Doğu Akdeniz'deki yeni oluşan stratejik hesaplar ve güç dengelerinin değişimini göstermesi açısından önemlidir.

1.4.1.4. Balfour Deklarasyonu

Birinci Dünya Savaşı'nda Balfour'un içerdigi bölgede İngiltere ve Osmanlı Devleti karşı karşıya gelmiş ve Osmanlı toprağı olan Filistin'in geleceği de konuşulan konular içerisinde yer almıştır. İngiltere Savaş Kabinesi, yapılan toplantılarda kabine üyesi Siyonist Herbert Samuel'dir. Samuel, Yahudiler'e yönelik ulusal vatana ait düşüncelerini temel alan bildiriye diğer kabine üyeleriyle paylaşmıştır.¹⁹⁰ 1915'de Filistin'de ve Osmanlı İmparatorluğu'na ait bölgelerde izlenecek politikaları görüşmek üzere bir grup oluşturulur. David Llyod George, 1916'da Başbakan olur. David Llyod George'un Başbakanlığında, İngiltere'nin Osmanlı topraklarına olan yaklaşımı da değişiklik gösterir. Bu yıllarda Siyonist fikirlerin propagandası yoğun bir şekilde yapılmaya başlanır.¹⁹¹

¹⁸⁸ Umar ve diğerleri, s.47.

¹⁸⁹ Robert H. Lieshout, **Britain and the Arab Middle East: World War I and its Aftermath**. I.B.Tauris, Londra, 2016, s. 205.

¹⁹⁰ John Quigley, **The Statehood of Palestine: International Law in the Middle East Conflict**, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, s.29.

¹⁹¹ Schneer, ss. 27-73.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nda yer almasından sonra savaş sürecinde, İngiltere iki strateji belirlemiştir. İlki, savaş sonrasında Bağdat ve Basra vilayetlerini ele geçirmek ve kontrol altına almaktır. Aynı zamanda çıkarlarıyla çelişmediği sürece diğer müttefiklerin de İmparatorluk üzerindeki emellerine ulaşmasını desteklemektir. İkinci hedefi ise Araplar'ı yanına çekebilmek ve kontrolü altına alabilmektir. Araplar, Mekke Şerifi Hüseyin yönetiminde, Osmanlı Devleti'ne karşı İngiltere'nin yanında yer aldığı sürece Arapları destekleyecektir. Savaşın sonunda ise İngiltere, Filistin'i ele geçirmeyi amaçladığından Allenby komutasındaki ordu da Filistin'e yönelmiştir.¹⁹²

Balfour Deklarasyonu'nun nihâi metni, İngiltere Kabinesi tarafından 31 Ekim 1917'de kabul edilir. Balfour Deklarasyonu, 2 Kasım 1917 tarihinde Birinci Dünya Savaşı'nın sürdüğü yıllarda İngiltere Dışişleri Bakanı olan Arthur Balfour tarafından hazırlanmıştır. Bu bildiri, Osmanlı toprağı olan Filistin'in, Yahudi Ulusal Anayurt'u olmasını içeren bir bildiridir. Deklarasyon, çoğu zaman İsrail-Filistin sorununun başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Balfour Deklarasyonu, Yahudi liderlerinden Walter Rothschild'a gönderilmiştir. Yahudilerin tarihi anayurt kabul ettikleri Şeria/Ürdün Nehri'nin Doğu Yakası'ndan Akdeniz'e kadar uzanan bölgeyi kapsamaktadır. Walter Rothschild, bölgede bağımsız bir devlet kurmayı amaçlamış, Siyonizm'in önde gelen savunucularından ve destekçilerindendir.¹⁹³

Deklarasyon; Lord Rothschild'a bir mektup ekinde gönderilmiş olup Siyonist liderlerden H. Weizman ve N. Skoly'nin girişimleri ile bir hafta sonra 9 Kasım 1917'de basına yansımıştır. Rothschild'e sunulan deklarasyonda Yahudi Siyonist isteklerine sempati ile yaklaşıldığı belirtilmiştir. Ayrıca Yahudilerin bu hedefini kolaylaştırmak için elinden geleni yapacakları belirtilmiştir. Bu aslında ilk kez güçlü bir ülke tarafından Siyonizm'e verilen desteğin açıkça yansımasıdır.¹⁹⁴ Fakat dikkat çekici bir husus var ki doğrudan devlet kurulması vaat edilmemekte, muğlâk bırakılarak Ulusal Yurt kavramı kullanılmaktadır. Ayrıca Filistin diye belirtilen coğrafyada tam sınırlar da belirtilmemektedir. Sonraki süreçte İngiltere, Filistin bölgesinde bir Yahudi Devleti söyleminin tüm Filistin'i içermediğini belirtecektir.

¹⁹² Tunç, ss.77-78.

¹⁹³ Schneer, ss. 319-362.

¹⁹⁴ William M. Mathew, "War-time Contingency and the Balfour Declaration of 1917: An Improbable Regression", **Journal of Palestine Studies**, Cilt: 40, Sayı: 2, 2011, ss. 27-30.

Balfour Deklarasyonu'na bakıldığında dikkat çekici unsur, bölgede Yahudiler dışında yaşayan ve çoğunluk olan nüfusun haklarının korunmadığıdır. Bildiride bölgedeki öteki halkların medenî, dinî haklarına saygı duyulması ve ihlâl edilmemesi şartı konulmuştur. Filistinli vatandaşlar için bu deklarasyon İngiltere'nin büyük bir ihânetidir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında İngiltere, o sırada Osmanlı Hâkimiyeti altında olan Filistinliler de dâhil tüm Arap vatandaşlara gelecek için vaatlerde bulunmuştur. Böylece Osmanlı Devleti'ne karşı yerli halkın desteğini kazanmıştır. Bölge bölge sayılmayarak doğrudan Filistin adı geçmese de Araplar için verilen sözlerin Filistin'i de kapsadığı düşünülmektedir.

Aralık 1918'de Fransa Başbakanı Georges Clemenceau, İngiltere'nin Suriye ve Kilis bölgesinde Fransız üstünlüğünü tanımasını talep etmiştir. Bunun karşısında ise İngiltere'de, Musul ve Filistin bölgelerinin İngiltere İdâresi'ni benimsemesini şart koşmuştur. Fransa, 1918'de Musul'un, Irak mandasında olduğunu Clemenceau Lloyd George Anlaşması ile kabul etmiştir. Petrolden pay almak ve karşılığında başka bir yer verilmesi hususunda İngiltere desteğinin sağlanması vaadiyle kabul etmiştir.¹⁹⁵ 1918'de Fransa, ardından da İtalya Balfaour Deklarasyonu'na destek vermiştir. Amerika Birleşik Devletleri ise Thomas Woodrow Wilson döneminde Ekim 1918'de deklarasyonu desteklediklerini bildirmiştir.

Bu süreçte İngiltere'nin temel amacı, Osmanlı Asya'sı ve Doğu Akdeniz'de Fransa'yı büyük oranda dışarıda tutmaktır. Fransız askerleri, İngiltere askerlerinden daha az sayıdadır. 25 Nisan 1920 tarihinde yapılan San Remo Konferansı'nda İngiltere bölgede tek hâkim olmayı amaçlamıştır.¹⁹⁶ Filistin hakkında İngiliz Yönetimi'nde bazı kararsızlık ve tereddütler bulunmaktadır. Churchill ise kararlı olup 1921 yılında Londra'da Arap Heyeti'yle yaptığı görüşmede; *"İngiliz Hükümeti Balfour Deklarasyonu'nu uygulamakta kararlıdır. Bunu size tekrar tekrar belirttim. Bunu size Kudüs'te söyledim. Geçen gün Avam Kamarası'nda da söyledim. Şimdi de söylüyorum. Hükümet Balfour Deklarasyonu'nu uygulayacaktır."* demiştir.¹⁹⁷

Filistin'in İngiltere tarafından Yahudilere sunulması, Filistinlilerce gayrimeşrudur. Çünkü o yıllarda Filistin toprağı, İngiltere'ye değil Osmanlı Devleti'ne

¹⁹⁵ Martin William Gibson, **British Strategy and Oil, 1914-1923**, University of Glasgow-Glasgow, 2012, ss. 45-46.

¹⁹⁶ Tunç, s.79.

¹⁹⁷ Fromkin, ss. 526-528.

aittir. Ayrıca halkın % 90'ı da Araplardan oluşmaktadır. Hâliyle bölgede Arap halkın azınlık olduğu varsayımı yanlıştır. İngiltere, 1939 yılında yaptığı açıklamada Balfour Deklarasyonu'nda bazı yanlışlıklar olduğunu kabul ederek metnin açıklanmasından önce yerli halkın görüşlerinin gözardı edildiğini kabul etmiştir. Ayrıca Filistin vatandaşların haklarının korunması güvencesinin getirilmesi gerektiğini de savunmuştur.¹⁹⁸

İsrailliler için Balfour Deklarasyonu, Siyonist Hareket'e büyük bir ivme kazandırmıştır. Yahudi ulusunun kendi devletini kurabilme umudunu yeşertmiştir.¹⁹⁹ Filistin Hâkimiyeti'nin Milletler Cemiyeti kararıyla 1920 yılından itibaren İngiltere manda yönetimine bırakılması kritiktir. Dünya çapında Siyonizm'e destek verilmesinde mihenk taşı olmuştur. Filistin 1948'de ikiye ayrılmıştır. Buna göre sözü edilen topraklar, İsrail ve Filistin bölgeleri diye ikiye ayrılmış ve günümüze kadar sirâyet eden İsrail-Filistin sorunun temelini oluşturmuştur.²⁰⁰

Manda yönetiminin başlangıç yıllarında İngiltere, Yahudilerin Filistin bölgesine (tarihi anayurt) göç etmesine izin vermiştir. Bu göçler için Dünya'nın dört bir yanından gelen Yahudiler, Doğu Akdeniz'de gemilerle taşınmıştır. Bu göçler ciddi boyutlara ulaşmakla birlikte Filistinli vatandaşlar, kendi bölgelerinde nüfus çoğunluğunu kaybedip azınlık duruma düşeceklerini düşünerek göçe karşı çıkmışlardır. Yahudiler ve Filistinliler arasında ciddi mücadeleler başlamıştır. Yahudiler, bölgeye yerleşir yerleşmez kendi Kibutzlarını ve köylerini koruyabilmek adına Palmah, Irgun, Haganah gibi örgütler kurmuşlardır.²⁰¹ Sonraki yıllarda bu örgütlerin faaliyetleri artarak bölgedeki halka ciddi zararlar verecektir. İngiltere, zamanla İkinci Dünya Savaşı öncesinde Yahudi göçünü nüfus dengesi bozulmasın diye engellemeye çalışsa da bu Yahudi milis örgütlerinin şiddetli tepkisine yol açmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında 14 Mayıs 1948 tarihinde İsrail Devleti'nin kurulduğu ilan edilmiştir. Buna karşı Filistinli vatandaşlar ve Arap

¹⁹⁸ Kadir Kasalak, "İngilizlerin Filistin Politikası ve Filistin Mandası", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 25, 2016, ss. 65-78.

¹⁹⁹ Schneer, ss. 185-257.

²⁰⁰ Müzehher Yamaç ve diğerleri, "The Balfour Declaration", **Balkan Journal of Social Sciences/Balkan Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 13, 2018, s.140.

²⁰¹ Elşen Gurbanov, "Tarihten Günümüze Siyon Aşkı ve Siyonizm Türleri", **İsrailiyat: İsrail Ve Yahudi Çalışmaları Dergisi**, Cilt belirtilmemiştir, Sayı: 2, 2018, ss.154-157.

Devletleri savaş açmışsa da İsrail'in üstünlüğü ile son bulmuştur.²⁰² Yahudiler Amerika Birleşik Devletleri tarafından da desteklenmiştir. Hatta Ortadoğu Bölgesi'nde bir Yahudi Devleti'nin oluşumu, var olması, Amerika Birleşik Devletleri'nin bölge ve Ortadoğu'ya dair politikaları için güçlü dayanak olmuştur.

Yahudilerin, özellikle Filistin bölgesinde Doğu Akdeniz'e açılan kapıda yer almasının tarihsel arka planın yanında aynı zaman da stratejik bir hamle olduğu aşikârdır. İsrail, Batı Asya' da, Akdeniz'in Güneydoğu Kıyısı ve Kızıldeniz'in Kuzey'inde yer almaktadır. Stratejik açıdan önemli olan bu bölgede bir Yahudi Devleti'nin kurulması tesâdüf değildir. Hiç şüphesiz İsrail, Doğu Akdeniz'de özellikle de bugün yeni keşfedilen fakat varlığı uzun süredir bilinen enerji bölgeleri üzerinde söz sâhibidir. Fakat unutulmamalıdır ki Doğu Akdeniz her dâim bir enerji geçiş güzergâhı olmuştur.

1.4.1.4.1. Rusya'nın Savaştan Çekilmesi ve Gizli Anlaşmaların Ortaya Çıkması

Rusya'da iktidara gelen Bolşevikler, yapılan tüm gizli anlaşmaları ret ederek yayımladılar. Lev Troçki, gizli olan bu anlaşmaları İzvestiya Gazetesi'nde 24 Kasım 1917' de yayınlamıştır. 5 Ocak 1918'de İngiltere; Rusya'nın yıkılması ile Yakınoğu da Arabistan, Ermenistan, Suriye ve Filistin'de farklı yapıların tanınması gerektiğini açıklamıştır. Rusya, Brest Litowsk anlaşması ile 3 Mart 1918'de savaştan çekilmiştir. Savaşta kazanımlarından da feragât etmiştir. Rusya, Berlin Anlaşması ile ele geçirmiş olduğu Ardahan, Kars ve Batum bölgelerini Osmanlı İmparatorluğu'na bırakmıştır. Rusların bölgeden çıkması, İngiltere ve Fransa'nın kendi çıkarlarına geniş olanak tanımıştır. Böylece İngiltere, Suriye bölgesini ele geçirir. İngiltere, Şerîf Hüseyin'in oğlu olan Emir Faysal'ın bölgede bağımsızlığını ilan etmesine izin verir. Birinci Dünya Savaşı sonunda Bulgaristan, 26 Eylül 1918'de teslim olmuştur. 30 Ekim 1918 tarihinde de Osmanlı İmparatorluğu, İtilaf blokuyla Mondros Ateşkes Anlaşması'nı imzalamıştır.²⁰³

²⁰² David Tal, **War in Palestine, 1948: Israeli and Arab Strategy and Diplomacy**, Tel Aviv University, Routledge, 2004, s. 153.

²⁰³ Özdem, ss.12-13.

Savaş sonucunda yapılan gizli anlaşmaların geçersizliği ortaya çıkmıştır. Fransa, Paris Barış Konferansı'nda Sykes-Picot Anlaşması gereği Suriye'nin kendisine verilmesini istemiştir. İngiltere ise artık anlaşmanın geçerliliğinin kalmadığını ve Suriye'den bazı talepleri karşılanmadıkça çıkmayacağını bildirmiştir. Dahası Filistin'in Suriye'den ayrılarak İngiliz mandasına girmesini de istemiştir. Fransa ise buna olumlu yaklaşmamıştır.²⁰⁴ Tüm bu talepler ve yeni dengeler İki Dünya Savaşı Arası Dönem'de mücadele sebebi olmuştur. Oluşan yeni dengeler, tarafların taleplerinde de bir takım değişikliğe gitmesine neden olmuştur.

²⁰⁴ C. M. Andrew, ve diğerleri, "The French Colonial Party and French Colonial War Aims, 1914-1918", **The Historical Journal**, Cilt: 17, Sayı:1, 1974, ss.82-83.

İKİNCİ BÖLÜM

İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASI DÖNEMDE DOĞU AKDENİZ: ULUSLARASI REKABET VE DİPLOMASİ

2.1. İKİ SAVAŞ ARASINDA TÜRKİYE’NİN İZLEDİĞİ GENEL POLİTİKA VE DOĞU AKDENİZ POLİTİKASI

2.1.1. İki Savaş Arasında Türkiye’nin İzlediği Genel Politika

İki Dünya Savaşı arası dönem’de Türkiye’nin (1918-1939) uyguladığı politikaya bakıldığında, Osmanlı Devleti’nin yıkılışından sonra ortaya çıkan yeni Türk Devleti’nin bağımsızlığı ve egemenliğini kabul ettirme mücadelesi içerisinde olmuştur. Türkiye, Batılı güçlere kendini tanıtmak ve egemenliğini kabul ettirmek adına demokratik bir politika sürdürmüştür. Türkiye’nin ilk mücadelesi ise kendisine dayatılan anlaşmayı kabul etmeyip, Millî Mücadele hareketi yürütmek olmuştur. Kendi topraklarından düşmanı kovmuştur. Türkiye’nin bağımsızlığını kazandığı antlaşma, Lozan Antlaşması olup egemenliği ve bağımsızlığını Avrupalı Devletler’e kabul ettirmiştir. Lozan ile Türkiye, Osmanlı’dan kalan sorunların bazılarını çözmüştür. Lozan Antlaşması, Türkiye’nin sınırlarının belirlendiği, birçok yükümlülüğün kaldırıldığı (kapitülasyon) belge olması açısından büyük öneme sahiptir. İki Dünya Savaşı Arası Dönem’de Türkiye uzun yıllar Mustafa Kemal’in temel politikası olan “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” politikasını şiar edinmiştir. Türkiye bu politikayı benimseyerek ılımlı, yumuşak bir politika izlemiş ve saldırgan politikalardan uzak durmuştur.

İki Dünya Savaşı arası Dönem’de Almanya da Versailles’in ağır yükümlülüklerinden kurtulmak adına politikasında değişikliğe gitmiştir. İtalya’da yönetime gelen Mussoloni, yayılmacı politikalar benimsemiştir. İki Dünya Savaşı Arası Dönem’de devletler Revizyonist / Anti Revizyonist olarak ikiye ayrılmıştır. Yeni oluşturulan düzenin devamını isteyen devletler Anti Revizyonistler ve kendilerine dikte edilen duruma karşı gelerek bu durumu bertaraf etmeye çalışan devletler Revizyonistler olarak ikiye ayrılmıştır. 1930’lu yıllarda Birinci Dünya Savaşı ardından

Revizyonist Devletler özellikle düzeni değiştirmek konusunda ciddî bir duruş sergilemişlerdir.²⁰⁵

Almanya ve İtalya bu devletlerin başını çekmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonucunda oluşan düzene karşı hoşnutsuzluklarını sıklıkla dile getirmişlerdir. İtalya, Birinci Dünya savaşı yıllarında, İtilaf devletleriyle başlangıçta anlaştığı Anadolu üzerindeki hedeflerine ulaşamamıştır. Bu durum, İtalya kamuoyunda ciddi bir kızgınlığa yol açmıştır. Ülkede ekonomik durumun kötüleşmesi ve toplumsal kaosun büyümesiyle birlikte Benito Mussoloni iktidara gelmiştir. Böylece dış politikada daha sert, daha yayılmacı bir politika izlemeye başlamıştır.²⁰⁶

Mussoloni'nin, Parlamento'da yaptığı konuşma sırasında Adriyatik Denizi'nin İtalya için yeterli olmadığını dile getirmesi, "Mare Nostrum"(Bizim Deniz) söylemi ve "Roma İmparatorluğu'nun Yeniden Kuruluşu" sloganlarıyla İtalya'nın Akdeniz'e yönelik hedeflerini göstermesi önemlidir.²⁰⁷ Türkiye bu açıklamaları dikkatle takip etmiştir.

Özellikle İki Dünya Savaşı Arası Dönem'de dönemin siyâsal havasından etkilenerken kendini güvence altına almak adına bölgesel ittifaklar ve işbirliklerine dâhil olmuştur. Yayılmacı devletlerin politikaları doğrultusunda kendi politikasında da değişikliğe gitmiştir. Bunlardan en önemlisi Lozan'da kabul ettiği Boğazlar ile ilgili kısıtlamaların değiştirilmesini talep etmesidir. Türkiye'nin talepleri haklı bulunarak Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. Böylece Boğazlar konusunda haklarını geri kazanmıştır. Bağımsız her devlet gibi kendi topraklarında tam hâkimiyeti sağlamıştır. Türkiye iç politikada, modernleşme ve batılılaşma hamleleriyle ülkenin gelişmesini amaçlamıştır. İki Dünya Savaşı Arası Dönem'de Türkiye'nin benimsediği politika, bir dizi inkılâplar yaparak muâsır medeniyet seviyesine çıkmayı amaçlamıştır. Avrupa ve Batı Dünyası, yakın ilişkiler geliştirerek eğitim, sanat, hukuk, ekonomi ve diğer alanlarda model alınmıştır. Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'nda aldığı ağır yenilginin ardından yaklaşmakta olan Dünya Savaşı karşısında ilgisiz kalmamışsa da tarafsız kalmayı amaçlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'na fiilen dâhil olmasa da

²⁰⁵ Leften Stavros Stavrianos , The **Balkans since 1453**, New York, 1963, ss. 576-577.

²⁰⁶ Bülent Daver, **Çağdaş Siyasal Doktrinler**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969, ss.128-136.

²⁰⁷ Alan Cassels, **Mussolini's Early Diplomacy**, Princeton University Press , New Jersey, 1970, ss. 99-100.

savaşın getirdiği tüm olumsuzlukları deneyimlemiştir. Artan baskılar doğrultusunda İkinci Dünya Savaşı'na katılmıştır.

Çalışmamızın bu bölümünde İki Dünya Savaşı Arası Dönem'de yaşananları, Türkiye ve Doğu Akdeniz temelinde ayırmak düşünülmüşse de kronolojik açıdan karışıklığa sebep olacağı görülmüştür. Çünkü Türkiye'nin bu dönemde karşılaştığı sorunları Doğu Akdeniz'den ayırmak pek de mümkün değildir. Olaylar iç içe geçmiş olmakla birlikte hem birbirini etkileyen hem de çok boyutludur. Bu sebeple İki Dünya Savaşı Arası Dönem'de Türkiye ve Doğu Akdeniz ayırımına gidilmeyerek kronolojik olarak tek bir başlık altında incelenecektir.

2.1.1.1. San Remo Konferansı

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından savaşta mağlup olan tarafların yaşadığı mücadeleler kadar kazananların da birbirleriyle mücadele ettiği bir dönem başlamıştır. Savaş yıllarında yapılan gizli antlaşmalar, Rusya'nın savaştan çekilmesi ile uluslararası kamuoyu ile paylaşılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında yayınlanan Wilson ilkelerine tamamen aykırı olan bu gizli anlaşmalar, kaybeden devletler için ürkütücü olmuştur. Wilson ilkelerine tamamen uyacaklarını belirten İngiltere ve Fransa'nın, gizli anlaşmalarda önderlik etmesi ve savaştan sonrada yayılmacı amaçları benimsemesi temel amacının değişmediğini göstermektedir. İngiltere ve Fransa, Rusya'nın savaştan çekilmesinin ardından yapılan gizli paylaşımların düzenlenmesi gerektiğini düşünmüşlerdir. Tekrar bir araya gelerek yeni düzenlemelerde bulunmuşlardır. Nitekim Paris, Londra ve San Remo Konferansı'nda bir araya gelinmiştir. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı sonrası ağır şartlar taşıyan Mondros Ateşkes Anlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır ve aynı durum İttifak Devletleri'nin diğer üyeleri için de geçerlidir.²⁰⁸

Yüksek Barış Konseyi, 18-26 Nisan 1920 tarihinde İtalya'nın San Remo şehrinde toplanmıştır.²⁰⁹ Konferansın katılımcı devletleri; Fransa, İtalya, İngiltere, Yunanistan, Japonya ve Belçika'dır. Konferansta; ekonomik nüfuz bölgelerini belirleme, Osmanlı Devleti'nin topraklarını bölüşme, Sevr Anlaşması'nın içeriğini

²⁰⁸ Ahmet Tunç , “San Remo Konferansı'nın 18-26 Nisan 1920 İstanbul Basını'ndaki Yansımaları”, **Kesit Akademi Dergisi**, Cilt belirtilmemiştir, Sayı: 21, 2019, ss. 456-460.

²⁰⁹ Bkz.George Alan, **Jordan: Living in the Crossfire**, Zed Books, Londra, 2005.

hazırlama, Ermenistan Devleti, Kürt Devleti ve bazı manda bölgeleri kurulması hakkında görüşmeler yapılmıştır. Fransa, Ermenistan Devleti'nin kabulü için Amerika Birleşik Devletleri'nin de bu konferansta yer almasını istemiştir. Fakat Amerika Birleşik Devletleri konferansa katılmamıştır.²¹⁰

San Remo Konferansı'nda, Osmanlı Devleti davet edilmemiş olsa da Roma'daki Türk diplomatı olan Galip Kemal Bey (Söylemezoğlu), İtalya Başbakan'ına bir mektup göndererek kendilerinin de davet edilmesini istemiştir. Dahası Galip Kemal Bey, konferansa muhtıra sunmuştur. Muhtıra'da Türkler'in ve Müslümanlar'ın çoğunlukta yaşadığı yerlere değinilerek âdil bir karar alınması gerektiği belirtmiştir. Fakat İtilaf Devletleri bununla pek ilgilenmemişlerdir. Ayrıca İngiltere (Lloyd George) ise, alınan kararların kesinleşmesi durumunda uygulanması için gerekli görülürse zor dahi kullanılabileceğini belirtmiştir. Yunanistan Başbakanı Venizelos ise konferansta Anadolu'nun işgaline odaklanmıştır. Komisyonunda alınan kararlar doğrultusunda Osmanlı'nın dış borçları için bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir. Konferans'ta önemli bir diğer husus ise İngiltere ve Fransa arasında bir petrol anlaşması yapılmasıdır. Böylece Musul'un İngiltere mandası olması kabul edilmiştir. Fransa'ya Musul karşılığında Irak petrollerinden % 25 hisse verilmiştir. Almanya ve Fransa arasındaki sorunlar da görüşülmüş ve Alman Ordusu'nun genişletilmemesine karar verilmiştir. San Remo Konferansı ile Osmanlı Devleti'nin, Kuzey Afrika ve Asya toprakları üzerindeki haklarından vazgeçmesine karar verilmiştir. Ayrıca Bağımsız Ermenistan Devleti ve özerk Kürt Devleti'nin kurulması kararları alınmıştır.²¹¹

Osmanlı'nın Suriye topraklarında da iki manda devleti kurulmuştur. Lübnan ile Suriye toprakları, Fransız mandasına bırakılırken, Irak ile Filistin toprakları ise İngiliz mandaterliğine terk edilmiştir. Ancak anlaşma ile genel bir çerçeve çizilmiş, ayrıntılar daha sonraya ertelenmiştir. Adana ve Antalya arasındaki topraklar ise İtalya himâyesine bırakılmıştı. Konferansta ayrıca Boğazlar'ın yönetimine dair bazı kararlar da alınmıştır. Buna göre Boğazlar'ın yönetimini idare edecek iki komisyon kurulacak, Boğazlar her dâim ticari ve savaş gemilerine açık olmasına karar verilmiştir.

²¹⁰ Umar ve diğerleri, ss. 47-61.

²¹¹ Sezen Kılıç, "Musul Sorunu ve Lozan", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 71, 2008, ss.319-340.

San Remo’da alınan kararlar doğrultusunda anlaşmanın son hâli hazırlanmıştır. Anlaşmanın Türkler tarafından nasıl karşılanacağı ile ilgilenilmemiştir. İngiltere ve Fransa, Kürt Devleti Tasarısı hazırlamışlardır. Tasarı’ya göre sınırları Ermenistan’ın güneyinden Fırat’ın doğusuna kadar uzanan bölgede özerk bir devlet olacaktır. Fakat bunun için başlangıçta Ermenistan Devleti’nin kurulması gerektiği ve bu nedenle sonraki görüşmelerde Ermenistan Devleti’nin kuruluşu üzerinde durulmuştur.²¹² Fakat görüşmelerde İngiltere, Fransa ve İtalya kurulması planlanan Ermenistan Devleti için herhangi bir askerî yardım yapmayacaklarını belirtmişlerdir. Sadece silah göndermeyi kabul etmişlerdir. Bu durumda Ermenistan Devleti’nin kurulması zora girmiştir. Amerika ise yardımdan yana değildir.²¹³

Konferans’ta alınan karara göre Tevfik Paşa başkanlığındaki Osmanlı Temsilciler Heyeti, Paris’e çağırılmıştır. 11 Mayıs 1920 tarihinde alınan kararlar, İtilaf Devletleri adına Tevfik Paşa’ya verilmiştir. Bir aylık süre tanınmıştır. Konferans’ın ardından Osmanlı Devleti Heyeti maddelerin hepsine itirâz etmiştir. Tevfik Paşa, anlaşma maddelerinin bağımsız devlet anlayışıyla uyuşmadığı için bu anlaşmanın kabul edilebilir olmadığını savunmuştur.²¹⁴ Osmanlı Hükümeti’nde anlaşmanın kabul edilmemesini isteyen bakanlar çoğunlukta olsa da Damat Ferit Paşa’nın ısrarı ile kabul edilmiştir.

İzmir’in Yunanistan’a verilmesi, önceki konferanslarda tartışmalara neden olsa da bu konferansta herhangi bir tartışmaya neden olmamıştır. Londra’da alınan karara uyulmuştur. Fakat İzmir’in Yunanistan’a bağlanması için belirlenen süre 2 yıldan 5 yıla çıkarılmıştır. Trakya, Çatalca’ya kadar Yunanistan’a verilmesi ile Boğazlar’ın Yönetimi’nin Müttefikler’in oluşturacağı Heyet’e bırakılmasına karar verilmiştir. İtalya, Anadolu Toprakları’nın paylaşımında Yunanistan ile karşı karşıya gelmiştir. İtalya’nın tek anlaşmazlık yaşayacağı devlet, Yunanistan değildir. Fransa ile de Ereğli kömür havzası için anlaşmazlık yaşamıştır. San Remo Konferansı’nda kesin sonuca ulaştırılamayan sorunlardan biri de Batum’dur. Bolşevik müdahalesi ile karşılaşmak istemeyen Müttefikler, faaliyetlerinin askerî bir sonuç doğuracağından

²¹² BOA-HR.SYS.2460.52.1-1.

²¹³ Nâsir Yüceer, “San Remo Konferansı”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/san-remo-konferansi/>, (28.11.2023)

²¹⁴ Bernard Wasserstein, “Herbert Samuel and the Palestine problem”, **The English Historical Review**, Cilt: 91, Sayı: 361, 2010, ss. 753–770.

endişelenmişlerdir.²¹⁵ Sonuç olarak Müttefikler, askerî müdâhale endişesi ile Batum'dan vazgeçmiştir. Bununla doğru orantılı olarak Kafkas ve petrol boru hatlarının elden çıkması ve bölgede demiryolları denetiminin de kaybına râzı gelmişlerdir.

Müttefikler, Birinci Dünya Savaşı sırasında Araplar'a bağımsızlık sözleri vermişlerdir. Araplar, bağımsızlık istediklerini sıklıkla Paris ve Londra Konferansları'nda dile getirmiştir. Fakat bu istekler, Müttefikler'in çıkarlarıyla zıt bir durumdadır. Bölgede Araplar'ın istekleri gerçekleşmezse sorun yaşayacakları da aşîkârdır. Ayrıca isteklerini gerçekleştirmeyi hedefe almışlarsa, Wilson ilkelerini de hesaplamak, görmezden gelmemek zorundadırlar.²¹⁶ Avrupa Devletleri, hem Amerika Birleşik Devletleri'nden vaz geçmiyor hem de ona boyun eğmeme çabasına girişmişlerdir. Bu sebeple en iyi çözüm, manda yönetimleri kurma fikri olduğunu düşünmüşlerdir. Böylece emperyalist amaçlarını doğru kılıflarla gerçekleştirebileceklerinden Manda Yönetimi kurma fikri San Remo Konferansı'nda kesinlik kazanmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi manda paylaşımı yapılmıştır. Suriye, Fransa mandaterliğine; Filistin ve Irak'ın İngiltere mandası olmasına karar verilmiştir. Ayrıca Hicaz ve çevresi için farklı bir karar alınmıştır. Bu bölgelere ek olarak Yemen'de de Müttefik Güçler yönetimi elde edemeyeceğini anlamaları üzerine Hicaz ve çevresi ile Yemen'de Arap Devleti kurulmasına izin verilmesi kararlaştırıldı.

Özellikle şartların bu kadar ağır olmasının altında yatan neden olarak Anadolu'da başlamış olan Millî Mücadele Hareketi gösterilmektedir.²¹⁷ Fakat öncesinde Damat Ferit Paşa, İngilizlere olan yakınlığı sebebiyle anlaşma şartlarının düzeltilmesi ve sürenin uzatılması adına 12 Haziran 1920 tarihinde Paris'e gitmiştir. Fakat isteği kabul edilmemiştir. 8 Temmuz 1920'de Sadrazam Damat Ferit Paşa, İstanbul'a dönmüştür. Fransa Başbakanı olan Millerand, anlaşmanın maddelerinin kabul edilmesi adına 17 Temmuz da Paris'te bulunan Dâhiliye Bakanı'na ultiatom vermiş ve şartların derhal kabul edilmesini istemiştir. Verilen sürede kabul edilmemesi durumunda gerekenin yapılacağı bildirilmiştir. Osmanlı Hükümeti maddelere sıcak bakarken halk kabul etmekten yana değildir. Halk, maddelere olan tepkisini Sultan Ahmet'te mitingler yaparak göstermiştir. 22 Temmuz 1920 günü Osmanlı Devlet

²¹⁵ Bkz. Coşkun Üçok, **Siyasal Tarih (1789-1960)**, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1980.

²¹⁶ Umar ve diğerleri, s.59.

²¹⁷ Bkz. Türkmen Törelî, **İstiklal Harbi'nde İç İsyanlar**, Kripto Basım Yayım Dağıtım, Ankara, 2012.

Erkânı, konferansta alınan kararları görüşmek üzere toplanmıştır. Görüşmelerde kararların kabulü ile Osmanlı'nın en azından Anadolu'da da olsa varlık gösterebileceğini aksi takdirde tamamen yok olma ihtimâli üzerine odaklanılmıştır. Ardından 22 Temmuz'da Damat Ferit Paşa, İngiltere Yüksek Komiserliğini yapan John De Robeck'e antlaşmayı imzalayacaklarını bildirmiştir. San Remo Konferansı, Sevr Anlaşması'nın temelini oluşturmuştur. Sevr Anlaşması 10 Ağustos 1920'de imzalanmıştır.²¹⁸

Görüldüğü üzere San Remo Konferansı, Sevr'in ağır maddelerini ortaya koymuştur. San Remo Konferansı'nda Sevr Anlaşması'nın şartları belirlenmiş ve konferansın ardından anlaşma imzalanmıştır. Bu Konferans, Doğu Akdeniz bölgesini büyük oranda etkilemiştir. Konferans ile mandater yönetimler kesinlik kazanmıştır. Mandater yönetimler, bölgede uzun yıllardır devam eden siyasi oluşumlarına resmiyet kazandırmıştır. Aynı zamanda paylaşımı yapılamayan bölgelerin paylaşımı da sağlanmıştır. Dahası Ortadoğu'da varlığı bilinen petrol rezervleri konusundaki anlaşmazlıklar kısmen de olsa çözülmüştür. Konferans ile Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'de siyasi dinamikler köklü değişim geçirmiştir. Modern Ulus Devletleri'nin kurulmasının önünü açmıştır.

2.1.1.2. Washington Deniz Anlaşması

Washington Deniz Anlaşması daha çok Pasifik ve Uzak doğu ile ilgiliyken, çalışmamızda bu hususa odaklanılmasının nedeni, getirilen deniz silahsızlandırılması çok önemlidir. Doğrudan olmasa da dolaylı olarak Doğu Akdeniz'deki hâkimiyeti etkilemiştir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce İngiltere, Dünya'nın en güçlü donanmasına sahipti. Ardından Amerika Birleşik Devletleri Donanması, üçüncü sırada da Japon Donanması gelmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nda Alman Donanması parçalanarak etkisiz hale getirilmiş, Avusturya-Macaristan ise parçalanmıştır. Dolayısıyla donanmalarıda dağıtılmıştır. Rusya denizlerde rol oynayabilecek durumda olmadığı gibi burada devrim gerçekleşmiş ve yeterince deniz kuvveti de bulunmamaktadır.

²¹⁸ Osman Olcay, *Sevres Antlaşması'na Doğru: Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980, ss. 17-72.

Özellikle savaştan sonra devletler, yeni bir savaşın yaşanması ihtimâline karşı bütçelerinin büyük çoğunluğunu silahlanmaya ayırmaya başlamışlardır. Bu hem yeni bir savaşın yaşanması ihtimâlini doğurmuştur hem de uluslararası güç aktörü olmanın şartı haline gelmiştir. Uluslararası arenada güç sahibi olmak isteyen devlet, kuvvetli bir silahlı orduya sâhip olmalıdır. Tüm devletler, bunu zorunlu bir politika olarak görmektedir. Nitekim Birinci Dünya Savaşı'nda devletler odu ve ordu teçhizatının önemini çok acı bir şekilde deneyimlemişlerdir.

Denizci Devletler; Amerika, İngiltere, Fransa, Japonya ve İtalya karşı karşıya geldiler.²¹⁹ Savaş sonrasında artan silahlanma yarışı yeni kruvazörler, gambot ve denizaltılarını da arttırmıştır. Amerika Birleşik Devletleri dört zırhlı ve dört kruvazöre sâhipken, Japonya 8 zırhlı ve 8 kruvazöre sâhiptir. İngiltere'nin ise muharebe kruvazörü bulunmaktadır. Donanma yarışı daha önce yaşanmış olan, İngiltere-Almanya deniz rekabetine çok benzemektedir.

Washington Deniz Konferansı, Birinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle Uzakdoğu'da ve Pasifik'te yaşananlar sonucu imzalanmış bir anlaşmadır. Japonya, Birinci Dünya Savaşı sırasında diğer devletlerin savaşta olmasından yararlanmıştır. Avrupalı Devletler'in savaşlar, anlaşmalar, manda himâye konuları ile yoğun bir şekilde meşgulken Japonya Uzakdoğu'daki menfaatlerini gerçekleştirmek adına harekete geçmiştir. Özellikle Çin de siyasi ve ekonomik güç elde etmiştir. Amerika için önemli olan bu bölgede Japon üstünlüğü kabul edilebilir değildir. Bunun için Japonya'ya gözdağı vermek amacıyla deniz silahlanma oranını arttırmıştır. Japonya da Amerika Birleşik Devletleri'nin bu politikasına aynı şeklide cevap vererek silahlanmaya başlamıştır.²²⁰ Fakat artan silahlanma yarışı, her iki ülke ekonomilerinde bazı sorunları da beraberinde getirmiştir.²²¹ Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya arasındaki yarıştan İngiltere rahatsız olmuş ve Amerika Birleşik Devletleri'nin uyguladığı politika karşısında yer almıştır.²²² Aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'ye karşı cephe olmak istemeyen Avusturya ile Kanada da mevcut silahlanma ve gerilimden hoşnut olmamıştır.

²¹⁹ Leo Marriott, **Treaty Cruisers: The First International Warship Building Competition**, Barnsley: Pen & Sword Maritime, Güney Yorkshire, 2005, s.9.

²²⁰ E. B. Potter, **Sea Power: A Naval History (2nd ed.)**, Naval Institute Press, Annapolis, 1981, s. 232.

²²¹ Mustafa Özyürek, "İki Dünya Savaşı Arası Dönem'de Silahsızlanma Yolunda Önemli Bir Adım: Washington Deniz Konferansı: 1921-1922", **The Journal Of Academic Social Science Studies International Journal Of Social Science**, Cilt belirtilmemiştir, Sayı: 49, 2016, s 391-401.

²²² 1902 tarihli İngiliz-Japon ittifakından dolayı olabilir. Bu anlaşma 1921 Temmuz da bitecektir.

1902 İngiltere-Japonya İttifakı 1921’de sona erdi, Amerika’nın isteği zaten bu anlaşmanın yenilenmemesidir. Kanada ve Avusturya da, Amerika’nın bu isteğine destek vermiştir. Bu sebeple İngiltere, yeni bir gerilimin yaşanmaması adına Amerika’nın isteğine göre hareket edip anlaşmayı yenilememiştir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Harding, Uzakdoğu Sorunu’nu bir bütün şeklinde ele almıştır. Kasım 1921’de Washington da bir Konferans düzenlemiştir.²²³

Konferans, silahlanma yarışının önüne geçmek, Uzakdoğu’da yaşanması muhtemel savaşı engellemek adına problemlerin görüşülmesi için düzenlenmiştir. Washington Konferansı, 12 Kasım 1921 ve 6 Şubat 1922 tarihleri arasında yoğun deniz silahlanmasının sınırlandırılması üzerine toplanmıştır. Ayrıca Konferans’ta Çin ile Uzakdoğu sorunları üzerinde durulmuştur. Konferans’ta, birçok anlaşma imzalanmıştır. Devletlerin silahsızlanma konusunda iknâları zor olmuştur. Konferans, 6 Şubat 1922 yılında sona ermiştir. Anlaşmalardan ilki Amerika Birleşik Devletleri (ABD), İngiltere, Japonya ve Fransa arasında imzalanmıştır. Bu anlaşmaya Dörtlü Anlaşma da denilmektedir. Anlaşmayı yapan devletler, birbirlerinin Pasifik’teki varlıklarına saygıyı taahhüt etmişlerdir. Anlaşma ile Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Filipinler’i Japonya’dan kurtarabilmiştir. İkinci Anlaşma ise 6 Şubat 1922’de yapılmıştır. Portekiz, İtalya, Hollanda, Çin, Belçika, Fransa, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Japonya arasında imzalanmıştır. Anlaşma, Dokuz Devlet Anlaşması adını da taşımaktadır. Anlaşma ile devletlerin Çin konusunda uygulayacağı politika şekillendirilmiştir. Böylece anlaşmayı imzalayan devletler, alınan karar doğrultusunda Çin’in toprak - idare bütünlüğüne, egemenliğine saygılı olacaklardır. Ayrıca Çin’de ticari faaliyetler açısından bütün devletlere eşit imkânlar sağlanacaktır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Açık Kapı Politikası ile başarılar elde etmiştir.²²⁴

İmzalanan Üçüncü Anlaşma ise 6 Şubat 1922 yılında yapılmıştır. Anlaşmaya Japonya, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), İtalya, Fransa ve İngiltere katılmıştır. 9 Şubat 1922’de Washington Deniz Anlaşması ile harp ve uçak gemilerinin sayıları belirlenmiştir. Bu anlaşma deniz silahlarının sınırlandırılmasına dair yapılan bir anlaşmadır. Anlaşma 35 bin tonu geçmeyen Capital Ships adını taşıyan büyük gemilerin varlığı sınırlandırmıştır. Her devlet belli sayıda Capital Ships’e sahip

²²³ Marriott, s.10.

²²⁴ Özyürek, s.398.

olabilir. Böylece Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile İngiltere, Fransa ve İtalya'ya nazaran üç misli tonaj elde etme hakkı elde etmiştir. Sınırlama ile “Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 525.000, İngiltere 525.000, Japonya 315.000, Fransa 175.000 ve İtalya da 175.000” tonajında olan gemilere sahip olabilecektir.²²⁵ Konferans'ta alınan kararlardan bir başkası da devletlerin sahip olabileceği savaş gemileri ve uçak gemileri hususunda da karar alınmıştır. Getirilen sınırlamalara rağmen; destroyerler, denizaltılar ve kruvazörlerin sınırlandırılması hakkında görüşbirliği sağlanamamıştır.²²⁶ Fakat uzun süreç incelendiğinde Konferans'ta alınan kararların uygulanmadığı da görülmektedir.

Özellikle büyük savaş gemilerinin tonaj ve sayısında artışlar olmuştur. Devletlerin kruvazör ve destroyer sayılarında da artış yaşanmıştır.²²⁷ Anlaşma ile İngiltere, Uzakdoğu'da Japonya'dan uzaklaştırılmıştır. Çünkü anlaşmanın resmî olmayan verilerine göre Amerika Birleşik Devletleri (ABD), İngiliz – Japon İttifakı'nın son bulmasını arz etmektedir. Anlaşmanın kabulü buna bağlıdır.²²⁸ Antlaşma sonucu İngiltere, Amerika ile yakınlaşmaya başlamıştır. Esâsen Uzakdoğu'da Japonya ve İngiltere'yi yakınlaştıran ise Rusya tehlikesidir. Japonya'nın güçlenmesi ile birlikte artan Japon tehlikesi, beraberinde Amerika ile işbirliğine götürmüştür.

Washinton Deniz Anlaşması genel olarak Pasifik ve Uzakdoğu'yu temel alsa da etkisi aslında küresel boyuttadır. Konferans ile silahlanma yarışının önlenmesi amaçlanmıştır. Özellikle büyük tonajlı gemilere kısıtlama getirmesi açısından Doğu Akdeniz'i etkilemiştir. Türkiye'nin bu dönemde büyük bir deniz gücü olmadığı aşîkâr olsa da kendisini çepeçevre saran Fransa, İngiltere ve İtalya deniz gücünün sınırlandırılması bir hayli önemlidir. Bu durum, bölgede doğrudan etkiye sebep olmasa da büyük deniz güçlerinin genel stratejik dengelerini değiştirmiştir. Özellikle bölgede yoğun faaliyetleri olan İngiltere ve Fransa'nın, deniz güçlerinde meydana gelen

²²⁵ Bkz. Donald S. Birn, “Open Diplomacy at the Washington Conference of 1921–2: The British and French Experience”, *Comparative Studies in Society and History*, Cilt: 12, Sayı: 3, 2009, ss.297-319.

²²⁶ Nilüfer Karabulut, *İki Genel Savaş Arası Dönem'de Silahsızlanma Konferansları ve Türkiye (1923-1939)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) , T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2007, ss.35-60

²²⁷ Özyürek, s 391-401.

²²⁸ Stephen Howarth, *The Fighting Ships of the Rising Sun, The drama of the Imperial Japanese Navy, 1895-1945*, Atheneum, 1983, s.167.

daralma Akdeniz'deki varlıklarını da etkilediği çıkarımını yapabiliriz. Aynı zamanda bölgeye uzak olan güçlerin (İngiltere-Fransa) deniz gücünü sınırlandırmış olması bölgedeki etkinliğini zor duruma sokmuştur. Fakat bölgeye yakın olan İtalya için avantajlı olduğu düşünülebilir. Bölgede küçük tonajlı gemilerle de hâkimiyet sağlayabilirken İngiltere ve Fransa için daha büyük tonajlı gemiler gerekmektedir. Hâliyle Akdeniz'de İtalya etkinliğinin altında yatan nedenlerden biri de bu husus olabilir. Nitekim İngiltere ve Fransa gibi Akdeniz'e uzak olan devletler, kısıtlı olan deniz envanterleri ve silahlarını kendilerine yakın ve tehlikeli olan yerlerde değerlendirecekleri kesindir. Bu sebeple uzak olan Akdeniz ve Doğu Akdeniz'de boşluk yaratmış olması olasıdır.

2.1.1.3. Lozan Antlaşması

Birinci Dünya Savaşı'nın kazananları, mağluplar ile anlaşmaya başlamıştır. 28 Haziran 1919 yılında Almanya ile Versailles Anlaşması, Bulgaristan ile 27 Kasım 1919 tarihinde Neuilly Anlaşması ve Avusturya ile de 10 Eylül 1919 tarihinde Saint Germain Anlaşması imzalanmıştı. Ancak Osmanlı Devleti ile bu sürece kadar barış anlaşması yapılmamıştı. San Remo Konferansı ardından Osmanlı Devleti ile 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr Barış Anlaşması yapılmıştır.²²⁹ İngiltere'ye göre Türkiye, Anadolu'ya sıkıştırılmalı ve bölünmelidir. George Nathaniel Lord Curzon'un Türkiye üzerine hedefi, İngiltere'nin Ortadoğu ve Hindistan'daki emperyal amaçlarını engellememelidir. Konferansa bu düşüncelerle giden Curzon, bu temelde kararlar almasını istemektedir.

İngiltere, Fransa ve İtalya ile Mudanya Mütarekesi yapılmıştır. 27 Ekim 1922'de İstanbul ve Ankara hükümetine yapılan çağrılarının ardından barış görüşmeleri başlamıştır. İstanbul Hükümeti, Ankara Hükümeti ile uzlaşmayı isteyerek birlikte hareket edilmesini teklif etmiştir. Böylece Müttefik Kuvvetler'in amaçladığı Ankara-İstanbul çatışmasının önüne geçmek hedeflenmiştir. Fakat bu aynı zaman da bir ikilik olduğunun da kabulü niteliğindedir.²³⁰ Yine de genel bir birlikteliğin olması, Avrupa Devletleri karşısında doğru bir adımdır.

²²⁹Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yayına Hazırlayan. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, ss.483-489.

²³⁰Şerafettin Turan, "Lozan Antlaşması", **DİA**, Cilt: 27, Ankara, 2003, ss. 214-217.

Ankara Hükümeti ve Milletvekilleri Osmanlı Devleti'nin son bulduğu, hâliyle gönderecekleri Heyet'in de bir anlamı olmadığını düşünseler de Lozan'a birlikte gidilmiştir. Mudanya Mütarekesi'nde başarılı olduğu için İsmet Paşa'nın gönderilmesine karar verilir ve Hariciye Vekili olarak görevlendirilir.²³¹ Lozan'da taviz verilmeyecek hususlar bulunmaktadır. Bunlar; Türkiye'nin ulusal çıkarları ve egemenlik haklarını koruma açısından büyük önem taşımaktadır. Görüşülen konular; Misâk-ı Millî Sınırları, Boğazlar ve Egemenlik Hakları, Kapitülasyonların Kaldırılması, Dış Borçlar, Ermeni Devleti Meselesi, Azınlık Hakları ve Yabancı Okullar konularıdır. Büyük Millet Meclisi'nde özellikle sınırlar, tam bağımsızlık ve Ermenistan meselelerine dikkat çekilmiştir. Türkiye'ye Rodos, Ege adaları ile On İki Ada'nın bırakılması ve Kıbrıs'ın da alınması istenmiştir. Dahası Musul'un anavatan da kalması, Batı Trakya için ise halk oylaması yapılması Türkiye tarafından amaçlanan hedeflerdir.²³²

Konferans'ın ilk günlerinde birçok tartışma yaşanmıştır.²³³ Bazı hususlarda toplantıya davet edilen devlet sayısı artırılmıştır. Özellikle Boğazlar ve Ticaret gibi hususlarda gerekli devletlerin katılmasına özen gösterilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ise gözlemci olmuştur. İngiltere Dışişleri Bakanı olan Lord Curzon ile İsmet Paşa arasında bazı hususlarda uzlaşma sağlanamamıştır. Konferans'ta yer alan Türkiye, Türk –Yunan Savaşı'nın gâlibi olarak masada yer alsa da Türk-Yunan Meselesi Konferans'ta ikinci plana atılmıştır. Konular, temelde Türkiye ve Avrupa arasındaki ilişkilerin düzenlenmesine yönelik seyirde devam ettirilmiştir. Şark Meselesi Konferans'ın temel gündemi olmuştur. Konferans'ta dikkat çeken bir diğer hususta İngiltere'nin petrol kaynakları bulunan Musul'u elden çıkarmak istememesidir. Türkiye, Yunanistan'dan Anadolu'da gerçekleştirdikleri yıkımdan dolayı tazminat istediği sırada Müttefik orduları da Türkiye'den işgal masraflarını

²³¹ Mehmet Gönübol and Cem Sar, **1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınevi, Ankara, 1969, ss. 53-54.

²³² Bilal N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I (1922-1923)**, T.T.K. Yay., Ankara, 1990, s. 103.

²³³ Konferansın ilk günü Lord Curzon, konferansa Türkler katılmadan Yunan lı temsilcilerden askeri güçler ile ayrıntılı savaş taktiklerinin anlatılmasını talep etmiştir. Yunan tarafı, stratejisini anlattığı sırada konferansta İtalyan ve Fransız heyeti de bulunmaktadır. Bu bilgilerin Türk tarafı ile paylaşıldığı düşünülebilir. Lord George, konferansın son günü Türk tarafının güçlenmeye devam ettiği bu süreçte Yunan tarafının bir ambargo ile karşılaşması adil ve tarafsız bir savaş politikasına uymadığını belirterek kısıtlamaları kaldırmıştır.

istemişlerdir. Sonraki süreçte bunun yerine önceden verilen paralar sayılmıştır. (İngiltere’den sipariş edilen Gemi paraları ve Türk altınları gibi)²³⁴

Lozan Konferansı’nda bazı konularda fikir birliğine varılamamıştır.²³⁵ Bunun üzerine Üç Müttefik Devlet, 31 Ocak 1923’te Türk Delegasyonu’na bir metin vererek; ya tamamını kabul etmeleri ya da ret etmelerini istemiştir. Anlaşmanın imzalanması adına bazı tehditler de dahi bulunulmuştur. İsmet İnönü, istekleri dikkate alınmadan hazırlanan anlaşma metnini ret ederek Türkiye’nin oldu-bittiye getirilmesine karşı çıkmış ve görüşmeler kesilmiştir. 20 Şubat’ta İsmet İnönü TBMM’ye Lozan ile ilgili bilgi vermiş ve mecliste sert tartışmalar yaşanmıştır. Üç Müttefik Devlet, 29 Şubat’ta Türkiye’nin itirâzlarına cevap vermiş ve 8 Mart’ta görüşmeler yeniden başlamıştır. 23 Nisan 1923’de Lozan’da ikinci toplantı yapılmıştır.²³⁶ Toplantı’da ekonomik konularda başta uzlaşılmasa da daha sonra yapılan düzenlemeler ile ortak bir fikir birliğine varılmıştır.

Bunlardan biri de Osmanlı Devleti’nden kalan Dış Borçlar meselesidir. Dış Borçlar, Türkiye’nin istekleri doğrultusunda Osmanlı Devleti’nden ayrılan devletler ile Türkiye arasında paylaştırılmasına karar verilmiştir.²³⁷ Yunanistan’dan talep edilen tazminât karşılığında ise Türkiye’ye Karaağaç verilmiştir. Anlaşmaya varılamayan bazı konular olmuştur. Bir husus da Türkiye-Irak sınırıdır. Bu konuda birlik sağlanamaz. Görüşmeler 17 Temmuz’da sonlandı, Anlaşma 24 Temmuz’da imzalandı. Lozan Antlaşması, Fransızca tek nüshasıyla birlikte imzalanmıştır.²³⁸ 143 madde ve 17 ayrı protokolden oluşmaktadır. Anlaşma bölümlere ayrılmıştır. (Siyasi, mâli, ekonomi, ulaşım ve sağlık sorunları gibi.) Anlaşmada çözülemeyen konular da bulunmaktadır.²³⁹

Lozan’da alınan kararların en önemlilerinden biri de Boğazlar konusudur. Boğazlar’ın barış zamanında ticaret gemilerine açık olmasına karar verilmiştir. Savaş

²³⁴ Turan, ss. 214-217.

²³⁵ Yannis A. Stivachtis, “What Is The ‘Basic Thinking’ Of The Lausanne Treaty”, **The Turkish Yearbook of International Relations**, Cilt belirtilmemiştir, Sayı: 26, 1996, s.101. <https://Dergipark.Org.Tr/En/Download/Article-File/845714>.

²³⁶ Derviş Kılıçkaya (Ed.), **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, 6.Baskı, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2005, ss.218-235.

²³⁷ Carter Vaughn Findley, **Turkey, İslam, Nationalism, and Modernity: A History 1789–2007**, Yale University Press, 2010, ss. 224–226.

²³⁸ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, İkinci Takım**, Cilt: II, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 122.

²³⁹ Anlaşmanın tam metni için, “Barış Antlaşması-Lozan 24 Temmuz 1923”, **İnönü Vakfı 1983**, <https://www.ismetinonu.org.tr/lozan-baris-antlasmasi-tam-metni/>, (10.05.2023).

sırasında ise ticaret gemilerinin geçiş hakkı olmasına rağmen savaş gemileri Türkiye'nin kararına bırakılmıştır. Ayrıca Boğazlar'ın askerden arındırılması, silahsızlandırılması ve Uluslararası Bir Komisyon tarafından yönetilmesine karar verilmiştir. Lozan'da karar verilen diğer bir konuda Kapitülasyonlar'dır.²⁴⁰ Kapitülasyonlar tamamen kaldırılmıştır. Türkiye'de yaşayan Azınlıklar'a bazı haklar tanınsa da bunlar Evrensel Haklar'dır. Mübâdele üzerine de kararlar alınmıştır. Yaklaşık 1.700.000 insan mübâdele edilmiştir. 1.200.000'ü Anadolu topraklarından Yunanistan'a göç etmiştir. Bunlar, İstanbul dışından giden Türkiye Vatandaşı Ortodoks Rumlar'dır. 500.000'ini de, Yunanistan toprakları'ndan Türkiye'ye göç eden ve Batı Trakya dışında yaşayan Yunanistan Vatandaşları'dır. Bu vatandaşlar, Müslüman Vatandaşlar'dır.²⁴¹

Anlaşma da karar verilemeyip sonraya bırakılan konulardan biri, Musul Konusu olmuştur. Türkiye, Konferans'ta Musul ile ilgili kararın da alınmasını istese de gerçekleşmemiştir. Hem İngiltere hem de Türkiye taleplerinde ısrarlı olmuştur. Bu yüzden Musul meselesi daha sonraya bırakılmıştır.²⁴² Lozan Anlaşması ile bağımsız yeni Türk Devleti kurulmuştur. Lozan Anlaşması, Misâk-ı Millî'nin büyük oranda gerçekleştiğini göstermektedir. Ayrıca Avrupa Devletleri'nce de imzalanmış olması Misâk-ı Millî'yi Avrupa Devletleri'nin de kabul ettiğini göstermektedir. Lozan Anlaşması, Birinci Dünya Savaşı'nda dayatılan Sevr Anlaşması'nın yok hükmünde olduğunun da nişânesidir. Lozan Anlaşması, diplomatik zaferin göstergesidir.²⁴³ Türkiye bu antlaşma ile Ortadoğu'daki haklarından vazgeçmiştir.²⁴⁴

Kurtuluş Savaşı'nda kazanılan askerî zafer, siyasi bir başarı ile taçlandırılmıştır. Sevr'in dayattığı koşullar yüksek oranda kaldırılmıştır. Lozan Antlaşması ile kurulan yeni Türk Devleti'nin, İtilaf Devletleri'nce tanınması sağlanmıştır. Lozan Anlaşması, yeni Türk Devleti'nin tüm devletlerce onaylandığını gösteren hukuki bir belgedir. Aslında Lozan Anlaşması, Türkiye Cumhuriyeti'nin

²⁴⁰ John M. Vander Lippe, "The "Other" Treaty Of Lausanne: The American Public And Official Debate On Turkish-American Relations", **The Turkish Yearbook Of International Relations**, Cilt: 31, Sayı: 23, 1993, s.36.

²⁴¹ Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, ss.8-9.

²⁴² Ömer Turan, "**Lozan Barış Görüşmelerinde Ermeni Sorunu**", **Osmanlı'nın Son Dönemi'nde Ermeniler**, (Ed. Türkkaya Ataöv), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2002, ss.195-220.

²⁴³ Ö.Turan, 214-217.

²⁴⁴ Bkz.,Darren L. Logan (2009). "Thoughts on Iraqi Kurdistan: Present Realities, Future Hope", **Brill**, Iran & the Caucasus, Cilt: 13, Sayı: 1, 2009, ss.161-186.

diğer devletlerce kabulü ve tapu senedidir. Mustafa Kemal’e göre Anlaşma, Türk Halkı’na yapılan yüzyıllar boyunca devam edip hazırlanmış ve Sevr ile tamamlandığı düşünülen Şark Politikası’nın başarısız olduğunu gösteren belgedir. Lozan ile Türkiye Cumhuriyeti, savaşın ardından kendisine dayatılan anlaşmayı revize eden ilk devlet olmuştur.²⁴⁵

Lozan Antlaşması; Doğu Akdeniz’de var olan güç dengesini etkilemiştir. Türkiye sınırlarının kesin olarak belirlendiği Lozan antlaşması, ileride bölgedeki hâkimiyetine dayanak oluşturmuştur. Lozan ile Türkiye’nin bölgedeki hâkimiyeti resmî bir görünüm kazanmıştır. Bugün Doğu Akdeniz’de en uzun kıyı şeridinde sahip olduğunu vurguladığımız sınırlar, Lozan ile kesinlik kazanmıştır. Ayrıca Lozan’da en önemli hususlardan biri de Boğazlar konusudur. Boğazlar, Doğu Akdeniz için stratejik geçiş noktalarıdır. İstanbul ve Çanakkale Boğazları’nın uluslararası denetime bırakılmış olması bölgedeki deniz ticaretini de etkilemiştir. Lozan’da, Türkiye’nin Akdeniz’de en fazla sorun yaşadığı ülkelerden biri olan Yunanistan ile birçok problem çözülmüştür. Bu da bölge için barış ve istikrârın nişânesi olmuştur. Uzun yıllar iki ülke bölgede birbiriyle karşılaşmamıştır. Fakat Doğu Akdeniz’de çok önemli olan Kıbrıs, Lozan ile İngiltere himâyesinde kalmaya devam etmiştir. Bu durum, ileride Kıbrıs Sorunu’nun doğmasında ana faktörlerden biri olmuştur. On İki Ada ve Rodos’un İtalya’da kalmış olmasıyla Doğu Akdeniz’deki İtalya varlığı güç dengelerini etkilemiştir.

2.1.1.3. Diplomatik Gelişmeler ve Stratejiler

2.1.1.3.1. Korfu Adası’nın İşgali

Emperyalist Devletler’in yayılmacı emelleri hissedilmeye başlanmıştır. Nitekim Birinci Dünya Savaşı ardından ilk yayılmacı ve istilâcı politika olarak İtalya’nın yayılmacı, saldırgan politikası kendini gösterir. Bu saldırgan politikalardan ilki, İtalya’nın Korfu Adası’nı işgalidir. Korfu, Grekçe “Tepeler” anlamına

²⁴⁵ Dilek Barlas- Serhat Güvenç, **Türkiye’nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939) - Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları**, Çev. Barış Cezar, Koç Üniveristesi Yayınları, İstanbul, 2014, s.76.

gelmektedir. Kelime, İtalyanca'dan gelip Koryphai şeklindedir. Ada'nın Yunanca ismi Kerkira'dır, İtalyanca'da Corfu kelimesi, Osmanlı kaynaklarına ise Korfa, Körfüz, Körfös şeklinde geçmiştir. Korfu, tarih boyunca bulunduğu stratejik konumdan dolayı birçok devlet için önemli olup elde etmek istedikleri bir bölge olmuştur.²⁴⁶ Korfu olayı İtalya ve Yunanistan arasında gerçekleşen siyasi ve diplomatik bir krizdir. Yunanistan ile Arnavutluk arasında sınır anlaşmazlığı sorunu bulunmaktadır. İtalyan General Tellini, Arnavutluk ve Yunanistan arasındaki sınır anlaşmazlığında arabuluculuk yaptığı sırada Yunan topraklarında öldürülmüştür. Fakat öncesinde Yunan Delegesi, Tellini'yi Arnavutluk'un tarafını tutmakla ithâm etmiştir.²⁴⁷ Tellini, tartışmalı bölgenin sınır kapısında kimliği belirsiz kişilerce öldürülmüştür.

Tellini iki yardımcısı 27 Ağustos 1923'te, bir tercüman ve bir şoförü ile birlikte öldürülmüştür. Cinâyet, Yunanistan topraklarında Yanya kasabası yakınlarındaki Kakavia sınır kapısında gerçekleştirilmiştir. Tellini'nin cinâyeti, tartışmalı bölge de meydana geldiği için aslında her iki tarafın da suçlu olma ihtimali olmasına rağmen Mussoloni, Yunanlılar'ı suçlu bulmuştur. Daha doğrusu Yunanistan'ı suçlu bulmak daha avantajlı görünmüştür. İtalyan gazetelerinde ve Arnavutluk Hükümeti'nin resmî açıklamalarında saldırıyı gerçekleştirenlerin Yunanlılar olduğu belirtilmiştir. Yunan Hükümeti ve yetkilileri ise cinâyetin Arnavutlar tarafından gerçekleştirildiğini savunmuşlardır.²⁴⁸

²⁴⁶ İdris Bostan, Korfu, **DİA**, Cilt.26, Ankara, 2002, ss. 201-202.

Korfu, tarih boyunca liman ve ticaret bölgesi olmasından dolayı Yunan, Roma, Bizans ve Venedik (1386-1797) yönetiminde kalmıştır. Korfu Adası, 1386'da Venedik'e bağlanmıştır. Venedik için önemli bir bölge olduğundan Venedik'in Kalbi olarak adlandırılmıştır. Burası Venedik'in Adriyatik'e girişi ve kontrolü için çok büyük öneme sahiptir. Osmanlı Korfu'yu ele geçirmek adına II. Beyazıt Dönemi'nde bir sefer gerçekleştirse de başarısız olmuştur. İkinci kuşatma ise 1716 yılında gerçekleşmiştir. Bu sefer de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Çünkü Osmanlı Ordusu'nun Avusturya ile yaptığı savaşta yenilgi haberleri üzerine kuşatma kaldırılmıştır. Fransa, Campo Formia ile Korfu'da 1797'de tahakküm kurmuştur. Korfu Adası'nı çevresindeki bazı adaların geri alınmak istenmesi üzerine Osmanlı ve Rusya birlikte hareket ederek deniz kuvvetleri ile adayı kuşattılar. Korfu, 5 Mart 1799'da teslim olmuştur. Osmanlı ve Fransa arasında 3 Nisan 1800'de yapılan Korfu Antlaşması'yla Osmanlı Devleti'ne bağlı "Cezâyir-i Seb'a-i Müctemi'a Cumhuru" ismiyle yeni devletin merkezi olmuştur. 1807-1814 yılları arasında Korfu Adası, Fransa'nın kontrolüne girmiştir. 1815'de İngiltere himayesine girse de 1864'de diğer adalar ile birlikte Yunanistan'a bırakılmıştır. Osmanlı 1865'de bu durumu kabul etmek zorunda kalmıştır. Korfu Ada'sı İtalya işgalinin ardından 1941-1944 yılları arasında da Almanya'nın işgaline uğramıştır.

²⁴⁷ Michael Brecher- Jonathan Wilkenfeld, **A study of Crisis**, The University of Michigan Press, 1997, s. 583.

²⁴⁸ Christopher Duggan, **The Force of Destiny: A History of Italy Since 1796**, Houghton Mifflin Harcourt, Penguin Books Ltd , Londra, 2008, ss. 439-441.

Yunan Tarihçi Aristoteles Kallis;

“Tellini’nin suikastına yol açan olayla ilgili pek çok şey belirsizliğini koruyor. Yunan Hükümeti’nin, faillerin aslında Arnavutluk kökenli olduğu ve arabayı Yunanistan içinde pusuya düşürmek ve dolayısıyla Yunan tarafını suçlamak için sınırı yasadışı bir şekilde geçtikleri yönündeki iddiasını destekleyecek yeterli delil mevcut ve böylece Yunan tarafını suçlamak için yapılmış bir eylem olabileceğini” ifade etmiştir.²⁴⁹

Bu suikastten önce 1923’te Mussoloni, Korfu Adası’nın işgal hazırlığının yapılması için amirallerine emir vermiştir. Amiral Paolo Thaon Di Revel, işgalin gerçekleştirilmesinden yana olup hatta donanma ve askerin işgalle birlikte halkın gözünde yükseleceğini ifade etmiştir. Revel’e göre Korfu işgalinin gerçekleşmesi İtalya Ekonomisi’ne de büyük katkı sağlayacaktır. Ayrıca İtalya Halkı, donanmanın önemini görüp gelecekte daha büyük bir Deniz Bütçesi ayırmaya gönüllü olacaktır.²⁵⁰

Mussoloni, Yunanistan’ı suçlu bulmayı yeğlediği için 29 Ağustos 1923’te bir ultimatom göndermiştir. Buna göre, İtalya’dan resmî bir şekilde özür dilenmesi ve Atina’da Katolik Kilisesi’nde bir cenaze törenin düzenlenmesini istemiştir. Dahası saldırıda vefat edenler için askerî nişanlar verilmesi ve suçluların cezalandırılmasını talep etmiştir. Ayrıca İtalya’nın bir diğer talebi de 50 milyon İtalyan lirası ödenmesidir.²⁵¹ İtalya, Yunanistan’a verilen ultimatomu 24 saat içinde cevap verilmesini bildirmiştir.

Yunanistan ise ultimatomun bazı şartlarında değişiklik yapılmak kaydı ile kabul edebileceğini fakat üç maddeyi kabul etmeyeceğini bildirmiştir. Bu üç şartı Yunan egemenliği ve onuruna aykırı bulduğu için reddettiğini dile getirmiştir. Benito Mussolini ve Kabinesi’ni, Yunan Hükümeti’nin verdiği cevap memnun etmemiştir. Mussoloni, kararı tanımadığını bildirerek 31 Ağustos 1923’te Korfu Adası’nı bombalamaya başlamıştır. İtalya, Korfu işgalinde yakıcı ve istilâcı davranmış bölgede bulunan insanlara adeta işkence yapmıştır. İtalya’nın tek tereddüdü işgali gerçekleştirdiği sırada herhangi bir İngiltere vatandaşına zarar vermemektir. Askerlerini Korfu Adası’na çıkaran İtalya, burada bulunan Yunan askerlerini tutuklamıştır. Benito Mussoloni konuşmasında, Yunanistan’ın toprağı olan Korfu’nun

²⁴⁹ Nurettin Gülmez, “Yeni Gün’de İtalya - Yunanistan Gerginliği”, **ÇTTAD**, Cilt: 12, Sayı: 24, 2012, ss.112-113.

²⁵⁰ “Korfu Olayı 1923”, **Strategytürk**, <https://forum.strategyturk.com/konu-modern-tarih-korfu-olayi-1923>, (25.07.2023).

²⁵¹ H. James Burgwyn, **Italian Foreign Policy in the Interwar Period: 1918-1940**, Praeger Studies of Foreign Policies of the Great Powers, Praeger, 1997, ss. 23-24.

daha önceleri Venedik toprağı olduğı ve İtalya'nın da Venedik'in vârisi olduğunu belirtmiştir. Böylece Korfu'nun aslında Yunanistan'dan çok İtalya'ya ait olduğunu savunmuştur.²⁵² İtalya'da bu girişim desteklenmiş olup çok az bir muhâlefet tarafından eleştirilmiştir. Korfu krizi, Mussoloni ve elitler arasındaki ilk çatışmadır. Fakat temelde yoğun olarak Mussoloni haklı görülmüştür.²⁵³

Bu girişimin İtalya'nın İngiltere ile olan ilişkilerine zarar vermesinden çekinilmektedir. İşgal ardından Yunanistan sıkıyönetim ilan etmiş olup, Yunan Donanması'nın İtalyan Donanması'yla karşılaşmaması amaçlanmıştır. Ayrıca Yunan gazeteleri, İtalya'nın eylemlerini kınamış ve Atina'da ölen Tellini ve beraberlerindeki için tören düzenlenmiştir. Tören ardından İtalya işgaline karşı eylemler yoğun bir şekilde başlamıştır. İtalya, Otranto Boğazı'nı Yunanlılara kapatmıştır. İtalya denizlerinde seyreden Yunan gemi şirketlerinin faaliyetleri durdurulmuştur. Yunan limanları ise işgale rağmen İtalyan gemilerine açıktır. Fakat Yunanistan'ın tüm ılımlı politikasına karşın İtalya sert bir tutum sergilemiştir. Yunan gemileri, İtalya limanlarında gözaltına alınmıştır. Arnavutluk ise Yunanlılara karşı Grek sınırını güçlendirmiş ve geçişleri yasaklamıştır. Tüm bunlara karşı Yunanistan, İtalya gemilerinin Otranto Boğazı'ndan geçmesini engellemiştir. Böylece İtalya'da da Yunan karşıtı eylemler başlamıştır. Yunan gazeteciler sınırdışı edilmiştir.²⁵⁴

Sırp gazeteleri, Yunanistan'ı desteklemiştir. Çekoslovakya ve Yugoslavya İtalya eylemlerini kınayarak Yunanistan'ı desteklemiştir.²⁵⁵ Amerika ise Korfu işgalinin gereksiz ve haksız olduğunu dile getirmiştir. İtalya, Amerika ile görüşmüştür. Lord Curzon, Mussoloni'nin eylemlerinin “şiddetli ve affedilemez” bulunduğunu belirtmiş ve Milletler Cemiyeti'ni toplayacağını duyurmuştur.²⁵⁶

Britanya Dışişleri Bakanı Lord Curzon, gönderdiği telgrafta Benito Mussolini'nin ultimatomen Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a gönderdiği ultimatomdan daha kötü olduğunu ifade etmiştir. Eğer Britanya, Milletler

²⁵² Bkz. Richard, Bosworth. **Italy the Least of the Great Powers: Italian Foreign Policy Before The First World War**, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.

²⁵³ İsmail Ediz, “İtalya'nın On İki Ada'yı İşgali ve Güney Arnavutluk Sorunu (1912-1918) Italian Occupation of Dodecanese and Question of South Albania (1912-1918)”, **Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)**, Cilt: 11, Sayı: 1, 2016, ss. 37-41.

²⁵⁴ Gülmez, ss.109-122.

²⁵⁵ Alan Axelrod, **Critical Lives: Benito Mussolini**, Alpha Books, 2002, s.166.

²⁵⁶ Harry Hearder, **A Short History of Italy**, Cambridge University Press, Cambridge, 1963, ss. 214-215.

Cemiyeti'nde Yunanistan'ın tarafında yer almazsa böyle bir cemiyetin anlamının sorgulanabileceğini belirtmiştir. İşgal sonrasında birçok ülkenin tavrı Yunanistan'dan yana bir hâl almıştır.²⁵⁷ Özellikle dönemin güçlü ülkelerinden biri olan İngiltere'nin, Yunanistan'dan yana tavır almış olması İtalya için şartları değiştirmiştir. İngiltere, Yunanistan'ı desteklemesiyle diğer devletlerin de Yunanistan'ı haklı görmesini sağlamıştır.

Yunanistan 1 Eylül'de, Korfu Adası'nın işgali sebebiyle Milletler Cemiyeti'ne başvurmuştur. İtalya ise Milletler Cemiyeti'nin bu krize karışmamasını istemektedir. Dâhil olması durumunda ise Cemiyeti terk edeceğini belirtmiştir. İngiltere, Milletler Cemiyeti'nin krize karışma hakkının bulunduğunu bildirmiştir. Fransa ise, Ruhr'da Fransız işgalinde de aynı sonuçların yaşanması durumuna karşılık Milletler Cemiyeti'nin bu soruna dâhil olmasına karşı çıkmıştır.²⁵⁸ Milletler Cemiyeti, İtalya'nın prestijine zarar gelmeyeceği ve Fransa'ya da Korfu olayının Ruhr'a bağlanmaması garantisinin verilmesi ile toplanmıştır.

Karara göre; Yunan askerî otoritesi tarafından Atina'da; Fransız, İngiliz ve İtalyan temsilcilerinden özür dilenmesi, İsviçre Bankası'na 50 Milyon İtalyan Lirası'nın yatırılması ve Tellini'nin soruşturmasında güvence verilmesi kararı alınmıştır. İtalya basınında alınan karar, Mussoloni başarısı ve kararlılığı şeklinde yorumlanmıştır.²⁵⁹ Bu olay aslında Mussoloni'nin ününü artırmakla birlikte ayrıca Faşist dış politikanın daha da cesaretlenmesine neden olmuştur. 8 Eylül'de Yunanistan, 10 Eylül'de İtalya Anlaşma'yı kabul etmiştir. Fakat İtalya, Yunanistan tüm şartları sağlamadan Ada'yı boşaltmayacağını bildirmiştir. İtalya Filosu, 50 Milyon İtalyan lirası ödenene kadar demirli kalmıştır. 30 Eylül'de İtalyan Filosu, bölgeden bir muhrip dışında ayrılmıştır.

Aslında işgalin gizli nedeni, Korfu'nun Doğu Anadolu'ya girişte çok stratejik bir bölgede bulunmasındandır. Krizin Milletler Cemiyeti'nin ilk büyük sınavı olması, Milletler Cemiyeti için önemlidir, fakat başarıyla sonuçlanmamıştır. Anlaşmazlığı çözmede yeterince âdil bir karar alınamamıştır.²⁶⁰ Cemiyet'in otoritesine İtalya karşı

²⁵⁷ Hearder, ss. 214–215.

²⁵⁸ Barlas ve diğerleri, s. 39.

²⁵⁹ Tony Jaques, **Dictionary of Battles and Sieges: A Guide to 8,500 Battles from Antiquity through the Twenty-first Century**, Cilt:3, Greenwood, 2006, s. 262.

²⁶⁰ Michael Graham Fry - Erik Goldstein- Richard Langhorne, **Guide to International Relations and Diplomacy**, Continuum, 2004, s. 214.

gelmiştir. Doğru bir karar alınamadığı için Milletler Cemiyeti'ne duyulan güveni de azaltmıştır. İtalya'da yükselen Faşist Rejim Politikası'nın uluslararası arenaya ilk yansımasıdır. Kriz, aynı zamanda Milletler Cemiyeti'nde etkin olan İngiltere içinde başarısızlık anlamına gelmektedir. Yunanistan, Korfu'ya odaklanırken On İki Ada işgalini arka planda bırakmıştır. Yunan Hükümeti, Mussoloni'nin 1925'de ele geçirdiği On İki Ada işgalini sadece protesto etmekle yetinmiştir.

İtalya'nın Korfu işgali ve beraberinde Milletler Cemiyeti'nin etkisiz kalması Benito Mussolini'nin İtalya'daki itibarını arttırmıştır. Bu durum Mussoloni'nin daha da cesaretlenmesine neden olmuştur. Benito Mussoloni'nin karizmatik bir lider olarak daha fazla desteklenmesinin yolunu açtığı gibi diğer adımlarının da (işgallerinin) daha az sorgulanması sonucuna neden olmuştur. Aslında Korfu işgali, İtalya'nın İki Dünya Savaşı Arası Dönem'de Doğu Akdeniz'de nüfûzunu genişletme politikasının bir dışa vurumudur. İtalya'nın yayılmacı emelleri, ilk olarak yakınından başlayarak geniş bir coğrafyaya yayılacaktır. Korfu krizi, Yunanistan için ürkütücü olmuştur. İtalya'nın saldırgan politikasının ilk hedefi olduğu gerçeği ile yüz yüze kalmıştır. Bu sebeple İtalyan yayılmacılığına karşı daha tedbirli bir tutum sergilemiştir. Fakat Yunanistan'ın yanı başında olan Türkiye için de Korfu işgali tehlikeli görülmüştür. Mussoloni söylemlerinin farkında olan Türkiye ve Yunanistan, kendi güvenlik politikaları ve diplomatik ilişkilerini yeniden şekillendirmiştir.

2.1.1.3.2. Fiume İşgali

Birinci Dünya Savaşı sonrası Avusturya-Macaristan'ın çöküşüyle Fiume'nin statüsü büyük bir uluslararası soruna dönüşmüştür. İtalya'nın uzun yıllardır gerçekleştirmek istediği Roma İmparatorluğu'nu yeniden canlandırma hayali, millî bir ideal hâline gelmiştir. Fakat İtalya'nın takip ettiği politika, diğer devletlerin tepkisine neden olmaktadır.²⁶¹ Korfu işgali, Mussoloni'nin saldırgan siyasetinin göstergesidir.

²⁶¹ Mihael Sobolevski-Luciano Giuricin, **Il Partito Comunista di Fiume, (1921–1924): Documenti-Grada**, Centro di ricerche storiche - Cenatr za historiju radničkog pokreta i NOR-a Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog Kotara , 1982, ss. 20-21.

²⁶² İtalya, Akdeniz’de egemen devlet olmayı amaçlamıştır. Korfu işgaliyle daha da cesaretlenen Mussoloni, İtalya için önemli bir mesele olan Fiume’ye yönelmiştir.²⁶³

Fiume, tarihsel geçmişine bakıldığında çok eski dönemden itibaren yerleşime açık bir bölge olmuştur.²⁶⁴ Fiume, Temmuz 1919’da İtalya ve Fransa askerleri arasında çatışma yaşanmasına neden olmuştur. 12 Kasım 1920’de Rapallo Anlaşması ile Sırp, Hırvat, İtalya ve Sloven krallığı; Fiume’nin şehir devleti olduğunu kabul etmiştir. İtalya ve Yugoslavya arasında imzalanan anlaşma ile şehir, serbest şehir statüsü kazanmıştır. Fiume, 1924’de İtalya tarafından işgal edilmiştir.

İtalya ve Yugoslavya Fiume’nin geleceği hakkında görüşmeler yapmıştır. 27 Ocak 1924’de Roma Antlaşması ile Fiume, İtalya Krallığı tarafından ilhak edilmiştir.²⁶⁵ 16 Mart’ta alınan bir karara göre bazı küçük fakat stratejik liman bölgeleri Sırp, Hırvat ve Sloven krallıklarına devredilmiştir. Anlaşmalar için karma bir komisyon oluşturulmuş ve Temmuz 1925’de Neptün Konvansiyonu’nca onaylanmıştır.²⁶⁶

Fiume işgali, Doğu Akdeniz’deki dengeleri doğrudan olmasa da dolaylı bir şekilde etkilemiştir. İtalya’nın iyiden iyiye güçlenmesinin yolunu açtığı gibi yayılcılık teşebbüslerinin de perçinlenmesini sağlamıştır. Bu durum bölgedeki devletlerin endişelenmesine neden olmuştur. Türkiye ise temkinli bir politika sürdürerek, kendi güvenlik stratejilerini güçlendirmeye çalışmıştır. Özellikle bu gibi yayılcı faaliyetler, Türkiye’nin Musul gibi riskli konularda daha temkinli bir tutum takınmasına neden olduğu düşünülebilir. Türkiye’nin, Musul’da İngiltere ile olası karşılaşması İtalya’nın da dâhil olacağı büyük bir mücadeleye dönüşebilir. Hâliyle Musul konusunda silahlı mücadeleye başvurmamasının altında yatan nedenlerden biri de Korfu, Fiume ve diğer adaların işgalleri olabilir.

²⁶² Barlas ve diğerleri, s.68.

²⁶³ Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, 18. Baskı, Alkım Yay., İstanbul, 2012, ss.219-220.

²⁶⁴ MÖ. 60 yılında Roma Cumhuriyeti lejyonlarınca ele geçirilen bölge, Batı Roma İmparatorluğu’nun yıkılması ile Fiume; Ostrogotlar , Bizans İmparatorluğu , Lombardlar ve Avarlarca işgal edilmiştir. Bölgeye sonraları Hırvatlar yerleşmiş ve Fiume uzun yıllar Venedik Cumhuriyeti ile rekabet etmiştir. Şehir, Habsburg Kralı III . Kvarner döneminde ele geçirilmiştir. Şehir, 1805-1813 yılları arasında ve Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar olan dönemde 450 yıl süre ile Habsburg Hanedanı yönetiminde kalmıştır. 1897-99 yılları arasında Rijeka limanı, Avusturya’dan Fransa yönetimine geçmiş, tekrar yine Avusturya’ya geçmiş ardından da Macarların yönetimine geçmiştir.

²⁶⁵ Yeter Mengeş, “Mussolini’nin “Dört Güç Paktı” Projesi ve Türkiye’nin Siyasal Eylemciliği”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 36, Sayı: 102, 2020, ss. 137-139.

²⁶⁶ Bkz. Lucio Villari, **La luna di Fiume-1919: il complotto**, (Ed. Guanda), 2019.

2.1.1.3.3. Cenevre Protokolü

1899 ve 1907 Lahey sözleşmelerinde tehlikeli kimyasal silahların kullanımı yasaklanarak cephe gerisi güvenliği sağlanmıştır. Fakat savaşlar sırasında sözleşmelerde imzası bulunan devletler bunun tam tersi davranmışlardır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda bu çok net bir şekilde gözlemlenmiştir.²⁶⁷

Birinci Dünya Savaşı sonrası bu kimyasal silahlardan etkilenen insanlarda solunum sorunları, akciğerde hasarlar, ciltte hasarlar, bilinç kayıpları, kalp krizleri, zehirlenmeler, körlük, merkezi sinir sisteminde hasarlar, felç ve beyin hasarları şeklinde sonuçlar göstermiştir. Cephede ve cephe gerisinde insanlar kimyasal silahlardan fazlaca etkilenmişlerdir.²⁶⁸ Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kimyasal silahların gücünü gören devletler, savaş sonrasında özellikle de kimyasal silahlara yöneldiler. Böylece bir kimyasal silahlanma yarışı başlamıştır.

Genel kaniya göre ilk kez gaz, Alman Ordusu tarafından kullanılmış olduğu bilinmektedir. Fakat savaşta ilk kez gaz kullanımı, Fransa Ordusu tarafından gerçekleştirilmiştir. 1914'de savaşın ilk zamanlarında Fransa, Almanlara karşı gözyaşı bombaları kullanmıştır. Almanya ise 1915 yılında Belçika'da klor gazı kullanmıştır. Versailles Anlaşması'na bakıldığında da kimyasal silah kullanımı ve üretimini yasaklar niteliktedir. Benzer silahlarının kullanılması ve üretilmesini yasaklayan maddeler Avusturya, Bulgaristan ve Macaristan ile yapılan anlaşmalarda da bulunmaktadır.²⁶⁹

Artan kimyasal silah kullanımı ve silahlanma yarışını sonlandırmak ya da kontrol altına almak amacıyla Milletler Cemiyeti kimyasal silahların kullanımının yasaklanmasına dair harekete geçer. Milletler Cemiyeti, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması adına silahların azaltılması girişimlerine başlamıştır. Fakat bu

²⁶⁷ D. Hank Ellison, **Handbook of Chemical and Biological Warfare Agents**, Second Edition, CRC Press, Boca Raton, 2007, ss. 567–570.

²⁶⁸ Victor Israelyan, **On the Battlefields of the Cold War: A Soviet Ambassador's Confession**, Penn State University Press, Pennsylvania, 2010, s. 339.

²⁶⁹ Catherine Merridale, **Ivan's War**, Faber & Faber, Londra, 2006, ss. 147–151.

tek bir devletin çabası ile değil topyekûn katılımı ile sağlanabilir. 1924’de beşinci dönem toplantı sırasında konseyde silahsızlanmanın gerçekleşmesi talebinde bulunmuştur. 1925’te Silahsızlanma Konferansı Hazırlık Komisyonu’nun oluşturulması kabul edilmiştir.²⁷⁰ İkinci Polonya Cumhuriyeti, kimyasal silahlara ek olarak bakteriyolojik silahların da eklenmesini önermiştir.²⁷¹

Protokol, 17 Haziran 1925 yılında Cenevre’de imzalanır. Cenevre Protokolü zehirleyici, boğucu, biyolojik ile kimyasal gazların kullanımının yasaklanmasını içermektedir.²⁷² Yürürlüğe 8 Şubat 1928’de girmiştir. Birçok ülke katılmıştır. Sözleşmeye 1 Ocak 1975’te Amerika Birleşik Devletleri (ABD) de katılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Sözleşmeyi imzaladığı sırada alınan kararlara zaten uyduğunu belirtmiştir. Ayrıca anlaşma her ne kadar kullanımını yasaklasa da üretimi, depolanması veya transferine dair herhangi bir yasaklama getirmemiş olması büyük bir eksikliklerdir. Fakat sonraki yıllarda yapılan anlaşmaların mahiyeti genişleterek özellikle bu hususlara dikkat edilmiştir.²⁷³ Anlaşmayı imzalayan devletlerin talebi dikkat çekicidir; kullanılması yasaklanmış ilaçların kendilerine karşı kullanılması sırasında yükümlülüklerin geçerli olmayacağını belirtmişlerdir.²⁷⁴ Kısacası kendilerine karşı bir kimyasal saldırı olduğunu düşündüklerinde hiçbir yükümlülüğe maruz kalmadan devletler de kimyasal silahlar kullanabilecektir. Bu aynı zamanda propagandanın da yolunu açmıştır.

Bu protokol maalesef kimyasal silahların kullanımını engelleyememiştir. 1927’de İspanya İç Savaşı sırasında kendi vatandaşlarına karşı kimyasal silahlar kullanmıştır. Japonya, Tayvan’da kullanmıştır. 1930’da Irak kullanmıştır. Aynı şekilde I. Dünya Savaşı’ndan önce ve sonrasında kimyasal silahların etkin kullanıldığı görülmektedir. Daha sonra da bu silahların kullanılması eksilmeyip artarak devam

²⁷⁰ “1925 Geneva Protocol, United Nations Office for Disarmament Affairs”, **Office for Disarmament Affairs**, A/RES/67/35, <https://disarmament.unoda.org/wmd/bio/1925-geneva-protocol/>, (12.04.2023).

²⁷¹ Eric A. Croddy-James J. Wirtz-Jeffrey A. Larsen, “Weapons of Mass Destruction: An Encyclopedia of Worldwide Policy”, **Technology and History**, Cilt: 1. ABC-CLIO, 2005, ss. 139–142.

²⁷² “1925 Geneva Protocol, United Nations Office for Disarmament Affairs”, **Office for Disarmament Affairs**, A/RES/59/70, <https://disarmament.unoda.org/wmd/bio/1925-geneva-protocol/>, (12.04.2023).

²⁷³ 1933 Kimyasal Silahlar Konvansiyonu ve 1972 Biyolojik Silahlar Konvansiyonu bu durumları kapsayacak şekilde düzenlenmiş anlaşmalardır.

²⁷⁴ Jack M. Beard, “The Shortcomings of Indeterminacy in Arms Control Regimes: The Case of the Biological Weapons Convention”, **American Journal of International Law**, Cilt: 101, Sayı: 2, 2007, ss. 271–320.

etmiştir. Alman birliklerinin gaz saldırılarını sıklıkla tekrar ettiği ve bu gaz saldırılarının profesyonel bir ekip tarafından yapıldığı da bilinmektedir. Savaşta cephede ve cephe gerisinde fark etmeksizin birçok insana karşı kullanıldığı bilinmektedir.²⁷⁵

Zehirli gazlardan ziyade kullanımı yasaklanan bir diğer madde de misketlerdir. Bunlar küçük bombacıklar gibi tahribata neden olup asker-sivil ayrımı gözetmeden kullanılmıştır. Bu misketlerin geneli patlamasa da patlayanları fiilen mayın gibi olup yaralanmalara neden olmaktadır. Yakın geçmişte dahi kullanılmıştır.²⁷⁶ Cenevre Protokolü doğrudan Doğu Akdeniz’i etkileyen bir antlaşma değildir. Fakat İki Dünya Savaşı Arası Dönem’de Türkiye dışında diğer devletlerin mücadele ettiği konuları görmemiz açısından son derece önemlidir. Özellikle bölgede genel güvenlik ve diplomatik ilişkileri etkilemiştir. Kimyasal silahların yasaklanması, tüm Dünya’da barış ve istikrar için yapılan bir antlaşma olduğu gibi Doğu Akdeniz’de de devletlerin silahlanma stratejileri ve askerî teçhizatlarını etkilemiştir.

2.1.1.3.4. Locarno Antlaşması

Anlaşma, İsviçre’nin Locarno kentinde 5 Ekim-16 Ekim 1925 arasında görüşülüp, 1 Aralık 1925’de Londra’da imzalanmıştır.²⁷⁷ Locarno anlaşması Avrupa’daki yayılmacılığı engellemek, Anlaşma, devletlerin savaşmasına engel olmak, Dünya Barışı’nın devamını sağlamak ve devletlerin kendi aralarındaki anlaşmazlıklarında barışçıl çözümler sağlamayı amaçlamaktadır.²⁷⁸ Bir diğer hedefi de güç dengesi sisteminin devamından öte Versailles Barış Anlaşması’nı dönüştürmeye yöneliktir.²⁷⁹ Bu anlaşmanın asıl amacı, Batı Avrupa sınırlarının değişmezliğini teyit etmektir. Fakat böylece Doğu Avrupa sınırlarının değişebileceği sonucu çıkmıştır. Anlaşmanın sebebi; Birinci Dünya Savaşı sonucunda imzalanan Versailles Anlaşması ile Fransa, 1871’de Almanya’ya kaybettiği Alsace-Lorraine

²⁷⁵ Israelyan, s. 339.

²⁷⁶ Tuğba Doğanalp, “Uluslararası Hukuk’ta Kitle İmha Silahları ve Silahsızlanmaya Yönelik Girişimler”, **Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 4, 2016, ss.15-22.

²⁷⁷ Roberts, J.M. **Avrupa Tarihi**, Çev. Fethi Aytuna, İnkılâp Kitabevi Yayınevi, İstanbul 2010, ss. 626-627.

²⁷⁸ PAAA RZ206 030271 013.

²⁷⁹ Barlas ve diğerleri, s.44.

bölgesini geri almıştır. Fakat Versailles Anlaşması'nın ağır hükümleri karşısında Almanya yeni yollar arayışına girmiştir.²⁸⁰ Almanya'nın yeniden toparlanmasından endişe duyan Fransa, Almanya çevresinde bir güvenlik ağı kurarak kendisini güvence altına almayı amaçlamıştır. Fransa için önemli olan bir diğer husus da, Almanya sınırlarının değişmeyeceğine dair güvence verilmesidir. Almanya ise kötü giden ekonomik durum karşısında daha ılımlı bir politika izlemeye başlamıştır. Fransa ile iyi ilişkiler kurmaya yönelmiştir. Bunun üzerine Şubat 1925'te Alman Hükümeti, Fransa Devleti'ne bir nota göndermiş ve karşılıklı güven paktının yapılmasını talep etmiş ve böylece ilişkilerin yumuşayacağı düşünülmüştür.

Fransa, Belçika, İtalya, Almanya, Polonya, İngiltere ve Çekoslovakya'nın katıldığı konferans 5 Ekim 1925'te toplanmıştır.²⁸¹ Locarno Anlaşması, 16 Ekim 1925 tarihinde hazırlanmış ve 1 Aralık 1925 tarihinde ise imzalanmıştır. Konferansın ardından bir güvenlik anlaşması yapılmıştır.²⁸² Alınan karar üzerine Almanya'nın, Milletler Cemiyeti'ne üye olması ve hakem usulünün uygulanmasına karar verilmiştir. Konferansın ardından İngiltere, Almanya, Fransa, Belçika ve İtalya nihai protokol yapılmıştır. Anlaşmaya göre İngiltere, Fransa, Almanya, Belçika ve İtalya Güvenlik Antlaşması ve Tahkim Sözleşmeleri kabul edilmiştir.²⁸³ Anlaşmanın maddelerine göre, Almanya, Belçika ve Fransa sınırlarının sürekliliği ve kesinliğine dikkat çekilmiştir. Sınırların değişmesinin söz konusu olmadığı belirtilmiştir. Bu konuda anlaşmazlık meydana gelmesi durumunda sorunun kuvvetle değil de Milletler Cemiyeti'ne taşınmasına karar verilmiştir. Bu maddeden dolayı Almanya'nın Milletler Cemiyeti'ne üye olması ile anlaşmanın yürürlüğe girmesine karar verilmiştir. Savaştan sonra ilk kez Fransa ile Almanya ilişkileri normalleşmeye başlamıştır.²⁸⁴

İngiltere'nin Locarno Anlaşması'na yaklaşımı çıkarları ile doğru orantılıdır. İngiltere oyunun kurucusu olarak kendini görmekte ve başaktör görevi üstlenmektedir.

²⁸⁰ Burak Kayhan Aygün, "Geçici Barış; 1919-1929 Arası Dönem'de Dünya'da Silahsızlanma Çabalarına Bir Bakış", **Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi**, Cilt Ve sayı belirtilmemiştir, https://www.academia.edu/62034132/GE%C3%87%C4%B0C%C4%B0_BARI%C5%9E_1919_1929_ARASI_D%C3%96NEMDE_D%C3%9CNYADA_S%C4%B0LAHSIZLANMA_%C3%87A_BALARINA_B%C4%B0R_BAKI%C5%9E, (19.04.2024).

²⁸¹ Eşref Hilmi Açık, **Geçmişten Günümüze Türkiye Fransa İlişkileri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.97.

²⁸² PAAA RZ206 030271 019.

²⁸³ Erkan Cevizliler-Ali Servet Öncü, "Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Avrupa Barışı İçin Önemli Bir Adım: Locarno Konferansı", **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 9, 2013, s. 2-10.

²⁸⁴ Sally Marks, **The Illusion of Peace: International Relations in Europe 1918-1933**, II.Baskı, Red Globe Press, New Zealand, 2003, ss.80-92.

İngiltere, Sovyet Rusya'nın tehdidi ve Asya kıtasındaki tehlikenin farkındadır. Doğu Dünyası'nın uyanmış olması ve işçi sınıfı arasındaki farkındalıklar İngiliz çıkarlarını zedelemektedir. Almanya'nın savaştan mağlup ayrılması ve Fransa'nın içerisinde bulunduğu kötü koşullar İngiltere'nin yararınadır. İngiltere, Avrupa'da kendisine karşı bir güç istememektedir.²⁸⁵ Bu sebeple Locarno Konferansı'na Avrupa Devletleri'ni susturabilmek ve Dünya'ya Avrupa Devletleri'ni kendi çerperinde topladığını göstermek amacıyla katılmıştır. Var olan düzenin devamı İngiltere için hayati önemdedir. Kendisi için uygun koşulların hazırlandığı bu ortamın bozulmasını istememektedir. Fransa'nın Almanya ile olan sorunlarının çözülmesi İngiltere'nin yararına olmayacağı kesindir. Fakat iki devletin anlaşması durumunda İngiltere'nin böylesi bir antlaşmaya ilgisiz kalması da mümkün değildir.

İngiltere, yalnızca kendi çıkarlarını düşünmekte ve bu politikayı sürdürmektedir. İngiltere'nin Avrupa'nın bütünleşmesi gibi bir amacı yoktur. Tek amacı, İngiltere'nin en güçlü olduğu ve diğer Avrupa Devletleri'nin durumlarının aynen devam ettiği ortamın sürmesidir. İtalya, konferansa katılmış olsa da aktif bir katılımdan ziyade sadece var olabilmek amacıyla katılmıştır. İtalya, anlaşmaya katılımını İtalya'nın büyük güç olarak görülmesi için gerekli olduğunu düşünmektedir. Konferans'ta yer alan diğer devletler Belçika, Polonya ve Çekoslovakya'dır. Devletlerin konferansa katılımlarının nedeni ise Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşadıkları durum ile karşılaşmamaktır. Üç devletin konferansa katılımı benzer olup Alman tehlikesine karşı güçlü devletlerin güvencesini sağlamayı amaçlamışlardır. Locarno Antlaşması bu amaç eşiğinde şekillenir. Locarno ile Fransa, Almanya ve Belçika arasında sınır güvenceye alınmıştır. Böylece olası tehlike durumunda birlikte hareket edileceği güvencesi oluşmuştur.²⁸⁶ Anlaşmanın sonuçlarına bakıldığında dikkat çekici olan Almanya, Locarno anlaşması ile uzun süredir dışarı da bırakıldığı uluslararası sisteme tekrar girmiştir.²⁸⁷ Böylece Dawes ile başlatılan süreç sonuçlanmıştır.²⁸⁸ Anlaşmanın yapılmasının hemen ardından Almanya'nın Milletler Cemiyeti üyeliği kabul edilmiştir. Locarno antlaşması göstermiştir ki; Almanya,

²⁸⁵ Cevizliler ve Öncü, ss.2-12.

²⁸⁶ Cevizliler ve Öncü, ss.13-15.

²⁸⁷ Aygün Attar, "Türkiye - Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması", **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turkiye-sovyet-dostluk-ve-saldirmazlik-antlasmasi/?pdf=3292>, (21.04.2024).

²⁸⁸ Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, 30.Baskı, İmge Kitapevi, Ankara, 2020, s.33.

Anlaşma ile Batı sınırını değiştirmeyeceğini kabul etmesine rağmen Doğu sınırı hakkında herhangi bir güvence vermemiştir. Burada anlaşılan temel nokta, Fransa'dan çekinildiği için Batı Sınırı hakkında güvence verilirken Polonya ve Çekoslovakya sınır güvenliği için Doğu sınırına dair bir güvence verilmemesidir. (Çekoslovakya'nın Kuzeybatısı'nda Almanya bulunmakta, Polonya ise Almanya'nın Doğusu'nda bulunmaktadır.)

Anlaşmaya göre, Fransa kendi sınırlarını korurken Polonya ve Çekoslovakya'ya da sözler vererek güvenilirliği muamma taahhütler vermiştir.²⁸⁹ Sonuç olarak anlaşmadan Polonya ve Çekoslovakya beklediğini alamamıştır. Locarno Anlaşması ile oluşturulan “Yeni Dünya Düzeni” sevinçle karşılanır. Üç ülkenin Dışişleri Bakanları'na anlaşmaya katkılarından dolayı Nobel Ödülü verilir. (Chamberlain, Briand ve Stresemann) Bu Anlaşma ile Avrupa sorunları tam olarak çözülmemiştir. Anlaşma ile Fransa'nın korkuları giderilerek, Almanya'nın değişen Dünya Düzeni'ne uyum sağlanabilmesi hedeflenir. Fakat Fransa'nın beklediği çözüm tam olarak gerçekleşmez. Fransa'da tedirginlik her geçen süre içerisinde artarak devam etmiştir. Almanya'da ise milliyetçilik yönelimleri giderek artmıştır. Devletlerin silahlanması her geçen gün daha da artar ve Almanya-Fransa arasında güven sağlanamaz. İtalya ve İngiltere ise anlaşmaya tereddütlü bakarlar ve Avrupa sınırları konusunda anlaşamazlar.²⁹⁰

Konferanslar ardından ilişkilerde yumuşama görülse de bu nihai olmamıştır.²⁹¹ Locarno Antlaşması, Batı Avrupa'da barışın sürmesi adına yapılmış bir dizi anlaşmalar bütünüdür. Anlaşma doğrudan Doğu Akdeniz'i etkilememiştir. Fakat Batı Avrupa'da barışın devamı için sağlanan ittifakın bölgedeki devletler için örnek olduğunu düşünebiliriz. Nitekim zamanla Doğu Akdeniz'e hâkim olan devletler de ittifaklar ve ikili işbirlikleri geliştireceklerdir. Ayrıca Locarno ile Almanya'nın tekrar uluslararası sisteme dâhil edilmesi amaçlanmıştır. Doğu Akdeniz'de Almanya ticari faaliyetlere başlamıştır.

1925 yılında imzalanan Locarno anlaşması ile Sovyetler Birliği, Almanya'nın Batı Bloğu'nun yanına çekilmesinden rahatsızlık duymuştur. Bunun için yeni ittifak

²⁸⁹ Bkz. Jon Jacobson, **Locarno diplomacy: Germany and the west, 1925–1929**, Princeton Legacy Library, 2015.

²⁹⁰ Cevizliler ve Öncü, ss.12-21.

²⁹¹ İ.Şahin ve diğeleri, ss. 641-676.

arayışında olmuştur. O sırada Musul sorunu, Türkiye aleyhinde sonuçlanmıştır. Bu durum iki devleti birbirine yakınlaştırmıştır. 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanan Türk-Sovyet Tarafsızlık Antlaşması yapılmıştır. 1926 Ankara anlaşmasıyla Türkiye Batılı devletler ile yakınlaşmış ama aynı zaman da Sovyetler Birliği ile ilişkileri ılımlı tutmaya özen göstermiştir.²⁹² Almanya’da Nazilerin iktidara gelmesiyle saldırgan politikalar yürüten bir diğer devlet de Almanya olmuştur.²⁹³ Almanya, Çekoslovakya ve Polonya’yı işgal etmiştir. Locarno ile güvence altına alınmayan yerlerin ilk ele geçirilen bölgeler olması şaşırtıcı değildir. Doğu sınırında istediği işgalleri gerçekleştirdikten sonra Batı sınırına yönelmiştir.

2.1.1.3.5. Türk -Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması

Millî Mücadele’nin devam ettiği yıllarda Türk-Sovyet ilişkileri genel olarak dostluk üzerine kurulmakla birlikte aynı zaman da karşılıklı yardımlaşma şeklinde ilerlemiştir.²⁹⁴ O dönem için Türk ve Sovyet yakınlaşması bir gerekliliğin ürünüdür. Batı emperyalizmine karşı Türk ve Sovyet ilişkileri ılıman seyretmiştir. Sovyet Rusya, Millî Mücadele döneminde yalnızca manevi olarak değil aynı zamanda maddî olarak da Millî Mücadele hareketine destek vermiştir.²⁹⁵ Sovyet Rusya’nın, Türkiye’yi desteklemesindeki neden Türkiye’nin Millî Mücadele’yi kaybetmesi ile yanı başında Batılı devletlerin konuşlanacağıdır. Böylesi bir durumu istemediği veya savaşta birlikte hareket ettiği devletlerin kendinden daha fazla kazanımlar elde etmesine taraftar olmadığı için Türkiye’yi desteklediği de düşünülebilir. Doğal olarak bu durum iki devleti birbirine yakınlaştırmış olup iyi ilişkilerin kurulmasına da zemin hazırlamıştır.

Türk ve Sovyet yetkilileri arasında yapılan görüşmeler neticesinde iki devlet arasında 16 Mart 1921 tarihinde Moskova Anlaşması imzalanarak ilişkilerde

²⁹² Mehmet Sait Dilek, “Büyük Güçlerin Politikaları ve Briand-Kellogg Paktı”, **Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 37, 2013, s.48.

²⁹³ Bkz. William L. Shirer, **Nazi İmparatorluğu, Doğuşu-Yükselişi ve Çöküşü**, Çev.Rasih Güran, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2002.

²⁹⁴ Sedef Bulut- Ceyhun Öğreten, “Türk-Sovyet İlişkilerinde Yol Ayrımı: 1925 Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktı’nın İptali ve Amerikan Basını”, **History Studies**, Cilt: 11, Sayı: 5, 2019, s.1457.

²⁹⁵ Attar, “Türkiye Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://atatürkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turkiye-sovyet-dostluk-ve-saldirmazlik-antlasmasi/>

yumuşama dönemine girilmiştir.²⁹⁶ Anadolu’da bağımsızlık hareketinin kazanılması ile Lozan Barış Anlaşması imzalanmıştır. Böylece bağımsız Türkiye Devleti’nin varlığı kabul edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk kurulduğu yıllarda Türk-Sovyet ilişkileri Lozan’da çözülemeyen sorunlar üzerine şekillenmiştir. Türkiye ve Batılı devletlerin Lozan’da çözemedikleri sorunlar üzerine Türk Sovyet ilişkileri gelişim göstermiştir.²⁹⁷ En önemli sorun ise Musul’un geleceğidir. 1924 yılında Türkiye ve İngiltere arasında Musul’un geleceği konusunda görüşmeler yapıldıysa da ortak bir sonuca varılamamıştır. Sorunun Milletler Cemiyeti’ne taşınması ile İngiltere lehine çözülmüştür. Türkiye, İngiltere yayılmacılığına karşı bir denge unsuru aramıştır. Ayrıca o dönem İtalya yayılmacılığı ve Anadolu üzerindeki söylemleri Rusya ile yakınlaşmayı perçinleyen bir diğer sebep olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı ardından yeni kurulan Türk Devleti’nin en önemli sorunlarından biri de yalnızlıktır. Sovyetler de tıpkı yeni kurulan Türkiye gibi Batılı Devletler tarafından yalnız bırakılmıştır.²⁹⁸ Türkiye dış politikada kendi gibi diğer yalnız ülke olan Sovyetler Birliği ile yakınlaşmaya başlamıştır.²⁹⁹ Batılı Devletler savaş sonrası Almanya Devleti’nin kendileriyle aynı safta yer almasını sağlayarak Rusya’yı yalnız bırakma politikası uygulamışlardır. Sovyet Rusya, etrafını çeviren kapitalist oluşumu yıkmak adına dış politikada iki temel ölçüt benimsemiştir. Bunlardan ilki komşularıyla iyi geçinmek, ikincisi Almanya’yı Batı Bloğu’ndan uzak tutmaya çalışmaktır. Fakat Almanya’yı Batı’dan uzaklaştırma konusunda başarılı olamamıştır.

Sovyetler ile Batılı ülkelerin ticari ilişkilerini yeniden canlandırmak adına (1922) Cenova Konferansı gerçekleşmiştir. Bu konferans sırasında Sovyetler, Almanya ile gizli anlaşmalar gerçekleştirmiştir. Ardından Rapallo Anlaşması imzalanmıştır. 1924’ten itibaren Avrupa’da oluşturulan siyasi dengeler değişmeye başlamıştır. Fransa ve Almanya arasında büyük bir soruna dönüşen Ruhr sorunu, Fransa talepleri doğrultusunda çözülmüş olup iki devlet arasında ilişkilerinde yumuşamasını sağlamıştır. 1925 Şubat’ında Fransa; İtalya, İngiltere ve Almanya saldırmazlık anlaşması yapabilmek adına görüşmelere başlamışlardır. 16 Ekim 1925

²⁹⁶ George Frost Kennan, **Soviet Foreign Policy**, 1917-1941, R.E. Krieger Pub. Co., Florida, 1979, s.66.

²⁹⁷ Karabulut, ss.29-32

²⁹⁸ Jan Librach, **The Rise of the Soviet Empire**, Pall Mall Press, London, 1965, s.11.

²⁹⁹ Samuel J. Hirst, “Anti-Westernism on the European Periphery: The Meaning of Soviet-Turkish Convergence in the 1930s.”, **Cambridge University Press**, Cilt: 72, Sayı: 1, 2013, ss.32 – 53.

tarihinde İsviçre'nin Locarno kentinde Locarno Anlaşması imzalanır.³⁰⁰ Böylece Almanya, Avrupa Milletlerarası işbirliği sisteminin tekrar parçası olur.³⁰¹ Bunların hepsi temelde Sovyetlerin ikinci hedefi ile çatışmaktadır. Almanya, Sovyetler Birliğinden uzaklaşmaya başlar. Sovyetler ise Locarno'yu kendine karşı yapılmış bir anlaşma olarak görmektedir. Böylece Türkiye ve Sovyetler Birliği birbirine yakınlaşır.

Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin Musul hakkında verdiği kararın ertesi günü, 17 Aralık 1925 tarihinde Paris'te bir araya gelmiştir. Türkiye- Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasında Dostluk ve Tarafsızlık (Saldırmazlık) Antlaşması yapılmıştır. Sovyet Dışişleri Komiseri olan Georgiy Vasilyeviç Çiçerin ve Türkiye Hariciye Vekili Dr. Tefik Rüştü (Aras) arasında görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Anlaşma üç madde ve üç ekli protokolden oluşmaktadır. Anlaşmanın maddelerine bakıldığında; taraflardan herhangi biri saldırıya uğraması durumunda diğer taraf tarafsız kalacaktır. Taraflar birbirine saldırmayacaktır, diğer devletler ile karşı taraf aleyhine yapılacak anlaşma veya işbirliğine katılmayacaktır. Bu madde taraflara saldırmazlık yükümlülüğü getirmektedir. Üç yıl için imzalanan anlaşma söz konusu zamanın bitmesinden altı ay önce feshedilmedikçe devam ettirilecektir. Ayrıca yapılan ekli protokole göre tarafsızlık-saldırmazlık yükümlülüklerinin dışında taraflar diğer devletler ile ilişkilerinde serbest olacağı belirtilmiştir. Taraflar arasında çıkan sorunların diplomasi yolu ile çözülmesine karar verilmiştir. Anlaşmada Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin, Tefik Bey'e gizli bir mektup da sunmuştur. Bu mektupta taraflardan birinin saldırıya uğraması durumunda Moskova Anlaşması'nın temel olacağını kabul etmiştir.³⁰²

Türkiye, Avrupa'daki siyasi durum kendi aleyhine iken Sovyet Rusya'nın desteğini almıştır. Moskova Anlaşması'nda Misak-ı Millî sınırları kabul edilmiştir. Misakı Millî sınırları içinde Musul'da bulunmaktadır. Rusya'nın mektubu gizli vererek İngiltere'yi kışkırtmak istememesi muhtemeldir. Anlaşma 29 Haziran 1926'da İstanbul'da yapılmıştır. Anlaşmayı imzalayan Türkiye adına Hariciye Vekili Tefik Rüştü Bey'dir. 7 Kasım 1935'de 10 yıl süreyle son kez uzatılmıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), 19 Mart 1945'de Türkiye Devleti'ne nota vermiştir.

³⁰⁰ Frederich L.Shuman, **Soviet Politics/At Home an Abroad**, Alfred A. Knopf, New York, 1946, s.231.

³⁰¹ Librach, s.58.

³⁰² Bulut, s.1460.

Böylece 7 Kasım 1945 tarihinde süresi bitecek olan Antlaşma'nın belirtilen tarihin ardından geçersiz olacağı bildirilir ve akabinde Anlaşma feshedilir.³⁰³

Sovyetler Birliği, bu yıllarda yalnızca Türkiye ile dostluk-saldırmazlık anlaşması yapmamıştır. İran ve Afganistan ile de saldırmazlık anlaşmaları yapmıştır. Sovyetlerin güney komşularıyla anlaşma isteği içerisinde olması, Sovyet tehdidinin bir süreliğine olmadığına dair güvence oluşturmıştır. Kuzeyde kendisi için sorun olmadığını gören Türkiye, Doğu Akdeniz ve Güney bölgesine daha fazla odaklanabilmiştir. Hâliyle bu anlaşma, Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de daha etkin olması ve buradaki konularla daha fazla ilgilenmesini sağlamıştır.

2.1.1.3.6. Musul Sorunu

Irak bölgesi dünya petrol rezervinin % 10'una sahiptir, rezervlerin bölgedeki dağılımına bakıldığında % 20'si Musul Vilayeti'ndedir. Hâliyle Musul Meselesi, aslında bir enerji ve petrol meselesidir. Musul Petro-politiği; XIX. yy'dan itibaren güçlü devletlerin bölgede egemenlik, rekabet, denetim ve imtiyazlara sahip olma mücadelelerinin yaşandığı bir alan haline gelmiştir.³⁰⁴ Almanya-İngiltere-Hollanda-Amerika, çıkarlarını gözeterek şirketler aracılığıyla Bağdat Demiryolu Projesi adı altında demiryolları inşa etme kılıfı ile petrol arama faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Bölgede rekabetin önemli aktörleri olarak İngiliz William Knox D'Arcy Grubu ve Alman Deutsche Bank Grubu öne çıkmaktadır.³⁰⁵ Burada petrol varlığı İngiltere, Fransa ve Almanya arasında rekabete neden olmuştur.³⁰⁶ İngiltere, bölgedeki petrol varlığının farkında olup politikalarını bu stratejiyle şekillendirmiştir.³⁰⁷

³⁰³ Kılıçkaya, ss 282-285.

³⁰⁴ Ayhan Aydın, **Musul Meselesi 1900-1926**, Turan Yayınevi, İstanbul, 1995, ss.11-19.

³⁰⁵ Nevin Yazıcı, "1926-1956 Dönemi Türk Dış Politikası'nda Musul Sorunu", **CTAD**, (1926-1956), Cilt: 7, Sayı: 14, 2011, ss.133-179.

³⁰⁶ Ortadoğu Bölgesi, Dünya'da da bilinen petrol rezervlerinin % 65'ine sahiptir. Ortadoğu dışında petrol bulunan bölgelerde de petrolün yakın gelecekte biteceği varsayıldığı için Ortadoğu petrolünün % 85'ine sahip olacağı varsayılmaktadır. Irak petroleri ise Dünya'daki petrolün % 10'una sahiptir. Irak da dağılım ise % 20'si kuzeyde Musul Vilayeti'ndedir.

³⁰⁷ Yazıcı, ss.140-143, 20 Mayıs 1914'te, İngiltere Anglo-Persian Oil Company şirketi aracılığıyla hisselerin % 51'ini satın almıştır. Böylece İngiltere bölgede turkish Petroleum Company (TPC)'de denetim hakkı elde etmiştir.

İngiltere bölgede Almaya'nın Deutsche Bank'ın TPC'deki payını ele geçirmiştir. İngiltere ve Fransa San Remo Anlaşması'nı imzalamıştır. Bu anlaşma dünya petrol anlaşması olarak görülmektedir. San Remo Anlaşması ile TPC'den Fransa'ya % 25 oranında hisse verilir. Bölge bu anlaşma ile İngiliz mandasında kalmıştır. TPC veya yerine yeni kurulacak şirketin Osmanlı Devleti'nden elde ettiği hakların aynen sürdürülmesine karar verilmiştir. Ayrıca şirketin İngiltere himayesinde olmasına

Tarih boyunca bölge, birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır.³⁰⁸ Birçok farklı dinî toplulukları bünyesinde barındırmıştır. Bölgenin öneminin farkında olan İngiltere, Musul'u ele geçirmek adına yoğun bir diplomasi ve strateji yürütmüştür.³⁰⁹ Bölge İngiltere için sadece zengin petrol yataklarını barındırdığından dolayı öneme sahip değildir. Aynı zamanda İngiltere'nin İmparatorluk yollarına yakın güzergâhta bulunması açısından da hassas bir bölgedir. Bu sebeple bölgede başka bir gücün var olması İngiltere için kabul edilebilir değildir. İngiltere bölgede olası bir gücü engellemek adına bölge üzerinde yoğun diplomatik faaliyet yürütmüştür.

İngiltere'nin Musul üzerindeki emellerini gerçekleştirme kılıfı, bölgedeki Hristiyanlara kötü davranıldığı gerekçesidir. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Antlaşması'nı dayanak göstererek bölgenin kendisine bırakılmasını talep etmiştir. Bölgede birbiri ardına hazırlanan raporlarla nüfus konusunda aldatıcı belgeler yayımlamıştır.³¹⁰ Wilson Bildirisi ile İngiltere ve Fransa, Osmanlı toprakları üzerinde ki iddialarını temellendirmişlerdir. İngiltere, Wilson Bildirisi'nin yayınlandığı gün Şerîf Hüseyin'in oğullarından birine Irak yöneticiliğini teklif etmiştir. Temelde İngilizlerin gerçek amacını göstermesi açısından oldukça ilginçtir. İngiltere, Zaho ile Musul bölgesinde sivil Hristiyan vatandaşların öldürüldüğünü bildirerek Türklerin bölgeden çıkmalarını talep etmiştir. Fakat bölgede bulunan Osmanlı Ordusu Altıncı Ordu Komutanı olan Ali İhsan Paşa, Musul Bölgesi'ni kesinlikle İngiltere'ye bırakmak istememiştir. Suriye cephesinde Yıldırım Orduları'nın Şam ve Halep yenilgilerini üst üste almasıyla birlikte ordu, Adana'ya kadar geri çekilmiştir. Bölge taşımacılığının

karar verilmiş, TPC'deki sermaye oranlarına bakıldığında bunun % 55 İngiltere, % 25 Fransa ve % 20 ise yerel devlet payına bırakılmıştır.

³⁰⁸ Musul Bölgesi, MÖ. 4 bin yılında Sümerler'ce iskân edilmiştir. Bölge Akadlar, Asurlar, Makedonyalılar, Partlar, Romalılar, Sasanilerce yönetilmiştir. Musul, Hz Ömer Dönemi'nde 637 yılında İslamiyet ile tanışmıştır. Musul'da Müslümanların yönetimi, Emeviler ve Abbasiler'in hâkimiyet yıllarında da devam ettirilmiştir. Türk Hâkimiyeti Hemdanilerin hâkimiyet yıllarında Tulunoğulları Devleti'nin yaptığı Suriye Seferi ile yönetime geçmiştir. Bölgeye yavaş yavaş Türkler yerleşmeye başlamıştır. Musul Bölgesi, uzun yıllar boyunca Irak Selçukluları, Zengiler, İlhanlılar, sonrasında Celayirliler, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safeviler hâkimiyetinde kalmış bilahare Osmanlı yönetimine geçmiştir. Musul'da Osmanlı Hâkimiyeti, Yavuz Sultan Selim Dönemi'nde 1516 yılında gerçekleştirilen Çaldıran Seferi ile gerçekleştirilmiştir. Daha sonra Kanunî Dönemi'nde 1534 yılında Irak Seferi ile ilhak edilmiştir.

³⁰⁹ Erik J. Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çev, Yasemin Gören, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020, ss. 130-242.

³¹⁰ Yazıcı, ss.133-179. Musul'da nüfusun % 9'ı Müslümanlar, Müslümanların ise %97'sini Sünniler oluşturmaktadır. Etnik olarak bakıldığında ise nüfusun %55-60'ını Kürtler, %10-15'ini Türkler, % 10-15'ini Araplar, % 4-5'ini Hristiyanlar, % 1-2'sini Yahudiler oluşturmaktadır. Fakat İngiltere bölgedeki çıkarları gereği yapılan sayımlarda bölgede var olan Arap ve gayrimüslimlerin sayısını abartılı olarak vermiştir.

İngiltere kontrolüne girmesiyle buraya herhangi bir askerî yardımın yapılamayacağı da anlaşılmıştır. Mevcut durum İstanbul Hükümeti'ni, İngiltere'nin isteğine razı gelmeye itmiştir. Fakat Ali İhsan Paşa tamamen bu isteğe karşı çıkmış ve bu sebeple görevinden ayrılmıştır. Göreve Binbaşı Halit Akmansu getirilmiştir. Akmansu, İstanbul'dan alınan emir üzerine Musul'u İngiltere'ye terk etmiştir.³¹¹ 15 Kasım 1918'de İngiliz birlikleri Musul'a girmiştir.³¹²

İngiltere Deniz Kuvvetleri Petrol Uzmanı olan Oramiral Edmon Slade tarafından 1918'de hazırlanan raporda; İngiltere, Musul petrolü konusuna odaklanmaya başlamıştır. Raporda, İran ve Irak petrollerinin doğrudan denetim altına alınmasını savunmuştur. Bu rapor ile birlikte İngiltere, Irak'ı kontrol etmek adına Musul'u işgal etme planını uygulamaya başlamıştır. Fakat Musul'daki İngiltere hâkimiyeti için önemli bir engel bulunmaktadır. Bu da Birinci Dünya Savaşı'ndan önce yapılan gizli paylaşımlar sırasında (Sykes Picot Anlaşması) bölgenin Fransa hâkimiyetine bırakılmasıdır. İngiltere, bölgenin kendisine bırakılması konusunda Fransa ile görüşme yapmıştır. İngiltere Hükümeti, Fransa ile Musul statüsü üzerine 1918'de Birinci Londra Konferansı'nda görüşmüşlerdir. Fransa, Suriye ve petrol konularında taleplerinin kabul edilmesi ile Musul üzerindeki haklarından feragât etmiştir. İngiltere, Fransa'nın Suriye bölgesinden Akdeniz'e doğru uzanan demiryolu ile petrol hattının oluşturmamasını talep etmiştir. Fransa, Musul bölgesindeki petrollerden pay almasının yanında Türk Petrol Şirketi'ndeki Almanya hisselerini de alması açısından oldukça kârlı olmuştur. Fransa, 1920'de San Remo Konferansı'nda, Ortadoğu'daki çıkarları konusunda İngiltere'nin desteği alabilmek için bölgeyi İngiltere Hâkimiyeti'ne bırakmıştır.³¹³

Bu sırada Almanya'ya Musul petrollerinden imtiyaz verilip verilmediği sorulmuştur.³¹⁴ Gönderilen telgraftan anlaşılan o ki Almanya'ya Musul petrollerinden

³¹¹ Ertan Özyiğit- Yalçın Koçak, **Musul - Vilayet Konseyi Bir Ayrılığın Hikayesi**, Wizart Yayınevi, İstanbul, 2017, ss.117-120.

³¹² Paul Knight, **The British Army in Mesopotamia 1914-1918**, McFarland, Kuzey Karolina, 2013, s. 153.

³¹³ Komisyon, **Musul - Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri 1525-1919**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü-Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No.11, Ankara, 1993, s.53.

³¹⁴ HR.İM.. 13. 74.

imtiyaz verilmemiştir.³¹⁵ Almanya'ya Musul petrollerinden imtiyaz verildiğine dair herhangi bir bilginin olmamasına rağmen imtiyaz verildiği rivayet edilmiştir.³¹⁶

Irak bölgesi İngiltere mandası olmasıyla birlikte Devlet Konseyi adında Arap Hükümeti oluşturulmuştur. Irak kuzeyinde tampon bir Kürt devleti için İngiltere harekete geçmiştir. Böylece kurulan devlet aracılığıyla Ermenistan Devleti'nin kurulmasına yardım edilecekti. Musul sorunu, Lozan konferansında İngiltere, 27 Kasım 1922 tarihinde Ülke ve Askerlik Komisyonu'nda gündeme getirilmiştir. Fakat İsmet İnönü itiraz etmiştir. Konu Konferans dışında ikili görüşmelere bırakılmıştır.³¹⁷

Bu sırada Amerika Birleşik Devletleri (ABD) de Musul sorununu yakından takip etmektedir. Musul'un Türkiye'de kalması durumunda da Bakanlık, 27 Kasım 1922'de Türkiye ile yapılan ticari faaliyetlerde fırsat eşitliğinin sağlanabilmesi adına Amerikan şirketleri Bakanlıkça desteklenmesine karar vermiştir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Türkiye'de tekeli tavizler peşinde olmadığını bildirerek eşit şartlarda katılım fırsatı elde etmek istediğini belirtmiştir.³¹⁸ “Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nin isteklerinin farkında olan Türkiye Musul petrol topraklarındaki Amerikan çıkarlarının diğer herhangi bir gücün aldığı pay kadar ve daha büyük bir paya sahip olmasını istediğini olumlu bir şekilde beyan ettiğini belirtmiştir”.³¹⁹ Açıklamayı Türkiye'nin stratejik bir dehasının ürünü kabul etmek doğru olacaktır. İngiltere faaliyetlerine karşı Amerika'ya bölgede petrol şirketleri açma hususunda ayrıcalıklar tanınma sözü verilmiştir. Böylece İngiltere karşısında güçlü bir devletin desteği ile bir denge politikası yürütmüştür.

Lozan Konferansı'nda çözülemeyen Musul Sorunu'nu İngiltere Temsilcisi Lord Curzon, Milletler Cemiyeti hakemliğine bırakılmasını istemiştir. Bu sorun hakkında Milletler Cemiyeti'nde üstünlüğü elinde tutan İngiltere'ye karşı hiçbir şey yapılamazdı. Sorun'un Milletler Cemiyetine taşınması, konunun İngiltere lehine çözülmesi anlamına gelmektedir.³²⁰ Türkiye, sorunun Milletler Cemiyeti'ne aktarılmasını, istemese de barışı reddeden taraf da olmak istemediğinden kabul etmek zorunda kalmıştır. Fakat bu durum, Türkiye tarafında şiddetli tartışmaların

³¹⁵ BOA-HR.İM.13.74.1.1-[30 Temmuz 1924].

³¹⁶ BOA-HR.İM.13.74.1.1.

³¹⁷ Kılıçkaya, ss 223.

³¹⁸ FRUS1922v02/d260.

³¹⁹ “Papers Relating To The Foreign Relations of The United States, 1923”, **Office of The Historian**, Cilt: 2, s. 746, FRUS1923v02/d746.

³²⁰ Mim Kemal Öke, **Musul Komplosu, 1918-1926**, İrfan Yayınevi, İstanbul, 2012, ss.314-350.

yaşanmasına neden olmuştur. Musul Politikası'nı eleştiren bazı Milletvekillerine karşılık Mustafa Kemal;

“...Bugün Musul meselesiyle karşımıza çıkan Devletler Arası'nda sadece İngiltere yoktur. İtalya, Fransa, Japonya ve tüm düşman ülkeler vardır. Fakat karşı karşıya gelindiğinde sadece İngilizler ile baş başa kalacağız. Musul meselesi derhal hâledilecektir. Bugün Musul'u alacağız desek bunu yapabiliriz. Musul kolaylıkla alınabilir. Fakat Musul alındıktan hemen ardından savaşın biteceği kesin değildir. Bunu kabul edersek sonuçlarını da kabul etmek zorundayım”

şeklinde cevap vermiştir.³²¹ Görüldüğü üzere Mustafa Kemal, Musul konusunda istenildiği takdirde askerî bir müdâhale ile alınabileceğini belirtmiştir. Fakat bu müdâhalenin istenmeyen sonuçlar doğurabileceğini dile getirerek olası sonuçların kestirilemeyeceğini vurgulamıştır. Bu sebeple daha ılımlı ve yumuşak bir politika takip edilmiştir.

Mustafa Kemal, TBMM'de yaptığı konuşmalarda, Musul Vilayeti'nin anavatandan ayrılmayacağı ve Türk yurdu olduğunu sıklıkla dile getirmiştir. Böylece Musul Meselesi, Lozan Konferansı görüşmeleri gündeminden çıkarılmıştır.³²² İkili görüşmeler, 23 Ocak 1923'e kadar devam etse de sonuçsuz kalmıştır. İsmet Paşa, görüşmeler sırasında tarihi, siyasi, coğrafi, iktisadi, askerî, etnografik ve siyasi açılardan Türk tezini savunmuştur. Türk tezi, özellikle etnografik temele odaklanmış olup bölgede Türk- Kürt ayrımı yapılmaksızın çoğunluğun Türk olduğunu savunmuştur.³²³

Ayrıca bölgenin Anadolu'dan ayrılamayacağını İngiliz kaynaklarına (Encyclopedia Britannica'ya) dayanarak ortaya koymuştur. Lord Curzon, İngiliz tezini ise petrol kaynaklarına duyulan ihtiyacını tamamen saklayarak Musul'daki nüfuz ve bölge için Irak'ın önemi üzerine odaklamıştır. İngiltere, Araplar ve Kürtlerin bölgede halk oylamasına karşı olduğunu belirterek halkın cahil olduğunu dile getirmiştir. İsmet Paşa, Lord Curzon ile 4 Şubat 1923'de Musul konusunda tekrar görüşmüşlerdir. Sonuç olarak Musul Sorunu'nun bir yıl zarfında çözülmesi, çözülmemesi durumunda ise konunun Milletler Cemiyeti'ne taşınmasına karar verilmiştir.³²⁴

³²¹ Mustafa Bıyıklı, “Türkiye'nin İttifak Politikası ve Katıldığı Uluslararası Güvenlik İttifakları (1928-1938)”, **Yeni Fikir Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 17, 2016, ss. 121-136.

³²² İhsan Şerif Kaymaz, **Musul Sorunu / Petrol ve Kürt Sorunları ile Bağlantılı Tarihsel ve Siyasal Bir İnceleme**, Otopsi Yayınevi, İstanbul, 2003, ss.235-238.

³²³ Othman Ali, “The Kurds and the Lausanne Peace Negotiations, 1922-23”, **Middle Eastern Studies**, Cilt: 33, Sayı: 3, 1997, ss.521-534.

³²⁴ Kılıçkaya, ss.273-275.

İkili görüşmelerde 19 Mayıs 1924'e kadar herhangi bir gelişim gösterilememiştir. Haliç Konferansı, 19 Mayıs 1924 tarihinde İstanbul'da yapılır. Fethi Okyar temsilciliğinde İsmet İnönü tezleri savunulmuştur. Konferans'ta Musul'un daima Türklerin olduğu ve Osmanlı toprağı olduğunu belirtmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı ile de bu durumun değişmediği vurgulanmıştır.³²⁵ Fakat Türkiye'nin isteğı tamamen ret edilmiştir.

İngiltere Devleti'ni ise Sir Percy Cox temsil etmektedir. Musul Sorunu'nu Cox, Musul ile sınırlı tutulmaması gerektiğı ve Irak- Türkiye sınırını kapsadığını da belirtmiştir. Musul ile birlikte Hakkâri'de bazı kazaların da Irak'a bırakılmasını istemiştir.³²⁶ İngiltere bu görüşmelerde Türk tarafının kabul edemeyeceğı şartlar öne sürerek görüşmeyi Milletler Cemiyeti'ne taşımaya çalışmıştır. Konuyu Milletler Cemiyeti'ne götürürerek olası kararları İngiltere lehine çözmeyi amaçlamıştır.³²⁷ Konferans, 5 Haziran'da karara bağlanmadan dağılır. Bu sırada Faşist İtalya'dan da Türkiye'ye uyarı gelmiştir. İtalya, Türkiye'nin Musul'u zor kullanarak ele geçirmesi durumunda İtalya'nın Anadolu'ya asker çıkaracağını bildirmiştir.³²⁸ Mustafa Kemal, 1924'de Musul'a asker göndererek burada bulunan İngilizleri bölgeden çıkarmayı planlamıştır. Musul Ordusu'nun Türk birlikleri kadar avantajlı olmadığı açıktır. Fakat bu sırada Doğu Anadolu'da ilkin Nesturi ayaklanması gerçekleşmiş, ardından da Şeyh Said İsyanı çıkmıştır. Bu sebeple bölgeye Türk Ordusu'nun planladığı sefer gerçekleşmemiştir. Buralardaki isyanlar bastırılmış ve isyanın arkasında İngiltere'nin bulunduğu bilinmektedir.

Bu sırada Japon Maslahatgüzarı'nın, Hariciye Vekâleti'ne gönderdiği telgrafta;

*"Japon maslahatgüzarı bugünkü mülâkatımızda Musûl mes'elesi hakkındaki cevabımızı verib vermediğimizi istifsâr ve mu'âhede an karîb mevki'-i mer'iyete gireceğinden ve Japonya Cemiyet-i Akvam Meclisi'nde temsil edilmekte bulunduğundan bu hususda alâkası olduğunu ve Musûl'un Türkiye'ye avdeti kendilerince müreccah olduğunu ve Japon sermayedârlarının gerek oradaki petroler ve gerek Türkiye'nin akşam-ı sairesindeki menâbi'-i tabi'yyesini Türkler ile müştereken işletmek arzusunda bulunduklarını beyân eyledi."*³²⁹

³²⁵ Ali, ss.521-534.

³²⁶ Beytüşşebap, Çölemerik ve Revanduz kazalarının Nesturi (Nasturi) toprağı olduğunu öne sürerek Irak'a bırakılması gerektiğini savunmuştur.

³²⁷ V.H. Rothwell, "Mesopotamia in British War Aims 1914-1918", **The Historical Journal**, Cilt: 13, Sayı: 2, 1970, s. 291.

³²⁸ Cemal Kemal, "Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 40, 2007, ss. 670-687.

³²⁹ BOA-HR.İM.242.112.1.1.

Japonya'nın bu teklifine Türk yetkililer şüpheli yaklaşmıştır. Çünkü Japonya, Milletler Cemiyeti'nde İngiltere ile birlikte hareket etmektedir. Bu sebeple Türk yetkililer teklife şüpheli baktıklarını ifade etmişlerdir.³³⁰

Musul Meselesi, yapılan görüşmelerde çözümlenemeyince Milletler Cemiyeti'ne çözülmek üzere taşınmıştır. 6 Ağustos 1924 tarihinde İngiltere, Milliyetler Cemiyeti'ne başvurarak sorunu gündeme aldırır. Musul Sorunu, 20 Eylül 1924 tarihinde görüşülmeye başlanır. Türkiye'nin resmî görüşüne göre Musul Sorunu, bir sınır sorunu olarak ele alınmış olup bölgede plebisit yapılması gerektiğini savunmuştur. İngiltere ise bu süreçte Musul'un Irak'a ait olduğu konusunda ısrarlı olmuştur. Dahası sorunun askerî olduğu bu sebeple bölgede bir plebisitin uygun olamayacağı tezini savunmuştur. İngiltere, buradaki halkın bilinçsiz olduğunu dile getirmiştir.³³¹ Türkiye, bölgedeki Kürtlerin İngiltere tarafından ayaklandırılmasından endişe etmektedir.³³² Konunun araştırılması için Milletler Cemiyeti'nce bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir. 11 Şubat 1925'de çalışmalar başlamış olup, 13 Şubat 1925 tarihinde Şeyh Sait İsyanı çıkarılmıştır. İsyanın başlangıç zamanı bir hayli ilginçtir.

Milletler Cemiyeti tarafından kurulan komisyon, Musul'un geleceği hakkında bir rapor hazırlamıştır. Rapor, Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği'ne 16 Temmuz 1925'te sunulmuştur. Komisyon'un raporu, Türkiye ve İngiltere'ye 28 Temmuz'da gönderilmiştir. Hazırlanan rapor, tamamen İngiltere'nin isteklerini içermektedir. Musul, Irak yönetimine yani İngiliz mandasına bırakılmıştır. Fakat Türkiye, Musul konusunda pes etme niyetinde değildir.³³³ Türkiye bu rapora itiraz ederek Musul Sorunu'nu Milletlerarası Adalet Divanı'na taşımıştır. Adalet Divan'ı 21 Kasım 1925 tarihinde Milletler Cemiyeti'nin aldığı kararları olduğu gibi aynen kabul etmiştir. Milletler Cemiyeti Meclisi, 16 Aralık 1925'te kararın değiştirilemeyeceğini açıklamıştır.³³⁴ Buradaki karar da İngiltere lehine sonuçlanmıştır. Türkiye bunu protesto etse de istediği sonucu alamamıştır. Komisyonun kararına göre; Musul'da

³³⁰ HR.İM.242.112.2.1.

³³¹ Yazıcı, s.172.

³³² Quincy Wright, "The Mosul Dispute", **The American Journal of International Law**, Cilt: 20, Sayı: 3, ss. 453-464.

³³³ "Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1923", **Office Of The Historian**, Cilt:2, s.890, FRUS1923v02/d890.

³³⁴ İsmail Şahin - Ersin Müezzinoğlu, "Lokarno ve Musul Kışkırcısında Türk Dış Politikası", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 4, 2016, s.662.

bulunan Arapların isteği Türkiye'ye katılma yönündedir, bölgede bulunan Kürtler de Türkiye'ye katılmayı istemektedir. Musul'da yaşayan Türkler tabi'i olarak Türkiye'ye katılmayı isterken bölgede bulunan Hristiyan ve Yezidîler ise Irak'a katılmayı arzulamaktadır.

Rapora bakıldığında ise Musul, ekonomik olarak Irak'a, siyasi olarak da Türkiye'ye bağlanmayı hedeflemektedir. Milletler Cemiyeti Konseyi Raporu'na göre Türkiye'nin güneyi Irak'a bırakılmıştır. İngiliz Hükümeti, Konseyin kararlarını uygulamaya başlamıştır. Irak ve İngiltere arasında 25 yıllık bir anlaşma imzalanmıştır. Türkiye, bu kararı kabule yanaşmaz. Fakat İngiltere'nin desteklediği Şeyh Sait İsyanı'nın başlamasıyla İngiltere ile anlaşma yolunu seçmek zorunda kalır. Türkiye siyasi açıdan tam yalnızlık içinde olmasıyla İngiltere ve Fransa'nın yoğun baskıları, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin tarafsız kalması, Türkiye'yi İngiltere ile uzlaşma zorunluluğunda bırakmıştır. Irak ve Türkiye arasında iyi komşuluk anlaşması imzalanmıştır. 5 Haziran 1926'da İngiltere, Irak ile Türkiye Ankara'da bir anlaşma imzalamıştır. Antlaşmaya göre Türkiye ve Irak arasındaki sınır, Brüksel Hattı olarak bilinen hat üzerinden geçecektir.³³⁵

Anlaşma ile Irak'taki manda hükümeti Musul petrolünden elde edecek gelir üzerinden yaklaşık % 10'unu 25 yıl boyunca Türkiye'ye verecektir. Fakat Türkiye % 10 hissesini sermayeye dönüştürmek istemesinden dolayı Irak Hükümeti otuz gün içinde Türkiye Devleti'ne 500.000 İngiliz Sterlin'i vererek haklarını almıştır. (Türkiye 500.000 İngiliz Sterlin'i karşılığında Musul Petrolü üzerindeki haklarından vazgeçmiştir.) Türkiye'ye hemen ödeme yapılmayarak ilk ödeme 1931 yılında yapılmıştır. Maalesef Türkiye, petroller üzerinde kararlaştırılan hisseyi de tam anlamıyla alamamıştır. Özellikle petrol üretimi düşük gösterilmiştir. Böylece Türkiye'nin haklarını zaman aşımına uğratmaya çalışmışlardır. Türkiye'nin petropolitik süreci doğru yönetememesi üzerine tam anlamıyla hakkını alamamıştır.³³⁶

Musul Vilayeti, Türkiye'den ayrılır. Musul'un Irak'a devredilmesiyle Türk Hükümeti, dış politikada Irak hakları ve bütünlüğüne saygı politikasını izlemiştir. Türkiye'nin bölgede yaşayan Türkmenlere ilgisi zamanla zayıflasa da, Türkmenlere

³³⁵ Nevin Yazıcı, **Petrol Çevresinde Musul Sorunu (1926-1955)**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016, ss. 28-41.

³³⁶ Yazıcı, (1926-1956), s.143.

uygulanan baskıcı politikalar karşısında tamamen de sessiz kalamaz.³³⁷ Türkiye ve Irak sınırı iyi komşuluk anlaşması yapılmıştır. İngiltere-Türkiye-Irak 5 Haziran 1926 tarihinde anlaşma yaparlar.

1926 yılında Irak ile Türkiye sınırı, çizilirken güçlü devletlerin istekleri doğrultusunda çizilmiştir. Sınır çizilirken, özellikle yerel örgütlenmeler ile uluslararası hukuk pek dikkate alınmamıştır. Musul Sorunu, Türk İstiklal Harbi ile eş güdümlü gitmiştir. Lozan görüşmeleri başlayınca Musul Sorunu geri plana atılmak zorunda kalmıştır. Lozan ile Türkiye, başta toprak talebi ve ardından da petroler üzerindeki isteğinden feragat etmiştir. Dönemin siyasilerinin tabiriyle Dünya'nın ve Ortadoğu'nun barış ve huzuru adına Musul Meselesi kapatılmak zorunda kalmıştır. Musul'un kaybedilmesi, Türkiye için petrol yataklarının olduğu bir bölgenin kaybindan ziyade vatan toprağının kaybı anlamını taşımaktadır. Türkiye, Irak lehine Musul'dan vazgeçmiş fakat Irak ise İngiltere manda yönetimine bırakılmıştır.³³⁸

Türkiye'deki Yüksek Komiser (Bristol)'in Amerika Birleşik Devletleri'nin Dış İlişkileri'ne gönderdiği telgrafta Musul müzakerelerini cesaret verici olarak nitelendirmiştir.³³⁹ “İran, Rusya ve Suriye anlaşmalarının imzalanması, Türkiye'yi bir süredir işgal ettiğinden daha güçlü bir uluslararası konuma yerleştirdi.”³⁴⁰ Görüldüğü gibi Musul Sorunu için Türkiye genç bir devlet olmasına rağmen epey mücadele vermiş olup Dünya diplomasisini derinden etkilemiştir.

İngiltere'nin Irak üzerinde uyguladığı politikaya baktığımızda, tamamen Türkiye'den uzaklaştırma üzerine bir politika takip etmiştir. Özellikle Türkiye'nin uygulamasından çekindiği İslamcılık politikasına karşı, Türkiye ve Irak yaklaşmasını engellemiştir. Ayrıca bölgede bir Türkiye korkusunu da diri tutmaya çabalamıştır. Irak 1932 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur. Irak hükümeti resmî olarak bağımsızlığını kazanmış olsa da tam bağımsız bir Irak Devleti'nden söz etmek mümkün değildir.³⁴¹

Türk- İngiliz ilişkileri Musul sorunundan dolayı bir süre soğuk kalmıştır. Dünya'da değişen dengelerle birlikte İngiltere ve Türkiye yakınlaşmaya başlamıştır. Musul Sorunu ardından Amiral Frederick Field komutasında olan İngiliz filosu, Ekim

³³⁷ Bıyıklı, ss. 121-136.

³³⁸ Kılıçkaya, ss 273-275.

³³⁹ FRUS1926v02/d647.

³⁴⁰ FRUS1926v02/d647.

³⁴¹ Yazıcı, (1926-1956), ss.114-149.

1929 tarihinde Türkiye'ye gelmiştir. Türkiye-İngiltere ilişkileri iyileşme sürecine girmiştir.³⁴² İngiltere Ankara Büyükelçisi olan Sir Hudge Knatchbull-Hugessen, hatıralarında Türkiye-İngiltere yakınlaşmasına değinirken bunun Atatürk'ün kararıyla gerçekleştiğini belirtmiştir. 1930'lu yıllarda Türkiye-İngiltere ikili ilişkileri siyasi ve ekonomik olarak ittifakların oluşturulduğu bir döneme girmiştir. Özellikle 1932 tarihinde Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne girmesiyle İngiltere ve diğer ülkelerle ilişkilerin düzelmesine ortam hazırlamıştır. İngiltere ise Ortadoğu ve Akdeniz'in güvenliğini oluşturmak için bölgede olası tehditleri olan Rusya'ya karşı, Türkiye - İngiltere dostluğunu oluşturmuştur.³⁴³ Böylece Rusya'ya yakın bölgede kendi yanında yer alacak bir devletin varlığını çıkarları uygun bulmuştur.

Musul Bölgesi, hem bulunduğu coğrafi konum hem de Petro-politiği açısından son derece önemli bir bölgedir. Bölgenin Doğu Akdeniz'de olması ve kilit bir noktada yer alması önemini artmıştır. Bölgeye egemen olmak isteyen Batılı devletler, birbiriyle uzlaşmak zorunda kalmıştır. Türkiye ise bölgeye farklı bir noktadan bakmaktadır. Özellikle bölgenin kendi coğrafyasına yakın olması aynı zaman da etnografik olarak parçası olmasından dolayı Türkiye, bölgeyi İngiltere'ye bırakmak istememiştir. Fakat yoğun İngiltere diplomasisi ve Türkiye içinde yaşanan isyanlar sonucu buna mecbur kalmıştır. Bölgenin Petro-politiği devletler için çok önemlidir. Musul'un İngiltere Hâkimiyeti'ne geçmesi; İngiltere'nin bölgede stratejik pozisyonunu güçlendirmiş, Doğu Akdeniz'de güç dengeleri ve bölgesel politikaları ile bölgede büyük güçlerin rekabetine de çok büyük etkisi olmuştur. Bölgedeki politik, ekonomik ve güvenlik dinamiklerinde değişime neden olmuştur.

2.1.1.3.7. Cenevre Konferansları

1922'de Washington Konferansı'nda, büyük tip gemiler için oran ve tonaj sınırlamaları belirlenmiştir. Fakat küçük gemilere sınırlandırma getirilmemiştir. Böylece her devlet küçük gemileri istedikleri kadar inşa edebilme hakkına sahip

³⁴² Son Saat, 17 Teşrinievvel 1929, s.2, "İngiliz Amiralî, Ankarada Gazetecilere beyanatta bulundu. Türk Filosu'nu Malta'ya Çağırıyor. İngiliz Filosu Amiralî Sir Fredrik Field Ankara'da gazetecilere şu beyanatta bulunmuştur! İstanbul'u çok beğendiği ve çok iyi karşılandığını yazmıştır. AkdenizFilosu'nun başında bulunduğu ve bundan çok mutlu olduğunu belirtmiştir. Bu ziyaretimin günün birinde bir kısım Türk Donanması'nın Malta'daki İngiliz Bahriyesini ziyarete gelmesi gibi bir netice vereceğini ümit ve temenni ederim."

³⁴³ Yazıcı, (1926-1956), s.144.

olması nedeniyle küçük gemilerde de sınırlama getirmek gerektiği fikrinden hareketle Amerika Birleşik Devletleri (ABD), küçük gemilerin üretiminde de kontrolün sağlanabilmesi adına 1927 yılının Haziran ayında Cenevre’de İkinci Deniz Silahsızlanma Konferansı’nı düzenlemiştir. Şubat 1927’de, denizlerdeki rekabeti azaltmak, olası savaşın önüne geçmek isteyen Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Calvin Coolidge, beş büyük Devlet’e çağrıda bulunmuştur.³⁴⁴

Konferansa çağrılan devletler; Japonya, İngiltere, İtalya ve Fransa’dır. Fakat konferansa İtalya ve Fransa katılmamıştır.³⁴⁵ İngiltere, hem İşçi Partisi hem de Liberal partiler benzer bir Dünya Silahsızlanma Konferansı düzenlenmesini talep etmeleri üzerine bu konferansa katılmıştır. Konferans, Haziran’dan Ağustos’a kadar devam etmiş olup Amerika, Japonya ve İngiltere arasında gerçekleşmiştir. Alınan kararlar konusunda fikir birliğine varılamamıştır. Amerika, küçük gemilere de sınırlama getirilmesi konusunda ısrarcı olsa da İngiltere İmparatorluk deniz yolları ve kendi coğrafi konumunu öne sürerek birçok gemiyi kapsayacak bu sınırlamayı çıkarlarına uymadığı için kabul etmemiştir. Cenevre Konferansı’nda başarı sağlanamadığı için Amerika - İngiltere ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir. İngiltere, kara silahlarında sınırlama yapılmaması hususunda Fransa’yı desteklemiştir. Fransa da deniz silahlarının sınırlandırılması konusunda İngiltere’yi desteklemiştir. Bu nedenle İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ilişkileri bozulmuştur. Özellikle kruvazörler konusunda da anlaşmaya varılamamış, ağır olanların sınırlandırılması kabul edilse de hafif olanların sınırlandırılmasının kabulüne yanaşılmamıştır.³⁴⁶

New York Amerikan gazetesi 1928 Eylül’ünde, İngiltere ve Fransa’nın yaptığı gizli antlaşmanın metnini yayınlamıştır. Böylece; İngiltere ve Fransa arasında karşılıklı bir çıkar anlaşması yapıldığı ortaya çıkmıştır. *Gazetede “Fransa İngiltere’nin deniz silahları ile ilgili fikirlerini destekleyecekti. Böylece İngiltere de Fransa’nın kara silahları üzerindeki taleplerini destekleyecekti.”* yazısını paylaşmıştır.³⁴⁷ Bu da kamuoyunun büyük tepkisine neden olmuştur.

Cenevre’de İkinci Cenevre Deniz Hukuku Konferansı yapılmıştır. 1 Şubat 1932’de başlayıp, Kasım 1934’te sona ermiştir. Konferans, donanmaların silah

³⁴⁴ Marriott, s. 12.

³⁴⁵ Potter, s.234.

³⁴⁶ David Carlton, “Great Britain and the Coolidge Naval Disarmament Conference of 1927”, **Political Science Quarterly**, Cilt: 83, Sayı: 4, 1968, ss. 573-598.

³⁴⁷ Karabulut, s.44.

sınırlanmasına yöneliktir. Bu Konferans'ta ayrıca hem donanma hem de kara kuvvetlerine sınırlama getirmektedir. Konferans'ta ayrıca saldırı silahlarından ziyade savunma silahlarının kullanılması gerektiği savunulmuştur. Ayrıca saldırgan denizaltıları, havacılık ve ağır hizmet tanklarının kaldırılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu silahlar yerine daha hafif ve daha makul silahların kullanılmasını önermiştir. İngiltere kamuoyu, silahsızlanma için 8 milyon imza toplamıştır.³⁴⁸

Konferans'ta yer alan İngiliz Askerî Tarihçisi Sir Basil Liddell Hart, tankların hem saldırı hem de savunma silahları olduğunu belirterek sınırlandırılmayacağını savunmuştur. Bu konferanslarda önemli gelişmeler elde edilse de Hitler'in başa gelmesi ve saldırgan tutumlarıyla birlikte konferansın faaliyetleri etkisiz kalmıştır. Almanya, yapılan görüşmeleri kesip Milletler Cemiyeti'nden ayrılmıştır.³⁴⁹ Konferans'ta amaç Dünya'daki barışın devamını sağlamak adına bütün ülkelerin silahlanmasını durdurmaktır. Dahası yeni bir Dünya Savaşı'nın olmasını engellemektir. Hitler, Konferans'tan ve Milletler Cemiyeti'nden ayrılmıştır.

*“Yaptıkları konferansa bizden önceki hükümetler iştirak etmişti. Ben, geri çekilme kararı aldım. Bildiğiniz üzere Bay Roosevelt'e istişare ederek, birtakım pratiklerde bulunmuş, dünyadaki silahları minimum seviyeye çekmemiz gerektiğine dair bir tartışmada bulunmuştum. Ülkelerdeki ordu büyüklüğünün (askerî personel) en fazla 200 bin olarak kalmasını önerdim. Ayrıca, zehirli gazlar ve bombacı uçakların elden çıkarılmasını talep ettim. Elbette Almanya tümünden silahsızlandırılmışken bunları kimsenin yapması mümkün değildi. Daha sonra, en fazla 300 bin kişilik ordu olmasını talep ettim. Önerim aynı cevapsızlıkla karşılandı. Daha önce, söylemeden birçok kongrede ve Reichstag'ta silahsızlanma önerilerinde bulundum, daha sonra bunların bahsi bile geçmedi. Ayrıca, dünyadaki diğer devletler 300 binin üzerinde askerî personele doğru silahlanmaya başlamıştı. Benim 300 bin kişilik talebim cevaplanmadı. Ben de, şu anda çok kapsamlı silahlanma emrini vermiş oldum”.*³⁵⁰

Yani Adolf Hitler, silahlanmak zorunda kaldıkları ve bunun da nedenin diğer devletler olduğunu savunmaktadır. Milletler Cemiyeti'nin faaliyetlerini de eleştiren Hitler, taraflı bir oluşum olduğu, amacının sadece kurucu devletlerin çıkarlarına yönelik olduğunu savunmuştur. Konferans'ın başarısızlık nedenlerine baktığımızda genel olarak Hitler'in hızlı yükselişi etkili olmuştur. Almanya bu yükselişten dolayı

³⁴⁸ H. Arthur Steiner, “The Geneva Disarmament Conference of 1932”, **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Cilt:168, Sayı: 1, 2012, ss.212–219.

³⁴⁹ Marlies Ter Borg, “Reducing Offensive Capabilities - The Attempt of 1932”, **Journal of Peace Research**, Cilt: 29, Sayı: 2, 1992, ss.145–160

³⁵⁰ “Reichstag 28 Nisan 1939”, **İnternet Archive**, <https://web.archive.org/web/20190124102118/http://comicism.tripod.com/390428.html>, (15.02.2024)

Milletler Cemiyeti ve onun uzantılarıyla bağını kesmiştir. Uluslar silahsızlanma konusunda görünürde istekli olsalar da mevcut koşullar tam tersidir.

1927 yılında imzalanan Cenevre Silahsızlanma Anlaşması, aslında doğrudan Doğu Akdeniz ile bağlantılı olup buradaki silahlandırmayı durdurmak adına yapılmamıştır. Bu Konferans, küresel deniz silahsızlandırmasına yönelik anlaşmadır. Temel nokta, doğrudan Doğu Akdeniz olmasa da büyük devletlerin donanmalarını sınırlandırması ve silahlanmalarını durdurması adına önemlidir. Özellikle İki Dünya Savaşı Arası Dönem’de hızla silahlanan ve mevcut silahlanmasını giderek arttıran doğrudan Doğu Akdeniz üzerine emperyal hedefleri olan İtalya’ya da silah ve donanma kısıtlaması getirmesi açısından ele alınmalıdır. Akdeniz’de İtalya önemli bir güçtür. İtalya’ya getirilen sınırlandırmada bu husus da değerlendirilmelidir. İtalya, Akdeniz’de gücünü arttırmayı hedeflemektedir. Bu sebeple bu tür konferanslar, tüm dünyanın kaderini değiştirdiği gibi Doğu Akdeniz’i de etkilemektedir.

2.1.1.3.7. Kellog-Briand Paktı

Kellog-Briand Paktı’nın diğer adı (Harbin Millî Siyaset Aleti Olarak Kullanılmaması Hakkında Umumi Muahede) adını da taşıyan bu pakt, savaşların yaşanmasını engellemeye yönelik bir anlaşma olup savaştan ziyade diplomasiyi önermektedir.³⁵¹ Anlaşma planı başlangıçta Amerika’da iki avukat tarafından tasarlanmıştır.³⁵² Antlaşma, Fransa Dışişleri Bakanı olan Aristide Briand ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nin Dışişleri Bakanı Frank B. Kellog’un girişimleri ile gerçekleşmiştir.³⁵³ İki devlet adamının adlarından dolayı bu ismi almıştır. Almanya, İngiltere, Fransa, Hindistan, Özgür İrlanda Devleti, İtalya Krallığı, Belçika, Güney Afrika Birliği, ABD, Çekoslovakya, Avustralya, Yeni Zelanda, Polonya, Kanada ve Japonya katılmıştır. Anlaşma, Paris’te, 27 Ağustos 1928 tarihinde imzalanmıştır.³⁵⁴ 24

³⁵¹ “Societe Des Nations Recueil Des Traités Et Des Engagements Internationaux Enregistres Par Le Secrdtariat De La Societe Des Nations”, **League of Nations - Treaty Series**, Cilt. 94, <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%2094/v94.pdf>, s. 57, (12.04.2023)

³⁵² Bkz. Oona A. Hathaway- Scott J. Shapiro, **The Internationalists: How a Radical Plan to Outlaw War Remade the World**, Simon & Schuster, New York, 2017.

³⁵³ Erdem Karaca, “Briand-Kellogg Paktı Etrafında Dünyada Barışı Tesis Etme Çabaları ve Türkiye Peacebuilding Efforts With Briand-Kellogg Pact And Turkey”, **Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 44, Sayı: 2, 2020, ss.133-135.

³⁵⁴ Bkz. Robert H. Ferrell, **Peace in Their Time-The Origins of the Kellogg-Briand Pact**, W. W. Norton and Company, New York, 1969.

Temmuz 1929’ da yürürlüğe girmiştir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Dışışleri Bakanlığı’nın teklifi ile hazırlanmasından dolayı Pakt, Dünya kamuoyunda büyük destek görmüştür. İngiliz, Fransız, İtalyan ve Japon Hükümetleri Pakt’a katılmak zorunda katılmıştır.³⁵⁵ Birinci Dünya Savaşı gibi bir savaştan sonra savaş karşıtı her girişim, kamuoyunda büyük destek bulmuştur.

Anlaşma; devletlerin birbiriyle savaşmaması, sorunların barışçıl yöntemlerle çözülmesini amaçlamıştır. Çözilemeyen sorunlarla karşılaşıldığında ise Milletler Cemiyeti’nin hakemliğine başvurulması savunulmuştur.³⁵⁶ Briand- Kellog Paktı ile Amerika, aktif Dünya siyasetine tekrar dönmeye başlamıştır. Monroe Doktrini bırakılarak uluslararası sistemde kendini güvenceye almaya çalışmıştır. 1929 yılında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) başkanlık seçimini Herbert H. Hoover kazanmıştır. Herbert H. Hoover, halka ilk seslenişinde, Briand Kellog Paktı ile ülkeler arasındaki iletişim ve uluslararası barışı ilerletmeyi amaçladığını belirtmiştir. Ayrıca bu Pakt’ın silahsızlanmayı teşvik edeceğini belirtmiştir.³⁵⁷ Pakt, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gruplaşmasının da başlangıcı sayılabilir. NATO temelleri olarak da kabul edilen bu anlaşma ile Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)’ne karşı kendi güvenlik kalkanını oluşturmuştur. Sovyetler de, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nin adımlarını yakından takip ederek karşı grubu kurmuştur. Böylece Litvinov Sözleşmesi hayata geçirilmiştir. Litvinov Sözleşmesi, Varşova Paktı’nın temeli olarak kabul edilmektedir.

Sonraki yıllarda birçok devlet bu anlaşmaya katılım göstermiştir.³⁵⁸ Briand- Kellog Paktı’na Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) davet edilmemiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), anlaşmanın kendine karşı yapıldığı düşüncesinden hareketle Batılı Devletlerin Birliği / İttifakı olarak değerlendirmiştir. 5 Ağustos 1928’de Sovyet Dışışleri Halk Komiseri olan M. Litvinoff, basın toplantısı düzenlemiştir. Hükümet’in Briand-Kellogg Paktı müzakereleriyle ilgili düşüncelerini şöyle açıklamıştır: M. Litvinoff’a göre uluslararası girişimin amacı, Sovyetler Birliği’ni dışarda bırakmayı amaçlamaktadır. “Besbellidir ki kurucuları bu Pakt’ı,

³⁵⁵ Dilek, s.149.

³⁵⁶ PAAA_RZ206_030269_085.

³⁵⁷ Dilek, ss.148-150.

³⁵⁸ Ferrell, ss. 140–143.

Sovyetler Birliği'ne karşı bir tecrit ve m¼cadele aracı olarak tasarlayıp tezg¼hlamıř bulunmaktadırlar. Pakt'ın yapılanışına ilişkin m¼zakereler, Sovyetler Birliği'ni kuşatma politikasının bir devamı olmuştur." şeklinde Pakt ile ilgili d¼ř¼ncelerini belirtmiştir.³⁵⁹

Sovyet yetkililerine g¼re, Fransa ve İngiltere'nin ihtiyat kayıtları koymuş olması dikkat çekicidir. Ayrıca anlaşma maddeleri i¼erisinde silahsızlanmaya ilişkin kaydın bulunmaması, Briand-Kellogg Paktı'nın ¼nemi ve değerini azaltmıştır.³⁶⁰ Yaygın kanıya g¼re Kellogg-Briand Pakt'ı, t¼m hedeflerine ulaşamamıştır. Fakat kısmen de olsa bir başarı sağladığını s¼ylemek yanlış olmayacaktır. Kellogg-Briand Pakt'ı temel hedefine ulaşamamış, savaşın ¼ıkmasını durduramamış ve militarizmin y¼kseliřini engelleyememiştir. Fakat iki savaş arası d¼nemde barış savunucularının somut bulmuş şekli olarak varlığı ¼ok ¼nemlidir.

Bir s¼re sonra anlaşmaya Fransa tarafında davet edilen Devletler Arası'nda T¼rkiye de bulunmaktadır. B¼ylece T¼rkiye, Eyl¼l 1928'de davet edilir. Ocak 1929 tarihinde de anlaşmaya katılmıştır. T¼rkiye, Milletlerarası İşbirliği ve Kollektif Barış Anlaşmaları'na katılmayı birincil ama¼ edinmiştir. 1928'de Silahsızlanma Konferansı'nın hazırlık komisyonu ¼alıřmalarına da davet edilmiştir. Sovyet Rusya Dışışleri Bakanı Litvinoff, T¼rkiye'nin gerek bulunduğu coğrafyanın ¼nemi, gerekse de takındığı barışçıl politika tutumundan dolayı davet edilmesi gerektiğini savunmuştur. 27 Ağustos'ta Dışışleri Bakanı Tefvik R¼řt¼ Bey, T¼rkiye Devleti'nin Pakt'a katılmaktan mutlu olduğunu belirtmiştir. Dahası Pakt'a şerh koymadan katılmak istediğini belirtmiş olması ¼nemlidir. T¼rkiye, komisyon ¼alıřmalarında aktif olmuştur. Komisyon, b¼t¼n silahların kullanımının yasaklanması / ilgasını savunmuş, bu teklife destek veren devletlerden biri de T¼rkiye olmuştur. 1932'de Silahsızlanma Konferansı toplanmıştır. Kellogg Pakt'ı ardından da T¼rkiye, savaşı ¼nleme girişimlerinde aktif rol oynamıştır. Bunlardan biri de Litvinoff Protokol¼'d¼r. Sovyetler, Doğu Avrupa'da bulunan devletler ve T¼rkiye gibi bazı devletlerle b¼lgede barış ve huzuru sağlamak adına harekete ge¼miřtir. 9 şubat 1929 tarihinde Letonya, Estonya, Polonya ve Romanya ile Moskova'da protokol imzalandı. T¼rkiye ise bu

³⁵⁹ Dilek, ss.145-161.

³⁶⁰ Dilek, ss.149-165.

protokole 1 Nisan 1929'da katılmıştır.³⁶¹ Böylece hem Batı hem de Sovyet yanında yer almış ve iki blok arasında uyguladığı sarkaç politikasına zemin hazırlamıştır.

Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin Türkiye'yi Pakt'a dâhil etmesindeki nedenlere bakıldığında, ilkin Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin Türkiye üzerindeki etkisini arttırmaktır. Dahası Ortadoğu'ya en yakın devletlerden biri olan Türkiye'nin, Pakt'ta yer alması Dünya Devletleri üzerinde olumlu etki yapmıştır. Türkiye, Batılılaşma sürecinde Sovyetler Birliği'nden uzaklaştırılabilecektir.³⁶² Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin amacı da Sovyetler ile yakın ilişkiler kuran TBMM'ni Sovyetlerden uzaklaştırmak olabilir. Kellogg Pakt'ı, savaşın ulusal politikanın bir aracı olmasını yasaklamış, Dünya genelinde barış ve istikrarın sağlanmasını amaçlamıştır. Var olan sorunlar içinde paktlar, ittifaklar ve diplomasi yolunun seçilmesi gerektiğini savunmuştur. Hâliyle Doğu Akdeniz'deki ülkelerin de barışçıl politikalar ve uluslararası ittifaklara yönelmesini sağlamıştır.

Briand-Kellogg Pakt'ı, temelde savaşı yasaklayan ve var olan sorunların barışçıl yünden çözümünü hedefleyen bir anlaşmadır. Anlaşma'nın, Birinci Dünya Savaşı sonrası önemli anlaşmazlık bölgelerinin tam merkezinde yer alan bir bölge oluşu nedeniyle Doğu Akdeniz'e yönelik olmasa da burada var olan sorunların da barışçıl yünden çözülmesi ana amaçlarındandır. Özellikle Fransa, İngiltere ve daha sonra İtalya'nın bölge üzerinde olan bir takım stratejik hedefleri bu devletleri sıklıkla karşı karşıya getirmiştir. Hâliyle bölgede sorunların ikili bir güç mücadelesinden ziyade anlaşılabilir olarak çözülmesi anlaşmanın önemini gösterir niteliktedir. Doğu Akdeniz gibi stratejik bölgede teorik bir barış ortamını sağlamaya dair yapılan her anlaşma dikkat çekicidir.

2.1.1.3.8. Londra Konferansı

Londra Konferansı, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra deniz silahlanma yarışını önlemek amacıyla Washington Deniz Antlaşması'nda kararlaştırılan şartların uzantısı veya yeniden düzenlenmesi olarak görülmektedir. Antlaşma, 1927'de Cenevre Deniz Konferansı'nda İngiliz ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) kötü ilişkilerin telafisini

³⁶¹ Ferrell, ss. 140–143.

³⁶² Dilek, ss.154-158.

sağlanmak ve bir deniz silahsızlanma anlaşması ortaya koymak adına yapılmıştır.³⁶³ Cenevre Konferansında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) - İngiliz ilişkileri bozulsa da 1928 Kellogg Paktı ile 1929'da İngiltere'de İşçi Partisi yönetime geldi. Böylece İngiliz–Amerikan ilişkileri yumuşama göstermeye başlamış ve normale dönmüştür. 1929'da İngiltere Cumhurbaşkanı Amerika'yı ziyaret etmiştir. Ziyaretin ardından 1930'da deniz silahlarının azaltılması için bir konferans yapılmasına karar verilmiştir. Konferans Londra'da toplanmıştır.³⁶⁴ Konferansa Fransa ve İtalya katılmayı kabul etmiştir.³⁶⁵

Açılış konuşmasını kral V. George yapmıştır. Kral George konuşmasında devletlerin silahlanma yarışından dolayı halklarını zor durumda bıraktığını bu yüklerden kurtulması gerektiğini dile getirmiştir. Daha çok silahsızlanma çabasını elzem gördüğünü belirtmiştir.³⁶⁶ İngiltere, Londra Konferansı'nda, kruvazörler üzerine olan isteklerini azaltmıştır. Böylece antlaşma zemini hazırlandı. Fakat İngiltere ile Fransa, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) arasında ortak görüşe varılamamıştır. 1930 yılının Ocak ayında Londra şehrinde üçüncü Deniz Silahsızlanması Konferansı toplanmıştır. Londra Deniz Antlaşması'na Japonya, Fransa, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İngiltere katılmıştır. Antlaşma, 22 Nisan 1930' da imzalanmıştır.³⁶⁷ Anlaşmada her ülkenin su üstü savaş gemileri tonajının belirlenmiştir. Olası Denizaltı savaşını kontrol amacıyla kruvazör ve muhripler için sınırlama getirilmiştir. Gazete bu sırada Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde ise Senato'ya, Londra Deniz Kuvvetleri Antlaşması'nın onaylanması yönünde çağrıda bulunmuştur:

“Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Herbert Hoover Başkanı Senatoya Londra Deniz Antlaşması'nın imzalanmasına dair çağrıda bulundu. Yapılan açıklamada senato'nun 22 Nisan 1930'da Londra da deniz silahlarının sınırlandırılmasına dair bir anlaşmaya yapmak amacıyla toplantıya çağrıldığını belirtmiştir. Başkan'a görüşlerinin sorulduğu ve bu hususta ortak amacın yapılması hususu değerlendirilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Herbert Hoover halkın isteğinin askeri gücün sadece savunma amacına yönelik olması üzerinedir. Halk silahların azaltılması ve sınırlandırılmasını

³⁶³ Zara Steiner, **Oxford History of Modern Europe**, Oxford University Press , 2005, ss. 587-591.

³⁶⁴ London Naval Conference, Cilt: 238, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1930/may/15/london-naval-conference>, (13.05.2023).

³⁶⁵ Bkz. Edip Çelik, **100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969.

³⁶⁶ John Maurer-Christopher M. Bell, **At the Crossroads Between Peace and War: The London Naval Conference of 1930**, Great Britain and the London Naval Conference, Naval Institute Press, 2013, ss. 49-89.

³⁶⁷ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, vd., **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, (Ed. Baskın Oran), Haz. Gökhan Erdem, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, ss.59-92.

bilhassa arzulamaktadır. Bu sonuç yalnızca uluslararası bir anlaşma ile mümkündür. İşte Londra Deniz Konferansı bu anlaşmayı sağlayacak bir antlaşmadır. Onaylanması Amerika Birleşik Devletleri (ABD) çıkarına olup diğer devletler içinde adil bir antlaşmadır” diyerek görüşlerini belirtmiştir.³⁶⁸

Antlaşma yürürlüğe 27 Ekim 1930’ da girmiştir. Antlaşmayı imzalayan devletler 1937’ye kadar yeni büyük savaş gemileri inşa etmeme sözü vermişlerdir. Bazı yasaklanan gemiler emekliye ayrılmıştır. Dahası hiçbir geminin uçak gemisine döndürülmemesine karar verilmiştir. 1937’ ye kadar inşa edilecek muhrip, denizaltı ve kruvazörlerin toplam tonajlarına sınırlama getirmiştir. Denizaltı savaşlarına ilişkinde kararlar alınmış, anlaşmayı imzalayan her devlet bunu kabul etmiş sayılmaktadır. Anlaşma MC. tarafından 6 Şubat 1931’de tescil edilmiştir.³⁶⁹ Antlaşmaya göre; denizaltıların standart yer değiştirmesi 2 bin tonla sınırlandırılmıştır. Her büyük devletin 2.800 tona kadar denizaltı bulundurmasına izin verilmiştir. Denizaltıları kalibresinde de sınırlandırma gerçekleştirmiştir.(6.1 inç -155mm) Fakat Fransız bir denizaltı yeni inşa edilmekte olup 8 inç olmasına izin verilmiştir. Böylece İngiliz M sınıfı ve Fransız Surcouf büyük denizaltıları sonlandırıldı.³⁷⁰

Antlaşmada hafif kruvazörler ve ağır kruvazörler ayrımı yapılmıştır. Ağır kruvazörler sayısına da sınırlama getirilmiştir. İngiltere’ye toplam 147.000 tonajlı 15, Amerikalıların 18’inin toplam 180.000 ve Japonların 12’sinin toplam 108.000 ton olmasına izin verilmiştir. Hafif kruvazör için ise bir sayı belirlenmemekle birlikte tonaj limiti getirilir. Amerikalılar için 143.500 ton, İngilizler için 192.200 ton ve Japonlar için 100.450 ton’dur. Uçak gemilerinin ise Washington Anlaşması’na uygun olmasına karar verilmiştir.³⁷¹

Muhrip tonajı da sınırlandırılmıştı; muhripler için 1.850 tondan daha küçük gemiler ve 130 mm’ye kadar toplar olarak belirlenmiştir. İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) coğrafi konumlarından dolayı 150.000 tona, Japonya’ya 105.500 tona kadar çıkabilmesine izin verilmiştir. Ayrıca anlaşmada saldırgan tutumlarına devam eden, aktif direniş gösteren ticari gemilerin batırılmasına izin verilmiştir. Daha küçük yüzeydeki savaş gemileri içinde sınırlama getirilmiştir. 600 tonun altında savaş

³⁶⁸ “Message Regarding London Naval Treaty 1930”, **Miller Center University Of Virginia**, <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/july-7-1930-message-regarding-london-naval-treaty> , (11.09.2023).

³⁶⁹ “London Naval Conference1 21 January - 22 April 1930”, **United Nations Library & Archives Geneva**, Sub-sub-series S445 - <https://archives.ungeneva.org/48zq-2mms-8sey>, (15.05.2023).

³⁷⁰ John Jordan, Warship 2016, Conway, ss. 8–10.

³⁷¹ Doğanalp, ss.24-25.

gemileri ise bu sınırlamalardan muaf tutulmuştur. Bunlar, İtalyan Spica sınıfı torpido botları, Japon Chidori sınıfı torpido botları, Fransız La Melpomene sınıfı torpido botları ve İngiliz Kingfisher sınıfı torpido botlarıdır.³⁷² Devletler bu muafiyetlerden ustalıkla yararlanmışlardır.³⁷³ Deniz bütçeleri, devlet bütçelerinin büyük bir bölümüne karşılık gelmekte ve bu sebeple yıkıcı bir silahlanma yarışından uzak durmak her devletin çıkarına gelmektedir. Fakat İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Japonya bazı istisnalar ile çıkar sağlama peşindedir. İnşa edilen hafif kruvazörlerin sadece isimleri hafiftir. Kruvazörlerini, zırhlarını artırarak aynı etkiyi sağlamaya çalışmışlardır.

Denizde alınan önlemlerden bir yenisi de 1932’de İkinci Cenevre Deniz Konferansı’dır. Daha sonraki süreçte 1936’da İkinci Londra Deniz Antlaşması gerçekleşmiştir. Fakat devletler, bu kısıtlamalar karşısında gemilerini hurdaya çekerek ya da emekliye ayrılarak kurtuluş yolu bulmuşlardır. Sonuç görünürde olumlu olsa da devamlı olamamıştır. Konferans, devletler arasındaki ilişkilerin de yumuşamasını sağlamıştır. Diplomatik ilişkilerin iyileşmeye evrilmesi konferansın ardından gerçekleşmiştir. Başkan Ramsay MacDonald, Londra Deniz Konferansı’nı sadece bir deniz konferansı değil aynı zamanda genel güvenin temsilcisi olarak gördüğünü belirtmiştir. Bu konferans genel silahsızlanmayı sağlayarak Dünya barışına önemli katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.³⁷⁴ Yapılan silahsızlanma konferansları ile silahlanma yarışının önüne geçmek hedeflense de bu dönemde yönetime gelen saldırgan tutum sergileyen yöneticiler yüzünden başarılı olamamıştır. Aynı zamanda saldırgan hedefler benimsemeyen devletler de kendileri ve menfaatlerini korumak adına silahlanma yarışının birer aktörü olmuşlardır. İmzalanan anlaşmaların akıbeti ise, sadece yeni oluşacak olan topyekûn savaşın ayak seslerinin duyulması karşısında etkisiz tedbirler olarak değerlendirilebilir.

Bu dönemde İtalya, ciddi bir şekilde muhrip siparişlerinde bulunan devletlere kolaylıklar sağlamaktadır. Nitekim muhrip sipariş eden devletlerden bazıları da Türkiye ve Yunanistan’dır. İtalya’nın, Türkiye ve Yunanistan için muhrip inşa edeceğini öğrenen Fransa, buna olumlu yaklaşmamıştır. Çünkü olası bir savaş

³⁷² Doğanalp, s.25.

³⁷³ Jordan, ss. 8–10.

³⁷⁴ Christopher Hall, **Britain America and Arms Control, 1921–37**, The London Naval Conference 1930, The MacMillan Press, 1987, ss. 88–115.

döneminde Türkiye ve Yunanistan için sipariş edilen 8 tane muhribe İtalya tarafından el konulacağı kesindir. Bu yüzden Londra Deniz Konferansı'nın kruvazör, muhrip ve denizaltı gibi hafif gemilerin, üretim ve ticaretine kısıtlama getirilmesi, Ankara ve Yunanistan'ının gemileri alma konusunda ısrarcı olması muhtemeldir.³⁷⁵ Deniz silahlarında azaltmaya gidilmesi, Doğu Akdeniz'de güç dinamiklerini etkilemiştir. Özellikle de İtalya, hızlı bir deniz silahlanma girişiminde bulunmaktadır. Hâliyle İtalya kuvvetlerine getirilen yasaklama, Doğu Akdeniz'deki rekabeti bir süreliğine azaltmıştır. Deniz silahlarının azaltılması, Doğu Akdeniz'de ticari faaliyetler açısından olumlu gelişmeler olmasını sağlamıştır.

2.1.1.3.9. Milletler Cemiyeti

Milletlerarası işbirliği uzun yıllardır tartışılan bir husustur. İlk olarak Immanuel Kant, uluslararası çatışmanın kontrolü ve Devletler Arası'nda barışın sağlanması fikrini önermiştir.³⁷⁶ Uluslararası güvenlikte teşvikin sağlanması, Napolyon savaşlarından sonra sıklıkla dile getirilmiştir. Avrupa Devletleri arasında durumun korunması ve olası savaşların önlenmesi yani Avrupa uyumu amaçlanmıştır. Cenevre ve Lahey Sözleşmelerinde uluslararası hukukun geliştirilmesi hedeflenmiştir. Özellikle cephe gerisi ile ilgili bazı kararlar alınır. Milletler Cemiyeti(MC.) / Cemiyeti Akvam günümüzde Birleşmiş Milletler'in temeli olarak kabul edilebilir.³⁷⁷ Birinci Dünya Savaşı büyük çapta yıkım ve acılara neden olmuştur. Devletler, bir daha böyle bir savaş yaşamamak adına Devletler Arası'nda barış, hukuk, adalet ve eşitliği sağlayacak uluslararası bir kurumun oluşturulması adına harekete geçmiştir. Cemiyetin kurulmasında Milletlerarası barışın ve güvenliğin sağlanması ve korunması görünen neden iken gerçekte hedeflenen ise galip devletlerin elde etmiş olduğu başarı ve hâkimiyetin devamının sağlanması ve mağlup devletlerin denetim ve kontrol altında tutulmasını sağlamaya yöneliktir.³⁷⁸

³⁷⁵Barlas ve diğerleri, ss.146-149.

³⁷⁶ Immanuel Kant, "Perpetual Peace: A Philosophical Sketch", http://fs2.american.edu/dfagel/www/Class%20Readings/Kant/Immanuel%20Kant,%20_Perpetual%20Peace_.pdf, (16.05.2023).

³⁷⁷ PAAA RZ206 030271 016.

³⁷⁸ Laurance Evans, **Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)**, Örgün Yay., İstanbul, 2004, ss.109-141.

Ocak 1917 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) başkanı olan Woodrow Wilson, yapılan kongrede uluslararası örgütün gerekliliğine değinmiştir.³⁷⁹ Temelde savaşın engellenmesi yönünde atılan bir diğer adım da 8 Ocak 1918 tarihinde Amerika Kongresi'nde Wilson İlkeleri diye bilinen 14 ilkedir.³⁸⁰ Wilson ilkelerinde de 11.ve 12. Madde de uluslararası güvencenin gerekliliğine, diğer maddede ise uluslararası örgütlenmeye odaklanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrası toplanılan Paris Barış Konferansı sırasında, 25 Ocak 1919 tarihinde uluslararası barışı tesis edebilecek ve güvence altına alabilecek bir kurum kurulmasına karar verilmiştir.³⁸¹ Kararı gerçekleştirmek adına komisyon kurulmuştur. Bunun üzerine, maddelerin hazırlanması için 8 devlet taslak projeler hazırlamıştır. Wilson'un hazırladığı taslak desteklenmiştir. Taslak, 28 Nisan 1919 da gerçekleşen Konferans Genel Kurulu'nda oylanmıştır. Wilson, görüşülen taslakla birlikte Almanya Devleti'ne imzalatmak adına hazırlanan Versailles Anlaşması'nı, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Kongresi'ne kabul ettirmek için ülkesine dönmüştür. Fakat Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Kongresi, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin var olan politikasını çıkarlarına daha uygun bulmuştur. Böylece Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Mondreo Doktrini'ne geri dönmüştür.³⁸²

Milletler Cemiyeti, İsviçre'de 10 Ocak 1920'de kurulmuştur.³⁸³ Cemiyetin maddeleri incelendiğinde; devletlerin aşırı silahlanmasının önüne geçilmesi, üyeler arasında çıkar çatışmalarında hakemlik yapması, barışın sürekliliğinin sağlanması hususunda görevlendirilmiştir.³⁸⁴ Savaştan sonra kendini yönetemeyecek bölgelere, kendilerini yönetebilecek duruma gelene kadar destek verilmesi kararlaştırılmıştır. Kısaca mandatörlük yapılmasına karar verilmiştir.³⁸⁵ Ayrıca Milletler Cemiyeti'nin

³⁷⁹ Abdullah Kıran, "Milletler Cemiyeti ve Önlenemeyen Savaş", **Girne Amerikan Üniversitesi Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 6, 2008, ss. 19-22.

³⁸⁰ C. Howard Ellis, **The Origin, Structure & Working of the League of Nations**, Lawbook Exchange Ltd, New Jersey, 2003, s. 169.

³⁸¹ Dilek Barlas, "Milletler Cemiyeti'nde Türkiye: İyimserlik ve Kuşku Arasında", (Milletler Cemiyeti), **Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 55, 2017, s.95.

³⁸² Doğan Şafak Polat, "Kuruluşundan Çöküşüne Milletler Cemiyeti Sistemi - The League Of Nations" System From Its Foundation To Its Collaps, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 76, 2020, ss. 1951- 1955.

³⁸³ Sander, ss.34-37.

³⁸⁴ PAAA RZ206 030271 014.

³⁸⁵ Yücel Güçlü, "Turkey's Entrance into the League of Nations", **Middle Eastern Studies**, Cilt: 39, Sayı: 1, 2003, ss. 186-206.

barışın korunması, üye güçler arasında yoğun işbirliğinin sağlanması öncelikli hedefleri arasında görülmüştür.³⁸⁶

Milletler Cemiyeti'nin görüşüldüğü sırada Türkiye'nin uluslararası arenada varlığı kısıtlıdır. Cemiyetin kurulduğu sırada Türkiye İstiklal Mücadelesi'ni yürütmektedir. Türkiye ve Milletler Cemiyeti ilişkileri başlangıçta olumsuz seyretmiştir. Ölü doğan Sevr Anlaşması, Milletler Cemiyeti sözleşmesinde yer almaktadır. O sırada oluşturulan bütün barış anlaşmalarının ön sözüne eklenmektedir. Ancak TBMM Hükümeti, Sevr'i ret etmesiyle hükümlerin geçerliliği kalmamıştır. İkinci olumsuz gelişme de örgütlenme alanında gerçekleşmiştir.³⁸⁷

14 Kasım 1922'de İsmet Paşa, Lozan Konferansı'nda yaptığı açıklamada Cemiyet'e üye olmayı istediklerini dile getirmiştir. Ancak, Lozan Barış Konferansı ardından Fransa, Yunanistan ve İngiltere Devleti'yle meydana gelen sorunlar cemiyette yer alınmasına izin vermemiştir. Özellikle de Musul konusunda İngiltere yanlısı kararın çıkması, cemiyete karşı önyargı oluşmasına neden olmuştur. Fakat Türkiye, Milletler Cemiyeti Konferanslarında ve silahsızlanma komisyonlarında yer almıştır. Türkiye – Yunanistan arasındaki mübadele sorununu, Cemiyet çözümü kavuşturamamıştır.³⁸⁸ Türkiye'nin olumlu tutumu neticesinde sorun çözülmüştür. Türkiye - Fransa arasında 1926 yılında gelişen Bozkurt-Lotus davası, Milletler Cemiyeti'nin Uluslararası Daimi Adalet Divanı'nda görüşülmüş ve Türkiye lehine sonuçlanmıştır.

Bu karar Türkiye açısından Milletler Cemiyeti'ne güven duyulmasını sağlamıştır. Cemiyet kurulduğu ilk yıllarda İngiltere kontrolü ve güdümündedir. Milletler Cemiyeti kararları ve çalışmaları oldukça yavaş ilerlemektedir. Özellikle alınan kararlar genellikle İngiltere, Almanya, İtalya ve Fransa'nın görüş ayrılığına dayanmaktadır. Bu yüzden kararların hızlı alınmasını engellemekte ve çalışmaları yavaşlatmaktadır.³⁸⁹ Türkiye, İngiltere ile var olan sorunlarından dolayı Milletler Cemiyeti'nde yer almaya karşı mesafeli yaklaşmıştır. Musul Meselesi sebebiyle Türkiye uzun yıllar bu cemiyete üye olmayı istememiştir. Musul Meselesi'nin çözümü

³⁸⁶ PAAA RZ206 030271 002.

³⁸⁷ Şayan Uluşan, "Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne (Cemiyet-i Akvam) Girişi, -Öncesi ve Sonrası", **ÇTTAD**, Cilt: 7, Sayı: 16-17, 2008, ss.238-240

³⁸⁸ Ercan Haytoğlu, Cemiyeti Akvam (Milletler Cemiyeti ve Türkiye), **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cemiyet-i-akvam-milletler-cemiyeti-ve-turkiye/>, (16.05.2023).

³⁸⁹ Barlas ve diğerleri, s. 38.

ve uluslararası işbirliğine olan ihtiyaç, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne katılımını tetiklemiştir. Türkiye, dış politikada “*Yurtta Sulh Cihanda Sulh*” siyasetiyle oluşturduğu ortak güvenlik politikasını benimsemesinden dolayı ılımlı yaklaşıma başlamıştır. 1928'den sonra Dünya'da silahsızlanma faaliyetleri artmıştır. Türkiye, 1929'da Briand Kellog Paktı'nı imzalar. Bu Pakt'a katılması, uluslararası ilişkilerde savaşımayı reddettiğini göstermektedir.³⁹⁰

Böylece Türkiye uluslararası işbirliğinden yana olduğu ve barış yanlısı olduğunu göstermiştir. Bu durum Türkiye için dış politikaya yeni bir boyut kazandırmıştır. 1930'dan itibaren Milletler Cemiyeti ile ilgilenmeye başlamıştır.³⁹¹ 1930'lu yıllardan sonra Türkiye dış politikada takip ettiği stratejisinin temel amacını, Türk devleti ve milletini ayakta tutmak üzere geliştirmiştir. Bunun için Türkiye'nin özellikle dikkat ettiği nokta Avrupa'yı karşısına almamaktır. Türkiye, Musul meselesinden dolayı Milletler Cemiyeti'nin güvenilirliğine şüpheli baksa da işbirliği yapmaya hazır olduğunu bildirmiştir. Batı Devletleri ile sorunlar büyük oranda çözülmesi üzerine Bu devletlerle Dostluk Antlaşmaları imzalanır.³⁹²

İspanya ve Yunanistan yöneticileri, Türkiye Cumhuriyeti'nin Milletler Cemiyeti'ne dâhil olmasına dair teklif verdiler. Milletler Cemiyeti Genel Kurulu tarafından 6 Şubat 1932'de, 43 devletin oybirliğiyle Türkiye, davet edilmesi üzerine Cemiyet'e katıldı. 18 Temmuz 1932 tarihinde TBMM'de onaylandıktan sonra Türkiye Cumhuriyeti resmî olarak Milletler Cemiyeti'ne katılmıştır. Boğazlar'ın güvenliği problemi Eylül 1935'te Milletler Cemiyeti'ne götürülmüştür. 20 Temmuz 1936'da Türkiye lehine sonuçlanmıştır. Türkiye'nin isteği üzerine müdâhil olduğu konulardan biri de 1936'da Hatay Sorunu'dur. Genel sorunlar haricinde; Duyûn-u Umûmiye ödemeleri, sermayenin dağılımı hususu, Batı Trakya'da yaşayan Türkler ve İstanbul'da ikamet eden azınlıkların geleceği hususu, karasuları, yabancılar ve yabancıların mallarına verilen zararlar gibi birçok konu Milletler Cemiyeti'nde görüşülmüştür.³⁹³

³⁹⁰ Bıyıklı, ss. 121-136.

³⁹¹ Barlas, 55, s.97.

³⁹² Bıyıklı, ss. 121-136.

³⁹³ Ercan Haytoğlu, “Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti ve Türkiye)”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cemiyet-i-akvam-milletler-cemiyeti-ve-turkiye/>, (18.05.2023).

Türkiye, Milletler Cemiyeti ile ilişkilerini geliştirirken samimi olmuştur. Türkiye, İtalya'nın Habeşistan'a saldırısı sonucunda Milletler Cemiyeti'nin aldığı karara uymuştur. Milletler Cemiyeti, Sözleşme'nin on altıncı maddesine dayanarak İtalya Devleti'ne karşı ekonomik ambargo uygulamıştır. Türkiye'nin ekonomik kaybının yanında Faşist tonun gün geçtikçe yükseldiği İtalya tehdidine rağmen Cemiyet'ten yana tavır almıştır.³⁹⁴ Aslında bu karar, TBMM'nin dünya barışına verdiği desteğin göstergesidir. Birçok devlet bu kararları kabul etmiş gözükse de uygulamada alınan kararlara aslında uymamıştır. İtalya ile ilişkilerine devam etmişlerdir.

Cemiyet sözleşmesine göre, Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri devamlı üyeleri olurken, kaybedenler ise geçici üye olmuşlardır. Cemiyetin kurulmasında devletlerin mağluplar, tarafsızlar, galipler veya devamlı-yarı daimi – daimi olmayan devletler şeklinde ayrılması rahatsızlığa neden olmuştur.³⁹⁵ Bu da cemiyetin güvenilirliğinin sorgulanmasına yol açmıştır.

Cemiyet temelde başarısız olmuştur. Başarısızlığının nedeni, yeterli ve gerekli önlemlerin alınmaması ve barışı korumak adına bir baskıcı örgütün bulunmamasıdır. Ayrıca oybirliği kararı, bazı kararların alınmasını engeller niteliktedir. Cemiyetin başarısız olmasının nedeni, insan haklarını biricik temel alırken, manda ve kolonileşme sistemini garanti eder durumda bulunmasıdır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin Cemiyet'e katılmaması, Cemiyet'in İngiliz çıkarlarına yönelik kararlar almasının önünü açmıştır. Japonya Mançurya'ya, İtalya'da Habeşistan'a saldırdığında Milletler Cemiyeti, gerekli yaptırımları uygulamadığı için güvenilirliği de kalmamıştır. İtalya, Japonya ve Almanya cemiyetten ayrılmıştır. Dahası II. Dünya Savaşı'nı engelleyememiş olmasından dolayı etkisiz kabul edilmiştir. Cemiyet, 18 Nisan 1946'da dağılmıştır.³⁹⁶ Fakat Milletler Cemiyeti'nin kurulmuş olması Birleşmiş Milletler fikrinin oluşması ve faaliyetlerinde kaynaklık etmesi açısından önemlidir. Birinci Dünya Savaşında diyalogu önermiş olması, Dünya'da barış ve istikrarı sağlamaya çalışması önemlidir. Milletler Cemiyeti'nin Doğu Akdeniz'e etkisine bakıldığında, bölgede İngiltere ve

³⁹⁴ Nihat Erim, "Milletler Cemiyeti Üzerinde Düşünceler", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 1943, ss.31-46.

³⁹⁵ Ellis, s. 169.

³⁹⁶ Bkz., Christian Tomuschat, *The United Nations at Age Fifty: A Legal Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995, s. 77.

Fransa mandaterliğini kabul etmesiyle iki devlet bölge üzerinde hâkimiyet kurmuştur. Bu yüzden Doğu Akdeniz'e etkisi derindir. Bölgedeki siyasi haritanın şekillenmesine neden olmuştur. Cemiyetin barışı öncelemiş olup işbirliğini önermiş olması, Doğu Akdeniz'i de etkilemiştir. Bölgede bulunan devletler, barışın devamı için işbirliğinden yana tavır almıştır.

2.1.1.3.10. Benito Mussolini'nin Dört Güç Paktı Fikrinin Oluşması

Birinci Dünya savaşında İtalya, kazanan tarafta yer almasına rağmen kazanan tarafın elde ettiklerinden yararlanamamıştır. İtalya savaşta büyük bir asker kaybı yaşamakla birlikte ayrıca büyük bir ekonomik kaynak kaybı da yaşamıştır. İtalya Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarından umduğunu bulamamış, kendisini kandırılmış hissetmiştir. Özellikle gizli anlaşmalar ile vaat edilen hiçbir şeyi alamamış olması İtalya'yı rahatsız etmiştir.³⁹⁷ Paris Barış Konferansı ile vaat edilen toprakların Yunanistan'a verilmiş olması, İtalya'nın Avrupalı devletlerle ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur. Bu süre zarfında İtalya, yayılmacı emelleri bir tarafa bırakmak zorunda kalmıştır. Yeni kurulan Türk Devleti'nin yanında yer almıştır.³⁹⁸ Fakat bu sürede Dünya'da savaş sonrası tatminsizlik ve çöken ekonomiler halkları daha uç söylemlere itmiştir. Bu uç söylemler, İtalya'da da Faşizmi iktidara taşımıştır.

İtalya bu tarihten itibaren bazı yayılmacı başarılar elde etmiştir. Korfu Adası'nı işgal etmiştir.³⁹⁹ 27 Ocak 1924 de Fiume (Rijeka)'yi ele geçirmiştir.⁴⁰⁰ Böylece Dalmaçya üzerinde emellerini gerçekleştirmek adına önemli bir fırsat elde etmiştir. Faşist iktidara göre İtalya; Adriyatik bölgesini de ele geçirmelidir. Ayrıca Doğu Akdeniz ve Anadolu'da hak sahibi olmalı, Afrika'da var olan sömürgelerine yeni sömürgeler eklemeli, Tuna havzasında etkinliği ele geçirmeli ve Balkanlarda nüfuz oluşturmalıdır.

İtalya'nın iyi ilişkiler yürüttüğü Türkiye'ye karşı zaman zaman saldırgan emelleri olduğu da açığa çıkmıştır. Musul Sorunu'nun en sıcak olduğu yıllarda İngiltere ile birlikte hareket etmiştir. İtalya, Türkiye Devleti'ne karşı hareket

³⁹⁷ Marco Tarchi, **Italy: Early Crisis and Fascist Takeover (İtalya: Erken Kriz ve Faşist Devralma)**, D. Berg-Schlosser & Jeremy, Münih, 2000, s.297.

³⁹⁸ G.Carocci, **Faşizmin Tarihi**, Çev. Muhittin Yılmaz, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1965, s.6.

³⁹⁹ Fry ve diğerleri, s. 214.

⁴⁰⁰ Armaoğlu, ss.219-220.

etmiştir.⁴⁰¹ İtalya, yeni Türk Devleti'nin varlığını geçici olarak görmektedir. Bu geçici devlet, İtalya'ya göre kısa sürede ortadan kalkacak ve böylece İtalya çekildiği yerlere geri dönebilecektir. İtalya'nın amacı temelde güçlü devlet ve uluslararası siyaseti şekillendiren devletlerden birisi olabilmektir. Bu hususta çeşitli adımlar atmıştır. 1927 yılı sonlarında Fransa ve himayesindeki Küçük Antant karşısında yeni bir oluşum meydana getirmeyi amaçlamıştır. Doğu Akdeniz ve Balkanlar'da bir grup oluşturmayı amaçlayarak Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan'a yakınlaşmaya başlamıştır.

İtalya'da 20 Temmuz 1932 tarihinde Dino Grandi, Dışişleri Bakanlığı görevinden alınıp yerine Mussoloni getirilmiştir.⁴⁰² Mussoloni ile birlikte var olan İtalyan politikasının değiştiğini görmekteyiz.⁴⁰³ Hitler'in Almanya'da başa gelmesiyle İtalya ve Almanya ilişkileri gelişme göstermiştir.⁴⁰⁴ Mussoloni, Kuzey İtalya şehirlerini ziyareti sırasında Torino Şehri'nde 23 Ekim 1932'de iç ve dış politikalar üzerine konuştuğu sırada ilk kez Dört Güç Paktı fikrini ortaya atmıştır.⁴⁰⁵

Bükreş'te üçüncü Balkan Konferansı'nın (23-26 Ekim 1932'de) devam ettiği süreçte Balkan Tasarısı fikri oluşmuştur.⁴⁰⁶ Konferans sürdüğü sırada Mussoloni, 23 Ekim 1932'de Torino konuşmasını gerçekleştirmiştir. Konuşmasında İngiltere, İtalya, Fransa ve Almanya arasında Dört Güç Paktı fikrini öne sürmüştür. Bir nevi Kutsal İttifak niteliği taşıyacak olan bu projenin amacı; Avrupalı büyük devletlerin gerekli gördüklerinde çıkarları adına aralarındaki çatışmaları ve rekabeti bir kenara bırakarak ittifak yapabileceklerini göstermektedir.⁴⁰⁷ Dört Güç Paktı, aynı zamanda Milletler Cemiyeti'ne karşı da bir ek oluşum olma amacı da taşımaktadır.⁴⁰⁸ Ayrıca böylesi işbirliği sorunların çözümünde Dört Güçlü Devlet'in çıkarlarına uygun olacağı da açıktır.⁴⁰⁹

⁴⁰¹ Kemal, ss. 670-684.

⁴⁰² Burgwyn, s. 71.

⁴⁰³ Mussoloni bu dönemde dış politikada daha saldırgan, endişe verici bir politika oluşturmuştur. Diğer ülkelerde çeşitli entrikalar ve liderlere karşı komploların düzenlenmesiyle yıkıcı bir politika izlemiştir. Almanya ve Avusturya'da yaptığı gibi.

⁴⁰⁴ George Dimitrov, **Faşizm ve Savaş Üzerine**, Sergi Yayınevi, İzmir, 1990, ss. 5-8

⁴⁰⁵ Paul Guichonnet, **Mussolini ve Faşizm**, Çev. Tanju Gökçöl, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 14-52.

⁴⁰⁶ Fakat Bulgaristan bu yıllarda İtalya güdümünde olup azınlık meselesini öne sürerek Konferansı terk etmiştir.

⁴⁰⁷ FRUS1937v02/d463.

⁴⁰⁸ FRUS1933v01/d312.

⁴⁰⁹ PAAA_RZ206_030265_013.

Mussoloni tarihi konuşmasında, İtalya Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan anlaşmalarda adaletli bir revizyon istediğini ve bunun için de işbirliği yapılması gerektiğini savunmuştur.⁴¹⁰ Avrupa'da barışın sürdürülmesi için Fransa, İngiltere, Almanya ve İtalya arasında güçlü bir işbirliği politikasını dile getirmiştir.⁴¹¹ İşbirliğini bilhassa Avrupa barışının devamı için gerekli gördüğünü belirterek, Dört Güç Paktı fikrini dile getirilmiştir.⁴¹² Konuşmasında Avrupa'da bir hegemonya oluşturmak gibi amacının olmadığı ve Milletler Cemiyeti'nin işlevsizliğini dile getirerek Almanya'nın eşitlik taleplerindeki haklılığa vurgu yapmıştır.⁴¹³ İtalya kamuoyunda bu konuşma haklı görülerek desteklenmiştir.⁴¹⁴

2.1.1.3.10.1. Dört Güç Paktı Fikrine Karşı Avrupalı Devletlerin Yaklaşımı

İtalya'nın, Dört Güç Paktı önerisi 4 Mart 1933'te İtalya'nın Berlin Büyükelçisi Cerruti tarafından Adolf Hitler'e sunulmuştur. Hitler, taslağı kabul ederse İngiltere daha sonra da Fransa ile görüşüleceği bildirilmiştir. Anlaşma metni tasarısı, 14 Mart 1933 tarihinde Alman Dışişleri Bakanı Neurath'e sunulmuştur. Dört Güç Paktı tasarısı 18 Mart 1933'de Fransa ile İngiltere büyükelçilerine verilmiştir. Bu sırada Cerruti, Hitler ile görüşmüştür. Hitler, Dört Güç Paktı tasarısını "*parlak bir fikrin ürünü*" diye değerlendirdiğini belirtmiştir.⁴¹⁵

Aslında Dört Güç Paktı gibi bir pakt, daha önce Almanya tarafından dile getirilmiştir. 22 Haziran 1932'de Silahsızlanma Konferansı'nda, Almanya Dışişleri Bakanı Neurath, İtalyan Dışişleri Bakanı olan Grandi'ye benzer nitelikli bir metin vermiştir. Metin hususunda Mussoloni'nin düşüncesi öğrenilmek istenmiştir. Benzer bir taslağın İngiliz Başbakanı'na da sunulduğu görülmektedir. Mussoloni, Almanya'nın projesinden etkilenerek Dört Güç Paktı önerisini ortaya attığı düşünülebilir.⁴¹⁶ Fakat yazışmalardan anlaşılmaktadır ki yeni bir savaşın ayak sesleri

⁴¹⁰ PAAA_RZ206_030267_006.

⁴¹¹ Fabio L. Grassi, **Türk - İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler**, Çev. Sadriye Güneş, Tarihçi Kitabevi Yay. İstanbul, 2014, ss.176-285.

⁴¹² PAAA_RZ206_030265_010.

⁴¹³ PAAA_RZ206_030266_004.

⁴¹⁴ Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri (1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1991, ss. 335-400.

⁴¹⁵ "İki Alman Nazırı", Cumhuriyet, 11 Nisan 1933, s.2.

⁴¹⁶ "Almanya'nın İtalyan Planına Mukabil Projesi", Vakit, 9 Nisan 1933, s. 2.

duyulmakta ve Avrupalı güçler buna karşı alınması gerekli önlemleri sıklıkla dile getirmişlerdir. Nitekim bunlardan biri de Dört Güç Paktı'dır.

Avrupa devletleri bu pakta uzak durmuşlardır. Çünkü hem Lokarno hem de Milletler Cemiyeti'nin varlığı zaten dörtlü paktın sağlamak istediği barış ve huzur ortamını sağlamak için vardı. Hâliyle böylesi bir paktın varlığı, Avrupa ve diğer Devletler Arası'nda bir hiyerarşi oluşturmak istediği için endişe ile takip edilmiştir. Pakt bir çeşit hegemonya kurmak üzerinedir. Nitekim Küçük Antant Devletlerinden biri olan Romanya, paktın karşısında yer aldığını bildirmiştir.⁴¹⁷ Fransa kamuoyunda bu pakta politik yaklaşılmaktadır.⁴¹⁸ Almanya'nın yeniden silahlanmasını kendisi için tehdit oluşturacağını düşünmektedir.⁴¹⁹ Ayrıca Fransa, bu paktın kutsal ittifakı çağrıştırdığına inanmaktadır. Nitekim İngiltere Eski Dışişleri Bakanı da bu pakta şüphe ile yaklaşmıştır.⁴²⁰ Rusya ise pakta tamamen saldırgan emellerin bir yansıması olarak değerlendirmiş ve Alman Faşizmi'nin doğuya yönelmek amacıyla olduğuna değinmiştir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin bu pakttan çıkarlar elde edeceği, özellikle Almanya üzerindeki silahlanma yasaklanmasının kaldırılmamasıyla Amerika Birleşik Devletleri (ABD) silah satıcılarının bu ticaretten olumlu etkilenecek olması hususuna vurgu yapmıştır.

Tüm bu eleştirilerin farkında olan Mussoloni, Birinci Dünya Savaşı sonrası Sulh Anlaşması yapıldığı sırada günün koşullarının var olmadığı ve anlaşmanın revize edilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁴²¹ Sulh Anlaşması'nın sonsuza kadar aynı kalmasının mümkün olmadığını dile getirmiştir. Ayrıca aynı savaşta başarısız olan Türkiye ile yapılan Sevr Anlaşması'nın da değiştiği belirtilmiş olup Almanya ile yapılan anlaşmanın da değiştirilebileceği hususunu dile getirmiştir.

Dört Güç Paktı'na Türkiye'nin tutumu ise daha temkinli yaklaşmakla birlikte Türkiye de diğer devletler gibi karşı çıkmıştır. Anlaşma ile Türkiye ve İtalya ilişkileri olumsuz etkilenmiştir. Özellikle de İtalya'da verilen resepsiyonda Türk Büyükelçisi tüm yabancı büyükelçilere Türkiye'nin Dört Güç Paktı karşısında yer aldığını açık bir şekilde belirtmiştir. Pakta karşı Türkiye'nin olumsuz tavır göstermesi hem İtalya hem

⁴¹⁷ "Dört Devlet Misakına Küçük İtilaf Muhalif", Vakıf, 26 Mayıs 1933, s. 1.

⁴¹⁸ "Fransa Dörtler İttifakı Projesini Niçin Reddetti", Son Posta, 13 Nisan 1933, s.5.

⁴¹⁹ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985, s.527

⁴²⁰ "Dörtler Misakının Aktine Fransızlar Mani Oluyor", Vakıf, 27 Mayıs 1933,

⁴²¹ Zara Steiner, **The Triumph Of The Dark: European International History 1933-1939**, Oxford University Press, New York, 2011, s.1.

de Almanya'yı rahatsız etmiştir. Nitekim Atatürk, paktın yapılmaması ve bozulması gerektiğini dile getirmiştir. Atatürk, İtalyan Büyükelçisi Lojacano yaptığı görüşmede, Türkiye'nin geleceğinin dört güçlü devletin isteklerine bırakılamayacağını dile getirmiştir. Türkiye yakın geçmişe kadar Batılı devletlerin menfaatleri mevzubahis olduğunda mevcut anlaşmazlıkları bir kenara bırakıp aynı amaç etrafında toplanabildiklerini görmüştür. Doğu Akdeniz ve Balkanlarda başka bir devletin bölgede karışıklığa neden olacağını belirtmiştir. Bu durumun bölgedeki huzura zarar vereceği gibi bölgedeki diğer ülke ilişkilerini de derinden etkileyeceğini dile getirmiştir. Türkiye tüm bu adımlar karşısında insiyatif olarak bir Balkan Paktı fikri için Yunanistan ile yakın temaslar gerçekleştirmiştir.

2.1.1.3.10.2. Dört Güç Paktı Metni Üzerine Tartışmalar

Dört Güç Paktı fikrine olumlu yaklaşan devletler, bu sefer de anlaşmanın bazı maddeleri üzerine de değişiklikler yapılması gerektiğini belirtmiştir. Nitekim ilk tepki İngiltere'den gelmiştir. İngiltere, 1 Nisan 1933 tarihinde İtalya'ya Üçüncü Madde'nin değiştirilmesini önermiştir.⁴²² Almanya için talep edilen silahsızlanma konusunda bunun aşamalı gerçekleştirilebileceği belirtmiştir.⁴²³ Ayrıca üye tüm devletlerin kabul etmesi ile mümkün olabileceği dile getirilmiştir. 4 Nisan 1933'te İngiltere ve Almanya'ya anlaşma ayrı ayrı sunulmuş olup görüşleri alınmıştır. Fransa'ya fikirleri sorulduğunda ise tıpkı İngiltere gibi daha çok üçüncü maddeye odaklanıldığı görülmektedir. Üçüncü madde'de yer alan anlaşmanın revizyonu konusu Fransa için de muallak bir maddedir. Günün gazetelerine bakıldığında ise Fransa'nın anlaşmaya karşı mesafeli olmakla birlikte anlaşma üzerinde tasarrufun Milletler Cemiyeti'nde olması gerektiğini belirtmiştir. Anlaşmanın Milletler Cemiyeti'nde görüşülmesi gerektiğini savunmuştur.⁴²⁴

10 Nisan 1933 tarihinde Almanya Başbakan Vekili Franz von Papen ile Hermann Göring Roma'ya gelmiştir. Roma'da Benito Mussolini ile görüşmeler gerçekleştirmiştir.⁴²⁵ Bu anlaşma iki devleti birbirine yakınlaştırarak daha sonraki

⁴²² PAAA RZ206 030266 006.

⁴²³ PAAA_RZ206_030265_021.

⁴²⁴ Vakit, 15 Nisan 1933, s. 4.

⁴²⁵ "Fransa, Dün Mussuloni Planı'na Cevap Verdi", Cumhuriyet, 11 Nisan 1933, s.1.

süreçte aynı amacın etrafında birleştirecektir. Almanya, görüşme sırasında anlaşmaya karşı olumlu yaklaştırdıklarını dile getirmiştir. Franz von Papen, Roma’da verdiği demeçte Alman ve İtalyan politikaların benzer olduğunu dile getirerek Almanya ve İtalya’nın birlikte hareket etmesinin bir zorunluluk olduğu açıklamasında bulunmuştur.⁴²⁶

İtalya Büyükelçisi (Garrett) Amerika Birleşik Devletleri’nin Dış İlişkileri’ ne 21 Nisan 1933’te gönderdiği telgraftan anlaşıldığı üzere basında bir süreliğine Dört Güç Paktı hakkında yazılar yazılmasının yasaklandığını belirtmiştir. Ayrıca yine aynı telgraftan olumsuz konuşmalar ile bu sırada Fransa’nın, Yugoslavya saldırısının da gözardı edildiğini öğrenmekteyiz.⁴²⁷ Burada amaç olumlu bir hava oluşturarak anlaşmanın bir nebze unutulması ve tepkilerin engellenmesidir.

Dört Güç Paktı fikri bir süre dünya basınında yer alsada zamanla gündemden düşecek ve Dört Güç arasında görüşmeler gizli sürdürülecektir. Bu süreçte İtalya tarafından 4 Mayıs 1933’te Berlin’e yeniden düzenlenen pakt gönderilir. Anlaşmada Almanya’nın tamamen silahsızlandırılmasına karşı çıkmışsa da gerekli düzenlemeler zaman içerisinde yapılmıştır.⁴²⁸ Dışişleri Bakanlığı’nda yapılan çalışmaların ardından Alman, İngiliz ve Fransız elçilerinin katılımıyla metin üzerinde bazı revizeler yapılmıştır.⁴²⁹ Bu metin üzerinde Hitler’in de kabul ettiğine dair bir not bulunmaktadır.

*“İtalya Büyükelçisi (Garrett) Dışişleri Bakanı’nın, Amerika Birleşik Devletleri’nin Dış İlişkilerine, 19 Mayıs 1933’te gönderdiği telgrafta Benito Mussolini’ye, Avrupa’da hüküm süren istikrarsız koşullar göz önüne alındığında, Dört Güç Paktı’nın mümkün olan en kısa sürede, hatta en erken zamanda hayata geçirilmesi için mümkün olan her türlü çabanın gösterilmesi konusunda ısrar etmesi talimatı verildiğini öğrendim.”*⁴³⁰

şeklinde bir telgraf göndermiştir.

Dört Güç Paktı, yeniden kamuoyunda tartışılmaya başlanmıştır.⁴³¹ Almanya ve İtalya arasında yapılan görüşmelerde 20 Mayıs 1933’te Almanya temsilcisi Göring İtalya’ya gitmiştir. Doğrudan Mussoloni ile yapılan görüşmelerde pakt metni üzerinde ortak fikre varılmıştır. İngiltere ve Fransa ile de yapılan görüşmelerden sonra

⁴²⁶ “Roma Mülakatları”, Vakıf, 14 Nisan 1933 s. 2.

⁴²⁷ FRUS1933v01/d299.

⁴²⁸ “Silahları Azaltma İş - Almanya, Silahlı Bir Avrupa Ortasında Silahsız Bir Devlet Olarak Kalamaz”, Son Posta, 10 Mayıs 1933, s.5.

⁴²⁹ PAAA_RZ206_030265_075.

⁴³⁰ FRUS1933v01/d301.

⁴³¹ PAAA_RZ206_030265_062.

onaylanmıştır. 31 Mayıs 1933'te yapılan görüşmelerin ardından 7 Haziran 1933'de parafe edilip 15 Temmuz 1933'te imzalanmıştır.⁴³²

2.1.1.3.10.3. Anlaşmanın İmzalanması

17 Mayıs 1933'te Hitler, Reichstag'da Almanya'nın savaş istemediğini dile getirmiştir. Fakat silahlanma konusunda eşit muamele edilmesini talep etmiştir.⁴³³ Bunun gerçekleşmemesi durumunda Almanya'nın Milletler Cemiyeti'nden çekileceğini bildirmiştir. Bu sebeple yeniden Dünya kamuoyunda Dört Güç Paktı meselesi tartışılmaya başlanmıştır. Nitekim Dört Paktı üzerine yaptığı değerlendirmede Mussoloni, Avrupa kamuoyunda her şeyin olumlu geliştiğini belirtmiştir. Almanya ve İtalya arasında görüşmeler sürdürülmüş ve Almanya'dan bir ziyaret gerçekleştirilmiştir. Anlaşma metni üzerinde büyük oranda anlaşmaya varılmıştır.

Anlaşma 28 Mayıs 1933'te yüksek oranda tamamlanmış fakat diğer devletlerin endişeleri giderilememiştir. Hem Polonya hem de Çekoslovakya anlaşmanın imzalanmasına karşı olduklarını dile getirmişlerdir.⁴³⁴ Fransa, Polonya ile yapılan görüşmelerde Küçük Antant Devletleri ve Polonya'ya garanti verileceğini açıklamıştır. Ayrıca Polonya'ya karşı yapılacak herhangi bir saldırıya izin verilmeyeceğini bildirmiştir.⁴³⁵ Küçük Antant ile bu protokol imzalanır imzalanmaz Romanya, Çekoslovakya Yugoslavya, İtalya, Almanya ve İngiltere arasında diplomatik nota oluşturulacaktır.⁴³⁶ Fransa'nın bu açıklamasının ardından Küçük Antant Devletleri Fransa'nın verdiği güvenceyi yeterli bulduklarını paktın imzalanmasına karşı olmadıklarını dile getirmişlerdir.⁴³⁷ Yugoslavya ve diğer Küçük

⁴³²Bkz. David G. Williamson, **Access to History: War and Peace: International Relations 1878-1941**, Hodder Education Publishers, 2009.

⁴³³ Ali Erken, İki Dünya Savaşı Arası Türk ve Alman Dış Politikaları Arasındaki Yaklaşım Farkları, **Bilim Ve sanat Vakfı**, Cilt ve Sayı belirtilmemiştir, s.81, https://bisav.org.tr/userfiles/yayinlar/makaleler/iki_dunya_savasi_arasi_turk_ve_alman_dis_politik_alari_arasindaki_yaklasim_farklari_149.pdf, (29.05.2024).

⁴³⁴ “Dört Devlet Misakı - Küçük İtilaf Devletleri Aleyhte Olduklarını Bildiler, Misak İmzalanmadı”, Son Posta, 26 Mayıs 1933, s.5.

⁴³⁵ Küçük İtilafta Dörtler Misakını Kabul Etmiyor”, Cumhuriyet, 26 Mayıs 1933, s.1.

⁴³⁶ “Küçük İtilaf - Dörtler Misakını Nasıl Şartlarla Kabul Ediyor?”, Vakit, 29 Mayıs 1933, s. 2.

⁴³⁷ “İmza Yakın-Küçük İtilafta Muhalif Olmaktan Vaz Geçiyor”, Vakit, 31 Mayıs 1933, s.1-3.

Antant Devletleri tarafından yapılan açıklamalar Almanya’da ve İtalya’da olumlu karşılanmıştır.⁴³⁸

Sovyet kamuoyunda Dört Güç Pakti’na karşı olumsuz eleştiriler yapılmıştır. Pravda gazetesi de bunun temelde Alman Faşizmini doğuya yöneltmekten başka sonucu olmayacağını belirtmiştir. Anlaşmaya karşı çıkan devletlerden biri de Romanya olmuştur. Romanya Başbakanı Dört Güç Pakti fikrine şiddetle karşı çıkar. Odak noktası, Avrupa’da barış açısından en tehlikeli sonuçlara yol açacağına kesin gözüyle bakılan revizyon hususunda yapılan iyileştirmelerdir.⁴³⁹

Anlaşmanın resmî adı “Anlayış ve İş Birliği Antlaşması - Agreement of Understanding and Cooperation” ya da “Mussolini Pakti” olarak adlandırılan “Dört Güç Pakti”dir.⁴⁴⁰ İngiliz, Fransız ve Alman Elçiler ile Mussolini tarafından imzalanmıştır.⁴⁴¹ Mussolini, bu anlaşma sonrasında yaptığı konuşmada İtalya ve Fransa arasında mevcut sorunların bitmediği fakat pakt sayesinde ilişkilerin daha iyiye gidebileceğini, Dört Güç Pakti’nin bir başka devlete karşı yapılmadığını da açıklamıştır. Ayrıca anlaşma ile Avrupa’da 10 yıl devam edecek bir barışın teminat altına alındığını ifade etmiştir.⁴⁴² Taraflardan öğrendiğimiz bilgilere göre “herhangi biri tarafından feshedilmediği sürece sözleşmenin bir on yıllık süre için daha yenilenmiş olduğu kabul edilecektir.”⁴⁴³

Anlaşmaya göre taraflar kendileri ile ilgili konularda karşılıklı danışmada bulunacaklardır. Milletler Cemiyeti sözleşmesine alınabilecek kararları kendileri de irdeleyip öyle kabul edeceklerdir. Silahsızlanma Konferansı’nda çözülemeyen konuları da kendi aralarında istişare edebileceklerdir. Dahası paktın ülkeler arasında bir hiyerarşi hedeflemediğini belirtmiştir.⁴⁴⁴ Anlaşma samimi ve gerçek dostluk kurdukları tüm devletleri ilgilendirdiğine değinmiştir.⁴⁴⁵ Bu devletleri şöyle açıklamıştır; “Tuna Havzasında Avusturya, Macaristan ile Doğu Akdeniz’de Türkiye ve Yunanistan’ı ilgilendirmektedir.”⁴⁴⁶ Ayrıca Dört Güç İttifakı kısa bir süre önce

⁴³⁸ “Yugoslavya Dörtler Misakından Endişe Etmiyor”, Cumhuriyet, 28 Mayıs 1933, s.3.

⁴³⁹ PAAA_RZ206_030265_066.

⁴⁴⁰ Francesco Salata, **IL Patto Mussolini**, (Ed. A. Mondadori), 2015, s.75.

⁴⁴¹ PAAA_RZ206_030266_007.

⁴⁴² “Dörtler Misakı İmzalandı - İtalya Başvekili İmzadan Evvel Mühim Bir Nutuk İrat Etti”. Cumhuriyet, 8 Haziran 1933, s.3.

⁴⁴³ PAAA_RZ206_030266_005.

⁴⁴⁴ “Dörtler Misakının Hedefi Ne Olsa Gerek”, Son Posta, 24 Mayıs 1933, s.5.

⁴⁴⁵ PAAA_RZ206_030265_009.

⁴⁴⁶ PAAA_RZ206_030266_008.

ticaret anlaşması yaptığımız Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)’ni de ilgilendirmektedir.⁴⁴⁷ Musolloni’nin bu söylemleri Avrupa basınında da olumlu karşılanmıştır.⁴⁴⁸

İtalya’nın Türkiye Elçisi Lojaconi, Türk Hükümeti’nin Dört Güç Paktı’na sıcak bakmadığı, Türkiye’nin barıştan yana olduğunu fakat bu paktı kendisi için tehdit olarak algıladığına değinmiştir.⁴⁴⁹ Özellikle de Türk devlet adamlarının Avrupalı devletlerin kendi aralarında uzlaşmış olmasını çıkarlarına uygun bulmadığı ve Türkiye’yi bölen antik düzene geri dönüş olarak yorumlandığını belirtmiştir. Ayrıca Türkiye zararına bazı sonuçlara ulaşılabilceğinden endişe ettiklerine yer vermiştir. İtalya ve Fransa’nın yakınlaşması İtalya’yı daha da cesaretlendirecektir. İtalya’nın Doğu Akdeniz bölgesinde yayılcı tavırlar sergileyeceğine değinmiştir.⁴⁵⁰ Gerçekten de Dört Güç Paktı fikrinin oluşması, imzalanması ve sonrasında Türk - İtalyan ilişkilerine bakıldığında bozulma başlamıştır. Giderek ilişkiler daha da bozulsa da Türk - İtalyan ilişkileri, 1934 yılına kadar karşılıklı demeçlerle dostluk korunmaya çalışılmıştır.

Dört Güç Pakt üyesi devletlerin o süreçte hem Milletler Cemiyeti üyeleri olmaları hem de Locarno Anlaşması’nın tarafları olmaları akıllara başka sorular getirmiştir. Devletlerin bu temelde yeterli bağlantıları olduğu düşünülüp başka bir ittifak arayışına girmiş olmalarına kuşku ile bakılmıştır. Özellikle de Küçük Antant Devletleri ve orta büyüklükte devletler ittifakı endişe verici bulmuştur.

2.1.1.3.10.4. Dört Güç Paktının Amacı

Mussoloni’ye göre silahlanma konusunda eşit haklar verilmeyen Almanya silahlanmaya başlayacaktır.⁴⁵¹ Özellikle Almanya’nın Cenevre Silahsızlanma Konferansı’na katılmamış olması bunu destekler niteliktedir.⁴⁵² Almanya’nın

⁴⁴⁷ “Dörtler Misakı İmzalandı - M.Mussoloni Bu Münasebetle Mühim Bir Nutuk Söyleyerek Misakı İzah Etti”, Son Posta, 9 Haziran 1933, s.5.

⁴⁴⁸ “ Dörtler Misakının İmzalanmasından Sonra - M. Mussoloni’nin Sözleri Fransa’ya Ferahlık Vermiş!”, Milliyet, 10 Haziran 1933, s.2.

⁴⁴⁹ PAAA_RZ206_030265_044, “İtalya Büyükelçisi Lojacono, Tevfik Rüştü’ nün Fikrini Değiştirip Onu Sakinleştirmeye Çalıştı.”

⁴⁵⁰ Mengeş, ss.137-200.

⁴⁵¹ “Almanya’nın İstekleri Var!”, Vakit, 13 Mayıs 1933, s.2 “Bu Talepler Avrupa Devletleri Arasında Bomba Etkisi Yaratmıştır.”

⁴⁵² PAAA_RZ206_030267_009.

konferansa katılmamış olması basında yakından takip edilmiştir.⁴⁵³ Almanya'nın talepleri karşılanmazsa yeni bir savaşın yakın olduğu açıktır. "Benito Mussolini, Avrupa'da kötüleşen siyasi duruma karşı kaygısız değildi."⁴⁵⁴ Almanya'nın tekrar silahlanması Avrupa barışına ciddi zararlar vereceği aşikâr olup bunun engellenmesi gerekmektedir.

Bu sebeple Avrupa da barışın devam edebilmesi adına İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya arasında rekabeti sonlandıracak bir anlaşma yapılması fikrini belirtmiştir.⁴⁵⁵ Mussoloni, bu pakt önerisi ile İtalya'nın uluslararası arenada ekonomik, siyasal ve askerî açıdan büyük güçlerden biri olduğunu savunmaktadır. Dünya'da Devletler Arası'nda bir hiyerarşinin olduğu, İtalya'nın da Dünya sorunlarında tıpkı diğer büyük güçler gibi aktif ve yönlendirici bir rolünün olduğunu düşünmektedir.

Mussoloni'nin, pakt ile bir diğer amacı İngiltere ve Fransa etkisinde olan Milletler Cemiyeti karşısına yeni bir oluşum çıkarmaktır. Böylece Milletler Cemiyeti'nin etkinliğini azaltmaktır. Sovyetler Birliği'ni Avrupa'dan uzak tutmak, pakta katılan devletler ve diğer Devletler Arası'nda hiyerarşi oluşturup İtalya'yı uluslararası arenada layık olduğu konuma getirmeyi amaçlamaktadır. Avrupa tarihini değiştiren kararlarda aktif rol oynamak, İtalya'ya dış politikada saygınlık kazandırmayı hedeflemiştir.

2.1.1.3.10.5. Dört Güç Paktı'nın Türk Basımında Yeri

Mussoloni tarafından ortaya atılan Dört Güç Paktı anlaşmasını Almanya, İngiltere, İtalya ve Fransa bir araya gelerek onaylamışlardır. Türkiye, barışın en güçlü savunucularından biri olduğunu belirtse de yapılan anlaşmaya şüphe ile yaklaşmıştır.⁴⁵⁶ Avrupalı devletlerin hâkim olduğu ve bir tür hegemonya oluşturduğu düşünülen devletler karşısında Türkiye'de bulunmaktadır. Türkiye pakta tam olarak karşı çıkmamışsa da kendi menfaatlerine de uygun bulmamıştır. Almanya'nın Cenevre Silahsızlanma Konferansı'na katılmamış olması Türkiye tarafından da dikkatle takip

⁴⁵³ "Almanya da Bugün Mühim Bir Karar Verecek", Cumhuriyet, 17 Mayıs 1933, s.1.

⁴⁵⁴ PAAA_RZ206_030265_004.

⁴⁵⁵ PAAA_RZ206_030265_008.

⁴⁵⁶ "Sulh Siyasetinin En Hararetli Taraftarıdır", Son Posta, 20 Mayıs 1933, s.1.

edilmiştir.⁴⁵⁷ Dört Güç Paktı gibi bir paktın Almanya'yı bir süre durduracağı düşüncesiyle karşı çıkmadığı düşünülebilir.

Tevfik Rüştü Londra'da ve Roma'da olduğu sırada Yunanistan ile yakın temaslarda bulunması Türkiye'nin Roma'ya karşı yeni bir ittifak arayışında olduğunu düşündürmüştür. Özellikle Dört Güç Paktı'na Türkiye şüphe ile yaklaşmıştır. Türkiye, Pakta karşı yeni bazı girişimlerde bulunmuş olup Balkan Paktı'nın yapılması adına girişimlerini hızlandırmıştır. Fakat hiç şüphesiz bu yalnızca Türkiye tarafından atılan bir adım değildir. Balkan Paktı'na üye olan diğer ülkeler de İtalya ve girişimlerine karşı Türkiye'nin yaşadığı tereddüdü yaşamışlardır. Dört Güç Paktı'nın hararetle konuşulduğu günlerde Yunanistan ve Türkiye ilişkilerinde olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Buna göre yakın zamanda Türkiye İktisat Vekili Celal ve Hariciye Vekâleti Müsteşarı Numan Rıfat, Yunanistan ile sadece bir ticaret anlaşmasının yapılmayacağı aynı zamanda daha sıkı iktisadi ilişkilerin geliştirileceği belirtilmiştir. İktisadi çalışmalar ile bir siyaset takibi için de esasların hazırlanmasına karar verilmiştir.⁴⁵⁸ Türkiye-Yunan-Bulgarlar arasında Balkan Misâkı temel olacak bir anlaşma için görüşmeler gerçekleştirilmiştir.⁴⁵⁹

İtalya gazetelerinde, Türkiye- İtalya ilişkilerinin bozulduğuna dair yapılan haberlere karşı (Fransız gazetelerinin) bilgilerin gerçeği yansıtmadığı Türk- İtalyan dostluğunun devam ettiği dile getirilmiştir. İtalyan gazetesi Giornale d'Italia gazetesi bazı Fransız gazetelerinin İtalya'nın Türkiye için saldırgan hedefleri olduğunu yazmıştır. Fakat bu haberlerin tamamen yalan olduğunu açıklamıştır. *“İtalya'nın Türkiye'ye yalnız muahedelerle değil, fakat çok samimi dostluk duyguları ile nasıl ve ne kadar bağlı olduğunu bütün dünya pekâlâ biliyor. Binaenaleyh bütün dünya mezkûr haberlerin, Fransız gazetelerinin hain bir manevrası olduğunu görmektedir.”*⁴⁶⁰

Dört Güç Paktı imzalandıktan sonra görüldüğü üzere Türk - Sovyet ilişkilerinde olumlu bir safhaya geçilerek iki ülke yakınlaşmıştır. Paktın ardından Türkiye, Sovyetler ve Romanya Dışişleri Bakanları biraya gelmiştir. Yeni bir paktın imzalanmasına karar verilmiştir.⁴⁶¹ Bunun üzerine bir dizi anlaşma yapılmıştır. 3

⁴⁵⁷ “Silah Bırakma Konferansı ve Gazi Hz.'nin Cevapları”, Vakıf, 21 Mayıs 1933, s.3.

⁴⁵⁸ “Türkiye ile Yunanistan Arasında Çalışma Beraberliği”, Son Posta, 18 Nisan 1933, s.3.

⁴⁵⁹ “Atina'da Türk-Yunan-Bulgar –Üç Devlet arasında Balkan Misakına Esas Olacak Bir Muahede Akti İçin Görüşülüyor”, Cumhuriyet, 26 Mayıs 1933, s. 1.

⁴⁶⁰ “İtalya ile Aramızda Sıkı Bir Dostluk Vardır”, Son Posta, 19 Nisan 1933.

⁴⁶¹ “Dörtler Misakına Karşı Bir de Slavlar Misakı”, Vakıf, 15 Haziran 1933, s.1, “L. Esprit de Belgrat Gazetesi'nde yer alan makaleye göre Slav memleketlerinin dörtler misakına karşı bir Slavlar Misakı

Temmuz 1933’de Sovyetler ile komşuları arasında (Estonya, Türkiye, Polonya, Letonya, Romanya, Afganistan, İran ve daha sonra Finlandiya) anlaşma yapılmıştır. Ardından 4 Temmuz 1933’de Türkiye, Sovyetler ve Küçük Antant Devletleri (Çekoslovakya, Romanya ve Yugoslavya) arasında anlaşma yapılmıştır. Daha sonrada 5 Temmuz 1933’de ise Sovyetler ve Litvanya “Mütecavizin Tarifi” anlaşması imzalamıştır.⁴⁶²

Londra’da imzalanan “Mütecavizin Tarifi” barışın sağlanmasında Türkiye rolünü gözler önüne sermiştir. Türkiye’nin zamanla siyasal açıdan güçlü bir devlet olarak uluslararası politikada edindiği konum dikkat çekmiştir. 13 Temmuz 1933’de İtalya’da bürokratların katıldığı bir yemekte Tevfik Rüştü Bey gazeteciler ile yapılan görüşmeler sırasında Akdeniz ve Balkan meseleleri konusunda Türkiye ve İtalya’nın benzer düşüncede olduğunu belirtmiştir.⁴⁶³

Mustafa Kemal, Dört Güç Paktı’na olumsuz baktıklarını zaman zaman dile getirmiştir. 1 Kasım 1933 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti yasama yılının açılış konuşmasında Mustafa Kemal, Silahsızlanma ve Dünya Ekonomi Konferansı’ndan sonuç alınmadığı ve Türkiye’nin kendi sahasında barışın sağlayıcısı olması gerektiğini belirtmiştir.⁴⁶⁴

Dört Güç Paktı, Doğu Akdeniz ile doğrudan bağlantılıdır. Uzun yıllardır bölge üzerinde hâkimiyet iddiaları ve hatta girişimleri olan İtalya’nın kendini İngiltere ve Fransa gibi ana aktör devlet haline getirme çabasının sonucudur. Aslında İki Dünya Savaşı Arası Dönem’de devletler, yeni bir savaştan kurtulmak adına bölgesel ve uluslararası paktlara dâhil olmuştur. İtalya da tıpkı bu devletler gibi bir pakt girişimi gerçekleştirmiştir. İtalya, Dört Güç Paktı ile kendi menfaatlerini daha hızlı ve sorunsuz halledebilecekti. Ayrıca bu paktle bölgede Fransa ve İngiltere’nin egemenliğini de dengeleyebilecekti. Nitekim Dört güç Paktı kısa ömürlü olup başarısız olmuştur. Özellikle Almanya silahlanması üzerine durulsa da İtalya’nın Doğu Akdeniz politikasına derin bir etkide bulunması muhtemeldir.

akdetmelerini teklif ediyor. Slavları ikinci plana atan ve Avrupa’daki mevkilerini tezelzüle uğratan bu beynelmilel tarzı harekete karşı Slav Milletlerinin aksülameli lazımdır.”

⁴⁶² League of Nations, **Treaty Series**, General Index, 1932-1934, No.6, 1935, s. 290

⁴⁶³ “Türkiye-İtalya Dostluğu Her Şeyden Kuvvetlidir”, Cumhuriyet, 15 Temmuz 1933 s.2.

⁴⁶⁴ Kültür Bakanlığı, **Atatürk’ün Millî Dış Politikası**, Cilt.2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s.57-59.

2.1.1.4. Türkiye'nin Uluslararası Konferanslardaki Rolü

2.1.1.4.1. Rio de Janeiro Antlaşması

10 Ekim 1933'te imzalanmıştır. Carlos Saavedra Lamas, Arjantin Dışışleri Bakanı'dır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) anlaşmaya, 10 Ağustos 1934 tarihinde katılır. Antlaşma, 13 Kasım 1935 tarihinde yürürlüğe girer ve 28 Kasım 1935'de Milletler Cemiyeti Antlaşmayı kabul eder. Bu anlaşma, 30 Nisan 1948'de sona ermiştir. Latin Amerika Devletleri (Arjantin, Brezilya, Şili, Meksika, Paraguay ve Uruguay) arasında Rio de Janeiro'da Savaş Önleme ve Uzlaştırma Antlaşması yapılmıştır. Antlaşmanın baş aktörlerinden olan Arjantin Dışışleri Bakanı olan Saavedra Lamas'ın adından dolayı "*Saavedra Lamas Paktı*" da denilmektedir.⁴⁶⁵

Lamas, daha önce imzalanan 1899 ve 1907 Lahey Antlaşmalarından, Briand – Kellog'a kadar birçok anlaşmadan yararlanmıştır. Eylül 1932'de Savaş Karşısı Antlaşma Taslağı olarak Büyükelçilik tarafından sunulan bu taslak Carlos Saavedra Lamas'a da sunulur. Antlaşma aslında daha çok Güney Amerika'ya yönelik olup burada savaş karşıtlığını dile getirmektedir. Lamas'ın girişimleri ile gerçekleştirilen antlaşmanın ardından Lamas, Dünya Barışı'nı korumaya yönelik çabalarına dair ödül almıştır.⁴⁶⁶

Antlaşmayı imzalayan Devletler, savaşın aksine barıştan yana oldukları ve aralarındaki olası uyuşmazlıklarda ise Devletler Hukuku'nu benimseyeceklerini bildirmişlerdir. Antlaşma diğer devletlerin katılımına açıktır. Türkiye katılacağını 21 Haziran 1935 tarihinde Dışışleri Bakanı Tefik Rüşti'nün Lamas'a gönderdiği telgrafla bildirmiştir. Türkiye'nin Rio De Janeiro Protokolü'ne katılımını bildiren karar, TBMM'de 20 Kasım 1936 tarihinde kabul edilmiştir. Antlaşmanın kabul

⁴⁶⁵ İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945): Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte**, Cilt: 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, (1920-1945), s.360.

⁴⁶⁶ "Saavedra Lamas Wrote Peace Pact; Nobel Prize Winner's Treaty To Outlaw War In Americas Was Signed April 27, '34. He Urged World Accords Argentine Foreign Minister Has Been Active In The League And Other Groups Of States", **The New York Times**, Sayı:25, 1936, <https://www.nytimes.com/1936/11/25/archives/saavedra-lamas-wrote-peace-pact-nobel-prize-winners-treaty-to.html>

edildiğine dair belge 30 Kasım 1936'da Resmî Gazete'de yayınlanmıştır. Katılım kararının bildirildiği 3068 sayılı kanun şöyledir:

“Madde 1. Arjantin, Brezilya, Şili, Meksika, Paraguay ve Uruguay Hükümetleri arasında 10 Ekim 1933'te Rio de Janeiro'da imza edilmiş olan savaşın önünü almağa mahsus Güney Amerika Antlaşmasına katılım sırasında tarafımızdan anlatılan çekinceli kayıtlar altında, Cumhuriyet Hükümetince vuku bulan katılım onaylanmıştır.

Madde 2. Bu kanun yayınlandığı tarihinden itibaren geçerlidir.

*Madde 3. Bu kanunun icrasına Dışişleri Bakanı görevlidir ”.*⁴⁶⁷

Bu antlaşmanın doğrudan Doğu Akdeniz ile ilgisi bulunmamaktadır. Fakat Türkiye'nin savaş karşıtı duruşunun göstergelerinden biridir. Türkiye kendi bölgesi veya diğer bölgelerde dünya barışının sağlanmasından yana olmuştur. Fakat Silahsızlanma çalışmaları kapsamında gerçekleştirilen konferanslar, protokoller, yapılan antlaşmalar olumlu sonuçlanmamıştır. En büyük neden ise insanlar için hayati olan güvenlik meselesidir.

2.1.1.4.2. Nyon Konferansı ve Türkiye'nin Konferansa Katılımı

Konferansın düzenlenmesinin nedeni İspanya İç Savaşı'dır. İspanya İç Savaşı'nı 16 Şubat 1936'da gerçekleşen genel seçimlerin sonucu tetiklemiştir. Yapılan seçimin galibi sol eğilimli Halk Cephesi'dir. Seçimden memnun olmayan taraflar ve subaylar General Franco'nun liderliğinde bir araya gelmişlerdir. Seçimlerin sonucuna karşı gelip bir darbe girişiminde bulunmuşlar fakat başarılı olamamışlardır.⁴⁶⁸ General Franco, isyanın ardından Kanarya Adaları'na Vali olarak atanmıştır. Fakat alınan önlemler yeterli gelmemiş olup tekrar isyan başlamıştır.⁴⁶⁹ Sağcı lider Calco Sotelo, 13 Temmuz 1936'da öldürülmüştür. Fas'ta görevli İspanyol askerleri tarafından başlatılan isyan, kısa sürede tüm İspanya'yı etkisi altına almıştır. İsyani General Franco yönetmiştir. Böylece Franco taraftarı Milliyetçiler ile Halk Cephesi taraftarı olan Cumhuriyetçiler 3 yıl sürecek olan bir iç savaşın başlamasına neden olmuştur.⁴⁷⁰ İsyani kısa bir süre sonra birçok ülkenin dâhil olduğu uluslararası bir soruna evrilmiştir.⁴⁷¹ İç savaşta Sovyetler Birliği ve İtalya'nın etkin desteği olmuştur.

⁴⁶⁷ Karabulut, ss.107-109.

⁴⁶⁸ Helen Graham, **The Spanish Republic At War 1936-1939**, Cambridge University Press, UK, 2002, s.1

⁴⁶⁹ PAAA_RZ211_103882_0045.

⁴⁷⁰ Piere Vilar, **İspanya İç Savaşı**, Çev. Işık Ergüden, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara, 2007, ss. 5-46.

⁴⁷¹ FRUS1937v01/d107.

Sovyetler, Cumhuriyetçileri desteklemiştir.⁴⁷² İtalya ve Almanya Devletleri ise Milliyetçi olan General Franco'ya destek vermiştir.⁴⁷³ İngiltere ve Fransa ise tarafsız kalmıştır.

Özellikle Sovyetler Birliği, İspanya İç Savaşı'nda önemli bir rol oynamıştır. Elçilik ve konsolosluklarında danışmanlık yaparak harekâtı yönlendirmiştir. Dahası Sovyet ajanları İspanyollar için Avrupa pazarından silah satın alarak da teçhizat sıkıntılarını çözmeye çalışmıştır.⁴⁷⁴ Fakat Sovyet desteği, coğrafi imkânsızlıklar sebebiyle yeterli olmamıştır.⁴⁷⁵ İspanya İç Savaşı'nın bir diğer aktörü olan İtalya ise Sovyetler Birliği'nden daha fazla etkindir. İtalya açısından Milliyetçilerin galip gelmesi Akdeniz'de sağlayacağı başarılar ve menfaatleri için önemlidir. İspanya İç Savaşı'nda birçok gönüllü İtalyan yer almıştır. Dahası silah ve teçhizat açısından da destek vermiştir.⁴⁷⁶

Almanya da tıpkı İtalya gibi Milliyetçilerin yanında yer almıştır. Temel amacı Milliyetçilerin kazanacağı olası bir zaferin Fransa'nın stratejik durumuna zarar vereceği düşüncesidir. İspanya İç Savaşı, Milliyetçilerin zaferiyle sonuçlanırsa Fransa; İspanya ve Almanya arasında kalacaktı. Bu sebeple Almanya İç Savaş'ta Milliyetçileri desteklemiştir. Fakat Almanya desteği, İtalya desteği kadar kapsamlı değildir. Almanya ve İtalya'nın aynı tarafı desteklemesi iki ülke ilişkilerinin daha da gelişmesine zemin hazırlamıştır.⁴⁷⁷ İki ülke aynı ortak amaca sahip olsa da ikili bir işbirliği söz konusu olmamıştır. Fakat aynı tarafı desteklemiş olmaları yakın ilişkilerin gelişimini olumlu etkilediği de yadsınamaz.

İngiltere'nin İspanya İç Savaşı'na karşı tutumuna bakıldığında İspanya'daki karışıklık İngiltere'yi de yakından ilgilendirmiştir. İngiltere için önemli ticaret noktalarından biri olan Hindistan ve Doğu ile geçiş güzergâhında olan Akdeniz yolunun tehlikeye girmesi anlamına gelmektedir. İngiltere kamuoyu, İspanya İç Savaşı

⁴⁷² Yücel Güçlü, "Nyon Conference Of 1937 On The Prevention Of Piratical Acts İn The Mediterranean And Turkey", **Belleten**, Cilt: 66, Sayı: 246, Ankara, 2002, ss. 531-548.

⁴⁷³ David I. Kertzer, **I. Papa ve Mussolini-XI. Pius'un Gizli Tarihi ve Avrupa'da Faşizmin Yükselişi**, Çev.Ahmet Arslan, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2014, ss.282-300.

⁴⁷⁴ PAAA_RZ211_103881_0169.

⁴⁷⁵ Armaoğlu, (1914-1980), ss.265-269.

⁴⁷⁶ Armaoğlu, (1914-1980), ss.265-271.

⁴⁷⁷ Kertzer, ss.282-300.

konusunda ikiye bölünmüştür. Kamuoyunda yaşanan kararsızlık, Neville Chamberlain Hükümeti'nin de tarafsız kalmasına neden olmuştur.⁴⁷⁸

Fransa, İspanya İç Savaşı'nda mihver kışkacında kalmıştır. Doğu'da ve Güney'de bu kışkaç artmıştır. İngiltere ile aynı tutumu benimseyerek İspanya İç Savaşı'nın hemen bitmesini istemekte fakat kendi de bu iç savaşın bir tarafı olmak istememektedir. İngiltere ve Fransa İç Savaş'a müdahil olduklarında Avrupa çapında bir savaşa dönüşme ihtimalinden dolayı tarafsız kalmayı tercih etmişlerdir.⁴⁷⁹ Fransa, İç Savaş'ın giderek şiddetlenmesi üzerine bir konferans yapılmasını sağlamıştır.⁴⁸⁰ 9 Eylül 1936 tarihinde Londra'da "Karışmaktan Kaçınma Komitesi" oluşturulmuştur.⁴⁸¹ Komite savaşın bitirilmesi adına bazı kararlar almıştır. İki tarafa da kesinlikle yardımda bulunulmayacaktır.⁴⁸² Fakat alınan kararlara rağmen savaşa taraf olan devletler olmuştur.⁴⁸³ Alınan kararlar İngiltere ve Fransa çıkarlarına uygun olsa da savaşın bitmesini istemeyen taraflar da bulunduğu için desteğin önüne geçilememiştir. Özellikle de kongrede alınan kararlara başlangıçta güvence veren devletler olan İtalya ve Almanya, zamanla tam tersi hareket etmişlerdir. Alman zırhlısının Cumhuriyetçilere ait uçaklarla bombalanmış olması Almanya ve İtalya'nın "Karışmaktan Kaçınma Komitesi"nden çekilmesine neden olmuştur.⁴⁸⁴

Türkiye ise İç Savaş'a dâhil olmamıştır. Fakat Cumhuriyetçiler'den yana tavır almıştır. İki tarafa da herhangi bir yardım veya destekte bulunmamıştır. Türkiye, Cumhuriyetçileri resmî hükümet olmasından dolayı tanımıştır. İngiltere ile Fransa'nın benimsediği karışmazlık politikasına uymuştur. Özellikle İtalya tarafından gerçekleştirilen korsan deniz saldırıları -seferleri Türkiye Cumhuriyet'ince dikkatle izlenmiştir.⁴⁸⁵

Fakat bu İç Savaş'ta her ne kadar tarafsız kalmayı yeğlese de İngiltere menfaatleri söz konusu olduğunda soruna dâhil olmuştur. İtalya'nın Mayorka

⁴⁷⁸ Guichonnet, s. 82.

⁴⁷⁹ Glyn Stone, "Britain, Non-Intervention And Spanish Civil War", **Sage Journals**, Cilt: 9, Sayı: 1, 2018, s.129.

⁴⁸⁰ "Akdeniz Korsanlığı", *Ulus*, 10 Eylül 1937, s.1.

⁴⁸¹ PAAA RZ211_103881_0002.

⁴⁸² Ulvi Ufuk Tosun, "Akdeniz'in Güvenliği İçin Kararlı Bir Adım: Nyon Konferansı (1937)", **TurcologyResearch**, Sayı:75, 2022, ss. 549-557.

⁴⁸³ "Karışmazlık Tali Komitesi Toplandı", *Ulus*, 27 Temmuz 1937, s. 3.

⁴⁸⁴ Zafer Çakmak, **İkinci Dünya Savaşı Öncesi Akdeniz'de Korsan Denizaltı Sorunu**, (Ed. Deniz Saraç), I. Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2009, İstanbul, s. 16.

⁴⁸⁵ Gültekin K. Birlik, "Akdeniz Anlaşmaları ve Türkiye'deki Uygulamaları", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)**, Cilt: 17, Sayı: 34, Ankara, 2021, ss. 866-878.

Adası'na çıkma haberi üzerine Akdeniz'de statükonun değişmesi durumunda tarafsız kalmayacağını açıklamıştır. İngiltere; *“yaşamsal İngiliz çıkarlarının mevcut olduğunun açıkça görüldüğü durumlarda hükümetin kayıtsız olmayacağını belirtmiştir.”*⁴⁸⁶ Aynı durum Fransa içinde geçerli olmuştur. Fransa, kendi menfaatlerine karşı bir durum oluşmadığı sürece tarafsız kalmayı yeğlemiştir. Fakat İspanyol Fas'ına Almanya'nın çıkmasına karşı çıkıp Berlin ile iletişime geçmiştir. Almanya'dan güvence istemiştir. Her iki ülke kendi menfaatleriyle çakışmadığı sürece bölgede olası karışıklığı makul görmektedir. Fakat kendi menfaatleri söz konusu olduğunda bunun için harekete geçmekten de çekinmemişlerdir.

İspanya İç Savaşı'nda taraflar birbirine karşı üstünlük sağlayamamıştır. Temmuz 1937 tarihinde İspanya İç Savaş'ı içinden çıkılmaz bir duruma dönüşmüştür. Aynı tarihlerde İtalya, Almanya ve Sovyetler Birliği birbirlerini savaşa dâhil olmakla suçlamışlardır. Yapılan yardımların önüne geçme isteği bir sonraki adım olmuştur. Devletler karşılıklı yaptıkları yardımları engelleme çalışmışlardır. Franco'nun, Sovyet yardımlarının kesilmesini istemesi üzerine Mussoloni'nin adımlarıyla savaş daha geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Dahası diğer ülkelerinde müdâhil olduğu bir soruna dönüşmüştür. İtalya, Sovyetlerin yardımlarının önüne geçmek adına gizli saldırılar gerçekleştirmiştir. Yapılan saldırıların amacı ve yapan ülkenin anlaşılabilmesi adına saldırılar birçok ülkeye karşı gerçekleştirilmiştir. Saldırlardan daha fazla ülke zarar görmüştür. Saldırıları gerçekleştiren ülke anlaşılabilmemiştir. Akdeniz'de denizaltı, uçak ve deniz üstü saldırıları gerçekleşmiştir.⁴⁸⁷ Bu saldırılar endişe verici bir şekilde takip edilmiş ve hangi ülke tarafından gerçekleştiği hakkında çeşitli iddialar ortaya atılmıştır. Korsan denizaltı saldırılarını İtalya ile Almanya'nın yaptığına dair iddialar bulunmakla birlikte tam aksi şekilde Sovyetlerin de kendi kendine yaptığına dair iddialar ortaya atılmıştır.

2.1.1.4.2.1. Akdeniz'de Yaşanan Korsan Saldırıları ve Alınan Önlemler

1937 yazından itibaren İspanya İç Savaşı daha da şiddetlenmiştir. 3 Ağustos 1937'de General Franco, İtalya'dan acil yardım istemiştir. Gönderilen telgrafta,

⁴⁸⁶ PAAA RZ211_103882_0048.

⁴⁸⁷ Çakmak, s.17.

Sovyetler'in Cumhuriyetçilere yardımlarını artırdığını belirterek acil yardım talebinde bulunmuştur.⁴⁸⁸ Benito Mussoloni, yardım talebine olumlu cevap vermiştir.⁴⁸⁹ Bu tarihten itibaren Karadeniz bölgesinden İspanya'ya yardıma giden gemiler etkisizleştirilmiştir. Yapılan denizaltı saldırıları herhangi bir haber verilmeden aniden gemi mürettebatı ve gemide yer alan yolcuların hayatları önemszenmeyerek gerçekleştirilmiştir. Saldırıları başta yoğun olarak Sovyetler'in İspanya'ya yardım gönderdikleri hat üzerinde olmuştur.

Yapılan saldırıların hangi devlet tarafından gerçekleştirildiği tartışma konusu olmuştur. İtalya Hükümeti, saldırıları yaptığına dair eleştirileri reddetmiştir. Fakat yapılan incelemeler göstermiştir ki saldırıları gerçekleştiren denizaltı ve uçaklar İtalya'ya aittir. İlk meçhul denizaltı saldırıları 15 Mayıs 1937 tarihinde Hunter adındaki bir İngiliz gemisine karşı yapılmıştır. Daha sonra 31 Mayıs'da saldırılar artmış olup Rhumba, Zorrazaya ve Goida de Barselona'ya karşı yapılmıştır. Saldırıları giderek artmıştır. 15 Haziran 1937'de Alman kruvazörü olan Leipzig'e karşı torpido saldırıları gerçekleşmiştir.⁴⁹⁰ Almanya, saldırıyı gerçekleştirenin Sovyet Rusya olduğunu iddia etmiştir. Fakat saldırıyı yapan kim olduğu anlaşılamamıştır.⁴⁹¹ Gemi de gerçekleştirilen saldırıda tam isabet almamıştır. Bu saldırının İtalya tarafından gerçekleştirilemeyeceği muhtemeldir. Fakat Almanya ve İtalya'nın aynı safta yer almasına rağmen saldırıyı yapan devleti Rusya olarak göstermek maksadıyla yapılmıştır. İtalya'nın kendi gemilerine veya aynı tarafta yer aldığı Almanya gemilerine karşı saldırılar gerçekleştirerek kendileri üzerinde var olan şüpheleri de kaldırmış olması muhtemeldir.

Bu saldırılar son bulmamış olup İtalyan gemisi olan Mongioia'ya da saldırıya maruz kalmıştır. Fakat diğer ülkelerin gemilerine de saldırılar gerçekleşmiştir. 7 Ağustos 1937'de Yunan gemisi Ktistakis'e Cezayir açıklarında saldırı gerçekleşmiştir. Fakat bu saldırılarda doğrudan kimliği belli olan saldırılarda gerçekleşmiştir. Nitekim bunlardan biri de General Franco'ya ait uçak Danimarka'ya ait Edith gemisine 13 Ağustos 1937'de saldırı gerçekleştirmiştir. Bir diğer önemli korsan saldırıda 14

⁴⁸⁸ FRUS1937v01/d317.

⁴⁸⁹ Mehmet Sait Dilek, "Akdeniz'de Yaşanan Güvenlik Sorunu ve Büyük Güçlerin Politikası (1936-1939)", **Turkish Studies**, Cilt: 7, Sayı: 4, Ankara, 2012, s. 1521.

⁴⁹⁰ PAAA_RZ102_029758_054.

⁴⁹¹ Antony Beevor, **La Guerra Civil Espanola**, Critical, Barcelona, 2006, ss. 432- 433.

Ağustos'ta gerçekleşmiş olup George McKnight Gemisi Tunus'ta destroyer saldırısına maruz kalmıştır.⁴⁹²

Saldırıları artarak devam etmiştir. 1937 yılından itibaren saldırılar İngiliz ve Fransız gemilerine karşı da gelişmiştir.⁴⁹³ İngiltere petrol gemisi 6 Ağustos'ta (British Corporal) Cezayir sularında saldırıya uğramıştır. Saldırının Franco tarafından yaptırıldığı iddia edilse de Franco bu iddiaları ret etmiştir. Saldırıları bununla da bitmeyip bir diğer İngiliz gemisi olan Neoemi-Julia Gemisi 23 Ağustos'ta saldırıya uğramıştır. 2 Eylül'de Woodford petrol tankeri de korsan saldırıların hedefi olmuştur. İngiliz gemilerinin dışında saldırıya uğrayan Fransız gemileri de bulunmaktadır. Djebel Amur yolcu gemisine 6 Ağustos'ta saldırı olmuş ve 13 Ağustos'ta da Param gemisine saldırı yapılmıştır. Fakat en çok saldırıya uğrayan gemiler ise İspanyol gemileridir. Tunus civarında 11 Ağustos'ta Campeador Tankeri saldırıya uğramıştır. Conde de Abosolo gemisi 15 Ağustos'ta, Ciudad de Cadiz yük gemisine de saldırılar gerçekleşmiştir. Korsan saldırıların bir diğer hedefi de Armura Gemisi'dir. (Armura gemisi diğer birçok gemi gibi Cumhuriyetçilere aittir)⁴⁹⁴ Saldırıların hedefinde yük gemileri de olmuştur. Ayrıca Sovyet gemileri de hedef olmuştur. Timiriasef adlı Sovyetler Birliği'ne ait kömür yüklü gemi 31 Ağustos 1937'de saldırıya uğramıştır.⁴⁹⁵

Korsan saldırılar sadece ticari gemilere karşı olmayıp savaş gemilerine de yapılmıştır. Anteguerra, Almirante ve Churruga destroyerlerine korsan saldırıları yapılmıştır. Saldırıları kimliği belirsiz hale getirmek amacıyla birçok ülkenin gemilerine karşı yapılmış olup savaş ve ticaret gemilerine karşı da yapılmıştır. İngiltere'nin savaş gemileri Foxhound Destroyeri (11 Ağustos) , Havock Destroyeri (31 Ağustos)'ne karşı saldırılar yapılmıştır.⁴⁹⁶ Özellikle de Havock'un saldırıya uğramış olması İngiltere'nin harekete geçmesi adına önemli olmuştur. Aynı tarihlerde Bozcaada'da İspanyol gemileri de saldırıya uğramıştır. Bu saldırı ile Doğu Akdeniz'in de tehlikeli olduğu düşüncesi oluşmuştur.⁴⁹⁷ Temelde Akdeniz güvenliği sorununun

⁴⁹² Çakmak, ss.20-21.

⁴⁹³ Donald N. Lammers, The Nyon Arrangements Of 1937: A Success Sui Generis, Albion, **The North American Conference On British Studies**, Cilt:3, Sayı:4, 1971, s. 163, <https://doi.org/10.2307/4048234>

⁴⁹⁴ "Armuro Vapuru Bozcaada Önlerinde Nasıl Batırıldı?", Akşam, 24 Ağustos 1937, s.2

⁴⁹⁵ Tosun, ss. 549-557.

⁴⁹⁶ James W. Cortada, "Ships, Diplomacy And The Spanish Civil War: Nyon Conference, September, 1937", **Rubettino Editore**, Il Politico, Cilt: 37, Sayı: 4, 1972, ss. 675, 678.

⁴⁹⁷ Tan, 20 Ağustos 1937, s.1

oluşmasına sebebiyet vermiştir.⁴⁹⁸ Franco, İspanya İç Savaşı'nda hızlı ve kesin bir sonuca ulaşmak için adımlarını sertleştirmiştir. Özellikle de Valencia Hükümeti'ne yapılacak olan yardımları engelleyerek galip ayrılmak istemektedir. Bu sebeple saldırılarını artırmıştır.

Fransa Büyükelçi görevinde olan (Bullitt), Dışişleri Bakanı'nın Amerika Birleşik Devletleri Dış İlişkileri'ne, gönderdiği telgrafta, yapılan saldırıların kimliği ile ilgili bilgi vermektedir. Saldırıya uğrayan Timiryazev'in mürettebatının saldırıyı gerçekleştiren denizaltının fotoğraflarını çekebildiğini belirterek kimliğin belirli olduğunu açıklamıştır. Saldırıyı gerçekleştirenin İtalya olduğunu tartışmasız bir şekilde ortaya çıkarmıştır.⁴⁹⁹ Sovyetler Birliği basını da gerçekleşen saldırılara geniş yer vermiştir. Saldırıların kesilmeyip aksine birbiri ardında daha fazla gerçekleşmesi ile Sovyetler Birliği, İtalya'ya ilk notasını 6 Eylül 1937'de göndermiştir. İtalya verilen notaya karşı çıkmıştır. Saldırıların kendileri tarafından gerçekleştiğini reddetmiş ve Sovyet basını eleştirmişlerdir. 7 Eylül 1937'de İtalya'da Maslahatgüzar olan (Reed), Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı'a gönderilen telgrafta yer alan bilgilere göre;

“Roma'daki Sovyet Maslahatgüzarı, Dışişleri Bakanı'na, Doğu Akdeniz'de iki Sovyet gemisinin torpillenmesine değindikten sonra, bunun sorumluluğunu İtalya'ya atfettiğini ve zararın ödenmesini ve suçluların cezalandırılmasını talep eden bir nota gönderdi. Bu notaya Dışişleri Bakanı, İtalya'nın bu suçlamayı reddettiği ve dolayısıyla Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin taleplerini bütünüyle reddettiği yanıtını verdi.”⁵⁰⁰

İtalyan basını yapılan korsan saldırıların kendileri tarafından yapıldığına dair olan tüm eleştirileri ret etmişlerdir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) basında yer alan bu açıklamaları yeterli bulmamıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), karşı taleplerde bulunmuş olup bunların yerine getirilmesini istemiş ve ikinci notayı vermiştir. İkinci nota iki ülke ilişkilerini sertleştirerek gerilimin artmasına neden olmuştur. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), güvenlik önlemleri alarak Akdeniz'de bulunan gemilerine Karadeniz'e çıkmamalarını Akdeniz de ise daha güvenli yerlerde kalmalarını istemiştir. Aynı şekilde İtalya da gemilerine Sovyetlerin karşı atağa geçme ihtimaline karşı temkinli davranarak Boğazlar'dan

⁴⁹⁸ Peter Gretton, “The Nyon Conference-The Naval Aspect”, **The English Historical Review**, Cilt: 90, Sayı: 354, 1975, s.104.

⁴⁹⁹ FRUS1937v01/d301.

⁵⁰⁰ FRUS1937v01/d299.

Karadeniz'e çıkmamalarını istemiştir.⁵⁰¹ Ayrıca Almanya, Sovyetlerin İtalya'yı suçlayan notasına karşı çıkarak Sovyetlerin keyfî bir yorumla İtalya'yı sorumlu tuttuğunu açıklamıştır.⁵⁰²

İngiltere ve Fransa'nın bu saldırılar nedeniyle Akdeniz'de var olan ticaretleri zarar görmüştür.⁵⁰³ İngiltere, saldırılar sonrası Akdeniz'de var olan filosunu güçlendirir.⁵⁰⁴ Her iki devlet, İtalya'yı sorumlu tutmakla birlikte bu doğrudan İtalya'yı suçlar bir şekilde değil daha çok anlaşmaya yönelik olmuşlardır. Almanya ise aynı tarafta olduğu İtalya'yı suçlu bulmaktansa İspanya'yı suçlamıştır. Bu sırada saldırıya uğrayan gemi çalışanları ve kaptanları saldırıyı gerçekleştiren denizaltıların İtalyan denizaltılarına benzediğini belirtmişlerdir.⁵⁰⁵ Özellikle İspanyol gemi kaptanları Akdeniz'de İtalyanların ciddi bir ablukası olduğu ve İtalyan denizaltılarıyla sıklıkla karşı karşıya kaldıklarını açıklamışlardır. Akdeniz'de İtalya'nın gayr-ı resmî bir hâkimiyeti olduğu ve kendilerinin tehlikede olduğunu belirtmişlerdir.⁵⁰⁶

Fransa ve İngiltere gibi iki güçlü devleti üstüne çekmek istemeyen Franco'nun bu ülke gemilerine daha az saldırılar yaptığı ve bu yüzden soruna dâhil olmak için iki gücün beklediği düşünülebilir. Ayrıca İç Savaş'ta hem İngiltere hem de Fransa'nın Sovyetler kadar Franco karşısında yer almamış olması daha az saldırıya uğramalarına da neden olmuştur.

⁵⁰¹ Çakmak, ss.31-38.

⁵⁰² PAAA_RZ102_029758_034.

⁵⁰³ FRUS1937v01/d316.

⁵⁰⁴ "İspanya Hadisesi dolayısıyla İngiltere Akdeniz Filosunu Kuvvetlendirdi", Haber, 4 Temmuz 1937, s.1, Eden diyorki: "Yakında herkesin ancak hürmet besliyeceği derecede kuvvetli olacağız"

⁵⁰⁵ FRUS1937v01/d301.

⁵⁰⁶ Malcolm Pearce-Geoffrey Stewart, **British Political History, 1867–2001: Democracy and Decline**, Third Edition, Routledge, New York 2002, s. 318.

2.1.1.4.2.2. Akdeniz’de Korsan Saldırlara Karşı Türkiye’nin Yaklaşımı

Türkiye, İki Dünya Savaşı Arası Dönem’de izlediği genel siyaset gereği kendi suları dışında yaşanan saldırılarla başlangıçta fazla ilgilenmemiştir. Artan saldırılar diğer devletlerin bu sorunla yakından ilgilenmesiyle birlikte Türkiye’de sorunu takip etmeye başlamıştır. Türkiye’nin konunun taraflarından biri olmasının nedeni ise Sovyet gemilerinin yardıma giderken Türkiye karasularından geçmesidir. Çanakkale Deniz’i ve Ege Denizi’nden geçmesi buralarda bir takım saldırıların gerçekleşmiştir.⁵⁰⁷ Armura gemisi belirtilen güzergâhta saldırıya uğramasıyla Türkiye de bu sorunla doğrudan ilgilenmek zorunda kalmıştır. General Franco ve müttefikleri, Sovyetlerin ve Valencia hükümeti arasındaki deniz trafiğini engellemeye çalışmışlardır. Böylece yardımlar engellenerek Valencia hükümeti bertaraf edilecekti. Türkiye yaşanan saldırıları engellemek adına 18 Ağustos’ta kendi karasularında devriyeler atmıştır. 24 Ağustosta diğer ülkeler Türkiye’ye iki nota vererek saldırıya uğrayana kazazedelere insani yardım da bulunmasını istemişlerdir. Denizaltı ile karşılaşılması durumunda ise Boğazlar Sözleşmesi ve Uluslararası Hukuk kaidelerine uyulması gerektiği bildirilmiştir.⁵⁰⁸ Denizaltı saldırılarının Türkiye’de de yaşanması Boğazlar güvenliği konusu dile getirilmiş ve Boğazlar güvenliği tartışma haline gelmiştir.⁵⁰⁹

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, meydana gelen denizaltı saldırıları karşısında başkan (İsmet) İnönü’ye şu görüşlerini aktarmıştır;

*“Marmara’da yabancı deniz altı gemisi bulunduğunu işittiğimizden beri geçen günler çoktur. Bunun hâlâ anlaşılamadığını ve Marmara’da yabancı deniz altı dolaştığını işitmekteyiz. Erkan-ı Harbiye’nin büyük dikkat ve liyakati ile tezat teşkil eden bir şeydir. Bu görüş ve işitişin tahkikine muktedir bulunmuyorsak hakikaten emniyetsizlik içinde kalmış ve buna çaresiz olmaktan aciz bulunmuş olduğumuz kanaatini ileri sürmek lazım gelir. Bu takdirde ne yapılmak lazım geleceğinin yeniden ve ciddiyetle düşünülmesi lazım gelir.”*⁵¹⁰

Mustafa Kemal’in rahatsızlığını dile getirilmesinin ardından Bakanlar Kurulu tedbirler alacağını ve saldırıların tekrar edilmesinin önüne geçeceklerini açıklamışlardır. Bakanlar kurulu olası bir saldırı karşısında izlenecek yolun ve yapılacaklar üzerinde de durmuştur. Buna göre “Marmara’ya izinsiz girilmeyeceği,

⁵⁰⁷ PAAA_RZ211_103882_0033.

⁵⁰⁸ Tan, 27 Ağustos 1937, s.1.

⁵⁰⁹ “Meçhul Tahtelbahirin Hüviyetini Anlamak Henüz Kabil Olamadı”, Akşam, 25 Ağustos 1937, s. 1.

⁵¹⁰ BCA. 030.10.45.290.52.

girilmesi durumunda imha edileceği, Marmara güvenliği için tüm tedbirlerin alınacağını, deniz motorların Genel Kurmay hizmetinde kalmasına ve aksi durumda gümrük vekâleti ile motorların hareketlerinin düzenlenmesine dair kararlar yayınlanmıştır.”⁵¹¹

Atatürk, saldırıları kimin yaptığı hususunda İsmet İnönü ile yapılan yazışmasında şunları sormuştur;

*“İtalya’yı bir taraftan Rus diğer taraftan İngiliz gemilerine taarruza sevk eden İtalyan nokta-i nazarı nedir? Diğer taraftan Rusların İtalyanları ithamdaki ısrarlarından bekledikleri netice nedir? İtalyanlar bir taraftan İngilizleri diğer taraftan Rusları fiilen provoke etmiş bulunmakla zıt gibi görünen bu icraattan ne gibi komplikasyonlar alabileceklerini ümit edebilirler?”*⁵¹²

(Benito) Mussoloni’nin Akdeniz’de gerçekleştirdiği saldırılar aslında kendine misyon edindiği sömürgeci politikasının ürünü olduğu unutulmamalıdır. (Benito) Mussoloni yönetime geldiği andan itibaren Akdeniz için “Mare Nostrum” tabiri kullanmış olup bölge üzerindeki emellerini açığa vurmuştur. Üstelik bu deyim, Akdeniz’in tümünü kapsamaktadır.⁵¹³ Akdeniz’de yapılan saldırıları dar anlamda sadece İspanya İç Savaşı’nın bir yansıması olarak değerlendirmek konunun özünün anlaşılması açısından noksan kalacaktır. Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri, yaşanan durumun uzun vadede nasıl bir sonuca dönüşme ihtimalinin farkındadırlar. Saldırıları daha genel bir bakış açısıyla değerlendirerek hem daha temkinli hem de daha yakından takip etmişlerdir.

2.1.1.4.2.3. Nyon Konferansı

Nyon Konferansı 1937 yılından itibaren Akdeniz’de artan korsan deniz saldırılarını durdurmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Saldırıların nedeni her ne kadar bir iç savaş sonucunda gerçekleşmişse de uluslararası bir soruna evrilmiştir.⁵¹⁴ Akdeniz’de saldırıların artması bölgede kıyısı olan tüm devletler için hayati bir soruna dönüşmüştür. Başta saldırılar önemsenmese de yaklaşan Dünya savaşının kaçınılmaz bir göstergesi olduğu görülmüştür. Denizaltı saldırıların hangi devlet tarafından

⁵¹¹ Tuğba Belenli, “Akdeniz’de Meçhul Denizaltı Saldırıları ve Nyon Konferansı (1937)”, **Gazi Akademik Bakış**, Cilt: 12, Sayı: 24, 2019, s.163-190.

⁵¹² BCA. 30.10.0.0.45.290.52/9.

⁵¹³ M. Zekeriya, “Akdeniz’de İtalya Ne İstiyor, Ne Yapıyor?”, Tan, 24 Eylül 1937, s. 5.

⁵¹⁴ Michael Alpert, **A New International History Of The Spanish Civil War**, Palgrave Macmillan, London, 2004, ss.5-6.

gerçekleştirildiği bulunamamıştır. Saldırıları her geçen gün şiddetini ve sayısını artırmıştır. Bir müddet sonra yapılan çalışmalardan saldırıların İtalya tarafından yapıldığı sonucuna varılmıştır.

Başlangıçta Akdeniz’de gerçekleştirilen saldırılar İspanyol ve Sovyet gemilerine yöneliktir. Fakat zamanla saldırılar artarak birçok ülkenin gemileri de hedef olmuştur. Nitekim bunlardan bazıları da İngiltere ve Fransa gemileri olmuştur.⁵¹⁵ Akdeniz’de gerçekleşen saldırılar diğer bölgelerde gerçekleşen saldırılardan daha çok dikkat çekici olmuştur. Özellikle de Doğu Akdeniz üzerinde ciddi emelleri bulunan İngiltere ve Fransa’yı yakından ilgilendirmiştir.⁵¹⁶ İngiltere ve Fransa saldırıların hedefi olmasıyla birlikte harekete geçerek saldırıları durdurma adına Akdeniz de bir güvenlik paktının oluşumu gerçekleştirmiştir.

Konferansın hazırlayıcısı konumunda olan Fransa ve İngiltere konferansta yer alacak olan ülkelerin katılımı hususunda görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Fakat bazı anlaşmazlıklar yaşamışlardır. Fransa konferansa Kızıl İspanyol hükümeti tarafını çağırmaı isterken, İngiltere ise iki İspanyol tarafa karşı eşit uzaklıkta durulması gerektiğini belirterek tek tarafın çağırılmasına karşı çıkmıştır.⁵¹⁷ Bir diğer tartışma konusu da Valencia Hükümeti’nin konferansta yer alıp almayacağına yöneliktir.⁵¹⁸ Sonuç olarak konferansa İspanya davet edilmemiştir.⁵¹⁹ Konferansa İtalya, Sovyet Rusya ve Almanya davet edilmiştir.⁵²⁰

İngiltere ve Fransa’nın bir diğer anlaşamadığı konu ise Konferansta Almanya’nın yer alması konusudur.⁵²¹

*“Bu sırada Alman Hükümeti, İspanya’daki İç Savaş’ın Akdeniz’de neden olduğu belirsizliğin sona erdirilmesine yönelik her türlü girişimi doğal olarak memnuniyetle karşıladığını ve bu amaçla ortaklaşa alınacak önlemler konusunda ilgili taraflar arasında bir anlaşmaya varılması mümkün olursa memnuniyet duyacağını belirtmiştir.”*⁵²²

⁵¹⁵ “Bir İspanyol Gemisi Daha Batırıldı”, Haber, 25 Ağustos 1937, s.2.

⁵¹⁶ BCA. 581. 87992.320679.13.

⁵¹⁷ PAAA_RZ102_029758_004.

⁵¹⁸ PAAA_RZ102_029758_005, “Tartışmalardan, Eden’in Kızıl İspanya’nın dâhil olması yönündeki Fransız baskısına boyun eğebileceği izlenimini edindim.”

⁵¹⁹ PAAA_RZ102_029758_011.

⁵²⁰ William C. Mills, “Nyon Conference: Neville Chamberlain, Anthony Eden, And The Appeasement Of Italy In 1937”, **The International History Review**, Cilt:15, Sayı:1, 1993, ss. 1-22

⁵²¹ PAAA_RZ102_029758_009.

⁵²² PAAA_RZ102_029758_043.

İngiltere konferansa Almanya'nın katılmasında ısrar ederken, Fransa ise Sovyetler Birliği'nin katılmasında ısrar etmiştir. Almanya'ya konferansa katılması adına davet mektubu gönderilmiştir.⁵²³ Davet mektubu yalnızca Almanya ile sınırlı kalmayıp Akdeniz'de bu saldırılardan etkilenen diğer devletlere de gönderilmiştir. Konferans görüşmelerinde Sovyetler Birliği konferansın konusu ve denizaltı saldırılarının genel olarak Akdeniz'de gerçekleştiğini belirterek Almanya'nın bu konferansta neden olduğunu sormuştur.⁵²⁴ Ayrıca Sovyetler Birliği taraf olduğu İspanya'nın bir Akdeniz ülkesi olması sebebiyle ve doğrudan denizaltı saldırılarından etkilenen ülke olarak yer alması gerektiğini savunmuş olması muhtemeldir.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin görüşlerine hak verilerek Almanya'nın bu konferansın yalnızca sonuçlarından haberdar edilmesine karar verilmiştir.⁵²⁵ Temelde İngiltere ve Fransa'nın hedefi saldırıları yapanın kim olduğunu bulmak değildi. Gerçekleşen saldırılar karşısında tüm ülkelerinde yer aldığı bir birlik oluşturarak bir karşı duruş sergilemek yaklaşan savaşı barışçı bir şekilde çözmekti. Konferans İsviçre'nin Nyon şehrinde 14 Eylül 1937 de yapılmıştır. Eden'in teklifi ile Fransa Dışişleri Bakanı Delbos Konferansa başkanlık etmiştir.⁵²⁶ Delbos yaptığı konuşmada Akdeniz'in dünya ticareti için önemi üzerine değinerek ülkeler için önemini ifade etmiştir;

*“Akdeniz, bu konferansta temsil edilen birçok memleketlerin hayatında katî bir ehemmiyeti haiz bulunmaktadır. Deniz münakale yollarından herkesin serbestçe istifade etmek hakkıdır ve birçokları için bu münakaleler, hayatî bir ehemmiyet arz etmektedir. Burada, cemaat aleyhine olarak hususî serbestiler almaya hiç kimse mezuun değildir. Fransa ve İngiltere Akdeniz'de korsanlığın ilgası hakkında çabuk bir anlaşmaya varılması keyfiyetinin bugünkü tahammül edilmez vaziyete nihayet vereceğine ve yeni hâdiseler tehlikesinin önüne geçeceğine kanidir. Bazı devletlerin konferansa iştirakten imtinalarının bu yolda derhal yürümek imkânlarını tehdit ettiği muhakkaktır. Fakat güçlüklerin fazlalaşması, başlanan işi terk etmeyi değil, gayretleri bir misli daha fazlalaştırmayı âmirir.”*⁵²⁷

Ayrıca

“Delbos, Konferansın amacının Akdeniz'de gemi taşımacılığına müdahale eden eylemlerin önlenmesine yönelik bir yöntem bulmak olduğunu söyledi. Yeni bir şey önermediklerini ancak mevcut acil durum sırasında, hâlihazırda var olan kural ve sözleşmelere saygıyı güvence altına alacak bazı adımların atılması gerektiğini

⁵²³ PAAA_RZ102_029758_012. “6 Eylül tarihli 527 Sayılı Telgraf Raporundan anlaşıldığı üzere; İngiliz ve Fransız maslahatgüzarları bu ayın(Eylül ayının) 6'sında Akdeniz Konferansı davetiyelerini Federal Dışişleri Bakanlığı'nda sunmuştur.”

⁵²⁴ PAAA RZ102_029758_026.

⁵²⁵ Akşam, 12 Eylül 1937, s.2.

⁵²⁶ FRUS1937v01/d308.

⁵²⁷ Tosun, ss. 549-557.

söyledi. Mevcut vahim siyasi atmosferi temizlemeye çok şey katacağını düşündüğü Konferansın hızlı bir başarıya ulaşmasını umuyordu. Litvinoff ise söz aldığı ticari denizciliğe yönelik saldırıları “devlet korsanlığı” olarak nitelendirdi. Rus gemilerinin batmasına atıfta bulunarak Rusya’nın kendi önlemlerini alması gerektiğini söyledi. Son olaylar onu diğer devletlerin aldığı önlemlere güvenmeye teşvik etmemişti, ancak sorunun çözümüne yönelik her türlü uluslararası çabaya katılacak ve destek verecekti. Diğer tüm güçlerden daha fazla acı çeken İspanya’nın davet edilmemesinin hâlâ düzeltilebileceğini öne sürdü ve iki devletin katılım davetlerini kabul etmemesini kınadı. Eden, iki devletin katılma davetini kabul edememesinden üzüntü duydu ve Konferansın, kararlaştırılan herhangi bir önlemlerle sonunda kendilerini ilişkilendirebilmeleri umuduyla onları şüphesiz bilgilendirmek isteyeceğini söyledi. Önlerinde bulunan kesin görevin bir an önce sonuçlanmasının gerekliliğini vurguladı. Konferans daha sonra özel oturuma geçti.”⁵²⁸

Konferansta; Akdeniz’de saldırıların bitirilmesi ve saldırılara yönelik uluslararası hukuka uygun ortak kararların alınmasına karar verilmiştir.⁵²⁹ “Her güç, Akdeniz’deki belirsizliğin nasıl giderilebileceği konusunda önerilerde bulunmakta özgür olduğu ve önerilere açık olduğu dile getirilmiştir.”⁵³⁰

Konferans sonucunda anlaşmada yer alan devletler Romanya, Fransa, Yugoslavya, Yunanistan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), Mısır, Bulgaristan, İngiltere ve Türkiye’dir. Toplantı iki gün sürmüştür. Konferans ve anlaşmaya göre Akdeniz sahillerinde güvenlik sağlamaya yöneliktir.⁵³¹

Yapılan Anlaşmaya göre; Akdeniz’de gerçekleşen saldırılar yalnızca İspanya İç Savaşı’na yönelik değildir. Bölgesel nitelikli bir değerlendirme yapılmamalıdır. Nyon anlaşmasına katılan tüm devletler korsan saldırılar karşısında birlikte hareket edip caydırıcı nitelikte bir karşı tavır almaya karar verilmiştir. Londra Denizler Anlaşmasına göre saldırılar engellenecek olup korsan gemilerine karşı bir ortak duruş sergilenecektir. Nyon anlaşmasına göre; denizaltıları açık denizlerde denizin altında seyir etmeyecekti. Deniz üstünde seyir edeceklerdi.⁵³² Ayrıca ticaret gemilerine zarar verilmemesine karar verilip, olası bir ticaret geminin zarar görmesi durumunda denizaltı imha edilecektir. Anlaşmada alınan kararlara bakıldığında; anlaşmaya taraf olan her devlet kendi kara ve kıyı bölgelerinin güvenliğini sağlayacaktı. Doğu Akdeniz

⁵²⁸ FRUS1937v01/d308.

⁵²⁹ BCA. 541.44185.209615. 12.

⁵³⁰ PAAA_RZ102_029758_010.

⁵³¹ FRUS1937v01/d314.

⁵³² PAAA_RZ102_029758_140.

açık suları da Fransa ve İngiltere'nin kontrolündedir.⁵³³ Türkiye ise kendi kıyı sularında Karadeniz ve Akdeniz güvenliğini sağlamakla sorumludur. Dahası Akdeniz'de devriye olarak gezen Fransa ve İngiltere'ye de askerî üs ve imkânlar sağlanmasına karar verilmiştir. Türkiye'de İngiltere'ye Ildır (Eritre) limanının üs olarak tahsis edilmesine dair kararlar alınmıştır.⁵³⁴

7 Ekim 1937 de alınan karara göre İngiliz filosuna, Alaçatı Eğriler limanı üs olarak verildi. Ayrıca bu limanda birçok taviz de verilmiştir. İngiltere limanda avlanabilecek ve gerekli görüldüğü taktirde İzmir limanına da çıkabilecekti.⁵³⁵ Anlaşmaya göre Rusya doğrudan Akdeniz'e inmesi engellenerek yalnızca kendi bölgesi olan Karadeniz kıyı sınırlarının güvenliğini sağlayacaktı. Akdeniz'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin yayılmasına karşı temkinli olunmuştur. Akdeniz açık sularında tüm sorumluluk Fransa ve İngiltere üstlenmek zorunda kalmıştır. Fakat Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin konferansta alınan kararlar doğrultusunda bu engellemeyi kabul etmiş olması ilginçtir.

Konferansta alınan kararlara ek olarak anlaşmaya katılan devletler deniz seferleri sırasında denizüstü ile birlikte seyir etmesine karar verilmiştir. Ayrıca belirli güzergâhların ve yolların kullanılmasına kararı alınmıştır. Toplantıya İspanya'nın çağrılmama nedenine bakıldığında her iki tarafı destekleyen devletlerin tepkisini engellemektir. Nitekim bunlardan biri de İtalya'dır. İtalya konferansa davet edilmiştir. Fakat İtalya konferansa katılmamıştır. Oysaki Akdeniz sularının güvenliği açısından İtalya'nın bu anlaşmada yer alması çok önemliydi.⁵³⁶ Arnavutluk ise Nyon konferansında etkin olmayıp, anlaşma imzalarsa da anlaşmadan bir müddet sonra çekilmiştir.⁵³⁷ Anlaşmaya Arnavutluk haricinde tüm devletler katılım göstermiştir.⁵³⁸ Muhtemelen İki Dünya Savaşı Arası Dönem'de Arnavut Devleti, İtalya Devleti'nin nüfuzu altına girdiği için, İtalya'nın katılmadığı konferansa kendi de katılmak istememiştir.

⁵³³ BCA. 581. 87992. 320679.13 “Bazı Devletler Almanya ve İtalya'nın bulunmadığı konferansta bu kadar önemli kararların alınması iki devleti tahrik edebileceğini savunmuşlarsa da daha sonra anlaşmaya İtalya'nın da katılımı ile bütün bunların yersiz olduğu sonucuna varılmıştır.”

⁵³⁴ BCA. 30.18.1.2.79.81.4.

⁵³⁵ BCA. 30.18.1-2.79.85.9.

⁵³⁶ FRUS1937v01/d315.

⁵³⁷ M. Dilek, s. 1525.

⁵³⁸ FRUS1937v01/d311.

Alınan kararlar tüm devletlere iletilmiş olup uymaları istenmiştir.⁵³⁹ Konferans kararları bildirilen ülkelerden biri de İtalya'dır. İtalya başta anlaşma kararlara karşı çıkarak kabul etmeyeceğini bildirmiştir.⁵⁴⁰ Almanya da İtalya'nın bu kararlara karşı çıkacağına dair düşünce hâkimdir. “...ancak Benito Mussolini, ana Akdeniz yollarının kontrolünün Fransa ve İngiltere'ye devredilmesi ve İtalya'nın Tiren ve Adriyatik Denizleri ile sınırlı olması nedeniyle temelde bunları reddetme eğiliminde İtalya'nın buna tahammülü olamaz.”⁵⁴¹

İtalya özellikle de Akdeniz ülkesi olmayan iki devletin hâkimiyet kurtararak bölgede hâkim ülke konumuna yerleşmesine karşı çıkmıştır. İtalya, İngiltere ve Fransa'nın kendilerine tanıdığı hakları İtalya'ya da verilmesini istemiştir. İtalya bölgede hâkim devletlerden biri olarak Fransa ve İngiltere'nin kendisine eşit haklar tanımasını istemekteydi.⁵⁴² İtalya belirtilen şartların yerine getirilmemesi durumunda anlaşmayı imzalamayacaklarını belirtmiştir. Ayrıca İtalya kararların İngiltere yanlısı olduğunu düşünmekteydi. Alman basını da tıpkı İtalya gibi konferans kararlarını eleştirmiştir. Özellikle de Akdeniz'e hâkim olan devletlerden İtalya'nın haklarına saygı gösterilmediği belirtilmiştir.⁵⁴³

17 Eylül 1937'de Cenevre Konsolosu olan (Bucknell) Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı'na gönderilen telgrafta,

*“Bu bağlamda, esash bir değişiklik yapılmadıkça İtalya'nın bu anlaşmalara bağlı kalmayacağı yönündeki kişisel görüşünü ifade etti ve İtalya'nın, kendi bölgelerinin en azından Pantelleria'dan Bonifacio Boğazı'na kadar uzanacak şekilde genişletilmesini istediğini ifade etti.”*⁵⁴⁴

Ayrıca bu konferansın sonuçlarını ve alınan kararları değerlendirerek İngiltere ve Fransa'nın denizlerde özellikle de Akdeniz'de kurmak istedikleri deniz hegemonyasının yansıması olarak değerlendirmişlerdir.

“Fransız Hükümeti de Nyon düzenlenmesi ardından Paris'te teknik denizcilik anlaşmasını onaylamıştır. Fransız, İngiliz ve İtalyan deniz komutanları arasında 22 veya 23 Ekim'de muhtemelen Malta'da bir toplantı yapılacağı belirtilmiştir. Toplantı anlaşmasının yürürlüğe konulması ve devriye operasyonlarının

⁵³⁹ PAAA_RZ102_029758_060, “13 Eylül 1937 tarihli arşiv belgesinde; Bu öğleden sonra İngiliz ve Fransız maslahatgüzarları, Nyon Konferansı kararlarına ilişkin ekteki belgeleri bana teslim etmek için peş peşe geldiler. İki beyefendinin hiçbir kararlar hakkında herhangi bir ek olgusal yorumda bulunmadı.”

⁵⁴⁰ “Anlaşma Metni Dün İmza Edildi”, Ulus, 15 Eylül 1937, s.4.

⁵⁴¹ PAAA_RZ102_029758_059.

⁵⁴² FRUS1937v01/d311.

⁵⁴³ PAAA_RZ102_029758_059.

⁵⁴⁴ FRUS1937v01/d313.

başlatılmasına ilişkin ayrıntıların görüşülmesi için yapılmasına karar verilmiştir.”⁵⁴⁵

Yapılacak konferansta anlaşma maddelerinin düzenlenmesi kararı verilmiştir.

“Fransız, İngiliz ve İtalyan deniz uzmanları bu sabah, Nyon anlaşmaları uyarınca Akdeniz'deki devriye bölgelerini değiştiren bir anlaşma imzaladılar. Bu anlaşma referandumla imzalandı ve üç Hükümet tarafından onaylanması ve aynı zamanda Nyon anlaşmalarını imzalayan diğer tarafların onayına sunulması gerekiyor. İngiltere ve Fransa onayladılar. İtalya ise çekimser kalmıştır. Toplantılara yalnızca teknik uzmanlar katıldı; Dışişleri Bakanlığı'ndan veya İngiliz veya İtalyan Büyükelçiliklerinden kimse yoktu. Denizcilik Bakanlığı'ndan gelen tebliğe göre anlaşmanın dün imzalanması gerekiyordu. Ertelemenin Sovyetlerin müdahalesi ya da İtalyanların yarattığı zorluklardan kaynaklandığına dair söylentiler var. Tespit edebildiğim kadarıyla bu söylentiler asılsız ve gecikme dün geç saatlerde Cenevre'de Delbos ile temasa geçme zorunluluğundan kaynaklandı”⁵⁴⁶

Fransa ve İngiltere İtalya'nın taleplerinden bazılarını yerine getirebilmek adına Sovyetler Birliği'nin Akdeniz'de yetkilerini kısıtlamıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin bölgedeki güvenlik sahasını kendisine yakın olan bölge ile sınırlandırılmıştır.⁵⁴⁷ Her ne kadar bu İtalya'yı memnun etmek için yapıldığı dile getirilse de yapılan İngiltere basınında da memnuniyetle karşılanmıştır.⁵⁴⁸ Hiç şüphesiz bölgede Sovyetlerin dışlanmış olması İngiltere ve Fransa'nın çıkarıdır. Ayrıca anlaşma maddeleri üzerinde bazı değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Böylece İtalya için kabul edilebilir kılınmıştır.⁵⁴⁹ Gerçekten de yapılan düzenlemeler olumlu sonuç vermiş olup İtalya anlaşmayı onaylamayı kabul etmiştir.⁵⁵⁰ İtalya bir süre sonra Akdeniz'de devriye gezen ülkelerden biri olmuştur.⁵⁵¹ Böylece daha etkin bir işbirliği olacağı belirtilmiştir.⁵⁵²

Yapılan değişiklikler anlaşmaya imza atan tüm devletlerin kabulüyle geçerli olacağı belirtilmiştir.⁵⁵³ Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), her ne kadar yeni anlaşma kararlarından memnun olmasa da anlaşmada yapılan değişiklikleri kabul etmiştir. İtalya 11 Kasım'dan itibaren Akdeniz'de devriye gezen ülkeler arasında

⁵⁴⁵ FRUS1937v01/d340.

⁵⁴⁶ FRUS1937v01/d321.

⁵⁴⁷ Burgwyn, s. 161.

⁵⁴⁸ PAAA_RZ102_029758_066 “... İngiliz basını Nyon görüşmelerinde Sovyetler Birliği'nin devriye hizmetinden çıkarılmasını genel olarak memnuniyetle karşıladı.”

⁵⁴⁹ PAAA_RZ102_029758_061.

⁵⁵⁰ PAAA_RZ211_103882_0013.

⁵⁵¹ BCA. Fon Kodu: 541, Yer No: Kutu: 44145, Gömlek: 209536, Sıra: 26.

⁵⁵² FRUS1937v01/d324.

⁵⁵³ PAAA_RZ102_029758_084, “Şunu da unutmamak gerekir ki, Fransa, İngiltere ve İtalya filoları arasında öngörülen anlaşmanın tamamlanmasıyla geçerli olabilmesi için, Nyon sözleşmelerini imzalayan diğer tüm güçler tarafından nihai olarak onaylanması gerekecektir....”

yerini almıştır.⁵⁵⁴ İtalya'nın ani statü değişimi eleştiri konusu olmuştur. Uzun bir müddet İtalya saldırgan devlet konumunda iken bir anda saldırganı bertaraf edecek olan taraf arasında yer alması eleştirilmiştir.⁵⁵⁵ Almanya ise İtalya'ya karşı yapılan yorumlarda tarafsız kalarak İtalya adımlarını haklı bulmuştur.⁵⁵⁶

İtalya'nın da devriye gezecek olan güçler arasında yer almasıyla birlikte önceden yapılan paylaşımlar düzenlenmiştir. Fransa'ya Cezayir'de Born Limanı'na kadar olan bölge verilirken, İngiltere'nin Batı Akdeniz'de Cebelitarık bölgesinin güvenliğini sağlanması istenmiştir.⁵⁵⁷ İtalya'nın ise belirtilen bölgeler dışındaki diğer bölgelerde seyrüsefer yapması ve bu bölgelerin güvenliğini sağlamasına karar verilmiştir.⁵⁵⁸

Doğu Akdeniz'de yapılan paylaşıma bakıldığında İngiltere Ege'den Portsaid'e kadar olan bölgenin güvenliğinden sorumlu tutulmuştur. Fransa, Portsaid'den Suriye'ye kadar olan bölge için bir güvenlik ağı oluşturacaktır. İtalya ise Port Said'den Trablus'a uzanan bölgede denetimlerini gerçekleştirerek bölgede güvenliği sağlayacaktır.⁵⁵⁹ Bu paylaşımdan özellikle Yunanistan mutlu olmamıştır. Çünkü İtalya'ya bırakılan bölge Yunanistan sınırlarına yakındır. Bu sebeple yapılan paylaşıma karşı şüphe ile yaklaşmıştır. Özellikle İngiltere ve Fransa'ya bırakılan bölgeye baktığımızda, yoğun ticaretin gerçekleştiği bölgedir.⁵⁶⁰ Fakat bölgeler ayrılrsa da alınan karar doğrultusunda Fransa'ya bırakılan bölgede bir İngiliz gemisinin saldırıya uğraması durumunda İngiltere yardıma gidebilecektir. Akdeniz'e yakın devletler, kendi kara sularının güvenliğinden sorumlu iken İngiltere ve Fransa ise en çok ticaret yaptıkları güzergâhtan sorumlu tutuldular.⁵⁶¹

⁵⁵⁴ PAAA RZ211_103882_0057.

⁵⁵⁵ Francisco J. Romero Salvadó, **Historical Dictionary of the Spanish Civil War**, The Scarecrow Press, UK, 2013, s.33.

⁵⁵⁶ PAAA RZ102_029758_076. “Portekiz Elçisi bu öğleden sonra Almanya'nın Nyon Konferansı'nın kararlarına karşı tavrını öğrenmek için ziyaret gerçekleştirdi. Son İtalyan notasını göndermeden önce, basından bildiği Almanya'nın katılım talebi, Almanya'nın reddi ve İtalya'nın bizi kabul etmesi sürecini Elçi'ye tekrarladım. Elbette Akdeniz'deki gelişmeleri takip ediyor olsak da Nyon'da alınan kararlara karşı aktif bir tavır almamız için şu anda hiçbir neden yok. Diğer güçlerin İtalya'ya karşı tutumu bizim açımızdan anlaşılabilir ve dolayısıyla Akdeniz'de sükunetin sağlanmasına uygun değildir.”

⁵⁵⁷ FRUS1937v01/d310.

⁵⁵⁸ PAAA_RZ102_029758_064.

⁵⁵⁹ PAAA RZ102 029758 063.

⁵⁶⁰ Akşam, 12 Eylül 1937, s.1.

⁵⁶¹ Belenli, ss.176-180.

Bir müddet Doğu Akdeniz’de güvenlik sağlanıp korsan saldırılar durmuşsa da bu kalıcı olmamıştır.⁵⁶² 5 Şubat 1938’de Birleşik Krallıktaki Maslahatgüzar (Johnson) Dışişleri Bakanı’nın, Amerika Birleşik Devletleri’nin Dış İlişkileri’ne gönderdiği telgrafa göre;

“Sir George Mounse bu öğleden sonra, resmî bir duyuru yapılmadan önce tarafınızdan bilgilendirilmenizi özellikle isteyen Bay Eden adına aşağıdaki bilgileri sözlü olarak iletmem için beni çağırdı:

*Nyon Anlaşması’nın yürürlüğe girmesinden bu yana, Akdeniz’de korsanlığın bastırılmasına ilişkin sonuçlar yakın zamana kadar tatmin edici olmuştur. Ancak korsanlığın son zamanlarda yeniden canlanması, deniz devriyelerinin güçlendirilmesi ve onların daha sert talimatlar altında faaliyet göstermesinin gerekliliğini gösterdi. Bay Eden bu hafta Fransız ve İtalyan Büyükelçileriyle istişarede bulundu. Vardıkları anlaşma sonucunda, bu devriye görevini yürüten İngiliz deniz komutanlarına, görülen her denizaltının batırılması yönünde bu öğleden sonra talimat gönderiliyor. Bu emir, 6 Şubat yarın gece yarısı yürürlüğe girecek. Fransız ve İtalyan Hükümetleri, aynı anda yürürlüğe girecek şekilde aynı emirleri bir kerede yayınlama konusunda anlaştılar. Bu öğleden sonra İspanya’daki her iki tarafa da tavsiyelerde bulunulacak. Bay Eden Pazartesi günü Parlamento’da tam bir açıklama yapacak”.*⁵⁶³

Fakat bir süre sonra bölgede güvenlik sağlanarak denizdeki saldırılar son bulmuştur. Bölgede devriye atmakla mükellef olan birçok ülke, bölgedeki denizaltılarının faaliyetlerini durdurmuştur.

*“Amirallik, Nyon Anlaşması uyarınca Akdeniz’deki ticari nakliye rotalarını denetlemek üzere görevlendirilen iki hava filosunun İngiltere’ye geri çağrıldığını duyurdu. Gerekçesi, Akdeniz’deki koşulları kontrol etmiş olmam ve acil bir durumda iki filoyu 36 saat içinde Akdeniz’e geri göndermenin mümkün olacağıydı.”*⁵⁶⁴

Nyon Anlaşması’nı onaylayan devletler, zamanla korsan saldırılar kesilince anlaşmadan çekilmiştir. Türkiye 8 Nisan 1939’da anlaşmadan çekilmiştir.⁵⁶⁵ Sırasıyla Yunanistan 12 Nisan 1939’da anlaşmadan çekildiğini açıklamıştır. Ardından Romanya 5 Mayıs 1939 tarihinde, Mısır da 23 Mayıs 1939’da anlaşmadan çekilmiştir. Fransa, İngiltere ile Bulgaristan ise 6 Mayıs 1939’da Nyon Anlaşması’ndan çekildiklerini açıklamışlardır.

“Britanya Deniz Ataşesi bu sabah, Britanya Hükümeti’nin 6 Nisan’da İtalyan Hükümeti’ne, Akdeniz denizaltı anlaşmasının (Nyon anlaşması) İspanyol savaşının sona ermesinden bu yana yürürlükte olmadığını düşündüğünü bildirdiğini belirtti. Anlaşmanın yapılma nedeninin ortadan kalktığı ve İngiltere’nin bir süredir bunu hiç önemsemediğini ifade etti. İngiliz Deniz Ataşesi

⁵⁶² PAAA_RZ102_029758_127.

⁵⁶³ FRUS1938v01/d106.

⁵⁶⁴ PAAA_RZ211_103882_0086.

⁵⁶⁵ BCA. Fon Kodu, 30-10, Kutu: 219, Gömlek: 476, Sıra: 10.

ayrıca, 14 Nisan'da İtalya Denizcilik Bakanlığı'na çağrıldığı ve İngiltere'nin bu ayki bildirimde ısrar edip etmediği ve 18 Nisan'ın anlaşmanın nihai feshi için uygun bir tarih olup olmayacağını kendisine sorulduğunu söyledi. Kendisi çok şaşırıldığını söyledi ve aradan geçen hafta sonu nedeniyle Hükümeti'nden haber almaya pek zaman kalmadığını Bakanlığa bildirdi. Daha sonra kendisine ayın 19'unun tatmin edici olup olmayacağı soruldu ve bu soruşturmayı Hükümeti'ne ilettili. Londra'dan henüz bir yanıt gelmedi."⁵⁶⁶

2.1.1.4.2.4. Nyon Anlaşmasında Türkiye'nin Tutumu

Türkiye Akdeniz'de korsan saldırıların bitmesini diğer devletler gibi istemekte ve bunun için üstüne düşen sorumluluğu yerine getirecektir. TBMM, Nyon Anlaşması'nı onaylamak için 14 Eylül 1937'de toplanmıştır. İsmet İnönü İtalya ile bir görüşme gerçekleştirilmeden anlaşmanın onaylanmasına karşı çıkmaktadır.⁵⁶⁷ Doğu Akdeniz'de hem amaçları hem de doğrudan bölgeye en yakın devlet olan İtalya ile görüşülmeden bir karar verilmemesi gerektiğini savunmaktadır. İsmet İnönü, İtalya ile görüşülmeden verilen kararın İtalya'yı karşımıza almak anlamına geldiği için temkinli durmuştur.

İtalya ile görüşülmeden Akdeniz temelinde alınacak kararın İtalya'nın hoşuna gitmeyeceği, bunun da İtalya ile karşı karşıya gelmek demek olacağı aşikârdır. Fakat alınan ortak karar ile Tefik Rüşti Aras, Türkiye'yi temsilen konferansta yer almıştır. Anlaşma imzalanması hususunda İsmet İnönü kararsız kalmıştır. Atatürk ve İsmet İnönü görüşmeleri sonrası konferansta alınan kararlar ve yapılan anlaşmaya Türkiye'nin de katılmasına karar verilmiştir. Böylece Tefik Rüşti Aras, Nyon Anlaşması'nı imzalamıştır.⁵⁶⁸

18 Eylül 1937'de TBMM, Anlaşma'yı kabul etmiştir. Buna göre Türkiye; Çanakkale Boğazı, Karadeniz ve Akdeniz'in güvenliğini üstlenmiştir. Gerçekleştirilecek devriyeler için kendi şartlarını zorlayarak silahlı deniz aracı ve 20 motorbot ile güvenlik sağlanmaya çalışılmıştır.⁵⁶⁹ Bu anlaşma ile Fransa ve İngiltere donanmaları da Doğu Akdeniz'den Çanakkale boğazına kadar seyrüsefer yapma hakkı

⁵⁶⁶ FRUS1939v02/d746.

⁵⁶⁷ Bkz. Dilek Barlas, "Friends Or Foes? Diplomatic Relations Between Italy And Turkey, 1923-36", (Friends Or Foes?), **International Journal of Middle East Studies**, Cilt: 36, Sayı: 2, 2004, ss.231-252.

⁵⁶⁸ BCA. 30.10.0.0.45.290.52, "Bu Süreçte Konferansla İlgili Fikir Teatisinde Bulunan Atatürk ve İnönü'nün 9-11 Eylül 1937 Tarihlerini Kapsayan Yazışmaları İçin"

⁵⁶⁹ "Akdeniz'de Kontrol", Cumhuriyet, 31 Ekim 1937, s. 1 - 8.

tanınmıştır. Belirtilen kıyı bölgelerde hâkim devletlere de sorumluluklar yüklenmiştir. Özellikle İngiltere ve Fransa donanmalarına yardım istemeleri durumunda gereken yardımların yapılması gerektiğine karar verilmiştir.

Nyon Anlaşması, hem Türkiye hem de diğer devletlerin barışı korumak istediklerinin önemli göstergelerinden biri olmuştur. Anlaşma'yı Türkiye siyaseti açısından değerlendirdiğimizde ise Türk siyasi hayatının yeni bir aşamasına geçilmesinde mihenk taşı olmuştur. Konferansın oluşumu ve anlaşma imzalanması sürecinde farklı düşünceler gün yüzüne çıkmıştır. Temelde Atatürk ve İsmet İnönü bu anlaşma ile karşı karşıya gelmiştir. Türk siyasi ve askerî hayatını derinden etkileyen İki Lider, Nyon Konferansı'na karşı tutumlarında taban tabana zıttırlar. Anlaşmanın imzalanması ve özellikle Akdeniz'de devriye gezilmesi hususunda iki lider uzlaşamamıştır. Ayrıca İngiltere ve Fransa'ya ihtiyaç dâhilinde yardım edilecek olmasının yanı sıra bölgede liman tesis edilecek olması da fikir ayrılığına neden olmuştur. Atatürk yardım edilmesi gerektiğini, İnönü ise temkinli bir yol alınması gerektiğini savunmaktadır. Nitekim Atatürk'ün düşünceleri ağır basarak yardım yapılması ve anlaşmanın imzalanmasına karar verilmiştir. Atatürk, Türkiye için bunun uluslararası politikada önemli olduğunu düşünmektedir. Fakat İsmet İnönü'nün isteği ile Dışişleri Bakan'ı olan Tevfik Rüştü Aras'ın, Fransa ile İngiltere Dışişleri Bakanları'ndan bir güvence istemiştir. Buna göre Türkiye'nin kendi karasuları dışında kalan bölgede askerî bir harekâta bulunmayacaktır. Teklif, kabul edilmiştir. Atatürk, bu güvence talebine şiddetle karşı çıkarak bağımsız ve güçlü bir devlet ilkesine aykırı olarak değerlendirmiştir. Güvence talebinin Türkiye için kötü intiba oluşmasına neden olduğunu dile getirerek karşı çıkmıştır.⁵⁷⁰

Atatürk'e göre güvence talebi, çok yanlış bir talep olup Türkiye'nin itibarı açısından kötü sonuçlanmıştır.⁵⁷¹ Atatürk, yapılan anlaşma sonrası anlaşma maddeleri üzerine tartışmalar yapma ve imzalanan anlaşmanın maddelerinin bir kısmını sonradan kabul etmemeyi doğru bulmamaktadır. Ayrıca imzalanan anlaşmanın sonradan farklı manalar taşıdığını dile getirerek garanti istemenin dış siyasette ülke itibarına zarar verdiğini düşünmektedir.⁵⁷² Aras ise, iki lider arasında daha orta bir yol izleyerek

⁵⁷⁰ Tevfik Rüştü Aras, **Atatürk'ün Dış Politikası**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003, (Dış Politikası), 25-98.

⁵⁷¹ Raşit Metel, **Atatürk ve Donanma**, Deniz Basımevi, İstanbul, 1966, s.149.

⁵⁷² Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, YKY, İstanbul, 2005, ss.640-647.

Dünya Savaşı arifesinde olunduğu (olası savaş durumunun aşikâr olduğu) ve böylesi bir konunun soruna dönüşmemesi gerektiğini belirtmiştir. Atatürk ise, İtalya'nın Türk toprakları üzerindeki amaçlarının farkında olan bir lider olarak hâliyle İngiltere ve Fransa ile birlikte hareket edilmesi gerektiğini düşünmüş olması olasıdır. Yapılacak olan devriyeler sırasında Türkiye, maddî bazı kayıplar yaşasa dahi kazancının daha büyük olacağı aşikârdır. Bu sebeple anlaşmanın yapılmasından yana tavır alması doğaldır.

Nyon Anlaşması için müzakerelerin gerçekleştiği sırada Atatürk, süreci yakından takip etmek için 17 Eylül 1937'de Ankara'da bulunmuştur. Mustafa Kemal ve İsmet Paşa, Gazi çiftliğinde açılması planlanan bira fabrikası konusunda da karşı karşıya gelmiştir. İki Lider, bu hususta da anlaşmaya varamamıştır. Bir diğer tartışma konusu da Ziraat Bakanı olan Muhlis Ekmen'e dair Atatürk, bir takım eleştirilerde bulunmuş ve İsmet Paşa ise yapılan eleştirileri reddetmiştir. Hükümet üyelerinin istifasının istenmesinin kendi bilgisi olmadan yapılamayacağını belirtmiştir. Bir gün sonra iki lider tekrar bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmede Atatürk, İsmet İnönü'nün Başbakanlık görevinden çekilmesini tavsiye etmiştir.⁵⁷³

Anadolu Ajansı, 20 Eylül 1937 tarihinde İsmet Paşa'nın kısa süreliğine izne ayrıldığını duyurmuştur. Bu süreçte yerini Celal Bayar'a bırakmıştır. Nyon konferansı sadece Akdeniz dünyasını etkileyen bir anlaşma değildir. Aynı zaman da İkinci Dünya Savaşı öncesinde devletlerin de tarafını belirlediği bir konferans olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, Antlaşma'ya etki eden saldırıların ortadan kalkmasıyla 8 Nisan 1939'da antlaşmadan çekilmiştir.⁵⁷⁴ Görüldüğü üzere Nyon Antlaşması, Türkiye'nin iç siyasetini de derinden etkilemiştir.

2.1.1.4.3. Balkan Antantı

Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren anlaşmalar, bölgede uzun yıllardır var olan toprak anlaşmazlıklarını bitirmeyi hedeflemişse de kalıcı barışın sürdürülmesi

⁵⁷³ İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973)** I, Haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2008, s.245/İsmet İnönü, **Hatıralar**, Yayına Hazırlayan Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2006, ss. 618-619.

⁵⁷⁴ BCA. Fon Kodu: 30. 10, Yer No: 219. 476. 10.

sağlanamamıştır.⁵⁷⁵ Yapılan anlaşmalar da galiplerin çıkarlarına yöneliktir. Savaşı kaybeden devletlerin ağır bir şekilde cezalandırılmış olması, bölgede birçok farklı etnik grubun birlikte yaşıyor olması, doğru sınır tespitine olanak vermemiştir. Bu yüzden sorunlar artarak devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı ardından Bulgaristan, Avusturya ve Macaristan yapılan barış anlaşmalarında ciddi kayıplar yaşamıştır. Toprak kayıpları ve artan savaş maliyeti ekonomilerinin çökmesine neden olmuştur.⁵⁷⁶ Bu sebeple ülkeler geçmiş kayıplarını kapatabilmek adına değişimci bir tutum takınmışlardır.

Birinci Dünya Savaşı sonrası yapılan antlaşmalar Balkanlar'da; özellikle Arnavutluk ve Bulgaristan'ı tatmin etmemiştir. Bulgaristan, Makedonya'daki Bulgar azınlığını bahane ederek sınırlarını genişletmeyi amaçlamaktadır. Arnavutluk da aynı amaç doğrultusunda sınırlarını genişletmeyi hedeflemektedir. Türkiye, Romanya ve Yugoslavya ise statükonun korunmasından yanadırlar. Romanya, Bulgaristan tehlikesini yoğun olarak hissetmektedir. Türkiye ve Yunanistan ise mevcut saldırgan politikalara karşı yakınlaşmaya başlamıştır.⁵⁷⁷ Balkan Devletleri dışındaki devletlere baktığımızda ise 1929 buhranı tüm kapitalist dünyayı sarsmış ve bir ekonomik buhrana sebep olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan düzenden memnun olanlar ve olmayanlar olarak ikili bir durum ortaya çıkmıştır. 1930'lu yıllarda özellikle düzeni değiştirmek gayesinde olan devletler, daha saldırgan bir tutum benimsemiştir.⁵⁷⁸

Almanya ve İtalya bu devletlerin başını çekmiştir. Oluşturulan düzene karşı hoşnutsuzluklarını sıklıkla dile getirmişlerdir. İtalya, memnuniyetsizliği eyleme dönüştürmeye başlamıştır.⁵⁷⁹ Faşist İtalya'nın, Doğu Akdeniz üzerindeki emellerinin ilk adımı, Balkanlar'da belki de kendi emellerine ulaşabileceği bir tampon bölge olarak gördüğü Yugoslavya üzerinde görülmüştür. İtalya'nın bir diğer hedefi de Yunanistan ile Arnavutluk topraklarıdır. Mussoloni'nin bir sonraki işgalinin neresi olacağı endişe verici bir şekilde takip edilmiştir. Arnavutluk'ta yaşanan iktidar değişimi (diktatör Ahmet Zogo) sonrası İtalya yanlısı politikanın takip edilmesi Yunanistan'ın endişe

⁵⁷⁵ Osman Metin Öztürk, Balkan Antantı, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/balkan-antanti/>, (17.05.2023)

⁵⁷⁶ Barbara Jelavich, **Balkan Tarihi 2: 20. Yüzyıl**, Çev. Zehra Savan-Hatice Uğur, Küre Yayınları, İstanbul 2017, ss. 113-143.

⁵⁷⁷ Serdar Sakin-Mustafa Sale, **Balkanlar'da Güvenlik Arzusu Türkiye - Yunanistan - Yugoslavya İlişkileri ve Balkan Paktı**, Berikan Yayınevi, 2012, Ankara, ss. 5-45.

⁵⁷⁸ Stavrianos, s. 576.

⁵⁷⁹ Daver, ss.128-136.

etmesine neden olmuştur. Arnavutluk ve İtalya, 27 Kasım 1926 tarihinde Dostluk ve Güvenlik Paktı imzalamıştır.⁵⁸⁰ Antlaşma sonrası 1927 tarihinde iki ülke Güvenlik ve Askerî İşbirliği Paktı da oluşturmuştur. İtalya, Arnavutluk vasıtasıyla Balkanlarda yayılmacı hareketlerini daha aktif kılmıştır. On İki Ada'daki İtalya varlığı, Türkiye ve diğer balkan ülkelerini de olumsuz etkilemiştir.

İtalya'nın yayılmacılığına karşı sessiz olan tek Balkan devleti ise Bulgaristan'dır. Çünkü İtalya'nın Yugoslavya Makedonya'sı üzerindeki taleplerinden gayet memnundur. Hitler, 1933'te Başbakan olur. Bir sonraki yıl Führer olmasıyla Mussoloni gibi yayılmacı bir politika takip etmeye başlar. 1932 yılından itibaren sürdürülen Silahsızlanma Konferansı'nda Hitler, artık Almanya için olumlu bir sonucun çıkmayacağını savunarak 14 Eylül 1933'te bu konferanslardan ve Milletler Cemiyeti'nden çekilmiştir. Versailles Anlaşması'na aykırı olarak Almanya silahlanmaya başlamıştır.

Atılan revizyonist adımlar ve söylemler, bölgede birlik çalışmalarını da artırmıştır. Balkan Paktı düşüncesi, Türkiye'de 1920'lerin başında konuşulmaya başlamış ve 1926'da sesli bir şekilde dillendirilmiştir. Nitekim 1926 tarihinde Balkan Devletleri sınırlarını koruyabilmek adına bazı girişimler gerçekleştirilmiştir. Türkiye, Balkan Antantı'nın oluşmasından önce, Balkan Ülkeleri ile dostluk anlaşmaları imzalamıştır. Arnavut Devleti ile 15 Aralık 1923 tarihinde, Bulgaristan ile 18 Ekim 1925 tarihinde ve Yugoslavya ile ise 28 Ekim 1925'de Ankara'da Dostluk Anlaşma'ları imzalanmıştır. Balkan Devletleri ile yapılan anlaşmalarla ilişkilerin barışçıl bir seyrinde devam ettirilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca bu anlaşmalarla birlikte 1930 yılında Yunanistan ve Türkiye İşbirliği Anlaşmaları da yapılmıştır. Balkan Antantı'nın temelini oluşturan da bu anlaşmadır. İkili antlaşmaların yanında Locarno Antlaşması, Kellog Paktı ve Litvinov Protokolü anlaşmalarıyla barışçıl ilişkilerin korunması yönünde çalışmalar da yapılmıştır.

Bölge üzerindeki yayılmacı tutumlar, Balkan ülkelerini birbirine yakınlaştırmıştır. 1930 tarihinde Yunanistan ve Türkiye "Nüfus Mübadelesi Anlaşması"nı imzaladılar Böylece Yunanistan Devleti'yle ikili ilişkiler düzenlenmiştir. Ardından Şubat 1931 tarihinde Türkiye ve Yunanistan Anlaşması

⁵⁸⁰ Soysal, (1920-1945), s. 129.

yapılmıştır.⁵⁸¹ Türkiye, Akdeniz ve Ortadoğu bölgesinde hızla yayılan İtalya tehlikesine karşı dengeleyici unsur olmayı amaçlamıştır. Bu sebeple revizyonist olmayan ülkelerin yanında yer almıştır. Böylece “Balkan Antantı” şekillenmeye başlamıştır.

Yunanistan da en az Türkiye kadar Balkanlar’da bir anlaşmanın yapılmasını savunmaktadır. Yunanistan, Dünya Barış Kongresi Derneği’ne Atina’daki toplantısında bazı taleplerini sunmuştur. Nitekim bunlardan biri de “Balkan Antantı”nın oluşturulması fikridir. Türkiye ile diğer Balkan Devletleri de bu fikre olumlu yaklaşmıştır. Balkan ülkelerinin yayılmacı politikalara karşılık ittifak arayışında olmalarının nedenlerine bakıldığında; Balkan Devletleri’nin çok zengin olmaması, hızlı nüfus artışı, gelir dağılımında yaşanan olumsuzluklar ve dış desteğe ihtiyaç duymaları neden olmuştur. Böylece emperyalist devletlerin, Balkan Devletleri üzerine yönelmelerine sebep olmuştur.⁵⁸²

5 Ekim 1930 tarihinde ilk Balkan Konferansı, Atina’da gerçekleşmiştir. Konferans Romanya, Arnavut Devleti, Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye temsilcilerinin katılımlarıyla toplanmıştır.⁵⁸³ Bir süre sonra Bulgaristan politika değişikliğine giderek Balkan İşbirliği çalışmalarından çekilmiştir. Konferans’ta Balkan Devletleri arasında teknik, ekonomik, siyasal ve kültürel işbirliği oluşturulması hedeflenmiştir. Bu Balkan Birliği’ne yönelik atılan ilk önemli adım olmuştur. 1931 yılında Ankara’da İkinci Balkan Konferansı gerçekleşmiştir. 1932 tarihinde Üçüncü Balkan Konferansı’nda Türkiye ve Yunanistan Dostluk Anlaşma Pakti imzalanmıştır. On yıl için imzalanmış olan bu anlaşma, karşılıklı sınırların korunması ve garanti altına alınmasını içermektedir.

14 Eylül 1933’de Türkiye ile Yunanistan Ankara’da “Dostluk Antlaşması” imzalamıştır. Misak Projesi, hiç değiştirilmeden kabul edilmiştir.⁵⁸⁴ Daha sonra 17 Ekim 1933’te Romanya, artan Bulgaristan tehlikesine karşı ittifak arayışında olmuştur. Türkiye ve Romanya “Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaştırma Anlaşması” imzalamıştır.⁵⁸⁵ Bulgaristan ve İtalya’nın yayılmacı hedeflerinden çekinen bir diğer

⁵⁸¹ Alexis Alexandris, **The Greek Minority of İstanbul and Greek Turkish Relations (1918-1974)**, Athens: Center for Asia Minor Studies, Cambridge University Press, 1983, s.180.

⁵⁸² Soysal, (1920-1945), s. 248.

⁵⁸³ “Balkan Konferansı”, Milliyet, 6 Teşrinievvel, 1930, s.2.

⁵⁸⁴ “Misak Projesi Aynen Kabul Edildi”, Milliyet, 14 Eylül 1933, s.1.

⁵⁸⁵ “Türkiye-Romanya Dostluk Misakı Bugün İmzalanıyor”, Cumhuriyet, 17 Teşrinievvel 1933, s.1.

ülkede Yugoslavya'dır. 27 Kasım 1933'de Belgrat'ta Türkiye ve Yugoslavya arasında "Dostluk, Saldırmazlık, Yargısal Çözüm, Hakemlik ve Uzlaştırma Antlaşması" imzalanarak karşılıklı bir güvence ağı oluşturulmuştur.⁵⁸⁶

Ayrıca Bulgaristan'ın, Almanya ve İtalya'nın desteğini alması bölgedeki ülkeleri daha korumacı olmaya itmiştir. Kendi sınırlarını korumak adına toplu anlaşmaya yönelen dört devlet, Balkan Antantı'na katılma kararı aldılar. Anlaşmaya, Arnavutluk ve Bulgaristan'ın dâhil edilmek istenmesine rağmen İtalya baskısından korkan sözkonusu devletler birliğe katılmayı kabul etmediler. Bulgaristan'ı böylesi bir Pakt'a çekerek İtalya kısılcısından çıkarmak amaçlanmış olabilir. Böylece İtalya yayılmacılığı karşısında Balkan Devletleri'nin tam bir ittifak içerisinde olması da amaçlanmıştır.

9 Şubat 1934'de dört Balkan ülkesi Yugoslavya, Romanya, Yunanistan ve Türkiye Atina'da Balkan Antantı'nı imzalamıştır.⁵⁸⁷ Buna göre; birbirinin varlıkları ve bağımsızlıklarına saygı gösterecek, böylece sınırlar karşılıklı güvenceye alınacaktır.⁵⁸⁸ Ayrıca devletler birbirine danışmadan herhangi bir Balkan Devleti'ne karşı siyasi harekette bulunmayacaktır. Balkan Antantı'nın ek protokolünde özellikle Antant'ın amacının saldırı değil, savunmaya yönelik olduğu belirtilerek taraf ülkelerin güvenliğine dikkat çekilmiştir. Anlaşmanın en az 5 yıllık süre için geçerli olduğu vurgulanmıştır. Antant ile birlikte anlaşmayı imzalayan devletlerden biri Balkan devleti olmayan başka bir devletin saldırısına uğraması durumunda Balkan Antantı gereği yardım edilmesine karar verilmiştir.

Atina'da antlaşma sevinçle karşılanmış olup Elen Ulusal Bankası memurlarının resmî gazetesi olan "Trapeziki Gazetesi"ne demeç veren Elen Dışişleri Bakanı B. Maksimos, Balkan Anlaşması'nın ekonomi işbirliğine dair şu sözleri söylemiştir;

*"Balkan Antlaşması ticaret, ekonomi, bankacılık ve nakliyat bakımlarından anlaşmayı imza eden Devletler Arası'nda işbirliğini istihdaf etmektedir. Balkan anlaşması, Balkan uluslarının ekonomik münasebetlerini inkişaf ettirmek için sistematik bir surette çalışmasını mümkün kılmıştır."*⁵⁸⁹

⁵⁸⁶ "Yugoslavya ile Dostluk Misakı Akdediyoruz. Misak Hariciye Vekilimiz Tarafından Gelecek Ay Belgrat'ta İmzalanacaktır.", Vakit, 10 Birinciteşrin 1933, s.1.

⁵⁸⁷ İsmail Soysal, **Balkan Paktı (1934-1941)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1985, ss.178-221.

⁵⁸⁸ "Balkan Misakı Dün Atinada imzalandı", Milliyet, 10 Şubat 1934, s.1.

⁵⁸⁹ "Balkan Andlaşması", Yeni Asır, 10 Şubat 1935, s.7.

Türk basınında da Balkan Antlaşması'nın ekonomik yönüne vurgu yapılan haberlere yer verilmiştir.⁵⁹⁰

Fakat Türkiye, Romanya-Rusya çatışması çıkması durumunda Romanya'ya yapılacak yardımda yer almayacağını Sovyetler Birliği'ne bildirmiştir. Yunanistan, protokolü ancak İtalya ile karşı karşıya kalmaması durumunda imzalayacağını bildirmiştir.⁵⁹¹ Bu yüzden aslında anlaşma birçok açıdan noksanlıklar içerdiğinden etkili bir işbirliğinin oluşmasını engellemiştir. Fakat yine de Türkiye Devleti'nin dış politikada barış ile istikrara önem verdiğinin göstergelerindendir. Türkiye Devleti, İtalya'nın yayılma politikasına karşı Balkan Antantı'nı koruyucu olarak görmüştür. Bu yüzden Antant'ın devamını sağlamak adına uzun süre çabalamıştır.

Türkiye'nin Antant'ta amacı ise bu anlaşma ile sınırlarını güvenceye almaktır. Anlaşmayı imzalayan Devletler, Ege'ye çıkmayı hedefleyen Bulgaristan'a karşı olduklarını göstermiştir. Türkiye, Balkan Antantı'na dâhil olarak hem bölgedeki barışın tesisi hem de güvenliğin sağlanması adına İtalya'ya karşı kendini korumaya çalışmıştır.

Balkan ülkelerinin yaptıkları anlaşmaya dâhil olmayan Arnavutluk, bu süreçte İtalya tahakkümünden dolayı katılmamıştır. Bulgaristan ise kendi komşularının topraklarında bazı haklar elde etmek istediği için anlaşmaya katılmayı uygun bulmamıştır.⁵⁹² Fakat 31 Temmuz 1938'de Selanik şehrinde Bulgaristan Devleti'yle iyi komşuluk ve içtenlikli ilişkilerin devamı adına anlaşma imzalamıştır.⁵⁹³

Balkan Antantı'nın zayıf yönü ise ülkeleri koruyacak bir mekanizmaya sahip olmamasıdır. Fakat yine de bazı siyasi başarılar elde ettiği yadsınamaz. 1935'te İtalya'nın Habeşistan'ı işgalinde Milletler Cemiyeti kararına uymuştur. 1936 Montrö Boğazlar Konferansı'nda Balkan Antant'ı üyelerinden biri olan Türkiye'yi desteklemişlerdir. Fakat Balkan Antantı ülkelerinin birlikte karar almaları veya eş güdümlü hareket etmeleri 1936 yılında zayıflamaya başlamıştır. Bundaki en önemli neden ise Avrupa'da yaşanan gelişmelerdir. Almanya ve İtalya'nın Balkanlar'da daha da aktif olmalarıyla bölgedeki ülkelerin tutumları da değişim göstermiştir.⁵⁹⁴

⁵⁹⁰ Yunus Nadi, "Balkan Antlaşmasının Ekonomik Yüzü", Cumhuriyet, 23 Teşrinisani 1934, s.1.

⁵⁹¹ İbrahim Erdal, "Batı Avrupa (İngiltere - Fransa) ile Yugoslavya, Makedonya ve Macaristan Kamuoyunda Balkan Antantı", **History Studies**, Cilt: 2, Sayı:3, 2010, ss. 147-158.

⁵⁹² Afet İnan, Balkan Antantı (1934), **Belletten**, Cilt: 32, Sayı: 126, 1968, ss.285-291.

⁵⁹³ "Bulgaristanla Balkan Antantı Arasında Anlaşma İmzalandı", Akşam, 1 Ağustos 1938, s.1.

⁵⁹⁴ FRUS1935v01/d169.

Zamanla Balkan Antantı, geçersiz hâle gelmiştir. İtalya, Antantı bozma adına yoğun faaliyetlerde bulunmuştur. Almanya'nın Balkan bölgesinde özellikle ekonomik olarak var olma çabaları Balkan Devletleri'ni, Almanya ve İtalya'ya yakınlaştırmıştır. Romanya, Almanya'nın Avrupa'da yayılmacı politikasından çekinerek Balkan Antantı'na olan ilgisi azalmıştır. Yugoslavya'da, Almanya ve İtalya etkisi giderek artmaya başlamıştır. Ayrıca Balkan Antantı'nın dışında kalan Bulgaristan ile işbirliği temelli bir anlaşma yapmıştır. Buradaki önemli husus, Balkan Paketi yayılmacılığı hedefleyen güçlere karşı yapılmış bir anlaşma olmasına rağmen Bulgaristan'ın yayılmacı hedefleri gözardı edilmiştir. Aslında Yugoslavya'nın Bulgaristan ile imzaladığı anlaşma, Balkan Antantı'nın etkisiz kaldığını göstermektedir. 7 Nisan 1939 tarihinde İtalya Devleti, Arnavutluk topraklarını işgal etti.⁵⁹⁵

*“Türkiye, Arnavutluk'a yapılan saldırı nedeniyle Akdeniz'deki dengenin bozulduğunu düşünüyordu. Ancak uzun vadede deniz gücünün yeniden galip geleceği ve Balkanlar'ın, aktif destek umudu olması halinde, Almanya ve İtalya'ya direnme eğiliminde olacağı düşünülmüyordu”.*⁵⁹⁶

İkinci Dünya Savaşı 1 Eylül 1939 tarihinde sırasında, Balkan Antantı ülkelerinden bazıları da yayılmacılığın ana hedeflerinden biri olup işgal edilmiştir. 1940 yılının Ekim ayında İtalya Devleti'nin Yugoslavya ve Yunanistan'a saldırmasıyla Balkan Antantı işlevini tamamen kaybetmiş ve Balkan Antantı, 18 Nisan 1941 tarihinde son bulmuştur.

Balkan Antantı, Doğu Akdeniz'in kuzeyinde istikrar ve güvenliğin sağlanması açısından önemlidir. İttifak antlaşması, bölgedeki devletleri birbirine yakınlaştırarak ticari ve ekonomik işbirliği içerisinde olmasını da sağlamıştır. İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki yayılmacı hedeflerine ulaşmasını engeller nitelikte bir ittifak anlaşmasıdır. Türkiye'nin Balkanlar'daki aktif politikası, Doğu Akdeniz'de stratejik ve diplomatik etkisini kuvvetlendirmiştir.

2.1.1.4.4. Akdeniz Paketi

⁵⁹⁵ FRUS1939v02/d352, Türkiye'deki Büyükelçinin Dışişleri Bakanı (MacMurray)'ın Amerika Birleşik Devletleri'nin Dış İlişkilerine 12 Nisan 1939 gönderdiği telgrafta; *“Türkiye ayrıca, Arnavutluk'a yapılan saldırı nedeniyle Akdeniz'deki dengenin bozulduğunu düşünüyor ancak uzun vadede deniz gücünün muhtemelen yeniden galip geleceği ve Balkanlar'ın, aktif destek umudu olması halinde, Almanya ve İtalya'ya direnme eğiliminde olacağı düşünülmüyor”*

⁵⁹⁶ FRUS1939v02/d352.

Akdeniz Paktı, İkinci Dünya Savaşı'na doğru evrilen yıllarda Türk dış politikasının seyrini belirleyen önemli olaylardan biridir. 1930'lu yıllarda Almanya ve İtalya'da yayılmacı siyasetin izlenmeye başlaması, birçok ülkeyi rahatsız etmiştir. 1932'den itibaren Doğu Akdeniz'de İtalya, emperyalist amaçlar gütmeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren Ankara ve Roma arasında ilişkiler kötü bir seyir almıştır.

Özellikle 9 Şubat 1934'de yapılan Balkan Antantı ardından Türkiye ve İtalya ilişkileri gerilmeye başlamıştır. İtalya, Antantı kendine karşı bir tehdit olarak algılamıştır. Fakat saldırgan emellerini durduramayan İtalya, 3 Ekim 1935'te Milletler Cemiyeti kararlarına aykırı olarak Habeşistan'a saldırmıştır.⁵⁹⁷ Buna karşı Milletler Cemiyeti, İtalya'ya yaptırım kararı almıştır.⁵⁹⁸ Türkiye ve diğer devletlerin bu karara uyması üzerine İtalya daha da gergin bir politika takip ederek 11 Kasım 1935'te yaptırım kararını alan devletlere karşı bir protesto notası vermiştir. İtalya, saldırgan tutumunu bırakmayarak On İki Ada'yı da tahkim etmiştir. On İki Ada'nın İtalya tahakkümünde olması İtalya'ya Karadeniz'e ulaşma açısından da rahatlık sağlamıştır.⁵⁹⁹

İtalya'nın Leros'ta hava ve deniz üssü kurma girişimi bölgedeki gidiş –dönüş iletişimini hedef almıştır. On iki Ada'da kurulması amaçlanan hava ve deniz üssü ile Batı Anadolu'ya saldırmak ve Doğu Akdeniz'deki deniz trafiğini aksatmayı amaçlamıştır. Türkiye, kendine bu kadar yakın bir bölgede İtalya silahları ve havacılarının varlığına karşı endişe duymaktadır.⁶⁰⁰ Mussoloni, Akdeniz'de ve Yakındoğu'a yerleşme hayallerini sıklıkla dile getirmektedir. İtalya, Etiyopya'da bir imparatorluk kurmak istemektedir. Dahası Libya ve On İki Ada'da yavaş yavaş ve istikrarlı bir şekilde hegemonyasını arttırmıştır.⁶⁰¹ İtalya'nın genişleme sahasının Akdeniz ve Afrika olduğu açıktır. Bu gelişmelerin tümü, 1934'ten sonra Türkiye ve Yunanistan'ın filolarını büyütmelerine neden olmuştur.⁶⁰²

⁵⁹⁷ “Habeşistan'da Harb Alevlenmiştir!”, Anadolu, Birinciteşrin 1935, s.1.

⁵⁹⁸ FRUS1936v03/d160.

⁵⁹⁹ Barlas ve diğerleri, ss.209-210.

⁶⁰⁰ Yücel Güçlü, “Fascist Italy's 'Mare Nostrum' Policy and Turkey”, (Faşist İtalya), **Belleken**, Cilt: 63, Sayı: 238, Ankara, 1999, ss. 813-814.

⁶⁰¹ Nur Bilge Criss, “**Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyetinin 75 Yılına Toplu Bakış**”, Uluslararası Kongresi, Cilt:1, Siyaset –Kültür-Uluslararası İlişkiler, Ankara, 1998, s. 353.

⁶⁰² Y.Güçlü, (Faşist İtalya), ss. 813-814.

İngiltere'nin yoğun çabaları ile antlaşma yapılması için görüşmeler gerçekleştirilmiştir. *“İngiliz Diplomasinin teşvikiyle Şarki Akdeniz’de menafii bulunan Devletler Arası’nda bir adem-i tecavüz misakı akdine çalışılmakta olduğuna...”*⁶⁰³ 18 Ekim 1935’te “Akdeniz Antlaşması” imzalandı.⁶⁰⁴ Akdeniz Paktı veya Akdeniz İttifakı, İtalya’ya karşı kuruldu.⁶⁰⁵ Türkiye, Yugoslavya, İngiltere ve Yunanistan arasında yapılmıştır.⁶⁰⁶ Ayrıca pakta daha fazla ülkenin katılımının teşvik edilmesi de görüşülmüştür.⁶⁰⁷ Akdeniz Paktı’nın amacı, bölgedeki devletlerin herhangi bir saldırıya uğramasını engellemek ve askerî dayanışma birliği kurmaktadır.⁶⁰⁸ Türkiye Cumhuriyeti, Varşova Büyükelçiliği’nin 23 Sontesrin (Kasım) 1935 tarihinde Hariciye Vekâleti’ne gönderdiği yazıda;

“İngiliz Diplomasinin teşvikiyle Şarki Akdeniz’de menafii bulunan Devletler Arası’nda bir adem-i tecavüz misakı akdine çalışıldığına dair, bu günkü “Kurjer Warszawski” Budapeşte’deki muhabirine atfen calib-i dikkat bazı haberler vermektedir. Bu hususa dair intişar eden telgraf haberlerinin tercemelerini, malumat olmak üzere merbuten takdim ediyorum. Bilvesile hörmetlerimi teyid eylerim.” Gönderilen telgrafta metin şu şekildeydi;

“Soins de la Grande Bretagne en vue d’un pacte de non-agression.

Kurjer Warszawski , le 21 novembre 1935.

Budapest, le 20. tél.part., Des nouvelles sont arrivees aujourd’hui de plusieurs capitales balcaniques an sujet dea demarchhes verhaes qu’est en train de faire la diplomatie anglaise, en vue de la prompte conclusion d’un pacte de non-agression entre les Etats dont les principaux interets sont conjuges ..dans la partie est de la mediterranee. A l’encontre de Mussoloni, Qui dans ses entretiens aveo Drummond posa le plan envisageant un pacte d’asistance mutuekke entre les puissances faisant parti edu coto ouest de la mediterranee, l’ Angleterre sosu la pression des evenemenetes egyptiens , veut hater la conclusion des pactes mutuels de non- agressions, lesquels compredraie a cote de l’ Angleterre. La Turquie, la Yougoslavie at la Grèce. Un pacte construit de la sorte , pourrai etre elargi plus tard sur les soviets, la Roumanie et la Bulgarie, Les partenaires d’un tel pacte, seraient astreints à ne pas aider l’agresseur, c’est à dire especher les navires de l’agresseur de s’approvi- sionner en combustibles, vivres, etc...

Dans l’accord en perspective, l’agresseur, évidemment ne sera pas défini, nettement, mais il est clair, que tout celà, est dirige contre l’Italie. La realisation d’un tel pacte est- mediterraneen sera une constatation quasi officielle de l’atrophie absolue des influences italiennes, au profit des influences britanniques dans la partie est de la Méditerranée et dans les Balkans.

⁶⁰³ Hariciye Vekaleti, Yer:566/250-2155-35, Tarih: 1935-12-20(K.Evvel), Hulasa

⁶⁰⁴ PAAA_RZ211_103881_0178.

⁶⁰⁵ Yer:534 /37193-149243-66 Tarih: 1936-07-22 “Akdeniz Anlaşması”.

⁶⁰⁶ PAAA RZ211 103881_0177.

⁶⁰⁷ FRUS1938v01/d87.

⁶⁰⁸ Habeşistan bu günkü adı ile Etiyopya dır.

Les soins de la diplomatie anglaise ont favorisé les craintes de certains Etats devant l'expansion italienne. La Turquie vient d'adhérer au plan britannique, car les fortifications du Dodécanèse, par l'amirauté et la consolidation incessante des garnisons de cette ville, sont considérés par Ankara comme une menace dirigée contre les cotes de l'Asie Mineurs. Malgré le rapprochement avec la Yougoslavie, inauguré par le Ministre d'Italie, le comte Viola di Campalto, la diplomatie de Belgrade est toujours inquiète par la possibilité de voir l'Adriatique devenir une mer italienne. Du reste, depuis que le regent Paul se trouve à la tête de L'Etat, uni par des liens nombreux avec Londres, -la Yougoslavie, malgré son alliance avec la France penche nettement du cote de l'Albion, et voit son role dans la situation internationale de l'heure, duivant la principe de "mare nostrum".

Enfin la Grèce elie ausai, est intimement liée à la Grande- Bretagne, surtout, qu'aux dires de la diplomtie d'ici, le roi Georges a reçu la promesse à Londres que l'île de Chypre, restant sous la domination de la Grande Bretagne, sera incorporée a la Grèce. U'est sans doute le prix que Londres paye au Royaume Hellenique, pour son adhésien au front anti-italien. A vrai dire, les italiens espéraient bien que la dernière visite duri Georges a Rome, et ses entretiens avec Mussolini, influe nceront, dans une certaine mesure l'attitude de la Grèce, pour ce quies du pacte estmediterranéen. Mais ce furent la des espoirs et des calculs à faux. Du reste, combier forte est la position de la Grande Bretagne dans la partie sud-est de l'Europe, il suffit de voir le conduite de la Bularie.

Bien que la femre du roi de Bulgarie soit la fille du roi d'Italie, et bien que la diplomatie romaine ait possé à Sofia de puissantes influe, ces, pourtant la Bularie a gravite dernièrement du coté de Londres. La preuve la plus manifeste, c'est que la Bulgerie est en train de faire construire ses vaisseaux non pas dans les chantiers italiens, mais anglais. La diplomatie romaine doit regarder d'un oeil passif, comment l'Angleterre recueille les fruits de l'action de coneorde inaugurée par le roi Alexandre entre la Bulgarie et la Yougoslavie, et comment elle entraine dans l'orbite de ses influences, ces deux Etats et à leur suite, tous les Balkans. ”⁶⁰⁹

Buna göre; Doğu Akdeniz’de ana amaçları birleşen ülkelerin birlik oluşturmaları için yapılmıştır. Metinde Pakt’a daha sonra Sovyetler, Romanya ve Bulgaristan’ın da katılımı ile genişletilebileceğine yer verilmiştir. Pakt ile Doğu Akdeniz’de İtalya nüfuzunun köreleceği belirtilmiştir.

Türkiye, Pakt’a 22 Ocak 1936 tarihinde katılmıştır. İngiltere ile Fransa, İtalya Devleti’nin Doğu Akdeniz’deki yayılmacı tehlikesine karşı Türkiye Cumhuriyeti ile yakınlaşmıştır. İngiltere ile Fransa bu paktla bölgede İtalyan tehdidinin önüne geçmek istemiştir. İtalya’nın olası yönelebileceği bölgelerde aktif bir politika takip ederek bu devletlere yardım etmek istemişlerdir.⁶¹⁰ Aslında burada amaç yardımdan ziyade, İtalya’nın amansız büyümesinin önüne geçmektir. Dahası emperyalist emellerinin

⁶⁰⁹ Yer: 566 / 250-2155-38 Tarih: 1935-11-23-1935-11-23, “İngiliz Diplomasinin teşvikiyle Doğu Akdeniz ülkeleri arasında imzalanan Saldırmazlık Anlaşmasına ilişkin Polonya basınında yer alan haber ve yorumlar”.

⁶¹⁰ Bıyıklı, ss.121-136.

farkında olarak bu bölgelerde İtalyan üstünlüğüne yer vermemektir. Bir diğer husus da uzun yıllardır kendi sahası olarak gördükleri Ortadoğu ve Afrika'nın bazı bölgeleri ve bu bölgelerin yolları üzerinde başka bir güçlü devletin varlığı hem İngiltere hem de Fransa için pek de istenir bir durum değildir.

Akdeniz Paktı ile Türkiye, İtalyan tehdidine karşı İngiltere ile yakınlaşmıştır. Pakt, Türkiye-İngiltere ikili ilişkileri için dönüm noktasıdır. Bu yakınlaşma iki devletin İkinci Dünya Savaşı'nda aynı safta yer almaya kadar uzanacaktır. Akdeniz Paktı sonrası Türkiye ve İngiltere ilişkileri daha iyi bir seyirde devam etmiştir. Türk dış politikası açısından bir dönüm noktasıdır. Çünkü Musul-Kerkük meselesiyle bozulmuş olan Türkiye -İngiltere ilişkileri normalleşmeye başlarken, Türkiye-İtalya ilişkileri ise İtalyan yayılmacılığı ile doğru orantılı olarak olumsuz bir seyir almıştır.⁶¹¹

Akdeniz Paktı, İtalya yayılmacılığını engellemeye, durdurmaya yönelik bir Pakt'tır. Bölgede hâkim unsurlar Balkan Antantı'nı imzalamışsa da İtalya saldırıları ve yayılmacılığını engellemeye yetmemiştir. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa bölgede bir pakt oluşturarak İtalya'ya set çekmek istemiştir. Pakt ile kendi bölgeleri olarak gördükleri Doğu Akdeniz'de gün be gün güçlenen bir devleti durdurmayı amaçlamışlardır. İki güç, özellikle kendi çıkarları ve stratejik bölgeleri koruma amacı taşımaktadır. Pakt ile aksayan Doğu Akdeniz ticaretinin güvenliği sağlanmıştır. Bölgede, İngiltere ve Fransa hâkimiyetini pekiştirmiştir. Türkiye açısından ele alındığında ise İngiltere ve Fransa'nın Doğu Akdeniz'i kapsayacak olan bir Pakt'ta Türkiye'nin de yer almasını istemeleri önemlidir. Türkiye'nin bölgedeki stratejik konumu ve gücünü göstermektedir.

Türk basınında “....Akdeniz misakı İtalya'yı çember içine alma politikası diye tefsir ediliyor. İngiltere'nin Akdeniz'de her zaman bulunan filosunu güçlendirmesi İtalya'nın hoşuna gitmemektedir.”⁶¹² Anlaşma bir süre sonra son bulmuştur. “Yunanistan Akdeniz Paktından Çekildiğini İtalya'ya Bildirdi”.⁶¹³ Türkiye anlaşmanın son bulduğuna dair gönderdiği telgrafta

*“Türkiye-İtalya Akdeniz Anlaşması'nın sonuçlandığı ve Türkiye'nin İngiltere'ye teminatının bi taraf olarak devam edeceği hakkında gazetede çıkan haberler; “Roma Büyükelçiliğinden 21 VII 1936 tarihinde Hariciye Vekâletine gönderilen telgrafta;
[Bu yarının mahrem tutulmasına itina ehemmiyetlidir]*

⁶¹¹ Bıyıklı ss. 121-136.

⁶¹² “İtalya'da İngiliz Politikasına Karşı İtimatsızlık”, Akşam, 18 Temmuz 1936, s. 1,

⁶¹³ Son Posta, 15 Temmuz 1936, s.3.

Diplomasi

Hariciye Vekaletine

Düinkü telgrafa cevaptır.

1- Gazeteler sanksiyonlardan sonra Türkiye-İtalya kânunuevvel Akdeniz anlaşmasının da nihâyet bulduğunu ve bunu takip edecek istikrarsızlık devresinin Türkiye'nin İngiltere'ye teminatının bir tarafı olarak devam edeceği hakkında Anadolu Ajansının bir tebliğini neşrettiler.

2- Bugünkü Tribuna bundan bahsile İngiltere'nin yaptığını Türkiye'nin aynen tatbik etmekte olduğunu ve iki tarafı itilafın elyevm müteakabilen birer tarafı olarak devamı esasta bir şey değıştirdiğini ve bunun İtalya aleyhine olduğunu yazıyor.

Baydur. ⁶¹⁴

21 Temmuz 1936 tarihli Roma Büyükelçiliği telgrafı, Türkiye-İtalya Akdeniz Anlaşması'nın pratikte işlevsiz hale geldiğini teyit etmektedir. Anadolu Ajansı'nın ilgili dönemde yayımladığı tebliğde, Türkiye'nin İngiltere'ye verdiği güvenlik teminatlarının bir tarafı olarak devam edeceği vurgulanırken, İtalyan gazetesi Tribuna ise Türkiye'nin İngiltere ile eşgüdömlü hareket ettiğini ve iki tarafı anlaşmaların tek tarafı taahhütler hâline dönüşmesinin İtalya aleyhine bir durum yarattığını yazmıştır. Böylece bu telgraf, Türkiye'nin İtalya ile olan iş birliğini sona erdirip, İngiltere ile daha yakın bir pozisyona geçiş yaptığını ve bu değışimin İtalya tarafından da böyle algılandığını göstermektedir. Telgraf, Akdeniz'deki güç dengelerinin değıştiğı bir dönemde, Türkiye'nin tarafsızlık siyasetinden denge siyasetine doğru geçişinin önemli bir göstergesidir.

2.1.1.4.5. İtalya'nın Habeşistan İşgali ve Türkiye'nin Değerlendirmesi

Faşist İtalya Devleti'nin, yeni sömürgeler oluşturmak amacıyla gerçekleştirdiğı emperyalist politikalarından birisi de Habeşistan işgalidir.⁶¹⁵ Birinci Dünya Savaşı sonrası artan ekonomik sıkıntılar ve ardından gerçekleşen 1929 Ekonomik Buhranı sonuçta İtalya'yı yeni arayışlara itmiştir. İtalya, gelişmekte olan bir sanayi ülkesi olup ham madde konusunda dışarıya bağımlıdır. İtalya ekonomik sıkıntılardan dolayı dış ticarete bütçe açığı vermeye başlamıştır. Doğal zenginliğe sahip Habeşistan'a yönelerek ekonomik çıkmazını geride bırakmayı hedeflemiştir.

⁶¹⁴ Yer:534 / 37282-149615-7 Tarih: 1936-07-21.

⁶¹⁵ Claudia Baldoli, **İtalya Tarihi**, Çev. Eylem Çağdaş Babaoğlu, Feylesof Yayınevi, İstanbul, 2018, ss.226-231.

İtalya'yı, Habeşistan işgali konusunda cesaretlendiren nedenlere baktığımızda; 1931'de Japonya'nın Mançurya'ya saldırması ve Almanya'nın Versailles Anlaşması'nın ağır şartlarını geride bırakmak için bazı girişimlerde bulunması konusunda İngiltere ve Fransa'nın sessiz kalmasıdır. Tüm bunlar İtalya'yı harekete geçirmiştir. 3 Ekim 1935- 5 Mayıs 1936'da İtalya tarafından işgal gerçekleştirilmiştir.⁶¹⁶ Nazım Hikmet'in "*Taranta Babu'ya Mektuplar*" adlı eserinde Habeşistan işgaline yer verilmiştir.⁶¹⁷

İtalya'nın Habeşistan üzerindeki emelleri aniden gerçekleşen bir işgal olmayıp yıllardır süregelen geçmişi bulunmaktadır. İtalya, Habeşistan işgalini 1891, 1894 ve 1896 yıllarında denemiştir. Ancak bu saldırıları başarısızlıkla sonuçlanmıştır. İşgalin amacı İngiltere, Fransa ve Almanya amaçlarıyla benzerlik göstermektedir. Yeni nüfus alanları arayan bu ülkeleri İtalya da takip etmiştir. II. İtalya Savaşı olarak literatüre geçen ve konumuz da olan Habeşistan'ın 1935-1936 yılında işgali, İtalya Krallığı ve Etiyopya arasında gerçekleşmiştir. Savaş sonucundan Etiyopya, İtalyan yönetimine girmiştir. I. İtalya-Habeşistan savaşında İtalya başarısız olsa da II. seferi ile amacını gerçekleştirmiştir. Bu savaş literatürde İkinci Dünya Savaşı'nın gerekçelerinden biri olarak görülmekle birlikte, savaşı hazırlayan gelişmelerden biri olarak kabul edilmiştir.⁶¹⁸

Habeşistan, Avrupa Devletleri vesayeti altında bulunmayan Afrika'daki sayılı bağımsız devletlerden biridir. Benito Mussoloni, Aralık 1934'te Etiyopya ve İtalya Somalisi arasındaki bir sınır anlaşmazlığı sebebiyle bölgeye müdahale etmiştir. Habeşistan işgali ile yalnızca artan nüfusa yeni yerleşim yeri açmaktan ziyade, aynı zamanda gelişmekte olan sanayiye ham madde ve kaynak arayışını sağlamayı da amaçlamaktadır. Ayrıca İtalyan Eritre ve İtalyan Somalisi üzerindeki baskılarını da arttırmıştır. Bu süreçte İngiltere ve Fransa ise doğrudan müdahale etmeyerek olayla ilgilenmiştir.⁶¹⁹

⁶¹⁶ Robert Leckie, **Delivered From Evil: The Saga of World War II**, Harper & Row, NewYork, 1987, s.645.

⁶¹⁷ Bkz. Nazım Hikmet, **Jokand ile Si-Ya-u-Taranta-Babuya Mektuplar-Benerci Kendini Niçin Öldürdü**, Dost Yayınları, Ankara, 1965.

⁶¹⁸ Rosaria Quartararo, Imperial Defence in the Mediterranean on the Eve of the Ethiopian Crisis (July-October 1935), **The Historical Journal**, Cilt: 20, Sayı: 1, 1977, ss.185-220.

⁶¹⁹ Aristotle Kallis, **Fascist Ideology Territory and Expansionism in Italy and Germany 1922-1945**, Routledge, London, 2000, s.126.

Özellikle de Avrupa’da artan Alman baskısı bunda etkili olmuştur. Çünkü İngiltere ve Fransa’yı en çok rahatsız eden sorun, Almanya’nın yeniden silahlanmasıdır. Bu yeniden silahlanmanın yoğunluğu artıkça hem Fransızların hem de İngilizlerin kafasında Habeşistan meselesi ikinci planda kalmaktadır.⁶²⁰ Dolayısıyla İtalya saldırganlığına karşı ilk etapta ılıman yaklaşılmıştır. Arabuluculuk tekliflerinde bulunulmuş ancak tekliflere karşı gelen İtalya, 3 Ekim 1935’te 400 bin kişilik bir askerî güçle Habeşistan’a girmiştir.

İtalyan birlikleri kötü ve deneyimsiz Etiyopya Ordusu’nu mağlup etmiştir. 9 Nisan 1936 tarihinde Ascianghi (Aşangi) Gölü yakınında önemli başarı kazanmıştır. Başkent Addis Ababa 5 Mayıs’da ele geçirilmiştir.⁶²¹ Mussoloni, İtalya kralı III. Vittorio Emanuele’yi Etiyopya’nın İmparatoru ilan etmiştir. Faşist İtalya’nın ülkedeki ilk faaliyeti ise köleliği ortadan kaldırmaktır. Böylece dünya kamuoyunda destek bulmak ve işgaline meşru bir zemin oluşturmayı hedeflemiştir.⁶²² Bu sırada İngiltere ve Fransa işgali durdurma adına görüşmeler gerçekleştirmişlerdir. Habeşistan işgali üzerine Habeş Hükümeti Milletler Cemiyeti’ne başvurmuştur.⁶²³ Habeşistan delegesi Milletler Cemiyeti’ne resmen başvurmuş olup 15. Madde’nin uygulanmasını talep etmiştir.

Toplanan Milletler Cemiyeti, İtalya’yı saldırgan ilan etmiştir.⁶²⁴ “Konsey İtalya’yı mütecaviz saydı.”⁶²⁵ İtalyan işgali kınanmış olup yaptırım kararları alınmıştır. Fakat İtalyanlar işgali desteklemiştir. Kallis’e göre “Özellikle Kasım 1935’te (Milletler Cemiyeti’nin) yaptırımları ve bunların uygulanmasından sonra, Faşist rejimin popülaritesi eşi benzeri görülmemiş boyutlara ulaştı” demiştir.⁶²⁶ Sadece bu açıdan değerlendirildiğinde dahi Mussoloni, Etiyopya’yı ele geçirmeyi kendisi ve iktidarı adına mutlak olarak görmektedir. Milletler Cemiyeti’nin İtalya’ya karşı uyguladığı yaptırımlar, Roma’yı tayakkuz durumuna getirmiştir.⁶²⁷

⁶²⁰ FRUS1936v03/d104.

⁶²¹ David Nicolle, **The Italian Invasion of Abyssinia 1935–1936**, Westminster, Maryland: Osprey, 1997, s.8.

⁶²² Jeremy Black, **Kısa İtalya Tarihi**, Çev. Ekin Duru, Say Yayınları, Ankara, 2022, ss.191-227.

⁶²³ “Habeşistan Harp Tehlikesi var Diyor”, Akşam, 4 Kanunisanı 1935, s.2.

⁶²⁴ “Uluslar Kurumu İtalyayı Mütecaviz Addediyor”, Anadolu, 08 Birinciteşrin 1935, s.2.

⁶²⁵ “Habeşler iyi silahlı ve iyi muhriptir”, Haber, 8 İlkteşrin 1935, s.1.

⁶²⁶ Kallis, s.128.

⁶²⁷ A. J Barker, **The Rape of Ethiopia 1936**, New York: Ballantine Books, New York, 1971, s. 45.

Alınan yaptırım kararlarına göre İtalya'ya stratejik nitelikte maddeler ve malzemeler verilmemesine karar verilmiştir. Fakat özellikle modern savaşlarda çok önemli olan petrol için bu kısıtlamanın getirilmemiş olması ilginçtir. Petrole kısıtlama getirilmemiş olması İtalya'ya büyük avantaj sağlamaktadır.⁶²⁸ İtalya'ya kredi verilmemesi de alınan bir diğer karardır. Nitekim bu kararlar tam olarak uygulanmamıştır. Özellikle Almanya, İtalya'nın Habeşistan işgalinde kaynak sıkıntısında destekçisi olmuş ve İtalya'nın Habeşistan işgalinde İtalya için hayati önemi olan kömür Almanya tarafından karşılanmıştır. Aynı amaçları güden iki devletin birbirini destekler politikalar yürütmesi kaçınılmazdır.

Ayrıca Milletler Cemiyeti İtalya - Etiyopya anlaşmazlığının barışçıl bir şekilde çözülmesi adına bir komisyon kurmuştur. Komisyonda 5 görevli bulunup, rapor hazırlamıştır. Fakat bu rapor, 6 Ekim 1935'te Habeşistan işgali ile geçersiz kalmıştır. İngiltere Doğu Afrika'daki çıkarlarına olası bir zarar gelmesi ihtimaline karşılık tepkisi en katı devlet olmuştur. Diğer ülkeler ise ciddi bir tepki koyamamışlardır. Yaptırımları ise tam olarak uygulayan ülke çok az olup pek bir sonuç alınamamıştır. İtalya'nın emperyalist amaçlarını gösterir nitelikte olan Habeşistan işgali, İkinci Dünya Savaşı öncesinde uluslararası mecrada ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Avrupa'da İtalya'nın yayılmacı girişimlerine karşı ortak bir cephenin oluşturulmamış olması ve Habeşistan'a askerî teçhizat yardımının yapılmamış olması işgali kolaylaştırmıştır.

Habeş kuvvetleri kendilerini korumaya çalışmıştır.⁶²⁹ İtalya ise işgallerini daha da artırmış ve çarpışmalar çetinleşmiştir.⁶³⁰ Yaklaşık 150 bin Habeşli, Eritre'ye saldırmıştır.⁶³¹ Günün gazetelerine bakıldığında Habeş işgalinin yakından taki edildiği geniş yer bulduğunu görmekteyiz.

*“Habeş teyyareleri de bombardımana başladılar. İtalyanlar için iase güçlükleri baş gösterdi.”*⁶³²

“Mussoloni uçakla Adua'ya gidiyor, bir İtalyan generalinin maktül düştüğü biliniyor. Çetin çarpışmalar, Habeş ordusunun çekilmesi, yabancı gazeteler yakından

⁶²⁸ Marco Palla, **Mussolini and Fascism Interlink Illustrated Histories**, New York: Interlink Books, 2000, s.104.

⁶²⁹ “Habeş Kuvvetleri Eritre Üzerine Yürüyor”, Cumhuriyet, 08 Birinciteşrin 1935, s.2.

⁶³⁰ “Çarpışma Çok Çetin Bir Halde”, Halkın Sesi, 8 Birinci Teşrinsani 1935, s.1.

⁶³¹ “İtalyanlar Çevrildi”, Kurun, 8 Birinciteşrin 1935, s.1.

⁶³² “Habeş Teyyareleri de Bombardımana Başladılar”, Son Posta, 08 Birinciteşrin 1935, s.6.

incelenmiş olup gazetelerinde paylaşılmıştır. İtalyanlar Adua'yı nasıl aldılar? Tigre ve Adua cephelerine yer verilmiştir. İtalya'da Adua'nın zaptı kutlanıyor. Dün akşam Adua'nın alındığı haberiyle İtalyan şehirleri bu haberi büyük bir coşkuyla kutladı. Kral, Duçe ve ordu tebrik edilmiştir. "Deyli Miror gazetesinin haberine göre Eritre de bulan an özel, B. Mussoloni'nin yanında ...hızda bir uçakla Adua'ya gelip 1896'da ölen İtalyanlar için başkanlık edeceğini yazıyor." ⁶³³

Bu haber başlıkları ve içerikleri, İtalya'nın Habeşistan'a yönelik saldırgan yayılmacı politikasının sahadaki gelişmelerini ve uluslararası kamuoyundaki yansımalarını göstermesi bakımından önemlidir. Aynı zamanda Mussolini liderliğindeki faşist İtalya'nın askeri propagandasını nasıl yürüttüğünü, kamuoyunu nasıl mobilize ettiğini ve savaşın psikolojik boyutunu nasıl yönettiğini belgelemektedir. Türk basınında yer alan bu haberler, dönemin diplomatik atmosferine ve Türkiye'nin bu gelişmeleri nasıl takip ettiğine dair dolaylı bir bakış sunar. Bu tür haber metinlerinin kullanımı, çalışmanın dönem algısını güçlendirmekte; hem kamuoyunun hem de devletlerin tepkilerini daha bütüncül değerlendirme imkânı sağlamaktadır.

Almanya ise Habeşistan işgalini fırsat olarak görmüştür. Milletler Cemiyeti'nin Habeşistan sorunundaki etkisizliğini vurgulayarak kendi güvenliğini sağlama gerekçesiyle Ren bölgesini ele geçirmiştir.⁶³⁴ Almanya'nın Ren bölgesini işgal etmesinde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) kayıtsız kalmıştır.⁶³⁵ Almanya bununla da yetinmeyerek Locarno Anlaşması'nı feshetmiştir.⁶³⁶

Özellikle Fransa, Locarno Anlaşması'nın feshedilmesinden oldukça rahatsızlık duymuştur. Paris Büyükelçiliği'nden Hariciye Vekaleti'ne 10.03.1936 tarihinde gönderilen telgrafta ;

"[Bu yazının mahrem tutulmasına itina ehemmiyetlidir)

Diplomasi

Hülasası Fransa tehdit altında müzakereyi kabul edemediği merkezindedir.

Fakat görüştüğüm birçok sefir arkadaşlarım Fransa'nın işi tutuşunu zayıf bulmaktadırlar. Cemiyet-i Akvam'dan ve İngiliz yardımından evvel Fransa'nın yapacağı şeylerin derhal yapılması muvafık olurdu fikrindedirler. Nitekim bundan 15 gün evvel Flanden Almanya'nın bu hareketi icra ettiği takdirde

⁶³³ Ulus, 08 Teşrin 1935, s.1,4.

⁶³⁴ Yer: 501/31269-123954-19 Tarih: 1936-03-19, "Almanya'nın Locarno Antlaşmasını Feshederek Gayr-i Askerî Ren Bölgesi'ni İşgali Meselesi".

⁶³⁵ Yer: 501/ 31269—123954-53 Tarih: 1936-03-14.

⁶³⁶ Yer:501/ 31269-123954-90 tarih: 1936-03-10, "Almanya'nın Locarno ve Versay Anlaşması'nın Bazı Maddelerini Feshetmesinin Yankıları".

Fransa'nın derhal seferberlik ilanı ile mukabele edeceğini söylemiş olduğunu haber aldım. Hâlbuki elyevm böyle bir hareketin aslı yoktur. Yalnız muvakkaten izinle uzaklaşan askerler yerlerine çağılmışlardır. Meclis-i Mebusanda Başvekil'in nutku sağ tarafca pek hararetle telakki olunmadı ve bu bütün süferanın nazar-ı dikkatini celbetti. Fakat görüştüğüm Fransız mebusları bunu Dâhili siyaset manevrası telakki ettiklerini söylediler. Sefirler bunu da muvafık bulmadılar. Böyle mühim vaziyet karşısında milletvekilleri birlik cephesi göstermezlerse bu halden Alman cesaret alır denilmektedir. Hariciyede M.Barjoton ile görüştüm. O da İngiltere'nin bila-kayd-ı şart aleni yardımından ümitvar görünmedi. Ümitleri Cemiyet-i Akvama tevcih etmektedirler. Sanksiyon meselesine gelince Hariciye'nin mütalaasına göre bunun iktisadi olmasında bir faide yoktur Almanya'ya tatbik edilebilecek Sanksiyon ancak ve bilhassa Amerika'dan kredinin kesilmesidir. Dünden beri burada şayi olan havadise göre İtalya esasen Sanksiyona aleyhtar imiş ve bu günkü habere göre de Polonya'da İtalya gibi düşünmekte imiş.

Madde 3 Burada Hükümetin noktayı nazarı hakkında vaki istıfsarlara ne suretle cevap vermek ve ne gibi mütalaa yürütmek icap ettiğinin emri işarını reca ederim.

*Suat Davas*⁶³⁷

Böylece Avrupa'daki düzen bozulmuştur. İngiltere ise önceliği İtalya yayılmacılığına vermiştir. Akdeniz'de yoğun İtalyan tehlikesinin farkında olan İngiltere harekete geçmiştir. Çünkü İtalya, Habeşistan işgali ile Akdeniz'de en güçlü deniz gücü olan İngiltere ile rakip hale gelmiştir. İngiltere, Akdeniz Paktı'nın kurulmasını sağlamıştır. Habeşistan sorunda İtalya'yı destekleyen Almanya ve İtalya daha da yakınlaşmıştır. Bu sorun Mussoloni ve Hitler ittifakının belirgin ilk girişimi olmuştur. 1936'da Berlin-Roma Mihveri kurulmuştur.⁶³⁸ İtalya'nın Habeşistan İşgali sonrası yaklaşık 760 bin kişi hayatını kaybetmiştir. Faşist İtalya saldırılarında kimyasal gazlar kullanmıştır. Bu hiçbir uluslararası kurala uygun olmayıp çok yıkıcı olmuştur. Kimyasal gazlar sadece askerlere karşı değil halka karşı da kullanılmıştır. Özellikle gazların kullanımı İtalya'nın işgalini kolaylaştırmıştır. Tarlalar yakılıp, hastaneler de bombalanmıştır. II. Dünya Savaşı bittikten sonra İtalya tazminat olarak Habeşistan'a 25 milyon dolar ödemek zorunda kalmıştır. Habeşistan işgali, İtalya'nın doğrudan ana amacının Doğu Akdeniz olduğunu göstermiştir. İşgal bölgedeki güç dengeleri, stratejik düzen ile diplomatik ilişkileri etkilemiştir. İtalya Habeşistan işgali ile Doğu Akdeniz'deki konumunu güçlendirmiştir. Böylece zamanla daha da yayılım göstererek bölgedeki deniz ticaretini kontrol edebilecek güce ulaşacaktır.

⁶³⁷ Yer:501/31269-123954-89 Tarih: 1936-03-10.

⁶³⁸ FRUS1936v03/d104.

2.1.1.4.5.1. Türkiye'nin Habeşistan İşgaline Yaklaşımı

İtalya'nın Habeşistan işgalini tüm Devletler gibi Türkiye Devleti de kaygıyla takip etmiştir. Türkiye, işgalin karşısında durmakla birlikte aynı zaman da işgalin yol açacağı sonuçları öngörmeye çalışmakta ve buna karşı önlemler geliştirmektedir. Türk basınında geniş yer bulan Habeşistan işgali, yakından takip edilmiştir. Habeşistan işgali, temelde sorgulanmış ve Milletler Cemiyeti'nin etkisiz kalması eleştirilmiştir.⁶³⁹ “Türkiye'nin Habeşistan saldırısındaki tutumunu Cooper, Higgot ve Nossal Kanada ve Avustralya gibi orta büyüklükte devletler için tanımladıkları davranış örüntüsüne uymaktadır”.⁶⁴⁰ Türkiye, Habeşistan işgalini endişe ile takip etmiştir. İtalya'nın emelleri arasında olan kendi toprakları için de endişelenmeye başlamıştır.

Habeşistan işgali sorununu diğer devletler ile de görüşerek yakından takip etmiştir.

“M. C. Hariciye Vekaleti, Umumi Katiblik Service d'information 28/0/1935 sayılı telgrafta “Mösyö Laval ile mülakat

1- İtalyan-Habeşistan meselesi

2- Tuna Pakı ve İtalya-Yugoslavya anlaşması

Paris Büyük Elçiliğinin 21/8/1935 tarihli ve 677 numaralı raporundan:

Kendisi ile görüşen Büyük Elçimize, inkıta'a uğrayan Üçler müzakerati hakkında, M. Lival şu beyanatta bulunmuştur: Fransa, elinden geleni yaptı, her İki Devletin nokta-i nazarlarını telife uğraştı. Muvaffak olamadı. Fakat bunun ile beraber ümitsizliğe düşmeye mahal yoktur.”

Harbin önünün alınıp alınmayacağı hakkında: “İtalya'ya temin ettiğimiz menafı cidden harbe lüzum bırakmayacak derecede vâsi idi; fakat mesele orada değil, İtalya, daha doğrusu Benito Mussolini, Aduo lekesini behemehal silmek istiyor. Bunun içindir ki ateş başlayacaktır; ve bunu harpten ziyade, İtalyanların bize söyledikleri veçhile; bir “measure policière” telakki etmek mümkündür. Benim kanaatime göre, ilk ayı semere elde edildikten sonra, İtalyanlar ileri gitmezler.” M. Eden'e ve M. Aloisi'ye hükümetlerini itidale sevketmelerini ve katiyen itidalden ayrılmamalarını musirrane rica ettim. Zannedirim ki, iki taraf da bundan ayrılmazlar.”

İtalyanların Eylülde Cenevre'ye gelip gelemeyecekleri hakkında: “Gelmeleri suret-i katiyede elzemdir. Müdafalarını bizzat almak, nokta-i nazarlarını, imkan varken, bir kere daha izah eylemek menfaatleri icabındandır. Aloisi, Cenevre'ye geleceklerinden emin olmaklığımı söyledi.” İtalyanların harbe girmeleri üzerine İngilizlerin ne gibi tedbirde bulanacakları hakkında: “İngilizlerin hatt-i hareketi Cemiyeti Akvam'a müstenittir. Bizim de öyledir. Fakat sanction alınmasına gidileceğini asla zannetmemelidir. Şimdilik her iki tarafa vazolanan silah ve mühimat ambargosunun İngilizlerce ilk tedbir olarak, kaldırılacağı intizar

⁶³⁹ Yasin Kayış, “Türk Karikatüründe İtalya'nın Habeşistan'ı İşgali (1935-36)”, **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi/Journal of International Relations and Diplomacy**, Cilt: 3, Sayı: 1, 2020 ss.1-23.

⁶⁴⁰ Barlas ve diğerleri, s. 34.

olunabilir. Habeşistan'da İngiliz menafine dokunulacağını zannetmiyorum. Onun için başkaca tedbir alınmağa lüzum yoktur..."⁶⁴¹

Görüldüğü üzere Türkiye Haberşistan sorunuyla yakından ilgilenmiştir. Habeşistan işgalinden sonra İtalya'nın hangi bölgeye doğru genişleyeceğini endişe ile takip edilmiştir.

2.1.1.4.6.- Montreux Sözleşmesi

Lozan Anlaşması'nda Boğazlar'ın geleceği hakkında Türkiye Devleti'ne tüm hakları verilmemiştir.⁶⁴² Özellikle de yeni Türk Devleti'nin Kurtuluş Savaşı yıllarında takip ettiği Misak-ı Millî kararlarına pek uymamaktadır. Anlaşmaya göre, Boğazlar, askerden arındırılmış olup kendi bütçesi olan Milletler Cemiyeti'nin belirlediği bir komisyonun yönetimine bırakılmıştır.⁶⁴³ Bu Türkiye için her zaman endişe verici olmuştur. Boğazlar Sözleşmesi imzalandığı sırada Birinci Dünya Savaşı'ndan henüz yeni çıkmış, tüm ülkelerin savaş karşıtı bir tutum takındığı ve silahsızlanma çalışmalarının sürdürüldüğü bir dönemdir. Bu sebeple Türkiye, Boğazlar Sözleşmesi'ni imzaladığında silahsızlanma çalışmalarına güvense de dünyada değişen dengelerle birlikte yeni bir silahlanma yarışı başlamıştır. Topyekûn savaşın başlamak üzere olduğu ve saldırgan politikaların sıklıkla gözlendiği dönemdir.

Milletler Cemiyeti'nin yetkin olmaması, oluşturulan düzenin artık devam etmeyeceği apaçık görülmektedir. İtalya ve Almanya'nın saldırgan tutumlarının giderek artması büyük bir savaşın an meselesi olduğunu göstermektedir.⁶⁴⁴ Durum değerlendirmesi yapan Türkiye, özellikle Boğazlar'ın yabancı bir komisyonca yönetilmesini kendi çıkarlarına uygun bulmamaktadır. 11 Nisan 1936'da sözleşmenin taraflarına “*Şartlar Değişmiştir*” ilkesinden hareketle birer nota göndermiştir.⁶⁴⁵ Burada değişen Dünya Düzeni ile birlikte Boğazlar'ın statüsünün kabul edilebilir olmadığını savunmuştur.⁶⁴⁶ Boğazlar'ın statüsünde bir değişime gidilmesi gerektiğini

⁶⁴¹ Yer: 506 / 42791 -193110-190 Tarih: 1935-08-28, “Pierre M.Laval ile Habeşistan meselesi, İtalya Yugoslavya ilişkileri, Tuna ve Doğu Akdeniz konularında yapılan görüşme”

⁶⁴² PAAA_RZ211_104811_0003.

⁶⁴³ Barlas ve diğerleri, s. 95.

⁶⁴⁴ PAAA_RZ211_104802_0061.

⁶⁴⁵ “Türkiye, Boğazlar Meselesini Alakadarlara Bildirdi, Halkın Sesi, 11 Nisan 1936, s. 1-4, “*Resmen Alakadar Devletlerden Aradık. Nota Metni Alakadarların Eline Vasil Olduğu Anlaşıldıktan Sonra Neşrolunacaktır*”.

⁶⁴⁶ “Boğazlar için Devletlere Nota verdik”, Son Posta, 11 Nisan 1936, s.1.

belirtmiştir.⁶⁴⁷ Uluslararası bir konferansta bu isteğini dile getiren Türkiye'nin talebi genel olarak olumlu karşılanmıştır.⁶⁴⁸ Bazı Avrupa ülkelerine ziyaretler gerçekleştirilerek destek talep edilmiştir. Nitekim bu ziyaretlerden biri de Londra'ya yapılmıştır. 26 Mayıs 1936'da Türkiye Müsteşarı Numan Rifat Memencioğlu'nun Londra'daki ziyareti bu hususta önemlidir.⁶⁴⁹

Özellikle İngiltere ve Rusya, Türkiye'nin talebine yakından ilgi gösterip desteklemişlerdir.⁶⁵⁰ Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile Türkiye arasında daha önce imzalanmış olan saldırmazlık anlaşması nedeniyle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki taleplerine destek vermiştir.⁶⁵¹ Aslında Rusya, bu talebe olumlu yaklaşmakla birlikte Türkiye'nin tek başına Boğazlar üzerinde hak sahibi olmasını istememektedir. Rusya'nın, Akdeniz ve Boğazlar üzerindeki hedefleri için sakıncalı bir durumdur. Fakat genel olarak değerlendirildiğinde bölgenin ortak bir komisyonca yönetilmesini kendi çıkarlarına daha fazla zıt bulduğu için Türkiye'nin bu talebine olumlu yaklaştığını düşünebiliriz. Temelde birçok ülkenin delegelerinin yer aldığı komisyon tarafından ortak yönetilen bir bölgedense sadece tek bir ülkenin yönetiminde olması daha avantajlı görülmüş olabilir. Üstelik Türkiye'nin mevcut askerî gücü düşünüldüğünde ileride saldırgan bir tutum sergiler ise Boğazlar'da komisyonun olması Sovyetler için daha zorlayıcı olacağı açıktır.

İngiltere ise Balkan Antantı'nın 4 Mayıs 1936'da Belgrad'ta yapılan toplantısı sırasında Türkiye Devleti'nin taleplerine olumlu yaklaşmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin talebi Lozan'da Boğazlar Sözleşmesi'ne imza atan diğer üye ülkelerce de kabul edilmesiyle Boğazlar rejiminde değişiklik yapılması adına 22 Haziran 1936'da İsviçre'nin Montrö kentinde görüşmeler gerçekleşmiştir.⁶⁵²

⁶⁴⁷ Tan, 11 Nisan 1936, s.1, "...*Arsrulusal vaziyette husule gelen hukuki, siyasi ve askerî esaslı değişmeler karşısında Boğazlar mukavelesinin bugünkü halinin Türkiye'nin emniyet ve müdafaası için esasından değişmesi lazım geldiğini müşahade eden Cumhuriyet Hükümeti, vaktiyle Boğazlar Mukavelesini kendileriyle müzakere etmiş olduğu devletlere müracaata karar vermiştir. Türkiye Hariciye Vekaleti buna dair olan notayı alakadar devletlere ve makamlara tebliğ edilmek üzere icap edenlere bildirmişti...*"

⁶⁴⁸ Seha L, Meray, **Osman Olcay, Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar- Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, ss.407-423.

⁶⁴⁹ PAAA_RZ211_104802_0007.

⁶⁵⁰ PAAA_RZ211_104811_0003.

⁶⁵¹ Reha Parla, **Belgelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin Uluslararası Temelleri Lozan Montrö / Türkiye'nin Komşularıyla İmzaladığı Başlıca Belgeler / Sevr Tehlikesi**, T.C. Lefkoşa Büyükelçiliği Müsteşarı, Tezel Ofset ve Matbaacılık, Lefkoşa, 1985, ss. 4-13.

⁶⁵² PAAA_RZ211_104811_0252.

Alman Elçiliği'nin Almanya Dışışleri Bakanlığı'na gönderdiği 22/25 Haziran 1936 tarihli telgrafta

*“Türk Hükümetinin 1923 Lozan Antlaşması'nın silahsızlanma hükümlerinin revizyonu talebinin görüşüleceği Montrö Konferansı'nın bugün başlaması, İngiltere cephesinde en büyük ilgiyi görüyor. Hemen hemen tüm gazeteler, sorununun tarihini ve ilgili devletlerin bu soruna yönelik tutumunu ele alan bu etkinliğe ayrıntılı başyazılar ayırıyor....İngiliz basınında Türkiye'nin meşru iddiası tek tip bir kabul gördü. Türkiye, Lozan Antlaşması'nın askersizleştirme hükümlerinden tek taraflı olarak vazgeçmek yerine revizyon talebinde bulunduğu için İngiliz Basını neredeyse oybirliğiyle destekliyor”.*⁶⁵³

Almanya Londra Elçiliği'nin 14 Temmuz 1936 tarihinde Almanya Dışışleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta *“Dünkü ve bugünkü*

*“Times” yine Montrö'deki muhabirlerinin konferansın gidişatına ilişkin ayrıntılı raporlarını yayınlıyor ve İngiltere ile Rusya arasında hâlâ ciddi fikir ayrılıklarının olduğu noktaları vurguluyor. Times'ın daha önceki haberlerinde, İtalya'nın konferansa katılmamasının müzakerelerin sona erdirilmesinin önünde bir engel olduğu defalarca dile getirilmiş olsa da, son raporlar, Almanya'nın adı geçmeyen Montrö konferansının Alman sorununun gölgesinde kaldığını gösteriyor. Konferansta durum, sanki Rusya'nın Karadeniz'e serbest çıkış ve geçiş ile yabancı savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine kısıtlama getirilmesi yönündeki istekleri bir Alman saldırısı korkusundan kaynaklanıyormuş gibi sunulurken, İngiltere'nin istekleri ise varsayımlara dayanıyormuş gibi sunuluyor. Almanya'nın, Alman-İngiliz komplo anlaşmasının revizyonunu talep etmek için herhangi bir nedeni olmayacak .”*⁶⁵⁴

Fakat başta bazı devletler sözleşmeye tereddütle yaklaşmışlardır.⁶⁵⁵

Görüşmeler 2 ay devam etmiş olup Montrö Konferansı 20 Temmuz 1936 saat 22.00'de düzenlenmiştir.⁶⁵⁶

*“İmzalanacak ilk nüsha, Fransız Cumhuriyeti arşivlerinde saklanması gereken resmî nüshadır. Bu nüsha, Genel Sekreter tarafından imzaya sunulacaktır. Ayrıca diğer nüshalar da temsil edilen çeşitli ülkeler tarafından imzalanacak ve saklanacaktır. Ek kopyalar Genel Sekretere sunulan kişilerin imzasına sunulacaktır.”*⁶⁵⁷

Delegeler, imzalarını Bulgaristan'dan başlayarak alfabetik sıraya göre imzalamıştır.⁶⁵⁸

İngiltere, Avustralya, Yunanistan, Japonya, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği(SSCB), Bulgaristan, Fransa, Romanya, Yugoslavya ve Türkiye sözleşmeyi

⁶⁵³ PAAA RZ211_104802_0066.

⁶⁵⁴ PAAA RZ211_104803_0222.

⁶⁵⁵ PAAA RZ211 104811 0019, “...Bulgar heyeti, daha sonra incelenmesi gereken Ek 1 metniyle ilgili olarak da çekince koymaktadır.”

⁶⁵⁶ PAAA RZ211 104811 0002.

⁶⁵⁷ PAAA_RZ211_104811_0261.

⁶⁵⁸ PAAA_RZ211_104811_0262.

imzalamıştır.⁶⁵⁹ Böylece Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenlik hakları kabul edilmiştir. Sözleşme 9 Kasım 1936'da yürürlüğe girerek günümüze kadar devam etmektedir.

1936 yılında imzalanan sözleşme ile Türkiye, İstanbul ve Çanakkale Boğazları üzerinde kontrol sağlamıştır.⁶⁶⁰ Günün gazetelerinde büyük sevinçle karşılanmıştır.⁶⁶¹ Komisyon yetki ve görevlerini Türkiye Devleti'ne devretmiştir. Dahası Türkiye Devleti'ne boğazların iki tarafında asker bulundurması hakkı tanınmıştır. Boğazlarda askerî üsler kurulmasına da karar verilmiştir.⁶⁶² Gazetelerde sözleşme “Atatürk Türkiye'si'nin Lozan'da kazandığı büyük zafer bugün tamamlanacaktır” şeklinde yer almıştır.⁶⁶³ Gemilerin geçişlerine de bazı düzenlemeler getirilmiştir. Ticaret gemilerinin boğazlardan geçişi serbest bırakılmıştır. Savaş zamanının da ise yabancı savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine de bir takım sınırlama getirilmiştir.⁶⁶⁴ Türkiye, savaşta ise savaşın karşı tarafı ile bağlantısı yoksa ve yardım sağlamaması şartıyla gemilerin boğazlardan geçişleri serbest olacaktır.⁶⁶⁵ Savaş gemilerinin geçişinde ise Türk Hükümeti'ne bir ön bildirim yapılması zorunlu tutulmuştur.⁶⁶⁶

Sözleşmede en önemli unsurlardan bir tanesi de Türkiye'ye, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlere savaş gemilerinin seferlerinde sınırlama hakkı vermesidir. Karadeniz'e kıyısı bulunmayan ülkelerin savaş gemilerine, ağırlık ile zaman açısından sınırlama konulmuştur. Türkiye Devleti'nin savaşa girmesi ya da olası savaş tehlikesiyle yüz yüze kalması durumunda Boğazlar'ı açıp kapayabilme hakkı elde etmiştir.⁶⁶⁷ Montreux Boğazlar Sözleşmesi, Lozan Anlaşması ile imzalanan Boğazlar

⁶⁵⁹ Murat Burgaç, **Montrö Meydan Muharebesi – Bir Diplomasi Savaşı**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2021, ss. 330-420.

⁶⁶⁰ PAAA_RZ211_104811_0606.

⁶⁶¹ “Boğazlar Mukavelenâmesinin Metni”, Akşam Postası, 20 Temmuz, 1936, s.1-2, “*Bu gece İstanbul saati ile 23 de Montrö'de 8 devletin murahhasları tarafından imzalanıp bize Marmara'nın kapılarını tahkim hakkını verecek olan beynelminel mukavelenin bütün maddelerini aynen dercediyoruz.*”

⁶⁶² Açık Söz, 20 Temmuz 1936, s.1, “*Ordumuz yârın fecrin ilk ışıklarıyla beraber Çanakkalede!*”

⁶⁶³ “*Boğazlar Rejimi Hakkında yeni mukavelenâme bu gece saat 22 de Montrö'de imzalanıyor*”, Ulus, 20 Temmuz 1936, s.1.

⁶⁶⁴ Cemil Bilsel, **Dünya Barış Buhranında Boğazlar –Türk Boğazlar'ı**, Dorlion Yayınevi, Ankara, 2022, ss. 3-19.

⁶⁶⁵ Sir Walter Scott, **A Legend of Montrose And The Black Dwarf-Seven Illustrations**, Oxford University Press, Oxford, 1921, ss.187-372.

⁶⁶⁶ Karadeniz'e kıyısı bulunan devletler 8 gün önceden haber vermeleri gerekirken, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin ise 15 gün önceden geçiş hakkı istemek adına bildirim yapmaları gerekmektedir.

⁶⁶⁷ PAAA RZ211_104810_0009.

Sözleşmesi'ni etkisiz kılmıştır.⁶⁶⁸ Boğazlar Sözleşmesi'ne göre son yıllarda Boğazlar'ın güvenliğinden sorumlu olan “Uluslararası Boğazlar Komisyonu” Anlaşma'nın imzalanması ile görevi son bulmuştur.

Türkiye'nin egemenlik haklarını zedeleyen komisyonun görevine son verilerek tüm yetkileri kaldırılmıştır. Bunların Türkiye'ye devredilmesiyle Boğazlar'daki Türk Egemenliği yeniden kurulmuştur.⁶⁶⁹ Türk Ordusu, Boğazlar'da hâkimiyeti tekrar kazanmıştır.⁶⁷⁰ Böylece Türkiye Devleti'nin uluslararası dünyada saygınlığı, gücü ve coğrafyasındaki önemi artmıştır.⁶⁷¹ Montrö ile Türkiye ve Avrupalı devletler daha da yakınlaşmıştır. VIII. Edward (İngiltere kralı), Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Böylece iki ülke arasında dostluk adına önemli gelişme kaydetmesine neden olmuştur. Hünkâr İskelesi Anlaşması'ndan bu yana Boğazlar Sorunu çözümlenmiş oldu. Sözleşme, 20 Temmuz 1956 yılında anlaşmanın süresi bittiğinde, Boğazlar Sözleşmesi'ne imza atan devletler, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni feshetmek için harekete geçseler de başarı sağlayamamışlardır.

Montreux Sözleşmesi, Doğu Akdeniz'de var olan dengeleri olumlu etkilemiştir. Boğazlar'dan geçişin Türkiye kontrolünde olması Doğu Akdeniz'e yerleşen İtalya, İngiltere ve Fransa için hâkimiyet alanının daralması anlamına gelmektedir. Komisyon varlığı sırasında, İngiltere ve Fransa'nın daha serbest hareket ettiği düşünülebilir. Bölgedeki etkinliğin uluslararası bir komisyondan alınıp Türkiye'ye verilmiş olması, Türkiye'nin bölge üzerindeki etkisini artırmıştır.

2.1.1.4.7. Mondreux Sözleşmesi'nin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve İtalya İlişkilerini Etkilemesi

Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinde, 1933 yılının sonuna kadar dönem dönem görüş farklılıkları yaşanmışsa da genel olarak iyi bir seyrinde devam etmiştir. Türkiye Batı Devletleri ile yakınlaştıkça Sovyet Rusya'dan uzaklaşmıştır. Sovyet Rusya'dan uzaklaşma, Montreux Sözleşmesi'nin ardından artmıştır. Türkiye Devleti,

⁶⁶⁸ Gürhan Yellice, “1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Akdeniz’de İngiliz - İtalyan Uyuşmazlığı ve Türkiye’nin İtalya’yı Sözleşmeye Dâhil Etme Çabaları, 1936-1938”, **Tarih Okulu Dergisi (Tod)**, Cilt belirtilmemiştir, Sayı: 33, 2018, ss.590-591

⁶⁶⁹ PAAA RZ211_104810_0253.

⁶⁷⁰ “Ordumuzu bu sabah Çanakkal’de on binlerce halk sevinçle kucakladı!”, Açık Söz, 21 Temmuz 1936, s. 1.

⁶⁷¹ Bıyıklı, ss.121-136.

Milletler Cemiyeti'ne üye olmasının ardından, 1934'te Sovyetler de Milletler Cemiyet'ine katılmıştır. Böylece bu tarihe kadar iki ülke arasında doğan çatışmalar kısmen de olsa çözüme kavuşmuştur. Balkan Antantı konusunda endişelenen Sovyetler, Türkiye Devleti'nin güvencesiyle dostâne ilişkiler devam etmiştir.

*“Nitekim Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) Boğazlar konusundaki taleplerinde Türkiye'yi Montreux'da desteklemiştir. Montreux Konferansı'nın başında 10 Temmuz 1936'da Rusya başlangıçta, savaş zamanlarında Rus Karadeniz filosuna Akdeniz'e tam geçiş hakkı verilmesi, diğer filoların ise Karadeniz'e girişinin yasaklanmasını talep etti. Sir Robert bu talebi saçma olarak nitelendirdi...”*⁶⁷²

Fakat konferansın devam ettiği dönemde Alman arşivlerine göre Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı tutum değiştirdiğine yer vermiştir.

*“Büyükelçilik, 4 Temmuz 4/1461 tarihli raporunda, Montrö konferansı öncesi ve sırasında Rusların Türkiye'ye yönelik muamelesine ilişkin çelişkili tutumuna tam anlamıyla yeterli bir açıklama getirilemediğini belirtmiştir. İyi düşünülmüş bir taktik manevra (olarak açıklanmıştır). Litvinov, Montreux konferansının başlangıcına kadar Türkiye'ye yönelik dışsal iyi niyeti ve dostluğunu dile getirirken, burada, ilk olarak partinin gazetesi Pravda'da birdenbire Türkiye'ye yönelik sert saldırılar yapıldı. Yerel diplomatik teşkilatlar bu garip olayla çok ilgilendiler. Bir versiyona göre Türkiye'ye yönelik sert saldırıların nedeni, Türkiye Dışişleri Bakanı Rüştü Aras'ın Londra'da Litvinov'a Boğazlar operasyonunun şimdi başlatılmayacağına dair verdiği güvenceyi yerine getirmemesi ve Litvinov'un da böyle söylemesiydi.”*⁶⁷³

Günün gazetelerinde Montrö, Türkiye ve Sovyet siyasetçilerinin başarısı olarak değerlendirilmiştir. Gazetede, anlaşmanın temelde Türk ve Sovyetler Birliği'nin talepleriyle doğrultusunda şekillendiğine yer verilmiştir. *“Montröden gelen heberlere göre, Boğazlar konferansı sona kalan bütün pürüzlü meseleleride halletmiştir.”*⁶⁷⁴ Fakat Sovyetler Birliği'nin tutumu Montreux Boğazlar Sözleşmesiyle 1939'da değişmiştir. Sovyetler, Almanya ile yakınlaşarak dış politikasında farklı bir yol izlemeye başlamıştır. Sovyetler'in ilkin Finlandiya'ya saldırması ardından da Baltık ülkelerine saldırmasıyla Türk-Sovyet iyi ilişkileri son bulmuştur. Daha sonra saldırgan politikalarını Türkiye üzerinde de gösteren Sovyetler Birliği, Boğazlar ile Kars ve Ardahan üzerinde hak iddia etmiştir. Kısacası Türkiye üzerindeki emellerini

⁶⁷² PAAA_RZ211_104803_0043.

⁶⁷³ PAAA_RZ211_104804_0183.

⁶⁷⁴ Abidin Daver, “Konferans Etrafında Tetkikler- Montrö'de Türk ve Sovyet Siyasetlerinin Zaferi”, Cumhuriyet, 18 Temmuz 1936, s.1/ 3.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği(SSCB)'nin açık bir şekilde ifade etmesi, Montreux Sözleşmesi'nden sonra gerçekleşmiştir.

İtalya'nın Montreux'da genel tutumuna bakıldığında ise; iyi ilişkiler uzun bir süre devam etmiştir. 4 Ocak 1932'de İtalya Devleti ile Ankara'da anlaşma imzalanmıştır. Anadolu ve Meis sahilleri hakkında bazı anlaşmazlıklar bulunmaktadır. 1928 anlaşmasını 5 yıl süreyle uzatan ek protokoller imzalanmıştır. Ancak 1934'ten sonra İtalya'nın politikasında ciddi bir değişim başlamış olup Orta ve Yakındoğu'ya yayılmaya başlanmıştır. İtalya'nın, Etiyopya'yı işgaliyle İngiltere ile Türkiye işbirliği anlaşması yapma yoluna gitmiştir. 1936 yılında İtalya, On İki Ada'yı bilhassa Leros'u tahkim etmesi üzerine İtalya-Türkiye ilişkileri gerilmiştir. Montreux Sözleşmesinde İtalya, Türkiye'nin isteği üzerine gerçekleştirilen Konferans'a katılım sağlamamıştır. Görüldüğü gibi emperyal çıkarları olan devletler, özellikle Boğazların tek hâkimi olmak isteyen Türkiye'nin haklı isteğinde destek vermemişlerdir.

2.1.1.4.8. Sadabat Paktı

Habeşistan'ı işgali birçok devleti olduğu gibi Türkiye'yi de huzursuz etmiştir. Türkiye doğu sınırlarını güvence altına alabilmek adına buradaki devletlerle bir pakt yaparak işbirliğine yönelmiştir. İtalya tehlikesinden dolayı 1934 yılında Balkan, 1937 yılında Sadabat Paktı ve Boğazlar Sözleşmesi imzalamıştır. Avrupa Devletleri ile yakın ilişkilere yönelmiştir. Türkiye, Karadeniz ve Doğu Akdeniz sularında Balkanlar ile Ortadoğu bölgesinde barışçıl politika izlemiştir.⁶⁷⁵ Türkiye bu dönemde ittifaklar kurma ve bu ittifakların başrolünde yer alarak da dış politikada daha etkin olmayı amaçlamıştır.

Devletlerin anlaşma imzalama fikri ilk kez 2 Ekim 1935'de Cenevre şehrinde Türkiye, Irak ile İran üç devlet görüşme gerçekleştirirken dile getirilmiştir. Anlaşma'ya sonra Afganistan da katılmıştır.⁶⁷⁶ Irak ve İran arasındaki Şattülarab Suyolu sorunundan dolayı paktın imzalanması gecikmiştir. 1935 yılında yapılan anlaşmanın ardından Türkiye Doğulu devletler ile ilişkilerini devamlı geliştirmiştir. 1937'de İran ile İkamet Antlaşması, Trabzon-Tebriz-Tahran Transit Yolu Antlaşması,

⁶⁷⁵ Bıyıklı, ss.121-136.

⁶⁷⁶ Baskın Oran, **Türk Dış Politikası - Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980**, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.364.

Telgraf ve Telefon Hatlarının Tesisine Dair Özel Antlaşma, Hava Seyrüsefer Antlaşması, Baytari Antlaşması, Suçluların İadesi ve Adli Müzaheret Antlaşması, Sınır Bölgesi'nin Güvenliği Hakkında Antlaşma, Ticaret ve Seyrüsefer Antlaşmalarını imzalamıştır.⁶⁷⁷

Irak ile de süresi biten Dostluk Antlaşması 1937 yılında tekrarlanmıştır. Türkiye Devleti'nin İran ve Irak Devletleriyle kurduğu iyi ilişkiler iki ülkenin de ilişkilerinin olumlu seyretmesini sağlamıştır. 4 Temmuz 1937'de, İran-Irak sınır uyuşmazlığına dair antlaşma yapılmıştır. “...İhtilafları hal eden Muahede imzalandı. İran Irak hududunun tahdidine ve şatularap ihtilaflarının haline dair olan muahede dün Tahran da Irak ve İran Hariciye Nazırları arasında imzalanmış ve bu muahede ile uzun senelerden beri iki memleket arasında mevcut ihtilaflar kati surette halledilmiştir...”⁶⁷⁸ “İran ile Irak arasında Hudut Muahedesi imzalandı. İki dost devlet hudut işinde tam anlaştılar.”⁶⁷⁹ Antlaşma imzalanmasının ardından Ortadoğu’da Türkiye’nin faaliyetleri de artmıştır.

Irak’ın İngiltere’ye olan bağlılığını dengelemek adına İran ve Türkiye ile saldırmazlık paktı imzalanmıştır. Türkiye için bu pakt ayrı ayrı anlaşmalardan ziyade bölgesel bir paktın kurulması açısından önemlidir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği(SSCB)’nin pakta Afganistan’ın katılmasını önermesi ile bölgesel bir pakta dönüşmüştür. Paktın yapılmasında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve diğer batılı güçlerin de desteği bulunmaktadır. Yapılan anlaşmaların ardından sorunların çözülmesi ile birlikte bu dört ülke Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve İngiltere temsilcileri ile Tahran’da bir araya gelmişlerdir. İngiltere Ankara Büyükelçisi Sir Percy Loraine’ in Başbakan Eden’e rapor göndermiştir. Bu raporlara göre önemli yardımlar yapıldığı görülmektedir.⁶⁸⁰

Sadabat Paktı 8 Temmuz 1937’de, İran’ın başkenti Tahran’daki Sadabat Sarayı’nda imzalanmıştır.⁶⁸¹ İran Şahı olan Rıza Pehlevi’nin, Sadabat adlı yazlık sarayında imzalandığından dolayı bu adı taşımaktadır. Pakt sınır sorunlarına kalıcı bir çözüm bulmayı amaçlamıştır. Pakta üye devletlerin hepsinin İran ile sınırı

⁶⁷⁷ Temuçin Faik Ertan, Sadabat Paktı, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://atatürkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sadabat-pakti/>

⁶⁷⁸ “...İran Irak Arasında”, Yeniyol, 6 Temmuz 1937, s.1,

⁶⁷⁹ Tan, 6 Temmuz 1937. s.1.

⁶⁸⁰ Mustafa L. Bilge, Sâdâbâd Paktı, **DİA**, Cilt: 35, İstanbul, 2008, ss.381-382.

⁶⁸¹ FRUS1938v02/d590.

bulunmaktadır. Sınır sorunları zaman zaman yaşanmaktadır. Türkiye, Irak ve İran sınırında bulunan Kürt aşiretlerinin isyanlar çıkarması ülkeleri meşgul etmektedir. Ülkelerin bir diğer amacı da bağımsızlıklarını güvenceye almaktır. Sömürge ve yarı sömürge dönemlerinden yakın zamanda çıkmış bu devletlerin kendi bağımsızlıklarını kabul ettirmeleri önemlidir. Sadabat Paktı'nı; Türkiye Devleti adına Tevfik Rüştü Aras, Afganistan Devleti adına Dışişleri Bakanı Faiz Muhammed Han, Irak adına Dışişleri Bakanı Naji El-Asıl, İran adına ise Dışişleri Bakanı Enayetollah Sami imzalamışlardır.⁶⁸² Suriye'nin Sadabat Paktı'na girmemesinin nedeni ise Suriye ve Türkiye arasında Hatay sorunun bulunmasıdır.

Giriş kısmında taraflar, Milletler Cemiyeti yasasına göre Yakındoğu'da barış ve güvenliği sağlamayı hedeflediklerini açıklamışlardır. Böylece genel barışa yardımcı olmak amacını güttükleri ve savaşa karşı olduklarını bildirmişlerdir.⁶⁸³

Anlaşmanın maddelerine bakıldığında ise birbirinin içişlerine karışmamak, sınırların dokunulmazlığına saygı duymak, ortak çıkarlara saygı duymak ve ortak sorunlarda birbirlerine danışmayı içermektedir. Antlaşmanın bozulması durumunda ise Milletler Cemiyeti'ne başvurulmasına karar verilmiştir. Ayrıca tarafların birbirini kışkırtmaması, güvenliği zedelememesi ve gizli örgüt kurulmamasını da içermektedir. Briand-Kellogg'a uyuşmazlıkların saygı ve barış ile çözülmesi, anlaşmanın bütün maddelerinin Milletler Cemiyeti'ne uygun olmasına karar verilmiştir. Pakтын kurulmasının en önemli nedenlerinden biri olan bölgedeki Kürt Aşiretleri'nin faaliyetlerinin diğer devletlerce desteklenmemesi kararlaştırılmıştır. Birbirlerine zarar vermeyeceklerini belirtmişlerdir.⁶⁸⁴ Fakat bu anlaşma karşılıklı yardım ve askerî yükümlülükler getirmemektedir. TBMM tarafından 14 Ocak 1938'de onaylanmıştır. Diğer devletlerin de anlaşmayı onaylanmasının ardından 25 Haziran 1938'de yürürlüğe girmiştir.⁶⁸⁵

Türkiye, İran ve Afganistan basını, pakтын imzalanmasını memnuniyetle karşılarken; Irak'ta basın sadece haberi vermekle yetinmiştir. Bunun nedeni ise muhalefetin İran ile imzalanan Pakt'a yönelik yaptığı eleştirilerdir. Fransız ve İngiliz

⁶⁸² Ertan, "Sadabat Paktı", **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sadabat-pakti/>, (28.02.2024)

⁶⁸³ Bayram Bayraktar, "Atatürk'ün Ortadoğu Politikası", **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Dergisi**, 2015, Cilt- Sayı yazmıyor, ss. 663-676.

⁶⁸⁴ Kılıçkaya, ss.279-280.

⁶⁸⁵ Ertan, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sadabat-pakti/>, (28.02.2024)

basını ise paktın imzalanmasını olumlu değerlendirmiştir. Ayrıca Fransa paktı, Türkiye'nin Sovyet yanlısı yaklaşımdan uzaklaşıp batıya yöneleceği şeklinde değerlendirirken, Alman Basını ise bu paktın imzalanmasının İngiltere aleyhine olduğunu savunmuştur. Polonya Basını ise bu paktın imzalanması başarısını sadece Türk diplomatlarının başarısı olarak değerlendirmektedir. Sovyetler ise; Pakt'a davet edilmişse de basında çıkan haberlere göre Pakt'ın kurulmasından rahatsız olmuştur.⁶⁸⁶ Devletler, paktın imzalanmasına çıkarları doğrultusunda yaklaşmışlardır.

İtalyan gazetelerinde Türkiye'ye temkinli yaklaşımıştır.

“...Dört devlet arasında esasen mevcut olan ahenk ve tesadüfün bir nevi kanun mahiyeti alması demek olan bu muahede ile cihan sulhünün bir hayli kuvvet kazandığına inanmak icap eder... İtalyan gazeteleri Türkiye'nin garbi asyada oynadığı rolün gittikçe büyüyeceğinden bahsetmekte ve bunu Türkiye'nin çok kuvvetli bir orduya sahip bulunmasına atfeylemektedirler... Fakat bu pakt daha ziyade komşularımızın bizde görüp inandıkları sulh imanının bir muvaffakiyetidir...”⁶⁸⁷

Türk basınında yer alan habere göre İtalya, Türkiye'nin pakta katılımını Türkiye'nin askerî gücüne bağlamıştır.

Esasen “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesi çerçevesinde şekillenmiş olan Sadabat Paktı, Doğu ülkelerinin Batı ülkelerinin hegemonyası karşısında isterlerse kendi barış koşullarını oluşturabileceklerini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca bu Pakt, Türkiye'nin uluslararası bir güç olduğunu gösterir niteliktedir.

Sadabat Paktı , “Cihan Sulhünün esaslı desteklerinden birini teşkil eden mühim bir eserdir.”⁶⁸⁸ Anti revizyonist devletler karşısında Doğu Devletlerin birlik olması adına önemli bir adımdır. Ayrıca İngiltere de bu Pakt'ın kurulmasına olumlu yaklaşmıştır. Aslında İngiltere Devleti'nin nüfuzu altında olan Irak'ın da Sadabat Paktı'nda yer alması İngiltere'nin bu pakta onay verdiğini gösterir.⁶⁸⁹ Sadabat Paktı ile Doğu sınırlarının güvenliğinin oluşturulmasında, Türkiye bu anlaşma ile bölgede denge ve barışı sağlayan ana unsur devletlerden biri olmuştur. Böylece uluslararası alanda etkinleşerek Dünya Barışı'na katkısı olmuştur.

Türkiye bu anlaşmayla Ortadoğu'da yaşanması muhtemel sorunları engellemiştir. Irak'ın İngiltere mandası ve sömürsünde olmasından dolayı İngiltere

⁶⁸⁶ Bayraktar, ss. 663-676.

⁶⁸⁷ Şekip Gündüz, “Sadabat Misakı,Türk Ordusu ve İtalyan Gazeteleri”, Haber, 11 Temmuz 1937, s.2.

⁶⁸⁸ “Sadabat Paktı”, Ulus, 17 Temmuz 1937, s.1.

⁶⁸⁹ Ertan, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sadabat-pakti/>, (28.02.2024)

ile de işbirliği yapmış sayılmaktadır.⁶⁹⁰ Ayrıca Musul sorunundan dolayı zarar gören Türkiye, Irak ilişkilerinin gelişmesini de sağlamıştır. Türkiye bu Pakt çevresinde bir güvenlik ağı oluşturmakla birlikte her geçen gün bu ağı genişletmiştir. Bölgesinde vazgeçilmez bir güç olduğunu göstermesi açısından da önemlidir.

Paktın süresi 5 yıl olmasına rağmen bu sürenin bitiminden 6 ay önce anlaşmayı imzalayan üye devletler ayrılmak istemediği sürece anlaşma devam etmiştir. Taraflardan herhangi biri böyle bir açıklama yapmadığı için anlaşma hukukî olarak devam etmiştir. Sadabat Paktı, İkinci Dünya Savaşı ardından Ortadoğu bölgesi ile Asya coğrafyasında yeni dengelerin oluşmasıyla önemini kaybetmiştir.⁶⁹¹ Sadabat Paktı, Doğu Akdeniz’de ve Ortadoğu’da bölgesel güvenlik ve işbirliğinin nişanesidir. Pakt, bölgesel işbirliği ve güvenlik ihtiyacı sonucunda doğmuştur. Ayrıca Doğu Akdeniz’de bulunan ülkeler arasında mevcut sorunları çözmüş olmasından dolayı hem ticari hem de ekonomik katkıları da bulunmaktadır.

2.1.1.4.8.1. Sadabat Paktı Üzerine Değerlendirme

Sadabat Paktı’nın imzalanma nedeni tartışmalı bir husustur. Türkiye’nin neden ittifaklar arayışında olduğunu birçok izahı olsa da Walt’un kuramına göre ittifakların ancak olası tehditleri dengelemek için kurulduğunu belirtmiştir. Walt’u eleştiren Randall L. Schweller ise devletlerin sadece ittifak oluşturmadaki amacının tehditleri dengelemek olmadığı, siyasi amaçlarına ulaşmak adına ittifak arayışında olduklarını dile getirmiştir. Sadabat Paktı konusunda İsmail Soysal ve D. C. Watt; Pakt’ın dış tehditlerden bağlantısız bir şekilde kurulduğunu dile getirmişlerdir. Bu yıllarda yoğun bir İtalyan tehdidi olmasına rağmen ittifakın İtalyan tehdidine karşı kurulmadığını dile getirmişlerdir. Paktın kurulma nedeninin ise daha çok kurucu ülkeler arasında var olan sınır anlaşmazlıklarını sonlandırmak olduğunu belirtmiştir.⁶⁹² Fakat şöyle bir husus var ki bölgesel sınır sorunları her zaman var olmuştur. Dönemin genel havasına bakıldığında yoğun işbirlikleri, dayanışma ve dostluk anlaşmaları yapıldığı görülmektedir. Sadabat Paktı Devletlerinin de böyle bir işbirliğine gitmesi doğaldır.

⁶⁹⁰ Türkiye-İngiliz İlişkileri için Bkz, Ludmila Jivkova, **İngiliz-Türk İlişkileri 1933-1939**, Çev.F. Muharrem-F. Erdiç, Habora Kitabevi, İstanbul 1975.

⁶⁹¹ M. Bilge, ss.381-382.

⁶⁹² Mustafa Serdar Palabıyık, “Sadabad Paktı (8 Temmuz 1937): İttifak Kuramları Açısından Bir İnceleme”, **Ortadoğu Etütleri**, Cilt: 2, Sayı: 3, Temmuz 2010, ss. 147-179.

Mevcut dengeleri korumak adına yapılan işbirlikleri, aslında var olan tehditler karşısında bir işbirliği oluşturarak kendi sınırlarından yayılmacı devletleri uzak tutmayı amaçlamıştır.

Devletlerin ittifak kurma arayışlarının nedenlerinden biri de bağımsızlıkları ardından devletlerin genellikle devlet ve ulus inşa etme süreçleri yaşadığı, böylece hem içerde rejimin sürekliliği hem de meşruiyetinin sağlanması adına gerekli olmasıdır.⁶⁹³ Türkiye’de Atatürk, İran’da Şah Rıza oluşturdukları devletlerin meşruiyetini sağlamaya çalışmıştır. Afganistan ve Irakta ise iktidar mücadeleleri ve rejim istikrarsızlıkları yaşanmıştır. Bu ülkeler de uluslararası toplum ve komşuları tarafından tanınma ihtiyacı hissetmiştir.⁶⁹⁴ İşte Sadabat Paktı, böyle bir gereksinim sonucu doğmuştur. Ömer Kürkçüoğlu ve Atay Akdevelioğlu da Sadabad Paktı’nı ülkelerin bağımsızlığı ve egemenliğini vurgulama nedeniyle oluşturulduğunu belirtmişlerdir. Sadabad Paktı aslında uluslararası arenada tanınma gereksiniminin bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır.⁶⁹⁵

Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkçüoğlu’nun Sadabat Paktı’nın kurulması hakkındaki düşüncelerine katılmakla birlikte esasen Türkiye’nin İki Dünya Savaşı Arası Dönem’de genel olarak bu politikayı uyguladığı da söylenebilir. Tüm sorunlarda Türkiye genel sorunların çözülmesinden yana tavır alırken, sorunların çözülmesinde barışçıl bir politika gütmüştür. Uyguladığı barışçıl politikayla uluslararası kendine yer edinmek, yeni kurulan genç devletin tanınırlığını sağlamayı amaçlamıştır. Sadabat ve Bağdat Paktı Türkiye’nin bölgesel güç olduğunun deklarasyonudur. Türkiye bu paktları kurarak bölgede çatışma istemediğini göstermektedir.

2.1.1.4.9. Hatay’ın Anavatana Katılması

Birinci Dünya Savaşı sonrası yeni kurulmuş Türk Cumhuriyeti’nin başlıca sorunlarından biri de Hatay meselesidir. Hatay, 1516 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Önemli bir stratejik konuma sahiptir. Birinci Dünya Savaşı ardından

⁶⁹³ Palabıyık, ss. 147-179.

⁶⁹⁴ Oran, s. 366.

⁶⁹⁵ Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkçüoğlu’da Sadabad Paktı’nın kuruluşunun temel nedenleri arasında ülkelerin bağımsızlık ve egemenliklerini vurgulama isteğinin altını çizmektedir. Bkz. Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, “Ortadoğu’yla İlişkiler”, Ed. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980**, Cilt: 1, İstanbul, 2001, s. 366.

gerçekleştiren Kurtuluş Savaşı neticesinde Türkiye'nin taleplerinden biri de Hatay'ın anavatanına katılmasıdır. Fakat bu süreçte gerçekleştirilememiştir. 1939'a kadar Türkiye için önemli bir gaye olmuştur. Hatay'ın anavatanına katılması ise savaştan ziyade diplomatik yolla kazanılmıştır.⁶⁹⁶

Hatay, 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes anlaşmasıyla Türk yönetiminden çıkarak Fransa tarafından işgal edilmiştir. 20 Ekim 1921'de Fransa ve Türkiye'nin imzaladıkları Ankara Anlaşması'yla Hatay'ın, Fransa yönetimindeki Suriye sınırında kalması kabul edilmiştir.⁶⁹⁷ Çoğunluğu Türk olan Hatay'da özerk yönetimin kurulması ve Türklere millî kültürlerinin korunabilmesi adına geniş haklar tanınmıştır.⁶⁹⁸

1936 yılında Fransa'da yönetimin değişmesi ile birlikte Suriye ve Lübnan ile ilişkileri düzeltme adımları atılmıştır. 1936 yılında Suriye ve Fransa Dostluk ve İttifak Antlaşması yapmıştır. Antlaşma 25 yıllık yapılmış olup Suriye'nin 3 yıl sonra bağımsızlığına kavuşmasına karar verilmiştir. Hatay bölgesinin hak ve yükümlülükleri de Suriye'ye devredilmiştir. Fransa, 9 Kasım 1936'da Hatay dâhil bölgedeki haklarını Suriye'ye devr etmiştir. Türkiye için bu kabul edilebilir nitelikte değildir.⁶⁹⁹ Türkiye, Fransa ve Suriye'ye birer nota vererek Hatay'ın bağımsızlığını talep etmiştir. İskenderun meselesi olarak da bilinen Hatay meselesi, Fransa ve Türkiye arasında diplomatik yollarla çözülmeye çalışıldığı dönemde Atatürk, TBMM'de 1 Kasım 1936'da bir konuşma yapmıştır. Atatürk'ün konuşması ultimatoom olarak kabul edilmiştir.⁷⁰⁰

*“Bu sırada milletimizi gece ve gündüz uğraştıran başlıca büyük mesele, gerçek sahibi öz Türk olan Antakya ve İskenderun ile yöresinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddi olarak kesinlikle durmak zorundayız. Kendisi ile dostluğa her zaman önem verdiğimiz Fransa ile aramızdaki tek ve büyük mesele budur. Bu işin gerçeğini bilenler ve hakkı sevenler, ilginizin şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabi'i görürler”*⁷⁰¹

Fransa ise konunun Milletler Cemiyeti'ne taşınması yönünde cevap vermiştir. Türkiye karşı çıkarak Ankara Antlaşması'nın maddelerine bağlı kalınmadığı ve ihlal

⁶⁹⁶ Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Cumhuriyet Yayınevi, İstanbul, 1999, ss.4-9.

⁶⁹⁷ Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kuruldu**, Cumhuriyet Yayınevi, İstanbul, 1999, ss.25-110.

⁶⁹⁸ Figen Atabey, “Hatay'ın Anavatanına Katılma Süreci”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 7, 2015, s.192.

⁶⁹⁹ “Hatay Türklerinin Kararı, Suriye İhtibatına Katiyen Girmeyecektir”, Cumhuriyet, 10 İkinciteşrin 1936, s.1-4.

⁷⁰⁰ Hamdi Seçuk, **Hatay'ın O Günleri**, Özdemir Basımevi, İstanbul, 1971, s. 79.

⁷⁰¹ Nimet Arslan, **Atatürk Söylev ve Demeçleri I**, Ankara, 1997, s. 410.

“Büyük Millet Meclisi Dün Açıldı Atatürk'ün Tarihi Nutku”, Kurun, 2 Teşrin 1936, s.6.

edildiğini bildirmiştir. Sorunun çözülmemesi üzerine Milletler Cemiyeti'nde konu görüşülmeye başlanır.⁷⁰² Cenevre'de, 27 Ocak 1937 tarihinde toplanan Milletler Cemiyeti kararına göre, Hatay'ın bağımsızlığı kabul edilir.⁷⁰³ Fakat bölgede seçim yapılmasına karar verilmiştir. Böylece bölgede nüfus çoğunluğu tespit edilecektir.⁷⁰⁴

Türkiye Cumhuriyeti, Hatay hususunda ne kadar ciddi olduğunu göstermek adına stratejik bir adım atarak Hatay sınırına askerî yığınak yapmıştır. Yeni bir Dünya Savaşı'nın çıkması an meselesidir. Avrupa'da durumların belirsiz olması, dahası Almanya ve İtalya'nın yayılmacı tavrı Fransa'nın bölgeye olan ilgisini azaltmıştır. Böylece bölgede daha ılıman bir politika takip etmek zorunda kalınmıştır. Atatürk, askerî dehası ve dönemin şartlarını iyi yorumlamasıyla atılan adımlar neticesinde kendi hastalığına dahi aldırmayarak Mersin ve Adana'ya gitmiştir. Bu esasen Türkiye ve Atatürk için Hatay'ın ve Misak-ı Millî'nin önemini gösterir niteliktedir.

Bir diğer amaç, hem kamuoyuna Hatay'ın önemini anlatmak hem de Suriye ve Fransa'ya gözdağı vermektir. Bu adım sonrasında Fransa, Hatay'a Fransız Vali yerine Türk Valisi'ni atamıştır. Türkiye - Fransa bir görüşme daha gerçekleştirerek anlaşmaya varmışlardır.⁷⁰⁵ 20 Ocak 1937 tarihinde İngiltere, Türkiye'ye verdiği destek sayesinde Hatay'da ayrı bir statü oluşturulması kararı çıkmıştır. Karara göre; Antakya ve İskenderun içişlerinde bağımsız olmuştur. Fakat dış ilişkilerinde Suriye'ye bağlı olmalarına karar verilmiştir. Hatay'ın ayrı anayasası olup resmî dili de Türkçe olacaktır. Görüşmeler devam ederken resmî dile Arapça da eklenmiş olup Türkçe ve Arapça olmasına karar verilmiştir. Sancağın bütünlüğü ve geleceği ise Fransa ve Türkiye teminatına bağlanarak bir güven ortamı sağlanmıştır. Tüm bunlara rağmen bölgede sorunlar çözülememiştir. Suriye halkı, Hatay'a verilen bağımsızlığı protesto etmiştir. Fransa ise bu süreçte boş durmayarak bölgedeki Arapları ve diğer azınlıkları kışkırtmaya çalışmıştır. Dahası basında çıkan haberlerde Hatay meselesi aleyhine bir kamuoyu oluşturulmaya çalışılmıştır.⁷⁰⁶

⁷⁰² Ethem İzzet Benice, "Konsey Davamızı bugün Görüşüyor! ", Açık Söz, 21 İkinci Kanun 1937, s.1, "Konsey Davamızı bugün Görüşüyor! varılması mukadder olan karar ancak şu olabilir: ordusu ile tayyaresi ile tankı ile her bakımdan müstakil Hatay!"

⁷⁰³ Ethem İzzet Benice, "Başkan İsmet İnönü, dün kamutayda Hatay zaferini Türk Milletine izah etti ve Kamutayda tezahürat yapıldı", Açık Söz, 30 İkinci Kanun 1937, s.1.

⁷⁰⁴ Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, Türk Tarihi Kurumu, 1988, ss. 597-598.

⁷⁰⁵ Kılıçkaya, ss.280-682.

⁷⁰⁶ Serhan Ada, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu, (1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2005, ss.23-54

*“Yabancı Ajansların Saçmaları; Türkiye Antakya’da sonra Musul ve Halep üzerinde de hak aramağa başlayacakmış. Ankara (A.A) İskenderun ile Antakya’nın ardından Türkiye’nin Musul ve Halep üzerinde de hak aramağa başlayacağı haberleri bazı yabancı gazete ve ajanslar tarafından yayılmaktadır. Arap Âlemi ile Türk Âlemi’nin arasını açmak ve sancak meselesinin halini zorlaştırmak için uydurulmuş olan bu hadiseleri katıyetle tekzibe Anadolu ajansı memur kılınmıştır.”*⁷⁰⁷

Milletler Cemiyeti gözleminde hazırlanan Sancak Anayasası’na göre bölgede 1937’de seçimlerin yapılması gerekirken yapılmamıştır. Bölgede yaşanan olumsuzlukların giderek artması seçimlerin yapılmasına imkân vermemiştir. Böylece Türkiye, gerginliği durdurabilmek adına 1938’de Türk askerini göndermiştir. Türk birlikleri Hatay’a yönelmiştir. Bu Türkiye Devleti için önemli ve tarihî adımdır. Hatay’da, Kurmay Albay Şükrü Kanatlı kontrolündeki Türk Tugayı’nın bölgeye girişi büyük bir coşkuyla karşılanmıştır.⁷⁰⁸

Fransa ise Avrupa’da yaşanan gerginliklerin farkında olduğundan dolayı özellikle İkinci Dünya Savaşı’nın yakın olduğunu fark etmesi üzerine daha yumuşak bir politika izlemiştir. 3 Haziran 1938 tarihinde Fransa ve Türkiye arasında askerî anlaşma yapılır. Anlaşmaya göre Sancak Statüsü’nün korunmasına karar verilmiştir. Türkiye ve Fransa bölgedeki huzurun temini adına bölgeye 2.500 kişilik bir kuvvet göndermiştir. Askerî Anlaşma’nın imzalanmasının ardından 4 Temmuz 1938’de bir Dostluk Anlaşması yapılmıştır.⁷⁰⁹ Böylece bölgede 1938 yılında seçim yapılmıştır. Yapılan seçimlerde, 40 milletvekilinden 22’sini Türkler kazanmıştır. 2 Eylül 1938’de İskenderun Sancağı, bağımsızlığını ilan edince Hatay Devleti kurulmuştur.⁷¹⁰

Sancak Meclisi tarafından 2 Eylül 1938’de resmî adı “İskenderun Sancağı”na, “Hatay Devleti” adı verilmiştir. Antakya, Başkent ve Tayfur Sökmen ise ilk –son cumhurbaşkanı olur.⁷¹¹ Hatay Devleti meclis kararıyla, 29 Haziran 1939’da oybirliğiyle Türkiye Devleti’ne katılmıştır.⁷¹² Türkiye Cumhuriyeti 7 Temmuz 1939

⁷⁰⁷ “Yabancı Ajansların Saçmaları”, Türk Sözü, 21 Kanunisani, 1937, s.1.

⁷⁰⁸ Ada, ss.23-54.

⁷⁰⁹ “Ankarada neşredilen resmî tebliğ, Fransa ile dostluk muahedesinin temdidinde de mutabık kalındı.”, Cumhuriyet, 4 Temmuz 1938, s.1.

⁷¹⁰ Berna Türkdoğan, **Anavatana Katılışının 60. Yıldönümünde Hatay**, Yücel Ofset Yayınevi, İstanbul, 2001, ss.70-98

⁷¹¹ “Hatay Meclisi Bugün Açılıyor-Bu içtimada Devlet Reisi Seçilecek.”, Akşam Postası, 2 Eylül 1938, s.2.

⁷¹² İsmail Hakkı Soysal, “Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)”, **Belleten**, Cilt: 49, Sayı: 193, Ankara, 1985, ss.79-110.

tarihinde Hatay ilini kurmuştur.⁷¹³ Ardından 23 Temmuz'da Fransız birlikleri Hatay ilini boşaltmıştır. Türkiye Devleti, Montreaux'de edindiği diplomatik zaferin bir benzerini “Atatürk’ün şahsi meselem” dediği Hatay meselesinde de gerçekleştirmiştir. Uluslararası hukuka göre haklarını arayan Türkiye, öncelikle Hatay’a bağımsızlık verilip Suriye’den koparılmasını sağlamıştır. Daha sonrada anavatana dâhil edilmesi yolunda iki aşamalı bir politika oluşturmıştır.

Atatürk’ün yoğun çabaları ile “Türkiye’ye katılan Hatay ili ile Suriye’nin kuzeyinde Akdeniz’e erişimi olan bir Kürt Devletinin kurulması bugün önlenebilmiştir. Bir devlet için Akdeniz’e erişim çok önemlidir, çünkü bu yolla askerî ve siyasi tedarik yolları kolayca ulaşılır hale gelebilir ve maliyetler azaltılabilir”.⁷¹⁴

Türkiye, Hatay meselesinde istikrarlı olmayıp bölge Fransa mandasında kalsaydı, Doğu Akdeniz’deki politikası çok farklı olurdu. Dönemin şartları doğrultusunda Fransa’nın bölgeye ilgisiz kalması büyük bir şans olmuştur. Bölgenin bir başka devletin toprağı olması demek Türkiye’nin Doğu Akdeniz’e doğrudan erişiminin kısıtlanması demektir. Ticari ve askerî faaliyetler açısından önemli bir sorun olurdu. Hatay’ın anavatana katılması Doğu Akdeniz politikasını kapsamlı bir şekilde etkilemiştir. Böylece Türkiye’nin Doğu Akdeniz’de daha etkin olmasını sağlamıştır. Hatay’ın bulunduğu stratejik konum, Türkiye’nin bölgedeki deniz hâkimiyeti, ticareti ve askerî hareketliliğini etkilemiştir. Hatay’ın Türkiye’ye katılımı egemenlik ve bağımsızlık mücadelesinin zaferi olarak kabul edilmiştir.

⁷¹³ Adil Dağıstan-Adnan Sofuoğlu, **İşgalden Katılma Hatay**, Phoenix Kitap Yayınevi, 2008, ss.145-194.

⁷¹⁴ Salihoğlu, s.66.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN DOĞU AKDENİZ'DE BÜYÜK GÜÇLERLE İLİŞKİLERİ

3.1. İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASI DÖNEM'DE TÜRKİYE'NİN DOĞU AKDENİZ'DE AVRUPALI DEVLETLER İLE İLİŞKİLERİ

3.1.1. Türkiye-İngiltere İlişkileri

Bu bölümde, İki Dünya Savaşı Arası dönemde Doğu Akdeniz'de yaşanan uluslararası rekabetin ve diplomatik gelişmelerin Türkiye bağlamında nasıl şekillendiği ele alınmaktadır. Tezin genel çerçevesi Doğu Akdeniz bölgesine odaklanmakla birlikte, Türkiye'nin bu coğrafyadaki konumu, sadece bölgesel değil, aynı zamanda uluslararası güç dengeleri açısından da stratejik bir öneme sahiptir. Türkiye, hem kara hem deniz sınırları itibarıyla Doğu Akdeniz'deki gelişmelerden doğrudan etkilenmiş; bu nedenle izlediği dış politika, büyük güçlerin bölgedeki çıkar mücadeleleriyle yakından ilişkilidir. Bu çerçevede, Türkiye'nin başta İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya gibi Avrupalı güçlerle ve Sovyetler Birliği ile yürüttüğü diplomatik ilişkiler, yalnızca ikili düzeyde değil, aynı zamanda bölgesel dengeler ve Doğu Akdeniz'deki güç mücadelesi açısından da değerlendirilmiştir. Türkiye'nin bu dönemde izlediği denge politikası, yalnızca kendi ulusal çıkarlarını korumaya yönelik değil, aynı zamanda bölgesel istikrarı ve güç dağılımını etkileme potansiyeli taşıyan bir yönelim olarak ele alınmıştır. Bu nedenle üçüncü bölüm, Türkiye merkezli bir yaklaşımla Doğu Akdeniz'deki uluslararası rekabetin analizine katkı sunmayı amaçlamaktadır.

İlk olarak Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de mücadele içerisinde olduğu devletlerden biri olan İngiltere ile ilişkilerine bakmak gerekmektedir. Kenneth Waltz'ın teorisine göre, sadece tek devlet ile ittifaka girmekten ziyade birçok devlet ile işbirliği içerisinde olmak daha uygundur.⁷¹⁵ Teoriye göre güçsüz bir devletin, güçlü bir devletin yanında olması her zaman kârlı değildir. Türkiye de bu politikayı

⁷¹⁵ Süleyman Hacıcaferoğlu, **İki Savaş Arası Dönemde Türkiye-İngiltere İlişkileri (1923-1939)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) T.C. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul, 2019, s. 20.

uygulamakta ve daha çok devletle işbirliği yollarını aramaktadır. Atatürk'ün dış politikası, her zaman denge siyaseti olmuştur. Özellikle pragmatist ve gerçekçi bir politika takip etmiştir. Atatürk sonrası İnönü döneminde de denge politikası devam ettirilmiştir.⁷¹⁶ Fakat uygulanan politika genel izlenen politikadan farklı olmamıştır. İki Dünya Savaşı Arası Dönem'de hemen hemen tüm devletler bölgesel ya da küresel ittifaklar gerçekleştirmiştir. O dönem için meşru olma, güçlü devlet olmanın temel özelliği ittifaklar kurabilen bir devlet olmaktan geçmektedir. Böylece uluslararası bir devlet olma özelliğini kazanmakla birlikte aynı zamanda kendi güvenlik ağını da oluşturmuştur.

Serim Deringil “Denge Oyunu” adlı eserinde Türkiye'nin İki Dünya Savaşı Arası Dönem'de dış politikada uyguladığı stratejiyi ele almıştır. Çalışmasında, Türkiye'nin jeopolitik konumu ile hem zararlı hem de kârlı yönlerine dikkat çekmiştir. Türkiye'nin stratejik konumu sebebiyle iki savaş arası dönemde çok merkezli bir politika izlemiştir. Ayrıca pazarlık gücünü Türkiye'nin elinde tutmasını da önemli görmüştür.⁷¹⁷ İki Dünya Savaşı Arası Dönem'de genç Cumhuriyet ve İngiltere ilişkilerine bakıldığında, İngiltere'nin bölgede mandater yönetimler kurarak en önemli güç haline geldiği görülmektedir.

Türkiye Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'ye karşı savaşmış olup cephele açarak İngiltere ile karşı karşıya gelmiştir. Türkiye ve İngiltere ilişkilerini; Kurtuluş Savaşı Dönemi (1919-1923) ve Türkiye Cumhuriyeti Dönemi ilişkileri (1923-1938) olarak ikiye ayırabiliriz.⁷¹⁸ Birinci Dünya Savaşı sonrası savaşın aktörleri bir daha böylesi bir savaş ile karşılaşmamak ve saldırgan ittifakların önüne geçmek adına harekete geçmişlerdir. Uluslararası hukuka dayalı ulus üstü güvenlik sistemleri kurarak dünyanın yeni bir savaş yaşamasını engellemek istemişlerdir. Bu amaca hizmet eden ilk girişim ise Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başbakanı Woodrow Wilson tarafından ortaya atılmıştır.⁷¹⁹ İngiltere, Birinci Dünya Savaşı ardından idealizm politikasını uygulanmıştır. İngiltere bir daha bu denli savaşın kesinlikle yaşanmaması gerektiğini düşünmektedir. Dış politikada amaç bir savaşın

⁷¹⁶ Selim Deringil, **Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 25-27, İngiltere ile ittifak yapılsa da Almanya ile de ekonomik ilişkilerde sürdürülmüştür.

⁷¹⁷ Deringil, ss.3-4.

⁷¹⁸ Kılıçkaya, s.285.

⁷¹⁹ Henry Kissinger, **Diplomasi**, Çev. İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008, ss.213-224.

yaşanmasının önüne geçmektir. İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce kurulan ittifakları ve gizli antlaşmaları savaşın sebebi olarak değerlendirmiştir. İki Dünya Savaşı Arası Dönem'de takip ettiği genel politika, böylesi ittifaklardan ve gizli antlaşmalardan kaçınma üzerinedir.⁷²⁰ İngiltere iki savaş arası dönemde genellikle ikna edici, yatıştırıcı, arabulucu, uzlaştırıcı bir politika benimsemiştir. Fakat unutulmamalıdır ki İngiltere Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkmış ve beklentilerini büyük oranda almıştır. Savaşın sonrasında oluşturduğu düzen ideallerine uygun olmuştur. Hâliyle yeni bir savaştan uzak durması ve savaşa karşı olması edindiği kazanımları kaybetmeme isteğinden kaynaklı olabilir.

Kurtuluş Savaşı yıllarında İngiltere askerî gücü ve Türk askerleri savaş meydanında karşılaşmamıştır. Fakat İngiltere ile Ankara Hükümeti askerî, siyasi diplomatik ve ekonomik konuların hemen hemen hepsinde karşılaşmıştır. İngiltere'nin birinci hedefi Irak petrolü ve Boğazlar'ın denetimini ele geçirmektir. Yakın ve Ortadoğu'da İngiltere çıkarları açısından önemli olan hususlar; Bolşevik Rusya'yı Kafkaslardan atarak bölgeden çıkarmak, Osmanlı Hilafet kurumunun etkisini kırmak ve bölgede kendi bir denetim sağlamaktır. Diğer önemli bir husus ise Doğu Akdeniz 'e Süveyş ile Hindistan'ın güvenliğini sağlamaktır.⁷²¹ Rusya'nın Anadolu ve Kafkaslardaki etkisini azaltmadı ise de diğer hedefleri zamanla gerçekleşmiştir. Hilafet makamı zamanla kendi kendini yok etmiştir. Üçüncü hedef ise zengin Irak petroleri ve Hindistan yolu üzerindeki Süveyş Kanalı'nın yani Doğu Akdeniz'de güvenliğin İngiltere tarafından sağlanması hedeflenmiştir.

İngiltere bu hedeflerine ulaşabilmek adına önemli aktör olarak Yunanistan'ı görmüştür. Böylece Türkiye ve Yunanistan karşı karşıya kalmıştır. İngiltere, Kurtuluş Savaşı'na emperyal sebeplerden dâhil olmuştur. Fakat yukarda belirtildiği gibi bu katılım sahada aktif katılım değildir. İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra doğrudan Kurtuluş Savaşı'nın aktörü olmamasının nedeni, İngiltere kamuoyunda oluşan savaş karşıtlığıdır. Buna rağmen Yunanistan'ı savaşta desteklemiştir. Dış politikasında idealizmi benimseyen İngiltere, dış işlerinde tam anlamıyla bir değişimden ziyade belli bir amaca yönelik yaklaşım politikası izlemiştir.⁷²² İngiltere, Yunanistan'ı kendi menfaatleri doğrultusunda bölgeye itmiştir. Bölgeye yönelen

⁷²⁰ Kissinger, s.74.

⁷²¹ BOA-HR.SYS. 33. 53.

⁷²² Ferguson, ss.286- 287.

Yunanistan, burada yoğun menfaatleri bulunan İtalya'nın büyük tepkisine neden olmuştur.

Boğazlar'ın denetiminin sağlanması İngiltere için önemlidir ve tek başına bölgeye hâkim olmak istemiştir. Fakat bu yıllarda aynı zaman da İngiltere olası Bolşevik yayılmasının karşısında Türkiye'nin tampon olacağını da düşünmektedir. Londra'da bulunan askerî stratejistler Rusya'nın, Doğu Akdeniz'i denetleyebilme ihtimalinden tedirgindir. Özellikle de Musul'a ilerlememesi hedeflenmektedir.⁷²³ Bu sebeple tampon bölge olarak Türkiye'nin varlığı, İngiltere için gerekli görülmüştür. Fakat Sovyet Rusya oldukça karışık bir dönem yaşamaktadır. Bolşevik İhtilali yeni yaşanmış olup Rusya henüz tam bir istikrar sağlayamamıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilen Rusya'nın savaşın getirdiği olumsuzluklarla mücadele ettiğini düşünebiliriz. Böylesi bir durumda İngiltere'nin Rusya'nın güçlenip kendi bölgesine yöneleceğini düşünmesi olası olmamakla birlikte ancak ileriye dönük bir hedef olarak benimsemiş olabilir.

İngiltere, Mustafa Kemal ve Milliyetçiler ile anlaşma yolunu seçmiştir. Mustafa Kemal'in Misak-ı Millî sınırlarını bazı ufak değişiklikler dışında kabul edilebilir görmüştür. Ankara Hükümeti, Yunanistan'a karşı zafer kazanmıştır. Bu yıllarda Mustafa Kemal ve arkadaşları ise Sovyet Rusya'ya yakınlaşmaktadır. Fransa ve İtalya, İngiltere'nin Yunanistan'ı desteklemesini çıkarlarına pek uygun bulmamıştır. Sonuç olarak Kurtuluş Savaşı'nın akabinde Lozan'da bir Barış Konferansı gerçekleştirilmiştir. Lozan'da Türkiye'yi mağlup olarak görerek psikolojik üstünlük sağlanmaya çalışılmışsa da büyük oranda Türkiye isteklerini elde edebilmiştir. Alınan kararların geneline bakıldığında Türkiye, konferanstan avantajlı bir şekilde ayrılmıştır. Özellikle İngiltere, Lozan'da verdiği her tavizi daha sonra ekonomik çıkmaz yaşayacağı Türkiye'den geri alacağını düşündüğü için Lozan'da sert bir tutum sergilememiş olması yüksek ihtimaldir.⁷²⁴

İngiltere ve Türkiye ilişkilerinde en temel sorun Musul Sorunu olmuştur. 1923 Ağustos ayında İngiltere denetiminde Irak kuzeyinde Musul vilayetinde bulunan Süleymaniye İngiltere Hava Kuvvetleri tarafından bombalanmıştır. İngiltere'nin bu saldırısı Lozan Barış Antlaşması'nın maddelerine aykırı bulunmuş, İngiltere ise

⁷²³ Figen Atabey, "Türk-İngiliz Siyasi İlişkileri (1936-1939)", **History Studies**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2015, (1936-1939), s.26.

⁷²⁴ Kılıçkaya, ss.218-235.

bölgedeki eylemini bölge güvenliğini sağlamak adına gerçekleştirdiğini açıklamıştır. Musul Sorunu, Milletler Cemiyeti'ne aktarılmış olup İngiltere lehine çözülmüştür. Başta Türkiye, Musul kararını kabul etmese de zamanla bu kararı kabul etmiştir. Musul kararı, 5 Haziran 1926 tarihinde Türkiye ve İngiltere'nin yaptığı anlaşma ile kabul edilmiştir.⁷²⁵ Musul sorunu akabinde iki ülke ilişkilerinde uzaklaşma söz konusu olmuşsa da değişen dünya dengeleri İngiltere ve Türkiye ilişkilerinin farklı bir zeminde ilerlemesine olanak tanımıştır.

1930'lu yıllara gelindiğinde İngiltere, Almanya ve İtalya'nın saldırgan tutumları karşısında yatıştırıcı bir politika izlemiştir. Yeni bir savaşın yaşanmaması adına bu ülkelerin taleplerinin neredeyse çoğu kabul edilmiştir.⁷²⁶ Türkiye, 1930'lu yıllardan itibaren zaman zaman İngiltere ile ittifak ettiği hususlar olmuştur. Fakat genel bir İttifak yapılmamıştır. İngiltere, böylesi bir ittifakın Almanya ve İtalya'yı bir ittifaka yönlendireceğini düşünmekteydi. Bu sebeple Türkiye-İngiltere-Fransa İttifakı uzun yıllar kurulamamıştır. Fakat unutulmamalıdır ki İngiltere'nin dış politikada köklü değişimlere rağmen emperyalist tutumları değişmemiştir. İngiltere Devleti'nin ana amacı, yeni bir dünya savaşının yaşanmasını engellemektir.

1930'dan itibaren Türkiye-İngiltere ilişkileri yumuşama sürecine girmiştir. Özellikle de 1930'dan itibaren belirgin bir hâl alan revizyonist ülkelerin tutumu ile iki ülke ilişkileri farklı bir seyir almıştır. 1930'lu yıllarda Türkiye ve İngiltere birbirine yaklaşmıştır. Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne 18 Temmuz 1932 tarihinde üye olmuştur.⁷²⁷ Böylece İngiltere ile ortak platformda işbirliğine girmiştir.⁷²⁸ İtalya Devleti'nin 1930'lu yıllarda giderek artan saldırgan faaliyetleri Türk Devleti için oldukça rahatsız edici olmuştur. Türkiye, İtalya'nın Akdeniz'de saldırıları karşısında müttefik arayışına girmiştir. Faşist İtalya'nın politikası, geçmişteki yayılmacı politikasının mirası olarak değerlendirilmiştir.⁷²⁹

Mussoloni Akdeniz'de yayılmacı faaliyetleri ve On İki Ada'da askerî üsler kurmuştur. Bu durum İtalya Devleti'nin Türkiye Cumhuriyeti için bir güvenlik sorununa dönüşmesine neden olmuştur. Bu sebeple özellikle İngiltere ile yakınlaşmıştır. Çünkü İngiltere Akdeniz'de etkin konumdaydı ve İtalya hedeflerine de

⁷²⁵ Kılıçkaya, ss.273-275.

⁷²⁶ Ramazan Gözen, **Uluslararası İlişkiler- Teorileri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 78.

⁷²⁷ "Cemiyeti Akvama Bugün Merasimle Dâhil Oluyoruz", Milliyet, 18 Temmuz 1932, s.1.

⁷²⁸ Atabey, (1936-1939), s.26.

⁷²⁹ Barlas, ("Friend or Foes?"), ss.231-252.

karşıdır. Böylece İngiltere, Türkiye açısından ideal müttefik durumundadır. İtalya'nın, 1934 yılında adaları tahkim etmeye başlaması ile Türkiye de İngiltere ile ittifak kurma girişimleri başlamıştır.⁷³⁰ Ayrıca İngiltere yeni bir savaşın çıkmasını muhtemel gördüğü için silahlanma konusunda harekete geçmiştir. *“Harp Hazırlığı Açığa vurdu-İngiltere havada dünyanın en kuvvetli devleti olmağa karar verdi-Amerikalılar ise hiç geri kalmak istemiyorlar-İngiliz hava nazırı Avam Kamarasında muhaliflere cevap verdi ve 20 filotilalık programın lüzumundan bahs etti.”*⁷³¹ Özellikle Doğu Akdeniz’de İtalya’nın yayılmacı siyaset gütmesi, Türkiye ile iyi ilişkileri başlamıştır. Türkiye limanları üzerinde amaçları bulunan İngiltere, İtalya’nın bölgede yayılma göstermesi durumunda kullanabileceği limanlar olarak görmüştür. İngiltere, Milletler Cemiyeti kararı gereği olası bir İtalya saldırısı durumunda Yunanistan, Türkiye ve Yugoslavya’ya yardım etme sözü vermiştir.

Hitler’in iktidara gelmesiyle Almanya, Türkiye için tehdit verici ülkeler arasına girmiştir. Almanya başlangıçta Türkiye’ye karşı saldırgan emelleri bulunmasa da Atatürk, Hitler’i Mussoloni’den daha tehlikeli bir lider olarak değerlendirmiştir. Atatürk, İtalya’yı Almanya kadar tehlikeli bulmamaktadır.⁷³² 22 Ocak 1936’da Türkiye-İngiltere Akdeniz İttifakı Anlaşması, Milletler Cemiyeti’nin 15 Temmuz 1936’da İtalya’ya karşı aldığı tedbirleri kaldırması ile 27 Temmuz 1936’da tek taraflı sonlandırılmıştır.

20 Temmuz 1936 tarihinde Lozan’da Boğazlar hakkında alınan kararların değişen dünya düzenine değinilerek Türkiye’nin talepleriyle değiştirilmiştir. Montreux Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır.⁷³³ Bu sözleşme İngiltere desteği olmadan imzalanması pek mümkün değildir. Montreux Boğazlar Sözleşmesi ardından İngiltere’nin Türkiye’ye verdiği önem artmıştır.

Türk – İngiliz ilişkileri ekonomik alanda da yansıma bulmuştur. 1936 yılında Türk Devleti’nde Demir Çelik Fabrikası (Karabük) kurulmasına dair antlaşma yapılmıştır. 1936 Eylül’ünde İngiltere kralı VIII. Edward, Nahlin adlı yat ile ¾

⁷³⁰ Barlas, (“Friend or Foes?”), 2, s.240.

⁷³¹ “Harp Hazırlığı Açığa Vurdu”, Milliyet, 25 Temmuz 1934, s.1.

⁷³² Atay Akdevelioğlu vd, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt. 1, (Ed. Baskın Oran), İstanbul, 2019, ss. 258-314, <https://iletisim.com.tr/Images/UserFiles/Documents/Gallery/turk-dis-politikasi.pdf>.

⁷³³ “Boğazlar’ın Emniyeti Bu Gecedten İtibaren Ordumuzun Eline Geçiyor”, Son Posta, 20 Temmuz, 1936, s.1.

Eylül’de Çanakkale ve İstanbul’a gelmiştir.⁷³⁴ Mustafa Kemal tarafından karşılanmıştır. Kasım ayında ise Türkiye, Malta’ya ziyaret gerçekleştirmiştir.⁷³⁵ Yeni Türk Devleti’nin ilk denizaşırı seferinin Malta’ya yapılmış olması İngiltere ve Türkiye yakınlaşmasının göstergesidir. Aynı zaman da bu durum Türkiye ile artan İngiltere ilişkilerinin de yansımasıdır. Bu ziyaret Ankara’nın Londra ile kurmak istediği ittifakında nişanesidir.⁷³⁶ 1937’de Başbakan olan İsmet Paşa, Kral VI. George’nin taç töreninde Londra’ya ziyarette bulunmuştur.⁷³⁷

İngiltere, 2 Ocak 1937’de İtalya ile Centilmenler Anlaşması’nı imzalamıştır. Bu anlaşmadan anlaşıldığı üzere İngiltere ve İtalya ilişkileri tamamen kopmamış olup iki devletin zaman zaman anlaşmalar ile bir araya geldiği görülmektedir. Türkiye de İngiltere ile paralel bir politika takip etmiştir. 3 Şubat 1937 tarihinde İtalya Dışişleri Bakanı Kont Galeazzo Ciano ile Tefvik Rüştü Aras Milano’da görüşmüştür. İngiltere’nin İspanya İç Savaşı’ndaki tutumunu yakından takip ederek Türkiye de aynı tavrı sergilemiştir. Böylece Akdeniz’de denizaltı ve deniz üstlerin hareketlerini kısıtlayan uçakların ticaret gemilerine saldırmasını önleyecek olan 14 Eylül 1937 tarihinde Nyon Antlaşması, 17 Eylül 1937 tarihinde ise Cenevre Antlaşması’nı imzalamıştır.

*“Akdeniz İngiltere için Mühim bir Emniyet Yolu
İngiltere Akdeniz filosunu modern bir hale konulmuş olan iki zırhlı bir takviye etmiştir. Diğer bir zırhlıda İspanya sularına hareket etmek üzeredir. İngiliz Hariciye Nazırı bir nutukta İngiliz Hükümeti’nin esaslı hedefi İspanyol hudutları Haricine taşmamak ve memleketin arazi tamamlığını temin etmekte olduğunu söylemiş ve Akdeniz’den bahs ederek Akdeniz İngiltere için yalnız bir geçit en mühim bir emniyet yoludur demiştir...”*⁷³⁸

Akdeniz’de güçlenen İtalya’ya karşı İngiltere bölgede daha etkin olmuştur.

*“... İngiltere Hariciye Nazırı’nın, memleketinin Akdeniz siyaseti hakkındaki son beyanatı ve Vittorio –Veneto adındaki 35.000 tonluk ilk İtalyan zırhlısının Tireste’de denize indirmesi nazarları yeniden Akdeniz’e çevirmiştir. Bu son zamanlara kadar İngiltere’nin başlıca bahri sevkülceyi prensiplerinden biri, Akdeniz’i İmparatorluğu’nun belkemiği telakki etmekte...”*⁷³⁹

⁷³⁴ “Kral Sekizinci Edvard İstanbulda”, Son Posta, 4 Eylül 1936, s.1.

⁷³⁵ Hikmet Özdemir, **Atatürk ve İngiltere**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004, ss.27-70.

⁷³⁶ Barlas ve diğerleri, s.241.

⁷³⁷ Özdemir, ss.27-70.

⁷³⁸ “Akdeniz İngiltere için Mühim bir Emniyet Yolu”, Yeni Yol, 6 Temmuz 1937, s.1.

⁷³⁹ “Akdeniz’de Hakimiyet –İngiltere Tarafından İtalya’ya Kaptırılmayacaktır.”, Haber, 25 Ağustos 1937, s.2.

Temelde iki ülke ilişkileri artan revizyonist ülkelerin tutumuyla orantılı olarak Türkiye ve İngiltere yakın ilişki sürdürmüştür. Sadabat Paketi, 8 Temmuz 1937’de imzalanması İngiltere’nin destekleri ile gerçekleştirilmiştir. Çünkü Irak her ne kadar 1932’de bağımsız olsa da Londra’nın nüfuzu altındadır. İngiltere, Bulgaristan’ının Almanya tarafına geçmesini engellemek amacıyla Türkiye aracılığıyla Balkan Antantı’na çekmek istemiştir. İngiltere, Türkiye’nin Almanya’ya bağımlılığını azaltabilmek için Türkiye’nin silahlanmasını finanse edecek kredi desteği vermiştir. Bu durum iki ülkenin ekonomik ve ticari ilişkilerinin gelişmesini sağlayacaktır. Kısacası, İki Dünya Savaşı Arası Dönem’de İngiltere ve Türkiye ilişkileri fazlasıyla karışık dahası çok boyutludur. Özellikle Ortadoğu’da yaşananlarla yakından ilgilenmiş olup bölge üzerine olan stratejilerini bu yönde geliştirmiştir. Filistin meselesi ile yakından ilgilenen İngiltere bölgede bugün dahi devam eden sorunların fitilini ateşlemiştir. Nitekim Balfour Deklerasyonu ile başlayan süreç bir müddet sonra bölgenin taksimine doğru evrilmiştir. Balfour Deklerasyonu ile bölgede Musevî varlığı resmiyet kazanmış olup devletlerini kurabilecekleri garantisini elde etmişlerdir. Yahudi göçü Filistin’e yoğun bir şekilde devam etmiş olup 1933 yılından sonra daha da artmıştır. Yasadışı göçlerle Filistin’e 110 binden fazla göç yaşanmıştır.⁷⁴⁰ Bu göçlerin Akdeniz üzerinden gerçekleştiği düşünülmektedir. Kaynaklarda Musevilerin gemilerle Almanya, İngiltere, Rusya ve birçok ülkeden gizli örgütleri vasıtasıyla Filistin’e taşındığı belirtilmiş fakat bunların kullandığı güzergâhlara dair bilgiye ulaşılamamıştır.

Nitekim Filistin’e Yahudi göçüne izin veren İngiltere’dir. Bu göç zamanla çok büyük sayılara ulaşmıştır. Bu sebeple bölgenin taksimatı meseleleri görüşülmüştür.

*“Filistin’de mühim hadiselerle intizar olunuyor. Dün, üç lisan üzerine yüz binlerce beyannâme dağıtıldı. Filistin nasıl taksim edilecek? ... Filistin’in taksimi hakkında Krallık tahkik heyetin verdiği karar, İngiltere’yi bugünlerde son derece düşündürmektedir. İngiltere Araplar olduğu gibi Musevilerinde taksime itiraz etmelerini dikkatle takip ediyor. Alakadarların verdiği malumata göre; İngiltere hükümeti kanlı hadiselerle meydan vermemek için lazım gelen tedbirleri almış ve icap ederse örfi idare ilan etmeğe karar vermiştir. Filistin’de kanlı hadiselerin zuhuru kuvvetle muhtemeldir.”*⁷⁴¹

İngiltere, İkinci Dünya Savaşı’nın yakınlaştığını görmekte bu yüzden askerî gücünü artırmaktadır. *“İngiltere 1,800 milyon lira sarfile silahlanıyor, Daily*

⁷⁴⁰ Gurbanov, s.157.

⁷⁴¹ “Filistinde mühim hadiselerle intizar olunuyor”, Ulusal Birlik, 9 Temmuz 1937, s.1.

Telegraph'tan, *Hükümet İngiliz müdafa kuvvetleri yeniden takviyeye karar vermiştir...*"⁷⁴² İngiltere, sadece askerî kuvvetini güçlendirmemiş, Ana karasının uzağında birçok hâkimiyet bölgesi olduğu için özellikle denizlerde de güçlü bir donanma oluşturmaya çalışmıştır. "İngiliz donanması süratle kuvvetleniyor- bir buçuk milyon tonluk donanmaya yakın bir zamanda yarım milyon ton hacminde yeni gemiler ilave edilmiş olacak..."⁷⁴³ Ayrıca anlaşmalar ve yapılan konferanslarla da savaşın çıkmasını geciktirmeye çalışmıştır. "İngilizlerin silahları, İngiltere bir taraftan deniz ve hava silahlarını artırırken, öte taraftan da anlaşmalar ve görüşmelerde vakit kazanmaya çalışıyor."⁷⁴⁴

İki Dünya Savaşı Arası Dönem'de Türkiye-İngiltere ilişkilerine bakıldığında iki devletin jeopolitik ve jeostratejik çıkarlar, bölgesel güvenlik kaygıları temele alınarak incelenmelidir. Lozan'da Türkiye'yi zorlayan devletlerden biri de hiç şüphesiz İngiltere olmuştur. Ardından da Lozan'da çözilemeyen Musul Sorunu da iki ülke ilişkilerinin gerilmesine neden olmuştur. Musul Sorunu'nun İngiltere lehine çözülmüş olması Türkiye'yi derinden sarsmıştır. Fakat 1930'dan itibaren iki ülke ilişkileri özellikle ekonomik alanda ilerlemeler kaydetmiştir. İki ülke ilişkilerinde bir diğer önemli hususta Montreux Boğazlar Sözleşmesi olmuştur. Türkiye taleplerine destek veren İngiltere'nin bu adımı ile ikili ilişkilerin iyi bir seyrinde devam etmesini sağlamıştır. Bu durum iki ülke ilişkilerinin olumlu yönde gelişmesine olanak tanımıştır. Türkiye'nin ittifak girişimleri İngiltere tarafından olumlu karşılanmış olup desteklenmiştir. Nitekim bunlardan biri de Sadabat Paktı olmuştur. İki ülke ilişkilerinin Avrupa'da artan yayılmacı politikalarla birlikte iyi bir seyir almıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın başlayacağı iyiden iyiye hissedildiği yıllarda Türkiye ve İngiltere arasında karşılıklı yardım anlaşmaları yapılmıştır. Nitekim bu iyi ilişkiler II. Dünya Savaşı'nda da sürdürülerek Türkiye'nin İngiltere blokunda yer almasına neden olmuştur.

3.1.2. Türkiye-Fransa İlişkileri

⁷⁴² Tan, 22 Şubat 1936.

⁷⁴³ Haber, 6 Temmuz 1937, s.6.

⁷⁴⁴ "İngilizlerin Silahları", Ulus, 6 Ağustos 1937, s.4.

Millî Mücadele Hareketi sırasında Atatürk'ün hedefi, Misak-ı Millî'yi gerçekleştirmektir. Misak-ı Millî gerçekçi, bağımsız ve egemen bir Türkiye'nin yaratılmasını hedeflemektedir. Millî Mücadele boyunca gerçekleştirmek istenen, Osmanlı'ya dayatılan emperyal emellerden kurtulabilmektir. Batılı devletlerle ilk temas, Lozan Konferansı'nda olmuştur. Millî Mücadele döneminde Türkiye'nin edindiği askerî başarılar, diplomatik olarak da başarıya dönüşmüştür. Türkiye ve Fransa arasında Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Yapılan Ankara Antlaşması ile Türkiye ve Fransa ilişkileri kısmen de olsa normalleşmiştir. Fakat iyi ilişkiler kısa süreli olmuştur. Lozan'da Fransa, Türkiye karşısında yer almıştır. Fransa, Lozan'dan sonraki uzlaşmazlıklarda da Batı Bloğunda olduğu İngiltere'nin yanında yer almıştır. Bu durum Türkiye'nin sıklıkla zorda kalmasına neden olmuştur. Özellikle kapitülasyonlar konusunda Fransa ile karşı karşıya kalmıştır. Diğer sorunlar ise Suriye Sınırı sorunu, Osmanlı Borçlar sorunu, Yabancı Okullar sorunu, Bozkurt-Lotus davası, Adana-Mersin Demiryolunun Millîleştirilmesi sorunu ve Hatay sorununda Fransa-Türkiye sıklıkla karşı karşıya gelmiştir.

Türk Fransız ilişkilerini derinden etkileyen olaylardan biri de, Türkiye Suriye sınırının belirlenmesi hususudur. 20 Ekim 1921 anlaşması ardından bir ay sonra Suriye Sınırı'nın tespitinin yapılması gerekirken ancak 1925 yılında gerçekleşebilmiştir. İki tarafta topraklar üzerinde karşılıklı iddialarda bulunmuştur. 18 Şubat 1926'da anlaşma hazırlanır fakat Fransa, Musul Sorunu'nun çözülmesine kadar antlaşmayı imzalamaktan kaçınır. 30 Mayıs 1926'da Musul Antlaşması'nın hemen öncesinde Fransa Devleti'yle "Dostluk ve İyi Komşuluk" üzerine sözleşme yapılır. Türkiye - Suriye Sınırı Sorunu çözülmüştür.⁷⁴⁵

Atatürk Dönemi'nde özellikle problem yaşanan bir diğer konuda Yabancı Okullar problemidir. Tevhit-i Tedrisat Kanunu'yla eğitim hayatında yeni düzenlemeye gidilmiştir. Türkiye'de eğitimde atılan yeni adımlara göre Yabancı Okullar'da coğrafya ile tarih derslerinin Türkçe okutulması kararı alınmıştır. Fakat okullar buna pek taraf olmamaktadır. Fransa her ne kadar okullar sorununa aktif katılmak istese de

⁷⁴⁵ James L. Gelvin , **Divided Loyalties: Nationalism and Mass Politics in Syria at the Close of Empire**, University of California Press, California, 1999, s. 132.

Türkiye bunun bir iç sorun olduğunu öne sürerek diğer devletleri bu sorundan uzak tutmuştur.⁷⁴⁶

İki ülke ilişkilerinde bir diğer sorun da 1928’de Adana-Mersin Demiryolu’nun satın alınması hususu vardır. Türkiye kapitülasyonların tamamının kaldırılmasını istemektedir. Türkiye’de bulunan Fransız işletmelerinin millîleştirilmesi Fransa çıkarlarına ters düşmektedir. Fransa, işletmelerin millîleştirmesine kaşı çıksa da Türkiye işletmeleri millîleştirmiştir. 1929’da yapılan antlaşma ile Fransa da kabullenmek zorunda kalmıştır. Özellikle Türkiye-İngiltere iyi ilişkilerinin başlamış olması ile Fransa’nın da taleplerinde makul olmaya itmiştir.⁷⁴⁷

Lozan sonrasına bırakılan Osmanlı Borçları sorununda en fazla mücadele edilen devlet, Fransa olmuştur. Çünkü Fransa’ya olan borç bir hayli fazladır. 13 Haziran 1928’de bir anlaşma yapılmıştır. Ödemelerde taksitler düzenlenmiştir. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı borçların ödenmesini zorlaştırmıştır.⁷⁴⁸ İki devlet ilişkilerinin gerginleşmesine neden olmuştur.⁷⁴⁹ 22 Nisan 1933 tarihinde Paris şehrinde yeni antlaşma yapılmıştır. Ödemelerin Fransız Frank’ı ile yapılmasına karar verilmiş fakat faiz oranı artırılmıştır. Faiz artışına ek olarak ödemenin kolaylaşmasıyla ana borçtan indirimle gidilmiştir. Fakat 29 Nisan 1936’da tekrar döviz sıkıntısının çıkmasından dolayı 18 Temmuz 1938’de yapılan antlaşma ile bütün taksitlerin Türk lirasıyla ödenmesine karar verilmiştir. Son taksit 1954 yılında ödenmiştir.⁷⁵⁰ Yunanistan ve bazı devletler borçlarını ödememiştir.⁷⁵¹

Ayrıca 7 Temmuz 1933’de Londra’da Dünya Ekonomi Konferansı Türkiye ve Fransa’yı birbirine yakınlaştırmıştır. “Türkiye-Fransa münasebatı her gün büyük bir salah ve yakınlık buluyor.”⁷⁵² Bu dostluk geleneksel Türk-Fransız dostluğundan

⁷⁴⁶ Sezen Kılıç, “Cumhuriyet Döneminde Yabancı Okullar”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 61, 2005, ss. 271-278.

⁷⁴⁷ Erkan Cevizliler-Seyhan Akbulut, “Lozan Barış Konferansı’nda Kapitülasyonlar Meselesi ve İsmet Paşa”, **Atatürk Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 2, 2019, s.161-193.

⁷⁴⁸ Nazif Kuyucuklu, **İksadi Olaylar Tarihi**, Sermet Matbaası, İstanbul, 1982, ss.247-250.

⁷⁴⁹ Simon Banholzer ve diğerleri, “Why the French said ‘non’: a new perspective on the Hoover Moratorium of June 1931”, **Journal of Contemporary History**, Cilt: 56, Sayı: 4, 2021, s.1041, Türkiye, Hoover Moratoryumu ile borç ödemekten kaçındı.

⁷⁵⁰ Gönlübol ve diğerleri, (1919-1938), s.87.

⁷⁵¹ Emre Kongar, **Tarihimize Yüzleşmek**, 41. Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2006, s.70-75.

⁷⁵² **Milliyet**, 15 Temmuz 1934, s.1

farklıdır. Türkiye temel olarak diğer ülkeler ile Fransa'dan beklediği kendi sınırları ve haklarına saygı duyulmasıdır.⁷⁵³

1936'da İtalya'nın Habeşistan'a yönelmesi ile Akdeniz tehlike altında kalmıştır. Almanya'nın da Ren bölgesini silahlandırması ile Fransa, iki ülke arasında mevcut sorunlardan biri olan Hatay sorununa enerjisini harcamak istememiştir. Burada manda ile yönetmeyi kendi çıkarlarına daha uygun bulmuştur. 29 Mayıs 1937'de Türkiye-Suriye sınırı çizilmiştir.⁷⁵⁴ Daha sonra Türkiye'nin gerçekleştirdiği diplomatik ve askerî manevralar, Hatay'ın anavatana katılmasını sağlamıştır.⁷⁵⁵ Tüm bunlar haricinde Türkiye'nin Batılılaşma girişimlerinde takip ettiği ülke Fransa olmuştur.⁷⁵⁶ Süreç içerisinde Fransa'yla ekonomi ve siyasi ilişkilerin düzelmesi eğitime de yansımıştır. Cumhuriyet yıllarında birçok genç eğitimlerini tamamlamak üzere Fransa'ya gitmiştir.

İki Savaş Arası Dönem'de Türkiye-Fransa ilişkilerine genel olarak bakıldığında Birinci Dünya Savaşı sonrası yeni bir denge arayışı, bölgesel anlaşmazlıklar ve ekonomik işbirliği tabanında gelişme göstermiştir. Türkiye yeni kurulmuş bir devlet olup uluslararası arenada var olmaya çalışırken, Fransa Osmanlı Devleti'nin eskiden var olduğu topraklarda elde edebileceği kadar büyük başarılar elde etmeyi amaçlamıştır.

Fransa Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Doğu Akdeniz'e ve Ortadoğu topraklarına yerleşmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrası yapılan Sykes-Picot Anlaşması ile de varlığını meşrulaştırmıştır. Bir süre bölgede manda yönetimi kurarak Türkiye lehine faaliyetlerde bulunmuştur. Fransa, Musul ve Hatay meselelerinde kendi çıkarları doğrultusunda çözülmesi adına yoğun girişimlerde bulunmuştur. İki savaş arasında dönemde iki ülke ilişkilerinin gerginleştiği zamanlar olsa da kültürel ve diplomatik ilişkiler ılımlı bir seyir almıştır. Fransa, Türkiye'nin modernleşmesini sağlamıştır.

3.1.3. Türkiye-Amerika İlişkileri

⁷⁵³ Ahmet Özgiray, "Türk-Fransız Siyasi İlişkileri 1930-1938", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1, 1994, s.35.

⁷⁵⁴ Gönlübol ve diğerleri, ss.135-138.

⁷⁵⁵ Yusuf Sarıay, "Atatürk'ün Hatay Politikası I", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, (Yay.Haz.B.Türkdoğan), Cilt: 12, Sayı: 34, Ankara, 1996, ss.3-65.

⁷⁵⁶ Mehmet Köçer- Şule Egüz, "Atatürk Dönemi Türkiye-Fransa Eğitim İlişkileri", **Turkish Studies**, Cilt: 8, Sayı: 10, 2013, ss.387-393.

İki Savaş Arası Dönem’de Türkiye-Amerika ilişkileri ekonomiden ayrı düşünülemez. XVIII. yüzyıldan itibaren Amerika bölge ile ilgilenmeye başlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD), başlangıçta Osmanlı Devleti’nin uzak bölgeleri olan Fas, Tunus, Cezayir ve Trablusgarp ile yakından ilgilenmiştir. Osmanlı ve Amerika ilişkileri zaman içinde gelişme göstermiştir. Nitekim İngiltere bu yakınlaşmadan memnun kalmamıştır. İlk ticari girişim ise 7 Mayıs 1830’da imzalanmıştır. 1914 yılından Birinci Dünya Savaşı başlamıştır.⁷⁵⁷ Osmanlı – Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ilişkileri farklı bir seyir almıştır. Bir müddet savaş dışında kalan Amerika Birleşik Devletleri (ABD), savaşa 6 Nisan 1917’de dâhil olmuştur. Savaşın sonucunda Osmanlı Devleti savaşı kaybetmiştir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile ilişkiler 10 yıllık süreçte “de facto” olarak yürütülmüştür.⁷⁵⁸

Uluslararası barışın kalıcılığını sağlamak adına Milletler Cemiyeti kurulmuştur. Türk-Amerikan ilişkilerinde önemli kıstaslardan biri, Paris Barış Konferansı’nda Doğu Anadolu’da altı vilayette bağımsız Ermenistan Devleti’nin kurulması hususudur. Kurulması amaçlanan Büyük Ermenistan Devlet mandaterliğinin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından üstlenmesi isteği bulunmaktadır. Fakat Amerikan Senatosu Ermenistan mandaterliğinden yana değildir. Bu sırada Sivas ve Erzurum kongrelerinde Amerikan mandasının kabul edilip edilmeyeceği görüşmeleri yapılmışsa da ret edilmiştir.⁷⁵⁹ Ortadoğu petrolü ve Osmanlı toprağının paylaşılması 19-26 Nisan 1920 tarihinde İtalya, İngiltere ve Fransa, San Remo Konferansı’nda toplanmıştır.

Bu sırada Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Türkiye’ye diplomat göndermek istemiştir. Atatürk de yeni kurulan genç devletin tanınması anlamına gelen bu isteği kabul etmiştir.⁷⁶⁰ Lozan Konferansı’na Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gözlemci olarak katılmıştır. Konferansta yer alan Amerika Birleşik Devletleri (ABD),

⁷⁵⁷ Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, Çev. Ayşe Berkay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s.103.

⁷⁵⁸ Mustafa Tüter, “Türk-Amerikan İlişkilerinin Kökenleri”, **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 34, Sayı: 2, 2015, ss.158-161.

⁷⁵⁹ August Riter Von Kral, **Kamâl Atatürk’s Land: The Evolution of Modern Turkey**, Almandan Türkçeye Tercüme eden: Kenneth Benton, Türk Tarih Kurumu, 1938, s. 255.

⁷⁶⁰ Fahir Armaoğlu, “Atatürk Döneminde Türk- Amerikan İlişkileri 1919-1997”, Türk Dil Kurmunda verilen konferanstan, **Atatürk Araştırma Merkezi**, 1997, <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Fahir-ARMAO%C4%9ELU-Atat%C3%BCrk-D%C3%B6neminde-T%C3%BCrk-Amerikan-%C4%B0li%C5%9Fkileri.pdf>, s. 637.

çıkarlarının korunması gerektiğini belirtmiştir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) açısından Lozan Barış Anlaşması'nın en önemli kaybı kapitülasyonların kaldırılmasıdır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Türkiye arasında görüşmeler 1923 yılında başlamıştır. 6 Ağustos 1923'de Amerika Birleşik Devletleri (ABD)-Türkiye Lozan antlaşması ile Suçluların İadesi Anlaşması'nı yapmıştır. Ayrıca iki devlet arasında Amerika ile Türk Dostluk ve Ticaret Anlaşması imzalanmıştır.⁷⁶¹

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile Türkiye arasında gayr-ı resmî ilişkileri, Bristol ve Tevfik Rüştü Aras, başlatmışlardır. İki ülke arasında en kısa vadede ticari ve diplomatik ilişkileri başlatmak adına 17 Şubat 1927 tarihinde iki geçici antlaşma imzalamıştır. Antlaşma sonrasında Josep Grew Ankara Büyükelçisi 27 Mayıs 1927 tarihinde göreve getirilmiştir. Bu süreçte iki ülke ilişkilerini etkileyen önemli sorunlardan biri Amerikan Okulları hususudur. Amerikan okullarında meydana gelen sorunlar iki ülke ilişkilerini etkilemiştir. 1928 yılında Bursa Amerikan Koleji'nde din değiştirme olayı ile okul, 30 Ocak 1928'de kapatılmıştır. Ayrıca okuldaki eğitimcilerin Türkleri ve Türkiye'yi aşağılayıcı sözleri okullar hakkında öne çıkan sorunlardan bazılarıdır.⁷⁶²

Amerikan okulları, Türkiye'de okullara uygulanan vergi muafiyetinden mahrumdur. Bu durum iki ülke ilişkilerini etkileyen bir diğer sorundur. Bir başka sorun ise Amerika'da yaşayan Ermenilerin Türkiye lehine çalışmalarıdır. Ermenilerin problemlerinin çözülmesi adına Türkiye, harekete geçerek Amerika'ya göç ederek vatandaşlığa geçen Ermeniler hakkında görüşmek üzere 20 Ocak 1929 tarihinde talepte bulunmuş fakat Amerika kabul etmemiştir. Hakemlik ve Uzlaştırma Anlaşması yapılması adına toplanılsa da sonuç alınamamıştır. Fakat iki ülke, 1 Ekim 1929 tarihinde Ticaret ve Seyrüsefain Anlaşması yapmıştır.⁷⁶³ İki ülke ilişkilerini yakınlaştıran bir diğer antlaşma da Briand- Kellog Paktı'dır. Bu süreçte iki ülke ilişkileri karşılıklı yapılan ziyaretlerle perçinlenmiştir.

Türkiye'ye 1930 yılında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Ticaret Bakanı Julius Keln ziyaret gerçekleştirmiştir. Özellikle Amerika'dan kredi alınması üzerine

⁷⁶¹ Rahmi Doğanay, "Millî Mücadele Ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk-Amerikan İlişkileri (1918-1927)", **Turkish Studies**, Cilt: 9, Sayı: 4, Ankara, 2014, ss.385-386.

⁷⁶² Rahmi Doğanay, "Yabancı Okullar ve Kültürel Milliyetçilik: Bursa Amerikan Kız Koleji Tanassur Hadisesi (1928)", **Belleten**, Cilt: 80, Sayı: 287, Ankara, 2016, ss.307-320.

⁷⁶³ Feyza Kurnaz Şahin, "1929 Dünya Ekonomik Buhranı Sonrasında Türk-Yunan Ekonomik İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi (1929-1939)", **Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 5, Özel Sayı, 2021, ss.55-90.

görülmüştür. 28 Ekim 1931 tarihinde Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) arasında Yerleşme ve İkamet Anlaşması imzalanmıştır. İki Devlet arasında yapılan görüşmeden bir diğeri de 1932’de gerçekleştirilmiştir. Rusya’yı çevrelemek amacıyla Genelkurmay Başkanı General Mac Arthur Türkiye’yi ziyaret etmiştir. Görüşmelerde Avrupa’nın durumu ve olası bir savaşta ülkelerin tutumları üzerinde görüşülmüştür. 1934 yılında iki ülke arasında Amerika ile Türk suçluların iadesi hakkında görüşme gerçekleştirilmiştir. Anlaşmayı Amerikan Senatosu 5 Şubat 1934’de, Türkiye ise 2 Nisan 1934’de onaylamıştır. 25 Ekim 1934 tarihinde Türkiye ve Amerika “Karşılıklı Taleplerin Düzenlenmesi” adına Anlaşma yapmıştır.⁷⁶⁴

Boğazlar konusu iki ülke arasında sürekli gündemde olan konulardan biri olmuştur. Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Türk-Amerikan Ticaret ve Denizcilik Anlaşması yapmıştır. Türk sularında, Amerika gemileri Türk gemileriyle bazı benzer haklara sahip olmuştur. İtalya Devleti’nin, Doğu Akdeniz bölgesinde yayılma planı Boğazlar’ın da önemini artırmıştır. Cenevre Silahsızlanma Konferansı’nda Türkiye Boğazlar’ın silahlandırılması hususunu dile getirmiştir. Dünya’nın yeni savaşa sürüklendiği yıllarda, Türkiye Boğazlar’ın statüsünden endişe duyduğunu belirtmiştir. 22 Haziran 1936’da Türkiye, İsviçre’nin Montrö Kentinde Lozan’ı imzalayan devletlerle Boğazlar hususunu konuşmak üzere toplanmıştır. Amerika Devleti toplantıya katılmamıştır. 29 Mart 1938’de iki ülke arasında ilişkilerin geliştirilmesi adına müzakereler yapılmıştır. Özellikle alınan ürünlerin vergilerinin düşürülmesi Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından talep edilmiştir. 13 Aralık 1938 tarihinde talep kabul edilmiştir. 1 Nisan 1939 tarihinde iki ülke arasında Ticaret Antlaşması yapılmıştır.⁷⁶⁵

İki ülke ilişkilerini genel olarak değerlendirdiğimizde, İki Savaş arası dönemde olumlu seyir izlediğini söylemek yanlış olmayacaktır. İngiltere ve Fransa gibi Türkiye topraklarından pay elde etmek amacıyla olmamıştır. Dahası Ermenistan Devleti’nin kurulması adına Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’ye verilen payda istekli olmamıştır. Bu sebeple Türkiye - Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ilişkileri farklı bir zemine oturtulmalıdır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nin bu süreçteki

⁷⁶⁴ Erdal Açıkses - Ebru Güher, **Türk-Amerikan İlişkileri Çerçevesinde Amerika’nın Ermeni Faaliyetlerindeki Rolü- Türk-Amerikan İlişkilerinin Başlaması**, Türk Tarih Kurumu, Cilt:10, Ankara, 2014, ss.112-115.

⁷⁶⁵ “Türkiye –Amerika Ticaret Anlaşması dün imza edildi”, Cumhuriyet, 2 Nisan 1939, s.1.

stratejisi uzun yıllardan beri izlediği “Monroe Doktrini” Politikası’nın ürünü olarak değerlendirmek doğru olacaktır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) genel politikası, kendi iç politikasına yönelerek emperyal amaçlarla yeni oluşan devletin gücünü azaltmamayı amaçlamıştır. İki ülke ilişkileri, ekonomik ve kültürel işbirliği temelinde ilerlemiştir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nin zamanla Ortadoğu ve Doğu Akdeniz’e ilgisi artmıştır. Chester Projesi, iki ülkenin ekonomik ilişkileri açısından önemlidir. İş Adamı olan H. C. Chester, Türkiye’de demiryolu yapımı ve maden çıkarma hakkını elde etmiştir. Fakat proje uygulanamamıştır. İki Dünya Savaşı Arası Dönem’de Amerika Birleşik Devletleri (ABD), henüz Doğu Akdeniz ve Ortadoğu’da önemli bir konumda değildir. Fakat yine de stratejik hedeflerini korumaktadır. Özellikle bölgede var olduğu bilinen petrol ile yakından ilgilenmeye başlamıştır. Genel olarak bu dönemde Türkiye - Amerika ilişkileri olumlu seyir etmiştir.

3.1.4. Türkiye-Almanya İlişkileri

İki Dünya Savaşı Arası Dönem, dış politikada oldukça hararetli ve hızlı değişen bir dönem olmuştur. Oluşturulan Dünya Düzeni terk edilerek Yeni Dünya Düzeni’nin yavaş yavaş oluşturulduğu bir süreç yaşanmıştır. 1919-1939 arası dönem, Devletler Arası’ndaki ilişkiler genellikle Birinci Dünya Savaşı’nın ortaya çıkardığı tablonun yansımasıdır.⁷⁶⁶ Bu dönemde tıpkı Birinci Dünya Savaşı’ndan önce yaşananlar gibi diplomatik manevralar, değişen siyasi hava, karışıklıklar ve belirsizlikler iç içe geçmiştir. Anlık değişen politikalar doğrultusunda devletler birbirleriyle yakınlaşırken ani manevralarla karşı karşıya gelmişlerdir.

Türkiye, 1919 Sevr Anlaşması ile Yeni Türk Devleti adeta bir ateş çemberi içindedir. Kuzeyde Rusya, güneyde İngiltere ve Fransa kontrolünde bulunan Irak ve Suriye ile komşudur. Doğu’da, Rusya ve İran, Batı’da da Yunanistan ve Bulgaristan ile komşudur. Yunanistan da tıpkı Irak ve Suriye gibi İngiltere ve Fransa kontrolündedir. Türkiye, bu yıllarda dönemin üç önemli gücü İngiltere, Rusya ve Fransa Devletleriyle komşu olmuştur. Türkiye’nin denizlerle çevrili olması hem avantaj hem de dezavantaj olmuştur. Geliştirilen deniz silahları Türkiye Devleti’nin

⁷⁶⁶ Erken, s. 67.

birçok saldırı da açık duruma gelmesine neden olmuştur.⁷⁶⁷ Buna karşın Türkiye de çeşitli yollarla deniz filosunu kuvvetlendirme yoluna gitmiştir.

Stresemann'a göre savaş sonrası dönemde Almanya, savaş öncesi döneme dönebilmeyi hedeflemiştir.⁷⁶⁸ Birinci Dünya Savaşı'na Almanya ve Osmanlı Devleti müttefik olarak katılmıştır. Savaş iki devlet için hüsrana sonuçlanmıştır. Kaybeden tarafta yer alan her iki devletin, bir süreliğine ilişkileri kesilmiştir. 1924 yılından itibaren diplomatik ilişkiler yeniden başlamıştır. Almanya, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ağır yükümlülük altına girmiştir. Fakat yavaş yavaş toplanmaya başlamıştır. Dünyanın ileri gelen endüstri ülkelerinden biri haline gelme çabasıdadır.⁷⁶⁹

Devletler, 1930'lu yıllarda dönemin havası itibariyle ekonomik açıdan devletçi politika izlemişlerdir. 1930'lu yıllarda Türkiye, Alman ekonomisi etkisinin altına girmiştir. Türkiye, başlangıçta Almanya ve İngiltere ile dengeli bir ticaret ilişkisi oluşturmayı hedeflemiştir. Bu yıllarda anlaşmalar imzalamak, ülkeler arası dostlukları pekiştirerek işbirlikleri oluşturmak amaçlanmıştır. Aynı zaman da millî egemenlik ve bağımsızlığı kuvvetlendirme yoluna gitmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın yaklaştığı dönemde savunmayı kuvvetlendirme yoluna gitmiştir.⁷⁷⁰ Nasyonal Sosyalist Partisi'nin iktidara gelmesiyle Almanya, Balkanlarda etkin olmaya başlamıştır. Böylece Türk-Alman ilişkileri farklı bir boyut kazanmıştır. Atatürk, Almanya'nın bu tutumunu doğru karşılamamışsa da özellikle 1930'lu yılların ikinci döneminde ciddi bir Alman etkisi Türkiye'de de hissedilmiştir.⁷⁷¹

1930'lu yıllarda II. Dünya Savaşı öncesinde Almanya'nın Türkiye'ye verdiği önemin arttığı, Almanya Başbakanı Franz Von Papen'in Türkiye Cumhuriyeti'nde büyükelçilik yapmasından anlaşılmaktadır. Musul Meselesi ardından Türkiye - İngiltere ilişkileri olumlu bir seyir almıştır. Akdeniz'de gücü artan İtalya'ya karşı Balkanlarda da Almanya'nın gücü artmaya başlamıştır. Bu durum, İngiltere'yi Türkiye'ye yakınlaştırmıştır. Türkiye ve Rusya ilişkileri ise nispeten daha olumlu seyir etmiştir.⁷⁷² Fakat İtalya'nın yayılmacılığına karşı Almanya'nın benzer politikayı sürdürmesi ve İtalya'yı desteklemiş olması iki ülke ilişkilerini de etkilemiştir.

⁷⁶⁷ Deringil, s.34.

⁷⁶⁸ Kissinger, s.283.

⁷⁶⁹ Dietrich Schlegel, "1924-1933 Yılları Arasında Alman Basınında Türkiye", **Erdem İnsan ve Toplum Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 8, 1987, ss.415-435.

⁷⁷⁰ Erken, s.73.

⁷⁷¹ Deringil, ss.22-23.

⁷⁷² Erken, ss.74-77.

Nihâyetinde İtalya'nın kendi için uygun gördüğü hayat sahası Doğu Akdeniz ve Anadolu'dur. Bu da Türkiye toprakları ve deniz sahasının tehlikede olduğunu göstermektedir. Almanya'nın da İtalya'ya destek vermesi Türkiye –Almanya ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur. Fakat ekonomik alanda ilişkiler başta devam etmiştir. Artan Komünizm etkisi, Almanya'nın endüstri ve pazar arayışı, Türkiye ve Almanya ilişkilerine olumlu yansımıştır. Almanya - İngiltere ilişkilerinde de bir süre olumlu gelişmeler yaşanmıştır. İngiltere Devleti, Fransa Devleti'ne karşı Almanya'yı dengeleyici bir unsur görmüştür. Almanya ise İngiltere ile var olan iyi ilişkilerine zarar verilmemesi amacıyla Ortadoğu'ya karşı mesafeli davranmıştır.⁷⁷³ 1930 Ekim'inde Türkiye - Yunanistan Dostluk Antlaşması yapılmıştır. Bu durum, Alman Elçisi'ni oldukça şaşırtmıştır.⁷⁷⁴

Türkiye ve Almanya ilişkileri 1930 yılına kadar önemli bir gelişme göstermemiştir. Her iki devlet genel olarak kendi problemleri ile ilgilenmiştir. 1930 yılından sonra Türkiye, iç politika ile oldukça ilgilenmeye başlamıştır. Bu sırada Almanya'nın ise siyasal olarak aktifleşmesi süreci yaşanmıştır. Almanya'da Nazi'lerin yönetimi ele geçirmesi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin I. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Almanya'nın sanayi teçhizatı ihtiyacı, Türkiye ile Almanya'yı yakınlaştırmıştır. Esasen bu yıllarda Almanya da sanayi ve ticari nüfuz gücünü ülkelere karşı kullanmıştır. Türkiye'nin Almanya ile ticari münasebetleri artmıştır. Başlangıçta yeni devlet kuran Türklere yeterli destek vermeyen Batı Ülkeleri'nin, bu yakınlaşmanın ardından ikili ilişkilerini geliştirdikleri görülmektedir. Türk - Alman ilişkilerinde 1936 yılı dönüm noktası olmuştur. Bu yıllarda Türkiye'nin, İtalya tehdidi karşısında hassasiyetinin Almanya farkında değildir. Almanya bu yıllarda Türkiye'yi baskı altına alarak Batı çeperinden çıkarmak istemiştir. Bunun olması durumunda Almanya, Sovyetler Birliği'ne karşı Boğazlar ile Anadolu'da üstün konuma geçecektir. Almanya, Türkiye Devleti'ni aracı kullanıp Fransız ve İngiliz sömürgesi olan Ortadoğu Bölgesi'ne yönelmesi kolay olacaktır.⁷⁷⁵ Bu strateji aslında Birinci Dünya Savaşı'nda izledikleri politikanın aynısıdır.

⁷⁷³ Francis R. Nicosia, **The Third Reich and the Palestine Question**, University of Texas Pres, Austin, 1985, s.106.

⁷⁷⁴ Schlegel, s.425.

⁷⁷⁵ Sait Dinç, **Atatürk Döneminde (1920- 1938) Türk Dış Politikasında Gelişmelere Genel Bir Bakış; İkili ve Çok uluslu İlişkiler**,
https://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/sait_dinc_ataturk_donemi_turk_dis_politikasi.pdf

Türkiye, Almanya ilişkileri yalnız diplomatik sahada değil birçok alanda gelişme göstermeye başlamıştır. 1933 yılından önce tarım sektöründe birçok Alman Uzman Türkiye’de görev almıştır.⁷⁷⁶ Ortadoğu’da bazı faaliyetlerde bulunan İtalya ve Almanya, İngiliz ve Fransızlara karşı bir cephe oluşturmaya çalışmışlar ve bölgede İngiltere ve Fransa’ya karşı ciddi bir cephe oluşturmuşlardır. Fakat İtalya’nın yayılmacı politikası, Almanya ile ilişkilerini derinden etkilemiştir. Türkiye genellikle Batılı Devletler ile yakınlaşmayı çıkarlarına daha uygun görmüştür.⁷⁷⁷ Almanya, Sovyetler ile Rapallo Paktı’nı imzalamıştır. İki ülkenin savaşta ortak hareket etmesini belgeleyen bir antlaşmadır. Bu antlaşma, diğer Avrupa ülkelerini rahatsız etmiştir.

İki Dünya Savaşı Arası Dönem’de Türkiye ve Almanya ilişkileri, hem ekonomik hem de diplomatik açıdan değerlendirilmelidir. İki ülke ilişkileri çok boyutludur. 1920’lerin başlarından Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılması ve genç Cumhuriyet’in kurulması diplomatik ilişkilerin de yeni bir seyir kazanmasına neden olmuştur. Bu yıllarda Almanya, savaştan yenik çıkmış ve birçok açıdan kısıtlanmıştır. Türkiye Devleti ise Almanya’dan farklı olarak kendine dayatılan anlaşmayı kabul etmeyerek “Ulusal Bir Mücadele”nin içerisinde yer almıştır. 1930’lu yıllarda ise iki ülke politikaları farklılık kazanmıştır. Mustafa Kemal döneminde Türkiye, kapsamlı bir modernleşme ve Batılılaşma süreci yaşarken aynı yıllarda Almanya da Versailles Anlaşması’nın ağır yükümlülüklerinden kurtulma çabasındadır. Türkiye, tam bir barışçıl politika sürdürmeyi amaçlarken Almanya, Türkiye’den farklı olarak saldırgan şartların değiştirilmesi gerektiğini vurgulayan bir politika benimsemiştir. İki ülke ilişkileri bu yıllarda dengeli ve tarafsız bir şekilde ilerlemiştir.

Almanya’nın sanayi ve teknolojiadaki ileri düzeyi, Türkiye’nin modernleşme çabalarında model olmuştur. Almanya’dan getirilen uzmanlar Türkiye’de birçok projeye aktif katılım sağlamışlardır. Bu işbirliği, hem Türkiye hem de Almanya için oldukça kazançlı olmuştur. Türkiye’nin ekonomik kalkınmasına katkı sağlarken, Almanya’ya da yeni pazarlar ve yatırım fırsatları doğurmuştur. Ayrıca Türkiye eğitim reformlarında da Almanya’dan faydalanmıştır. Buradan birçok akademisyen getirterek modern eğitim kurumlarının oluşturulması ve akademik başarının artmasını sağlamıştır. II. Dünya Savaşı’nın yaklaştığı dönemde Türkiye, tarafsız bir politika

⁷⁷⁶ Schlegel, ss.415-435.

⁷⁷⁷ Dinç, https://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/sait_dinc_ataturk_donemi_turk_dis_politikasi.pdf

benimsemiştir. Almanya ise yayılmacı bir politika sürdürmüştür. Almanya politikası uzun bir süre Türkiye'yi de tedirgin etmiştir. Fakat bu yıllarda Türkiye ve Almanya ilişkileri ilginç bir seyir almış ve Almanya ile var olan ekonomik ve askerî ilişkilerini sürdürmüştür. Aynı zamanda İngiltere ve Fransa gibi devletlerle ilişkilerini de dengede tutmuştur. Fakat II. Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda tarafsızlığını korumaya çalışmışsa da nihâyetinde savaşa müdâhil olarak Batılı güçlerin yanında yer almıştır.

Almanya, Birinci Dünya Savaşı sonrasında kendini aşırı kısıtlamış olan Versailles Antlaşması'na karşı gelip Türkiye gibi bir Millî Mücadele Hareketi başlatabilseydi, Antlaşma'nın ağır yükümlülüklerinden kurtulmak amacıyla yayılmacı bir siyaset izlemek zorunda kalmayacaktı. Özellikle diplomasi yolunu değil de saldırgan tutumu benimsemiş olması, Dünya'yı yeni bir savaşın eşiğine getirmiştir. Bu durum İki Savaş arası dönemde Türk-Alman ilişkilerini etkilemiştir.

3.1.5. Türkiye-İtalya İlişkileri

Türk Diplomasisi, İki Dünya Savaşı Arası Dönem'de dış politikada bir dengeleme siyaseti izlemiştir. Osmanlı ve Genç Cumhuriyet'in devlet adamlarının temelde izledikleri politika benzer niteliktedir. Ortak amaçları güvenliği sağlamak, uluslararası kabulü ve tanınırlığı sağlamak ve mevcut düzende kendine bir güvenlik ağı oluşturmaktır. Türkiye diplomatik ilişkilerine bakıldığında, iki alt bölge dikkat çekicidir. 1930'lu yıllardan itibaren Akdeniz giderek artan bir konuma yükselmiştir. Yunanistan ile İtalya, Türkiye'nin Akdeniz'de iki komşusu olarak ikili ilişkilerin arttığı ve zaman zaman gerginleştiği bir süreç yaşanmıştır. Aslında hem Yunanistan hem de İtalya ile oluşan mevcut düzen, Türkiye'nin uluslararası arenada daha öne çıkmasına da zemin hazırlamıştır.⁷⁷⁸

*“İki Dünya Savaşı Arası Dönem'de İtalya Türkiye ilişkileri bir düşmanlık ile dostluk sarkacında salınmış zaman zamanda düşmanlık ile dostluk beraber seyretmiştir. Bu tutarsızlığı diplomatlar ilişkiyi tarif etmek adına “dostane düşmanlık” diye bir kavram ile ifâde etmişlerdir. İtalyan Türk ilişkilerindeki düşmanlık ve dostluk döngüleri bir İngiliz diplomat tarafından isabetli bir şekilde ısınma, soğuma ve donma evreleri olarak özetlenmiştir.”*⁷⁷⁹

⁷⁷⁸ Barlas ve diğerleri, ss.18-20.

⁷⁷⁹ Barlas ve diğerleri, s.109.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren birliğini sağlayan İtalya, sömürgeci politikalar uygulamaya başlamıştır. İtalya'nın ilgilendiği bölgeler, Osmanlı Hâkimiyeti altında olan bölgelerdir. İtalya'nın sömürgeci hedeflerinin başında Akdeniz bölgesi bulunmaktadır.⁷⁸⁰ İtalya'nın hedefindeki bölgelerden biri de Osmanlı'nın hâkimiyetinde olan Trablusgarp'tır. İtalya'nın bölgeyle ilgilenme sebebinin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Özellikle bölgenin ticari önemi ve nüfuzu için gerekli olması öne çıkan sebeplerdendir.⁷⁸¹ Fakat Avrupa dengesini önceleyen İtalya için Trablusgarp'tan başka yöneleceği bölge yoktur. Çünkü İtalya, Fransa ve İngiltere'nin hâkimiyeti dışında kalan bölgeleri incelemek zorunda kalmıştır.

Antalya ve Güneybatı Anadolu bölgesi etkin bir İtalyan tehdidine maruz kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet bölgesinde hak iddia etmek, İtalya için daha kolay olmuştur. Fakat tek tercih nedeni bu değildir. Zengin taşkömürü, linyit yataklarının varlığı, coğrafi konumu, zenginlikleri, tarım alanları gibi cezbedici özelliklere sahiptir. İtalya, Anadolu'da nüfuz elde etmekte kararlıdır. 1913 ve 1914 yıllarında bölgede arkeolojik kazılar gerçekleştirmiştir. İtalya, Banka'yı ekonomik yayılmanın öncüsü kabul ederek ele geçirmek istediği birçok bölgede ilk etapta banka açma yoluna gitmiştir. Anadolu'da da bankalar açıp halka krediler dağıtmıştır. İzmir ve Kudüs'te Banco Di Roma şubeleri açılmıştır.⁷⁸² İtalya, Osmanlı Devleti'nden 10 Ekim 1913'de Demiryolu Yapımı imtiyazı alsa da araya Birinci Dünya Savaşı'nın girmesiyle uygulayamamıştır.⁷⁸³

İtalya, Anadolu'yu işgal hedefi belirlemiş olsa da bunun için sadece Osmanlı ile mücadele etmek gerekmediğinin de farkındadır. Avrupa'daki bloklaşmayı yakından takip etmek ve ona göre adımlar atması gerektiğinin bilincindedir. İtalya, İttifak bloğunda kurucu olmasına rağmen Adriyatik ve Osmanlı coğrafyasındaki emellerinden dolayı Osmanlı'nın karşısındaki bloğa geçmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce ön ittifak kurduğu Almanya yanında yer alsa da çıkarları gereği İtilaf Devletleri'nin yanına geçmiştir. 26 Nisan 1915'de imzaladığı gizli anlaşmaya göre

⁷⁸⁰ Mevlüt Çelebi, "Millî Mücadele Dönemi'nde Türk-İtalyan İlişkileri", **Belleten**, Cilt: 62, Sayı: 233, Ankara, 1998, (İtalya), ss. 157-159

⁷⁸¹ Commodore W. H. Beehler, **1911-1912 Türk - İtalyan Savaşı - Trablusgarp Savaşı'nın Tarihi**, Çev. Leyla Yıldırım, İlgî Kültür Sanat Yayınları, 2014, s.9.

⁷⁸² Özcan Mert, "Osmanlı Belgelerine Göre Banco Di Roma'nın Trablusgarp'daki Faaliyetleri", **Belleten**, Cilt: 51, Sayı: 200, Ankara, 1987, ss.829-848.

⁷⁸³ Çelebi, (İtalya), ss. 157-161.

İtalya'nın Osmanlı topraklarındaki menfaatlerini tanımakla birlikte aynı zaman da kendi çıkarlarına uygun anlaşmalar yapılmasını da istemiştir.⁷⁸⁴

Birinci Dünya Savaşı'nın sonucunda İtalya beklentileri gerçekleşmemiştir. İtalya'ya verilen vaatler savaş sonucunda unutulmuştur. İtalya kamuoyu kendilerine haksızlık yapıldığını düşünmektedir. Beklentileri karşılanmayan İtalya, bu nedenle sık sık İtilaf Devletleri ile karşı karşıya gelmişlerdir.⁷⁸⁵ Türkler, Sevr Anlaşması'nın maddelerini kabul etmeyerek Kurtuluş Mücadelesi başlatmışlardır. Bu yıllarda Türkler tarafından Yunanistan'a karşı daha saldırgan bir tutum sergilenirken İtalya daha ılımlı bir politika takip etmiştir. İtalya Birlikleri Komutanı Yüzbaşı Luca *"bir memleket kalben fethedilmelidir diyerek bölge işgalinin nasıl olması gerektiğini dile getirmiştir."*⁷⁸⁶ Nitekim İtalya da bu politikayı uygulamıştır. Kurtuluş Mücadelesi içerisinde olan Türkler'e okullar açarak, bölge halkına yardım ederek, sağlık desteği, iskeleler açarak, banka şubelerinde hizmet sağlayarak, kredi destekleri vererek, Kuva-i Milliyeciler'e karşı daha yumuşak tavır sergileyerek, direniş liderleri ile iyi ilişkiler kurarak diğer işgalci ülkelerden farklı bir strateji izlemiştir. İngiltere ise bu süreçte Doğu Akdeniz'de güçlenmektedir.⁷⁸⁷

Elbette Anadolu Halkı, kendi topraklarında iyi niyetli görünen İtalya varlığına karşı çıksa da bir müddet katlanabilir olarak kabul etmiştir. Nitekim I. ve II. İnönü zaferleri ardından İtalya'nın Anadolu'daki varlığı gözden geçirilmiştir. 5 Temmuz 1921'de de Antalya'yı terk etmişlerdir.⁷⁸⁸

Lozan'dan sonra Türk- İtalya ilişkileri yeni bir evreye girmiştir.⁷⁸⁹ İtalya yeni Türk Devleti'ne karşı başlangıçta ciddi ön yargıları bulunmaktadır. Devletin geçici olduğu ve Türkiye'nin siyasi varlığını devam ettiremeyeceğini düşünmektedir. Fakat yeni Türk Devleti'nin yaşadığı değişim ve dönüşümle birlikte İtalya'nın politikası da değişim geçirmiştir. "Türkiye'nin Akdeniz'deki güç rekabetinde İtalya lehine devreye

⁷⁸⁴ Mevlüt Çelebi, Türkiye - İtalya İlişkileri, **Atatürk Ansiklopedisi**, (Türk İtalya İlişkileri), ss.1-8, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turkiye-italya-iliskileri/>, (05.06.2024).

⁷⁸⁵ Fatma Aslı Kelkitli, "İki Savaş Arası Dönemde İtalya'ya Karşı Balkanlarda Bir Dengeleme Politikası Denemesi: Balkan Antantı", **Ankara Üniveristesi SBF Dergisi**, Cilt: 72, Sayı: 2, 2017, ss.423 - 443

⁷⁸⁶ Çelebi, (İtalya), ss.157-206

⁷⁸⁷ Dinç, https://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/sait_dinc_ataturk_donemi_turk_dis_politikasi.pdf, ss. 14-15, (06.06.2024).

⁷⁸⁸ Kate Fleet, "Money and Politics: The Fate of British Business in the New Turkish Republic", **Turkish Historical Review**, Cilt: 2, Sayı:1, 2011, s. 30.

⁷⁸⁹ Esmonde Manning Robertson, **Mussolini as Empire-BUILDER: Europe and Africa 1932-36**, London and Basingstoke: Macmillan, New York, 1977, s. 20.

sokulabilecek potansiyel bir taşeronla dönüşüp dönüşemeyeceğiyle kafa yormaya başladı.”⁷⁹⁰ Fakat Türkiye’nin bir başka devlet bünyesinde yer almak istememesi bu fikri geçersiz kılmıştır.

Mussoloni, mare nostrum (bizim deniz) olarak tanımladıkları Akdeniz bölgesi ile Adriyatik’i, Roma İmparatorluğu’nun hâkim olduğu coğrafya olduğundan tarihi miras olarak benimsemiştir. Bölge İtalyan hedefleri ve nüfuzu için çok önemlidir.⁷⁹¹ İtalya ile ilişkilere bakıldığında Türkiye, Roma’ya Büyükelçi olarak Suat Davaz’ı göndermiştir. İtalya da 1924’de Giulio Cesare Montagna’yı Türkiye’ye elçi olarak göndermiştir. Bu yıllarda Mussoloni’nin yayılmacı hedefi ortaya çıkmıştır. Arnavutluk, Yugoslavya ve Yunanistan Mussoloni’nin hedefindedir. İtalya, Korfı ve Fiume’yi işgal etmiştir. Mayıs – Haziran 1924’de Rodos ve On İki Ada’da hareketlilik yaşanmaya başlaması Türk Kamuoyu’nda tedirginliğe neden olmuştur. Mussoloni’nin Balkanlar’daki yayılmacı hareketi başlangıçta Türk-İtalyan ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. 1924-1929 yılları arasında yoğun ticari ilişkiler sürdürülmüştür. Mussoloni hava, deniz ve kara kuvvetlerinde hızlı bir büyüme gerçekleştirmiştir. İtalya Devleti’nin Asya, Afrika ve Doğu Akdeniz de yayılmacı girişimleri, İngiltere ile Türkiye’yi birbirlerine yakınlaştırmıştır. Mussoloni 1926’da Libya ziyareti esnasında yaptığı konuşmada eski Romalılığa atıfta bulunmuştur. Mussoloni’nin erkek kardeşi Arnold do Mussoloni; gazetelerde Tunus, Doğu Akdeniz, İzmir ve Antalya’nın İtalyanlara ait olduğunu belirtmiştir. İtalyan yazarların bazıları da bu söylemleri desteklemiştir. Hatta Türkiye’ye karşı fırsat bulduğu her sorunda İtalyan yayılmacılığını hissettirmiştir. Bunlardan biri de Musul Sorunu’dur. İtalya, 1926’da Musul meselesinde Türkiye’ye gözdağı vermiştir. İtalya, Doğu Akdeniz ve Batı Anadolu için üstü kapalı da olsa tehditlerde bulunmuştur.⁷⁹²

1926’dan itibaren Mussoloni daha ılımlı bir politika uygulamıştır. Mussoloni, bu yıllarda Türkiye ve Yunanistan ile paralel ilişkiler geliştirmiştir. Özellikle Balkanlarda rahat edebilmek ve iki ülke ilişkilerini geliştirmeyi amaçlanmıştır. İtalya, iyi ilişkiler kurmak için İtalya – Türkiye - Yunanistan İttifakı’nı geliştirmeye çalışmıştır. İki ülke ilişkileri 1928’den itibaren iyi bir şekilde devam etmiştir. 3 Nisan

⁷⁹⁰ Barlas ve diğerleri, s.24.

⁷⁹¹ Barlas ve diğerleri, s.111.

⁷⁹² https://cdnacikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/20_21_Bahar/turk_dis_politikasi/12/index.html, (19.06.2023).

1928’de Mussoloni ile Tefvik Rüştü (Aras), Milano’da görüşmüşlerdir. 30 Mayıs 1928’de “Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adli Tesviye Antlaşması” imzalanmıştır. Taraflar arasında diplomatik anlaşmaların yol haritası belirlenmiştir. Bu anlaşma, Faşist İtalya’nın yeni kurulan Türk Devleti’ne bakış açısını göstermesi açısından önemlidir.⁷⁹³

Anlaşmaya göre, Türkiye ve İtalya arasında birbirlerine karşı yapılan hiçbir ticari ve siyasi anlaşmaya katılmamaları, tarafların birinin saldırıya uğraması durumunda diğlerinin tarafsız kalması ve taraflar arasında olası sorunun çıkması durumunda diplomatik yolun tercih edilmesine karar verilmiştir. Ayrıca çıkacak sorun için “Devletler Hukuku” ilkeleri ya da oluşturulacak “Sürekli Uzlaştırma Komisyonu” kararları temel alınarak çözülecektir. Anlaşma metni ile ilgili çıkacak sorunlar da ise “La Haye Adalet Divanı”nda çözülmesi amaçlanmıştır. Anlaşma 5 yıl geçerli olacaktır. Anlaşma metninin imzalanmasının ardından daha bir hafta geçmemişken Mussoloni yaptığı açıklamada;

“Doğu Akdeniz’in ufukları sisten arındırılmıştır. İtalya, Türkiye’yi samimiyetle ve arkadaşça kabul ediyor: Çünkü Türkiye kuvvetli ve kalabalık nüfusa malik olduğu gibi seçkin ve prestijli yüksek bir lider tarafından yönetilmektedir” ifâdelerine yer vermiştir.⁷⁹⁴

İtalya, Doğu Akdeniz havzası üzerinden Afrika içlerine yönelmiş ve özellikle Süveyş Kanalı’nda İngiliz egemenliğine karşı Habeşistan’ı hedef almıştır.⁷⁹⁵ Habeşistan’ı ele geçirmeyi hedefleyen İtalya, Doğu Akdeniz’de Türkiye ile olası sorunları çözmeye çalışmıştır. Özellikle Trablusgarp Savaşı’nda ele geçirdiği On İki Ada ve Meis Adası’ndaki Hâkimiyeti sebebiyle Türkiye ile karşı karşıya gelmeyi engellemek istemiştir. Bu sebeple 30 Mayıs 1929’da İtalya ve Türkiye anlaşma yapmıştır. Anlaşma’ya göre; İtalya’nın Doğu Akdeniz’de hâkimiyetinde olan bazı adalar ile Anadolu sahilinde bulunan bazı ada / adacıkların hangi devlete ait olduğunun “Hakem Kararı”na bırakılmasına karar verilmiştir. Bunun üzerine “La Haye Uluslararası Daimi Adalet Divanı”na yönlendirilmiştir. Sonrasında İtalya ve Türkiye, Konsolosluk Antlaşması yaparak iki devlet arasında diplomatik ilişkileri

⁷⁹³ Barlas ve diğ.eri, s. 136.

⁷⁹⁴ https://cdnacikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/20_21_Bahar/turk_dis_politikasi/12/index.html, (20.06.2023).

⁷⁹⁵ Stanley G. Payne, **A History Of Fascism 1914-1945**, University Of Wisconsin Press, Madison, 1995. ss. 1-17.

düzenlemişlerdir. 18 Temmuz 1932’de Türkiye, Milletler Cemiyeti’ne katılmıştır.⁷⁹⁶ İtalya Dışişleri Bakanı Dino Grandi’nin, 20 Temmuz’da görevinden ayrılmasıyla dış siyasette İtalya, daha saldırgan bir tutum sergilemeye başlamıştır.⁷⁹⁷

İtalya, Milletler Cemiyeti’nin yanlı olduğunu düşünmesine rağmen faydalı da bulmuştur. Dört Güç Paktı’nı oluşturmaya çalışmıştır. Mussoloni’nin, Ekim 1932’de yaptığı konuşmada Dört Güç Paktı fikri tamamen dillendirilmiştir. Mart 1933’te hem Mussoloni hem de İngiltere Başbakanı Bakan James Ramsay MacDonald, bu fikri açık bir şekilde olmasa da dile getirmişlerdir.⁷⁹⁸ İtalya ve Türkiye ikili ilişkilere bakıldığında İsmet Paşa, 25-29 Mayıs 1932’de İtalya seyahatini gerçekleştirmiş ve İsmet İnönü coşkuyla karşılanmıştır.⁷⁹⁹

Birinci Dünya Savaşı’nın hemen ardından İtalya, Türkiye dış ticaretinde birinci sıraya yerleşmiştir. 1930’dan sonra ise İtalya yerini Almanya’ya bırakmıştır. Nedeni ise 1933’de Türkiye’nin önerdiği mal takasına dayalı ticareti yapmak istemediğinden Almanya’ya yönelmiştir. Türkiye’nin dış alımlarında İtalya payı 1931’de % 21, 1932’de % 24 iken, 1932’de % 8,53’e düşmüştür. 1932’de İsmet İnönü’nün İtalya ziyareti esnasında Türkiye adına dış kredi için de görüşmelerde bulunmuştur. 300 milyon Lire’lik dış kredi görüşmeleri sonuçsuz kalmıştır.⁸⁰⁰

1933’den itibaren Revizyonist Devletler ve tutumları, Avrupa’daki barışı tehdit eder boyutlara ulaşmıştır. Hitler, Ocak 1933’de iktidara gelmiştir. Almanya yeniden silahlanmaya başlamış ve Avusturya üzerindeki emelleri ortaya çıkmıştır.⁸⁰¹ Aynı saldırgan tutum İtalya içinde geçerlidir. Türkiye, Anti Revizyonist bir tutum takınmıştır. Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya’nın imzaladığı “Balkan Anlaşması” İtalya’nın hoşuna gitmemiştir.⁸⁰² Antant’ın amacı, Arnavutluk’un

⁷⁹⁶ https://cdnacikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/20_21_Bahar/turk_dis_politikasi/12/index.html, (20.06.2023).

⁷⁹⁷ Burgwyn, s. 71.

⁷⁹⁸ H. L., “The Four-Power Pact”, Bulletin of International News, **Royal Institute of International Affair**, Cilt: 9, Sayı: 21, 1933, s. 3.

⁷⁹⁹ “25-29 Maggio 1932 La visita de Ministro Turco İsmet”, **Luce Archivio**, <https://patrimonio.archivioluce.com/luce-web/detail/IL5000033311/2/25-29-maggio-1932-visita-del-ministro-turco-ismet.html?startPage=0>, (14.09.2023)

⁸⁰⁰ Haluk Başçıl, “1923-1938 Yeniden Yapılanma Sürecinde Türkiye – İtalya İlişkileri”, **Gelenek ve Gelecek**, <https://gelenekvegelecek.com/1923-1938-yeniden-yapilanma-surecinde-turkiye-italya-iliskileri-1-haluk-bascil/>, (22.09.2023).

⁸⁰¹ Robert Mallett, **Mussolini and the Origins of the Second World War, 1933-1940**, Palgrave Macmillan, Basingstoke and New York, 2003, s. 21.

⁸⁰² Sabri Sürgevil-Cihan Özgün, **Balkanlar II**, 2.Baskı, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2014, ss.59-60.

ardından diğer Balkan Ülkeleri üzerinde hâkimiyet kurulmasını engellemeye yöneliktir. İtalya Antant'ta Türkiye'nin etkin olduğunu düşünmekle birlikte aynı zamanda kendilerine yönelik olarakta görmektedir. Dahası Antant'ın İngiltere tarafından da desteklendiğini düşünmektedir. Böylece Mussoloni, daha saldırgan bir politika takip etmiştir.

18-19 Mart 1934 tarihinde Mussoloni'nin tarihi demecinde İtalya Devleti'nin iki amacının olduğu ve bunların da Asya ile Afrika olduğunu belirtmiştir. Mussoloni'nin Faşist isteklerinin tam olarak belirgin bir görünüme kavuşması, Faşist Rejim'in İkinci Beş Yıllık Toplantısı sırasında açıkça ifade edilmiştir. Burada yaptığı konuşmada, 18 Mart 1934'de Faşist İtalya'nın iç ve dış politikasının ana hatlarını çizmiş ve konuşma sırasında Asya ile Afrika'ya özellikle dikkat çekmiştir.⁸⁰³ İtalya, tüm Akdeniz'de hegemonya kurmayı amaçlamaktadır.⁸⁰⁴ İtalya'nın görüşmeler sırasında Afrika ile Asya'ya odaklanması, Akdeniz Bölgesi için “mare nostrum” tabirinin kullanılması, Türkiye basının da hem endişe ile karşılanmış hem de tepkiye yol açmıştır. İsmet İnönü'nün bu söylem karşısında tutumu bir hayli sert olmuştur. “Ne başkasının bir karış toprağında gözümüz var, ne de başkasına bir karış toprak verimiz” şeklinde açıklama yapmıştır.⁸⁰⁵

Almanya ve Japonya hızla silahlanmaktadır. Japonya Mançurya bölgesini ele geçirmiştir.⁸⁰⁶ Milletler Cemiyeti'nden de çıkmıştır. Özellikle İtalya Devleti'nin On İki Ada'ya silahlı birlikler çıkarması, Doğu Akdeniz Bölgesi'ne dair olan endişeleri arttırmıştır.⁸⁰⁷ İtalya, Ege Denizi'ndeki faaliyetlerinin Türkiye'ye yönelik olmadığını belirtmiştir. İtalya Devleti'nin Ankara Büyükelçisi, İsmet Paşa'ya bunun için garanti vermiştir. İtalya'nın hedefi, Süveyş Kanalı çevresindeki stratejik konumundan dolayı Habeşistan'ı ele geçirmektir. Böylece burada koridor oluşturarak işgali altında ki Libya'ya ulaşip, Orta Afrika Egemenliği'ni ele geçirecektir. İtalya, 5 Ekim 1935 tarihinde Habeşistan'ı işgal eder. İngiltere'nin isteği ile Milletler Cemiyeti'nde bulunan üye 50 Devlet; ekonomik ve finansal olarak İtalya'ya yaptırımlarda bulunmak

⁸⁰³ “M.Musoloni'nin Nutku”, Cumhuriyet, 19 Mart 1934, s.3.

⁸⁰⁴ Alan Cassels, “Was There a Fascist Foreign Policy? Tradition and Novelty”, **The International History Review**, Cilt: 5, Sayı: 2, 1983, s. 261.

⁸⁰⁵ Edward Weisband, **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası**, Çev. M. Ali Kayabal, , Milliyet Yayınları, İstanbul, 1974, ss.30-31.

⁸⁰⁶ Sander, s.70.

⁸⁰⁷ “Surcouf Denizaltı Gemisi, Fransızlar Denizaltı Gemilerini Çoğaltıyorlar”, Yeni Asır, 4 Teşrinievvel 1934, s.4.

için anlaştılar. Milletler Cemiyeti, 7 Ekim 1935 yılında İtalya'yı saldırgan / işgalci kabul ederek bir dizi yaptırım uygulamıştır.⁸⁰⁸ TBMM de bu kararları desteklemiştir. Özellikle Boğazlar konusunda statüko değişikliğine gidilmesini isteyerek bu saldırıyı aslında bir fırsata dönüştürmüştür.

Doğu Akdeniz'de artan İtalyan donanmasının saldırgan tutumu doğrultusunda Benito Mussolini, Habeşistan'ı işgal etmiştir. Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939) adlı kitap'ta İngiltere ve Fransa'nın, Habeşistan işgalini makul karşıladığı ve hatta rızasının alındığı belirtilmiştir.⁸⁰⁹ Fakat yukarda izah edildiği üzere Habeşistan işgalinde İngiltere'nin özellikle başı çekerek Milletler Cemiyeti'nden İtalya'ya karşı yaptırım kararı aldırıldığı görülmektedir. Lakin bu yaptırım kararının, ne kadar samimi ve sert uygulandığı ise tartışmalıdır.

Türkiye Devleti de, Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nun İtalya'ya karşı uyguladığı ambargoya destek vermiştir. İtalya ise yaptırımları uygulayan devletleri karşı nota ile protesto etmiştir. Türkiye Devleti, İngiltere, Fransa ve Balkan ülkeleri ile İtalya'ya ortak cevap verme yoluna gitmiştir. Türkiye için İtalya ile ticari ilişkilerin kesilmesi ekonomik açıdan büyük kayba neden olmuştur. Almanya'nın, İtalya'nın yanında yer alması İtalyanları daha da cesaretlendirmiştir İtalya, İngiltere aleyhine Mısır ve Filistin'deki halkı İngilizlere karşı kışkırtmıştır. İngiltere, buna karşı İtalya'ya uygulanan yaptırımları kaldırmıştır. Ayrıca İtalya, İngiltere'nin yaptırımları kaldırması karşılığında İspanya İç Savaşı'na verdiği desteği geri çekeceğini belirtmiş ve böylece yaptırımlar kaldırılmıştır.⁸¹⁰

İtalya'nın saldırgan davranışları, Fransa ve İngiltere'nin tekrar beraber hareket etmesine olanak tanımıştır. Fransa ve İngiltere, 18 Ekim 1935'de Akdeniz anlaşmaları konusunda ortak görüşe varmıştır. Anlaşmaya göre Milletler Cemiyeti'nin üyelerinden herhangi biri İtalya işgaline uğrar ise diğer üyeler de kara, deniz ve hava kuvvetleriyle destek verecektir. İngiltere, İtalya Devleti'nin saldırganlığına karşı Yugoslavya, İspanya, Türkiye ve Yunanistan'a destek sözü vermiştir. İspanya, İngiltere'nin bu

⁸⁰⁸ "Mussoloni, sulhu tesis ettim Habeşistan İtalya'nındır diyor", Halkın Sesi, 6 Mayıs 1936, s.1.

⁸⁰⁹ Barlas ve diğerleri, ss. 213-214.

⁸¹⁰ "İtalya, İngiltere ile Anlaşıyor-Habeşistan İlhakının Tanınmasına Mukabil İspanya'daki Gönüllülerini Geri Çekecek", Haber, 12 Ağustos 1937, s.4.

teklifini ret etmemiştir, diğer devletler ise kabul etmiştir. Böylece Akdeniz Paktı imzalanmıştır.⁸¹¹

Pakt'a özellikle Türkiye'nin katılması da istenmiştir.

"...Doğu Akdeniz ve bizim stratejik durumumuzun önemi Akdeniz'de hâkimiyet ve savaş ihtimalleri belirince Türkiye'nin stratejik öneminin göze çarpmaması ve hesaba katılmaması mümkün olamaz. Bu önem iki noktadan gelir:

A- Doğu Akdeniz'de en kuvvetli devlet oluşu (müstemleke veya mandacı İngiltere, Fransa ve İtalya'yı nazar-ı itibara almıyorum)

B- Sahip olduğu memleketin coğrafi ve ekonomik vaziyetindendir..."⁸¹²

Fransa Dışişleri Bakanı, Akdeniz Paktı'nda oldukça etkili olmuştur. Laval, Türkiye için Akdeniz Paktı'nın önemini farkında olduğunu belirterek Pakt'ın yapılması sürecini hızlandırma adına görüşmelerde bulunmuştur.⁸¹³ Pravda gazetesinin haberine yer veren Akşam Gazetesi; *"Türkiye Balkanlar ve Akdeniz üzerinden Şark'a doğru ilerleyen Alman ve İtalyan yayılımının yolları üzerinde bulunduğundan dolayı Berlin ve Roma'da devamlı bir itina ile takip olunmaktadır"* haberine yer vermiştir.⁸¹⁴

Türkiye, Boğazlar'ın statüsünde değişikliğe gidilmesini talep etmiştir. Nedeni ise değişen Dünya dengeleri ile İtalya Devleti'nin Doğu Akdeniz bölgesindeki yayılmacılığıdır. Fransa ve İngiltere; Türkiye'nin Boğazlar'ında tam hâkimiyeti ve silahlandırılmasına destek vermiş İtalyanlar ise sıcak bakmamıştır.⁸¹⁵

Times gazetesi diyor ki; *"...uzlaşma Türk talebine hak verirken Boğazlar ile alakalı devletlerin meşru menfaatlerini de koruyor. Türkiye'nin ilerde bir askerî ittifaklar değil Fransa gibi İngiltere'nin de politikası olan müşterek emniyet ve Cenevre zihniyetiyle karşılıklı yardım paktları akti ihtimali mevzuu bahistir..."⁸¹⁶*

İtalya, Anlaşma imzalandığında istekli olmasa da daha sonra Boğazlar konusunda Türkiye ile görüşmeye karar vermiştir.

"Anadolu Ajansı'nın salahiyyattar bir menbaadan öğrendiğine göre Kont Ciano'ya Türkiye'nin Roma Büyükelçisi tarafından bildirilen arzu üzerine, İtalya Hükümeti İtalya'nın Montreux'de imzalanmış olan Boğazlar Mukavelesi'ne göre iltihakı

⁸¹¹ https://cdnacikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/20_21_Bahar/turk_dis_politikasi/12/index.html, (22.09.2023).

⁸¹² "Doğu Akdeniz ve Bizim Stratejik Durumumuzun Önemi", Tan, 14 Şubat 1936, s.6.

⁸¹³ Barlas ve diğerleri, s.204-205.

⁸¹⁴ "Akdeniz Paktı ve Boğazlar Mukavelesi", Akşam, 12 Ağustos 1937, s.1.

⁸¹⁵ https://cdn.acikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/20_21_Bahar/turk_dis_politikasi/12/index.html, (23.09.2023).

⁸¹⁶ "İtalya Boğazlar İçin Anlaşmak İstiyormuş", Son Posta, 15 Temmuz 1936, s.3.

zamanında Türk Hükümeti ile doğrudan doğruya temaslarda bulunmaya karar vermiştir.”⁸¹⁷

Boğazlar muahedesi İtalya da imzalayacak ,

“...Roma Hükümeti doğrudan doğruya Türkiye ile temasa karar vermiş ve harekete geçmiştir. Mevsuk bir menbadan memnuniyetle öğrendiğimize göre İtalya geçen yaz Montreux’de aktolunan yeni Boğazlar Rejimi Muahedesi’ne iltihak için doğrudan doğruya Türkiye ile temasa geçmek kararını almış ve hatta bu karar icablarının icrasına dahi geçmiş bulunmaktadır. Montreux Muahedesi’nin akdi sırasında İtalya’nın malum olan sebeplerden yani Habeş Meselesine müteallik beynelmilel mukarerata karşı ihtiyar ettiği hatt-ı hareket neticesi olarak bu konferansa iştirak etmemiş olduğu hatırlardadır. Mamefihi Montreux Muahedesi’ne istediği zaman İtalya’nın da iştirak ve iltihak edebilmesi için kapının açık olduğu ortada tasrih edilmişti. Bize gelince, İtalya’nın Türkiye için hayati ehemmiyeti haiz olan Boğazlar Yeni Rejimi’ne er-geç iltihak edeceğinden hiçbir zaman şüphe etmemiştir...”⁸¹⁸

İngiltere, Boğazlar konusunda Türkiye’yi desteklemiştir. Montreux görüşmeleri ardından Boğazlar, 20 Temmuz 1936’da Türkiye’nin tam egemenliğine girmiştir. “...Montreux Zaferi’ni merasimle kutladık, Ordumuz dün Kavak’ta Büyük Bir Geçit Resmi Yaptı...”⁸¹⁹ Türkiye, İngiltere ve Fransa ile bu anlaşma sonrası yakın ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. Türkiye, İtalya’dan uzaklaşmıştır. Daha sonra Türkiye öncülüğünde İran, Irak, Afganistan arasında bir pakt kurulmasına dair görüşmeler gerçekleşmiştir. 8 Temmuz 1937’de Sadabat Paktı oluşturulmuştur.⁸²⁰ (Afganistan’ın dâhil olmasını sağlayan Rusya, belki de bölgede tek etkin gücün İngiltere olmasına karşı durduğu için Afganistan’ının katılmasını sağlamıştır) Aslında Türkiye’nin oluşturmaya çalıştığı güvenlik ağının nedeni, Doğu Akdeniz’de gerçekleşen İtalyan tehdididir. 1936’da İtalya Devleti’nin On İki adayı silahlandırması ve askerî hedefli havaalanları inşa etmesi Türkiye Devleti’nde endişeye neden olmuştur. Ayrıca Almanya’nın da o yıllarda Balkanlar üzerinde hedeflerinin bulunduğu açıktır. Almanya işgali Balkanlarda gerçekleşirse bir sonraki adımın Türkiye olacağı kesindir. İtalya ve Almanya’nın yayılmacı faaliyetleri Türkiye’yi tedbir almaya itmiştir. Fakat sıklıkla İtalyan tehdidini ele almamız, İtalya ve Türkiye’nin coğrafi yakınlığından kaynaklanmaktadır. Muhtemelen en büyük tehlike olarak İtalya görülmüştür.

⁸¹⁷ “İtalya Boğazlar Mukavelesine İştirak Ediyor”, Açık Söz, 21 İkincikanun, 1937, s.3.

⁸¹⁸ “Boğazlar Muahedesi İtalya da İmzalayacak”, Cumhuriyet, 21 İkincikanun 1937, s.1.

⁸¹⁹ Tan, 22 Temmuz 1937, s. 1.

⁸²⁰ Sander, s.108.

1937 yazında İtalyan denizaltılarının Akdeniz’de gemiler batırması Türkiye’ ile ve diğer devletleri endişelendirmiştir. İngiltere ve Fransa denizaltı saldırılarına karşı ortak bir güvenlik önlemi alınmasına karar vermişlerdir. Bunun üzerine özellikle İngiltere, bölge ile yakından ilgilenmiştir. İtalya, İngiltere’nin bölgedeki etkinliğinden rahatsız olmuştur.

“...Benito Mussoloni’ye son günlerde verilen raporlar arasında kendisinde en ziyade endişe uyandıranı İtalyan donanmasına aittir. İtalyan donanması, birinci sınıf bir donanma olmaktan çok uzaktır. Bundan başka, Benito Mussoloni, İmparatorluğu büyük bir deniz inşaatı programını tatbik etmeye müsaade edecek malzemeyi haiz değildir. Bu itibarla İtalyanların “Mare Nostrum” demekten zevk aldıkları Akdeniz’de 1939’da İngiltere ve Fransa 400 modern harp gemisine sahip olacaktır...”⁸²¹

10 Eylül 1937 tarihinde Sovyetler, Fransa, İngiltere, Yugoslavya, Bulgaristan, Mısır, Yunanistan ve Türkiye’nin katıldığı “Nyon Konferansı” gerçekleşmiştir.⁸²² İtalya, Arnavutluk ve Almanya ise katılmamıştır. 14 Eylül 1937’de denizaltılara karşı yapılan saldırıları önlemek adına anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Türkiye, İngiltere’nin isteği üzerine Doğu Akdeniz’de deniz üsleri tahsis edecektir.⁸²³ Türkiye içerisinde görüş farklılıklarına neden olan bu konferansta Batı ile birlikte yer alınmıştır.⁸²⁴

1939’da İtalya ve Türkiye arasında yaşanan gelişmelerle iki ülke ilişkileri kopma noktasına gelmiştir. 15 Mart 1939 tarihinde Almanya, Çekoslovakya’yı ele geçirir.⁸²⁵ 7 Nisan 1939 tarihinde ise İtalya Devleti, Arnavutluk’u işgal etmiştir.⁸²⁶ İngiltere, Sovyet Rusya ve Fransa bu yayılmacılığı engellemek adına harekete geçerler. Türkiye’ye olası bir Alman-İtalyan saldırısını engellemek / kendini hedeften çıkarabilmek adına 12 Mayıs 1939 tarihinde “İngiliz-Türk Ortak Deklarasyonu” imzalanmıştır. Saldırı gerçekleşmesi durumunda karşılıklı yardım ve işbirliği konularında anlaşmaya varılmıştır.⁸²⁷

19 Ekim 1939 tarihinde Türkiye-İngiltere-Fransa arasında “Karşılıklı Yardım Anlaşması” yapılmıştır. Buna göre herhangi bir saldırı durumunda üç ülke birbirlerine

⁸²¹ “Akdeniz’de İtalya ve İngiltere”, Haber, 18 Temmuz 1937,s.4.

⁸²² Tosun, ss. 549-557.

⁸²³ BCA. 30.18.1.2.79.81.4.

⁸²⁴ BCA. 30.10.0.0.45.290.52.

⁸²⁵ “Çekoslovakya Almanya Tarafından İşgal Edildi”, Haber-Akşam Postası, 15 Mart1939, s.4.

⁸²⁶ Halil Özcan, “İtalya’nın Arnavutluk’u İşgali’nin Türk Basını’na ve Türk Dış Politikası’na Yansıması”, **DTCF Dergisi**, Cilt: 63, Sayı: 1, 2023, ss.104-150.

⁸²⁷ “Türkiye ve İngiltere Akdeniz Mıntıkası’ndan Bir Tecavüz Yüzünden - Harp Olursa Birbirlerine Bilfiil Yardım Edecekler”, Haber-Akşam Postası, 13 Mayıs 1939, s.1.

yardım etmeyi taahhüt etmişlerdir.⁸²⁸ Almanya ve İtalya'ya karşı yapıldığı ortada olan bu anlaşma, Türk-İtalyan ilişkileri açısından da kırılma yaratmıştır.

Ülkeler arası ilişkilerde yalnızca ilişkiler diplomatik olmayıp aynı zaman da ticari ve ekonomik olarak da gelişmektedir. Ticaret, çoğu zaman ülke ilişkilerinde diplomasiyi yönlendirme ve ilişkilerin gelişmesinde önemli bir husus olmuştur. 1923-1939 yılları arası Türkiye - İtalya ilişkilerine bakıldığında ise İtalya, Türkiye'nin ithalat ve ihracatında ilk sıralarda yer almıştır. Özellikle yeni oluşturulan Türk Donanması'nın kuruluşunda İtalya'dan önemli ölçüde yararlanılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, kendi denizlerinde çıkarlarını koruyabilmek için askerî, siyasi ve ekonomik olarak güce sahip olması gerektiğinin farkındadır. Cumhuriyet Donanması oluşturulurken denizaltı gemilerine daha fazla yer verilmiştir. Aslında küçük denizaltılar, kıyı güvenliğini sağlamak adına daha kullanışlıdır. Tonaj açısından küçük olan denizaltılar, özellikle üslerin korunması açısından bir hayli elverişlidir.⁸²⁹ Donanma alanında devletler yapılanmaya özen göstermiştir. Deniz alanında silahlanma çalışmaları artarak devam etmiştir. Yapılan konferanslar ve antlaşmalar ile büyük deniz donanması inşası ve silahlanmalarının önüne geçilmiştir. Özellikle muharebe gemileri ve denizaltıları sıklıkla üretilmiştir. Türkiye'nin denizcilik faaliyetleri Roma tarafından dikkatle izlenmiştir. Türkiye 1930'dan itibaren donanma gücünü arttırma yoluna gitmiştir. Bunda yüksek ihtimalle Londra Silahsızlanma Konferansı ve Türkiye - Yunanistan arasında yapılan "Deniz Silahlarının Sınırlandırılması" görüşmeleri etkili olmuştur. Bu süreçte İtalyanlar, gemi siparişi almada diğer devletlerden daha fazla başarılı olmuştur. Bu da İtalya'nın yabancı pazarında payının artmasını sağlamıştır. İki Dünya Savaşı Arası Dönem'de İtalya, tüm denizaltı satışlarının % 24'üne sahiptir. Aynı başarıyı savaş gemisi satışında da sağlamıştır (%17). 1930 yılına gelindiğinde Roma; Türkiye ve Yunanistan'ın en büyük silah sağlayıcısı olmuştur.⁸³⁰

İtalya'ya dört muhrip sipariş edilmiştir. Bunlar Tınaztepe, Adatepe, Kocatepe ve Zafer gemileridir. Dumlupınar ve Sakarya adını taşıyan denizaltılar; Denizkuşu, Martı ve Doğan adını taşıyan üç hücumbot 1931-1932 yıllarında Türk Deniz

⁸²⁸ "Türk – Fransız - İngiliz Muahadesi'nin Müsbet Neticelerini İzah Etti", Ulus, 19 Senteşrin 1939, s.4.

⁸²⁹ Funda Songur, "Atatürk İçin Türk Denizciliği'nin Anlamı ve Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki Yansımaları", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Cilt belirtilmemiştir, Sayı: 41, 2022, ss.147-166.

⁸³⁰ Barlas ve diğerleri, ss.196-152.

Kuvvetleri envanterine dâhil edilmiş ve böylece donanma yapılandırılmıştır. Ayrıca yeni gemilerin eklenmesi ile Basra, Taşoz ve Samsun muhripleri Deniz kuvvetleri envanterinden çıkarılmıştır. Tınaztepe, Yavuz, Kocatepe, Zafer ile Adatepe muhriplerinden Türkiye'nin "Harp Filosu Komutanlığı" oluşturulmuştur. Mecidiye ile Hamidiye kruvazörleri, Peyk-i Şevket ve Berk-i Satvet kruvazörlerinden de "İhtiyat Filosu Komutanlığı" oluşturulmuştur. Denizaltılar Dumlupınar, Sakarya, I.İnönü ile II.İnönü ile "Denizaltı Filotillası" oluşturulmuştur. Denizkuşu, Martı ve Doğan adını taşıyan hücumbotlarla da "Hücumbot Filotillası" meydana getirilmiştir.⁸³¹

Ayrıca İtalya'nın Türkiye ile yakınlaştığı konu sadece donanma tedariki sağlama hususu değildir. Türkiye'deki İtalyan nüfusunun varlığı, okul, hastane gibi kuruluşlar ilişkilerin bir başka konusudur. Esas itibarıyla Türkiye - İtalya ilişkileri yalnızca diplomasi düzeyinde kalmamış, sanattan kültüre, spordan turizme geniş bir yelpazede seyretmiştir.⁸³²

Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemi açıklayan Eric Hobsbawm, bu dönemi "Felaket Çağı" olarak adlandırmıştır.⁸³³ İki Dünya Savaşı Arası Dönem'de iki ülke ilişkilerini tek kelimeyle ifade etmek gerekirse "belirsizlik" doğru bir tanımlama olacaktır. Bu yıllarda iki ülke ilişkilerinin nasıl bir gelişim seyredeceği tamamen muamma olmuştur. Ani değişen politikaların ürünü olarak zaman zaman yakın iki ülke ilişkileri söz konusuyken, bazen de her an karşı karşıya gelmesi muhtemel iki ülke olmuştur. Fakat bu durum tamamen İtalya politikalarının değişiklik göstermesinden kaynaklanmıştır. Türkiye, İki Dünya Savaşı Arası Dönem'de genel politika olarak "Yurtta Barış Cihanda Barış" politikasını benimsemiştir. Bu politika doğrultusunda, diplomatik mücadeleyi sahadaki mücadeleye tercih etmiştir.

3.1.6. Türkiye- Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) İlişkileri

Atatürk Dönemi Rusya ile ilişkilere bakıldığında, Türkiye - Rusya ilişkileri iki bölümde incelenebilir. İlk Dönem, Millî Mücadele dönemi olup Misak-ı Milli'nin uygulandığı yıllardır. Bu yıllarda amaç; Türkiye'nin Uluslararası alanda tanınması,

⁸³¹ Figen Atabey, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı (1923-1938), **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/deniz-kuvvetleri-komutanligi-1923-1938/>

⁸³² Çelebi, (Türk- İtalya), ss.1-8.

⁸³³ Eric Hobsbawm, **Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914-1991**, Abacus, London, 1994, s. 6.

saldırmazlık ve savunma antlaşmaları ile devletin devamlılığını sağlamaktır. Birinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin dış desteğe ihtiyacı olmuştur. Nisan 1920'de TBMM, ilk uluslararası ilişkiyi Sovyet Rusya ile kurmuştur. İlk yıllarda temel hedef Sovyetler ile iyi ilişkileri kurmak ve işbirliği oluşturmaktır. Batılı devletlere karşı bir güç bloğu arayışında olan Rusya ise Türkiye'yi yanına çekmek istemiştir.⁸³⁴ Esasen bir denge unsuru olarak da Türkiye'nin varlığı son derece önemlidir. Sovyet Rusya, Anadolu Hareketini, Batılı güçlere karşı mücadele eden bir hareket olarak değerlendirmektedir. Türkiye'nin kısa vadede desteklenmesi uzun vadede bütün Müslümanlar için örnek oluşturabilecektir. Bu yüzden böylesi bir hareketin desteklenmesi gerektiği düşünülmektedir. Rusya'nın, bunu Müslümanlara yakın olduğu için değil İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarını zedelemek amacıyla desteklemek istediği düşünülebilir.

Türkiye ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği(SSCB)'nin hedefleri farklı olsa da mevcut durum iki ülkenin birbirine yakınlaşması zeminini doğurmuştur. Bu sırada Türkiye, Yunan Ordusu'nun Anadolu içlerine yayılması karşısında bir ittifak ve destek arayışındadır. Batılı güçlere karşı Türkiye Lenin'e 26 Nisan 1920 yılında mektup göndermiştir. Mektupta, Ankara ve Moskova arasında iyi ilişkiler kurulması isteği vurgulanmıştır.⁸³⁵ Bekir Sami (Kunduh) Bey, 11 Mayıs 1920 tarihinde Moskova'ya gönderilmiştir.⁸³⁶ Rusya'nın farklı istekleri olmuştur. (Bitlis, Van ve Muş'un Ermenilere bırakılması gibi.) Fakat bu isteklere olumlu yaklaşılmamıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği(SSCB), 2 Haziran 1920'de Türkiye'nin mektubuna cevap vermiştir. Mektup'ta, silah ve cephane yardımına değinilmemiştir. Dostluk ve işbirliği temelli diplomatik ilişkilerin kurulması kabul edilmiştir. Bu sürede Ermeniler, Türklere karşı bazı saldırılar gerçekleştirmiştir. Ermeniler ile Gümrü Antlaşması, 2/3 Aralık 1920 tarihinde yapılmıştır.⁸³⁷ Sovyet Rusya ve Türkiye arasındaki anlaşmazlık çözülmüştür. 21 Kasım 1920 tarihinde Ali Fuat Cebesoy, Moskova'ya Elçi olarak gönderilmiştir. "Türk-Rus Muhadenet ve Dostluk Antlaşması" (Moskova Antlaşması)

⁸³⁴Kılıçkaya, ss.282-285.

⁸³⁵ Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannâmeleri**, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, ss.304-305.

⁸³⁶ Çağatay Benhür, "1920'li Yıllarda Türk - Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 24, Sayı belirtilmemiştir, 2008, ss.277-310.

⁸³⁷ Bayram Akça, Millî Mücadele Dönemi'nde Ermeni Meselesi, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://atatürkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-mucadele-doneminde-ermeni-meselesi/>, ss.1-5.

16 Mart 1921 tarihinde yapılır. Bu antlaşma, Rusya ile olan güven sorunu büyük oranda çözmüştür. Ardından Rusya daha fazla yardım etmiştir. Ayrıca Rusya, TBMM'nin kabul etmediği anlaşmaları kabul etmeyeceğini de bildirmiştir.⁸³⁸

Lozan Konferansı'na Türkiye'nin talepleri doğrultusunda Sovyet Rusya da davet edilmiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği(SSCB)'nde Lozan Konferansı'na büyük ilgi göstermiştir. Lozan'dan Avrupa'daki denge savaşlarına gelinceye kadar iki ülke ilişkileri arasında üç önemli faktör bulunmaktadır.⁸³⁹ Komünizm, ticari ilişkiler ve Türkiye'nin Avrupa güçleri ile ilişkilerinin yeniden düzenlenmesidir.

Bir süre sonra Türkiye, Uluslararası alanda çözüm aradığı sorunlarında kısmen Batı'yla yakınlaşmış zaman zaman da uzaklaşmıştır. Musul Sorunu'nda Milletler Cemiyeti'nin tarafgir tutumu Türkiye'yi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği(SSCB)'ne yakınlaştırmıştır. Buna karşın Avrupa Düzeni'ni kurmak adına İngiltere ve Fransa'nın oluşturduğu "Locarno" Rusya'yı Türkiye'ye yakınlaştırmıştır. Locarno'da kendini dışlanmış hissedenden Rusya'nın dayanak temellerinden biri Türkiye olmuştur.⁸⁴⁰

Musul Sorunu ve "Locarno Antlaşması" ile birbirine yaklaşan iki ülke, "Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması"nı 17 Aralık 1925'de imzalamıştır. Anlaşmaya bakıldığında taraflar birbirine saldırmayacak, birbirlerine karşı ittifaklarda yer almayacaklardır. Dahası birbirlerinin aleyhine olan herhangi bir antlaşmayı imzalamamayı taahhüt etmişlerdir. Antlaşmayla yaklaşan iki devlet İngiltere tarafından hoş karşılanmamışsa da iyi ilişkiler sürdürülmüştür. Türkiye ve Sovyetler Birliği için önemli diğer girişim olan "Ticaret ve Denizcilik Antlaşması" 11 Mart 1927'de Ankara'da imzalanmıştır. Sovyet Rusya, özellikle ticari olarak Türkiye'yi nüfuzu altında tutmaya çalışmıştır. Bunun farkında olan Türkiye, Batılı devletlerle ticari münasebetlerini geliştirerek ekonomide sadece Rusya etkisinde kalmanın önüne geçmeye çabalamıştır. Ayrıca Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği(SSCB), Komünizm'in yayılması adına Türkiye'yi alan olarak görmüştür.⁸⁴¹ Özellikle

⁸³⁸ Figen Atabey, "Montreux Konferansı'ndan İkinci Dünya Harbi'ne Türk-Sovyet İlişkileri", **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 4, 2014, s. 2.

⁸³⁹ Semyon İvanoviç Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları II**, Çev. Hasan Ali Ediz, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 179-190.

⁸⁴⁰ İ.Şahin ve Ersin Müezzinoğlu, ss. 652-653.

⁸⁴¹ "Türkiyede fikir ve adalet hürriyet vardır. Moskovada intişar eden Pravda gazetesi bunu bilsin.", Milliyet, 6 Temmuz 1929, s.1, "...Pravda gazetesi Komünistliği mukaddes sayabilir; fakat dünyanın

Türkiye'nin Avrupalı güçlerle ilişkilerini düzeltmeye başlaması, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği(SSCB)'ni hiç de memnun etmemiştir.

1928-1930 yıllarında da iyi ilişkiler sürdürülmüştür. İki ülke Uluslararası alanda ortak hareket etmiş ve birbirilerini desteklemişlerdir. Fakat 1930 yılından itibaren iki ülke ilişkilerinde zaman zaman kopmalar yaşanmıştır. Bu yıllarda Türkiye, sorunlar yaşadığı, karşı karşıya kaldığı devletler ile büyük oranda huzur ve istikrar havası yakalamıştır. Yunanistan, İngiltere ve Fransa ile iyi ilişkiler tesis edilmiştir. Sovyetler bu durumu pek sıcak karşılamasa da Türkiye iyi ilişkilerini devam ettirmiştir. 1932'de Başbakan İsmet Paşa ve Hariciye Vekili olan Tevfik Rüştü Bey, Moskova'ya ziyaret gerçekleştirmiştir. Böylece iki devlet ilişkilerine tekrar ivme kazandırılması amaçlanmıştır.⁸⁴² “Ankara Antlaşması” 21 Ocak 1934'de imzalanmıştır. 1933-1936 yılları arasında Türkiye-Sovyet Rusya ilişkileri uluslararası alanda işbirliğinin önemli bir nişânesi olmuştur. Avrupa devletleri arasında yeni bir gruplaşmanın oluştuğuna dair duyumlar iki ülkeyi işbirliğine yöneltmiştir.

İtalya ve Almanya'nın saldırgan tutumları, Fransa ve İngiltere'yi de işbirliğine yöneltmiştir. Mussoloni'nin özellikle Anadolu ve Akdeniz'i kendine hayat sahası gördüğü gerçeği Türkiye'yi tedirgin ederek işbirliği arayışına itmiştir. Çekoslovakya, Estonya, Polonya, Türkiye, Romanya, Letonya, Sovyetler Birliği ile Yugoslavya arasında “Londra Sözleşmesi” 3 Temmuz 1933'de imzalanmıştır.⁸⁴³ Lozan'dan arta kalan ve önemli bir sorun olarak kabul edilen Boğazlar Sorunu'nda Türkiye, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği(SSCB) tarafından destek görmüştür.

Türkiye'nin 1934 yılında “Balkan Antantı”nın imzalanmasına dair girişimleri Sovyetler tarafından endişe ile takip edilmiştir. 1936 yılına kadar Türkiye-Sovyet ilişkileri iyi bir şekilde devam ettirilmiştir.1936 yılında Montreux Sözleşmesi ile Türkiye'nin Boğazlar'a tek başına egemen olması, Uluslararası alanda ağırlığının artması ve Batılı Devletlerle iyi ilişkiler geliştirmesi iki ülke ilişkilerini sarsmıştır. Özellikle İtalya'nın tutumları ile Türkiye, Avrupa blokuna yaklaşmıştır. “Karşılıklı Yardım Antlaşması” 19 Ekim 1939 tarihinde Türkiye, Fransa ve İngiltere'yle

hiçbir davası da Türkiyede Nasyonalistliğin daha az mukaddes bir dava sayılmadığına sebep olamaz....”

⁸⁴² Bkz. Kamuran Gürün, **Türk - Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

⁸⁴³ Önder Duman, Atatürk Dönemi'nde Türkiye - Rusya İlişkileri, **Atatürk Ansiklopedisi**, ss.1-3, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-turkiye-rusya-iliskileri-1919-1938/?pdf=3805>.

yapılmıştır. Türkiye, üçlü ittifaka madde ekleyerek Sovyetlerle savaşa yol açması muhtemel herhangi bir eyleme katılmama maddesi eklemiştir. *“Türkiye, Akdeniz’de veya doğrudan doğruya bir tecavüze maruz kalırsa, İngiltere ve Fransa fiilen yardım edecekler. Yeni taahhütler, Türkiye’yi Rusya ile müsellahtan ihtilafa sebep olacak bir harekete mecbur edemeyecektir...”*⁸⁴⁴

Böylece Sovyetlere karşı savaşa girmeyeceğini belirtmiştir.⁸⁴⁵ Özellikle bu süreçte Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği(SSCB)’nin, İtalya ile aynı emellere sahip Almanya Devleti ile işbirliğine yönelik yollar araması Sovyet - Türk ilişkilerini derinden etkilemiştir. İki ülke ilişkileri, II. Dünya Savaşı’nda karşı blokta yer almalarından dolayı tehlike olarak görülmeye başlanmıştır.

İki Dünya Savaşı Arası Dönem’de iki ülke ilişkilerine bakıldığında, Doğu Akdeniz bağlamında devletlerin doğrudan bir çatışması veya işbirliği olmamıştır. Fakat iki ülke ilişkileri, Türkiye’nin Doğu Akdeniz’de olan ilişkilerini etkilemiştir. 1920’li yıllarda ikili ilişkiler olumlu seyir etse de 1930’lü yıllardan itibaren bu durum değişmiştir. Doğu Akdeniz temelinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği(SSCB)’nin bölgeye etkisi, Türkiye’nin bölgede izlediği politikasını da etkilemiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği(SSCB), Doğu Akdeniz’de bölgede sömürgeci güçlere karşı anti-emperyalist bir tutum sergilemiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), bölgede emperyal amaçlarla hâkimiyet kuran İngiltere ve Fransa karşısında yer almıştır. Fakat Türkiye’nin değişen dünya dengelerini gözeterek İngiltere ve Fransa ile yakınlaşması Sovyetler ile var olan ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.

3.2. TÜRKİYE’NİN DİĞER DEVLETLERLE İLİŞKİLERİ VE DOĞU AKDENİZ’E ETKİSİ

3.2.1. Doğu Akdeniz ve Ortadoğu Ayrılmazlığı

Devletler coğrafi konumları itibarıyla bazı avantaj ve dezavantajlara sahiptirler. Tarih boyunca özellikle XIX. yy’dan itibaren Ortadoğu-Kafkasya-

⁸⁴⁴ “Türk-İngiliz-Fransız Karşılıklı Yardım Muahedesi İmzalandı”, Tan, 20 İlkteşrin 1939, s.1.

⁸⁴⁵ Yaşar Semiz-Birol Akgün, “Dostluktan Krize: İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türk-Rus İlişkileri”, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 14, 2007, s. 241.

Balkanlar üçgeninin merkezinde bulunan Türkiye, dolaylı veya doğrudan bölgeye yönelik olası tehditler ile bölgede yaşanan gelişmelerden etkilenmiştir. Türkiye, sahip olduğu coğrafi konum gereği kendi menfaatlerini koruyarak millî hedeflerini gerçekleştirmek adına bölgedeki gücünü doğru bir şekilde yönlendirmiştir.

Türkiye, sahip olduğu coğrafi konumdan dolayı kriz bölgesinin ortasında bulunmaktadır. Türkiye, geleceğe yönelik adımlarını gerçekleştirebilmek adına Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'deki gelişmeleri iyi değerlendirebilmelidir.⁸⁴⁶ Türkiye, Ortadoğu Bölgesi'ne birçok açıdan hem çok yakın hem de uzak bir ülke özelliğine sahiptir. Ortadoğu Bölgesi, Türkiye'nin güvenliği açısından önemlidir. Doğu Akdeniz ve Ortadoğu birbirine bağlı olup stratejik ve jeopolitik olarak birbirini etkilemektedir. Akdeniz, Ortadoğu jeopolitiğinde özel bir öneme sahiptir.

Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'i birbirinden ayırmak mümkün değildir. Ortadoğu'da geçmişten günümüze yaşanan çatışma durumu, Doğu Akdeniz'de yaşanan jeopolitik dengeleri de derinden etkilemiştir.⁸⁴⁷ Doğu Akdeniz, geçmişte ticaretin geçiş güzergâhıdır. Kervanlarla Akdeniz'in doğu ve güney limanlarındaki ipek ve baharat gibi değerli mallar, Akdeniz'in kuzeybatı limanlarına taşınmaktadır. Türkler tarafından "Ulu Yol" olarak anılmıştır.⁸⁴⁸ Buradan alınan mallar, limanlar ile bütün Avrupa'ya taşınmaktadır.⁸⁴⁹ Ortadoğu Bölgesi'nin hemen yanı başında olan Doğu Akdeniz Bölgesi, geçmişten günümüze hâkimiyet mücadelesinin devam ettiği bölge olmuştur.⁸⁵⁰ Doğu Akdeniz, günümüzde sanayi malları, dünya ticareti, doğal kaynak akışı, hava ve deniz yollarını kontrol eden bir bölgedir.⁸⁵¹ Ortadoğu ile Doğu Akdeniz güvenlik kuruluşlarının parçası olarak Türkiye Devleti, bölgede var olan güvenlik sorunlarından doğrudan etkilenmiş ve etkilenmeye devam etmektedir.

Akdeniz, Ortadoğu Bölgesi'nin doğu-batı ve kuzey-güney ile Asya ekseninde köprü işlevi görmektedir.⁸⁵² Akdeniz, Afrika ve Avrasya'nın ortasında yer alan

⁸⁴⁶ Güngör Şahin, "Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'in Önemi: Tehditler, Riskler, Fırsatlar ve Türkiye - The Importance Of The Middle East And Eastern Mediterranean: Threats, Risks, Opportunities And Turkey", **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 29, 2019, (Ortadoğu Riskler), ss. 201 – 230.

⁸⁴⁷ Bilge Adamlar Kurulu, s.1

⁸⁴⁸ Uysal Yenipınar, **Akdeniz- İpek Yolu Kültürel Mirası I**, Nobel Yayınları, Ankara, 2011, s.1

⁸⁴⁹ Gürdeniz, s.53.

⁸⁵⁰ Cihat Yayıcı, "Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu ve Türkiye", **Bilge Strateji**, Cilt: 4, Sayı: 6, 2012, s. 2.

⁸⁵¹ F. Braudel, F. Corelli, M. Aymard, **Akdeniz Mekan ve Tarih**, Metis Yayınları, 1995, s. 50.

⁸⁵² Osman Nuri Aras, **Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, Derin Yayınları, İstanbul, 2001, ss.217-219.

stratejik bir bölge olup adeta Dünya'nın merkezinde kritik bir bölgedir. Doğu Akdeniz, Ortadoğu ve Afrika'nın güvenliği adına stratejik bir bölgedir.⁸⁵³ Japonya-Çin-Hindistan gibi Uzakdoğu Devletleri ile Avrupa Devletleri arasındaki en kısa ticaret ve su yolunu oluşturmaktadır. Ayrıca bölgenin petrol ve doğal gazının taşındığı güzergâhtır.⁸⁵⁴ Uzun yıllar, İngiltere İmparatorluğu'nun doğusu ve batısını birleştiren bölge olmuştur. İngiltere sömürgelerine ulaşımın kilit noktası olup önemli geçiş güzergâhı olmuştur. Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde yaşananlar, Akdeniz'in jeopolitiğini karmaşık hale getirmiştir.

Ortadoğu; Basra Körfez bölgesi ve bu bölgede yer alan deniz- kara yollarını kapsamaktadır. Ayrıca bölge tam olarak sınırlandırılmamaktadır. Ortadoğu Bölgesi'nin sınırları, dar açıdan değerlendirildiğinde Türkiye, Mısır ve İran üçgeninde yer almaktadır.⁸⁵⁵ Bu terim geniş açıdan ele alındığında ise bahsi geçen bölgelere ek olarak Kuzey Afrika ülkeleri, Somali, Sudan ve Afganistan da katılmaktadır. Genel kabule göre ise Ortadoğu; “Anadolu’nun Güneyinden, Akdeniz’in doğu kıyıları, Mısır, Süveyş Kanalı ve Kızıl Deniz ile Basra Körfezi’nden Anadolu’ya uzanan hat olarak tanımlanmaktadır.”⁸⁵⁶ Ortadoğu, Afrika ve Asya kara kitlesinin doğal kavşak noktasıdır. “Ortadoğu için kullanılan bir terim de “Yedi Deniz Ülkesi” terimidir. Ortadoğu bölgesi; Karadeniz, İstanbul Boğazı, Marmara Denizi, Çanakkale Boğazı ve Ege Denizi yoluyla Güney Ukrayna'dan Akdeniz’e doğru uzanmaktadır.”⁸⁵⁷

Ortadoğu, dünya petrol rezervlerinin bulunduğu, büyük güç merkezlerini ilgilendiren su yolu ve geçitlerine sahiptir. Üç dinin kutsal saydığı değerlere sahip olması, bölgeyi kültür ve tarihi değer bakımından zengin ve önemli kılmıştır.⁸⁵⁸

Osmanlı Devleti, Ortadoğu’ya hâkim olduğu yıllarda II. Meşrutiyet’in İlanı sırasında İran’da Mescid-i Süleyman bölgesinde petrol keşfi gerçekleşmiştir. Bu keşif ile birlikte Ortadoğu da yeni bir dönem başlamıştır. İngiltere bölgeye hâkim olmuştur. Bu sırada İngiltere’nin menfaatine uygun olmayan bir durum vardır. Bölgede Bağdat

⁸⁵³ Ahmet Uysal, Doğu Akdeniz Ortadoğu’nun Neresinde?, **Orsam(Ortadoğu Araştırmalar Merkezi)**, Cilt: 11, Sayı: 91, 2020, s.9.

⁸⁵⁴ Davutoğlu, ss. 325-326.

⁸⁵⁵ Erdal Şimşek, **Türkiye’nin Ortadoğu Politikası**, Kumsaati Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 9-13.

⁸⁵⁶ Özdem, ss.3-7.

⁸⁵⁷ Arthur Goldschmidt Jr-Lawrence Davidson, **Kısa Ortadoğu Tarihi**, Çev. Aydemir Güler, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.29.

⁸⁵⁸ Yavuz Gökarp Yıldız, **Global Strateji’de Ortadoğu, Krizler, Sorunlar ve Politikalar**, DER Yayınları, İstanbul, 2000, s. 27.

Demiryolu yapımı gerekçesiyle Almanlar bulunmaktadır. Nitekim bu tarihten itibaren Almanya bölgeden çekilmiştir.⁸⁵⁹ Doğal kaynaklar içerisinde enerji kaynakları önemli bir yere sahiptir. İnsanoğlu tarih boyunca enerji kaynaklarını sağlama noktasında arayış içerisinde olmuştur. Başlangıçta insan gücü ile enerji ihtiyacı karşılanmıştır. Daha sonra hayvan gücünden ve su gücünden yararlanılmıştır. Ardından önemli bir keşif olan buhar gücünden yararlanılmıştır. Endüstri Devrimi, enerji kaynakları noktasında yeni arayışları ortaya çıkarmıştır. Kömür enerjisi, önemli bir hammadde olarak kullanılmıştır. Petrolün tam anlamıyla enerji ihtiyacı için kullanımı ise Birinci Dünya Savaşı sonrasında başlamıştır. Fakat her bölgede aynı dönemde başladığını söylemek yanlış olacaktır. Nitekim petrolün ticari amaçlarla kullanımı, 1850'lerden itibaren başladığı bilinmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nda petrolün dünya enerji kaynakları içerisinde önemi büyük olmuştur. Dünya enerji tüketimi hızlı bir biçimde artınca petrol üretim ve tüketimi de bu oranda hızla artmıştır.⁸⁶⁰ Ortadoğu, hammadde ve enerji kaynağı açısından önemi büyüktür. Fakat Ortadoğu'ya uzanan Akdeniz havzası da en az Ortadoğu kadar önemli görülmüştür. Avrupa'nın enerji ihtiyacının büyük bir kısmı Ortadoğu'dan sağlanmış olup geçiş güzergâhı olarak da Akdeniz kullanılmıştır. Türkiye Boğazlar'ı, Cebelitarık ve Süveyş Kanalı kilit bir noktadadır.⁸⁶¹

Ortadoğu'daki mücadele, enerji kaynak ve koridorlarının kontrol edilmesi mücadelesidir. Özellikle petrole sahip olan bölge ile ihtiyaç duyan ve kullanan bölgelere bakıldığında bu gerçek ortaya çıkmaktadır. Hâliyle Ortadoğu Sorunu böyle değerlendirildiğinde, Ortadoğu'nun art bölgesinde enerjinin taşınma yolu olan Doğu Akdeniz de en az Ortadoğu kadar önem arz etmektedir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin Ortadoğu politikasının temelinde de enerjinin kontrol edilmesi gerçeği bulunmaktadır. 1930'lardan itibaren Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin petrol şirketlerinin Ortadoğu bölgesinde yaptıkları petrol arama faaliyetleri ile üretim yatırımları dikkat çekicidir.⁸⁶² 1940'lar da Amerika Birleşik Devletleri (ABD) bölgeye ilgisini daha fazla yöneltmeye ve bilahare bölgeye yerleşmeye başlamıştır.⁸⁶³

⁸⁵⁹ Volkan Ş. Ediger, **Enerji Ekonomi - Politikası Perspektifinden Osmanlı'da Neft ve Petrol**, Odtu Yayıncılık, 2005, ss.242-243.

⁸⁶⁰ Şükrü S. Gürel, **Ortadoğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1979, ss.18-21.

⁸⁶¹ Bilge Adamlar Kurulu, .s.5.

⁸⁶² FRUS1923v02/d746.

⁸⁶³ G. Şahin, (Ortadoğu Riskler), ss. 201 – 230.

Enerji üretimi yapan ülke olmak ya da enerji rezervlerine sahip olmak, Dünya enerji politikalarında söz sahibi olmak için avantaj sağlasa da tek başına yeterli değildir. Enerji piyasasını yönlendirmenin temelinde, üretim kapasitesi teknolojisine sahip olmanın yanında aynı zaman da enerji üretici devletler üzerinde hâkimiyet kurabilmek ve politikaları etkileyebilecek gücü elinde buldurması gereklidir. Enerji ihracatı ve üretimi için teknolojik alt yapılar, enerji güvenliğine yönelik politikalar uygulanmalıdır. Amerikalı stratejist Brzezinski, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) jeostratejisini, anahtar noktalara odaklanarak coğrafyanın iyi analiz edilmesi şeklinde değerlendirmiştir.⁸⁶⁴ Nitekim bakıldığında Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'nun da bu kilit noktalardan biri olduğunu görülmektedir.

Ortadoğu ve Kuzey Afrika enerji kaynaklarına Hazar ve Kafkas enerjilerini de eklediğimizde “Stratejik Hilâl” olarak nitelendirilen bir kuşak oluşmaktadır.⁸⁶⁵ “Stratejik Hilâl”in merkezini ise Ortadoğu ve Doğu Akdeniz oluşturmaktadır. “Doğu Akdeniz Ortadoğu, Kafkaslar ve Orta Asya'nın bir nüvesi durumundadır.”⁸⁶⁶ Bölgedeki enerji kaynaklarından dolayı Türkiye de güvenlik sorununa neden olmaktadır. Türkiye'nin bölgedeki politikası, temel olarak yoğun diyalog ve işbirliği olmalıdır. Ayrıca Türkiye, bölgede çok yönlü politikalar geliştirmeli, yoğun diplomasi ile enerji güvenliğine katkıda bulunmalıdır. Esasen bakıldığında Türkiye Cumhuriyeti, ilk kurulduğundan bu yana genel dış politikası barış ve istikrar üzerine şekillenmiştir. Hâliyle Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'da uyguladığı politika da bu doğrultuda olmuştur. Son yıllarda teknolojinin ilerlemesi ile birlikte Dünya'nın başka bölgelerinde kaya gazı gibi yeni enerjilere yönelmiş olabilirler. Fakat bu duruma rağmen Ortadoğu ile Doğu Akdeniz'deki enerji kaynakları ve doğal gazın kontrol altında bulundurulması gerekmektedir.⁸⁶⁷

Ortadoğu, Doğu Akdeniz ve Kıbrıs aynı güvenlik kompleksinde yer almaktadır. Hâliyle Kıbrıs üzerine de odaklanmak gerekmektedir. “Kıbrıs Adası'nın Akdeniz'de bu kadar hassas bir coğrafyada yer alması önemini bir kat daha arttırmaktadır ve Akdeniz Ortadoğu'dan Balkanlara ve Orta Asya'ya açılan kapı

⁸⁶⁴ Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası / Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri**, Çev. Yelda Türel, İnkılâp Kitabevi, 2010, s. 39.

⁸⁶⁵ Spykman, ss.85-86.

⁸⁶⁶ Baysoy, s.22.

⁸⁶⁷ G.Şahin, (Ortadoğu Riskler), s.228.

durumundadır.”⁸⁶⁸ 1914-1921 yılları arasında Kıbrıs’ta 10 farklı askerî üs bulunmaktadır⁸⁶⁹ Bu, Doğu Akdeniz ve Kıbrıs’ın önemini gösterir niteliktedir. Kıbrıs, Ortadoğu’ya yönelmede üs olarak kullanılmıştır.

Kıbrıs, Ortadoğu ve Anadolu emelleri üzerine askerî üs olarak kullanılmıştır. İngiltere ve Fransa Ortadoğu’da emellerine ulaşmak adına Doğu Akdeniz’de konuşlanmıştır. İngiltere, Kıbrıs’ta askerî üsler kurmuştur. Fransa ve İngiltere için Kıbrıs askerî, siyasi, lojistik desteğin merkezi olmuştur.⁸⁷⁰

Ole Waever ve Barry Buzan, bölgesel güvenlik kuruluşlarını değerlendirmişlerdir. “Onlara göre aktörler başlıca güvenlikleştirme ve / veya güvenlikleştirmenin kaldırılması süreçlerinin birbirleriyle ilişkili olduğu ve ayrı analiz yapılamayacağını vurgulamıştır.”⁸⁷¹ Teoriye göre, tehditler yakın coğrafi bölgelerden geldiği üzerinedir. Ayrıca güvenlik unsurunda karşılıklı bağımlılık ilişkisine dikkat çekerek bölgedeki güvenliğin ancak karşılıklı güvenlik unsuru ile sağlanabileceğini belirtmektedir. Ortadoğu ve Doğu Akdeniz birbirinden ayrı düşünülmemeyeceği gibi geçmişte ve gelecekte birçok sorunda iç içe geçmiş durumdadır. Etnik ve dinî söylemlere dayalı terörizm, anti-demokratik yönetim şekilleri ve uygulamaları, uluslararası göç, Filistin Devleti temelinde Arap-İsrail çatışmaları bölgede sıklıkla yaşanmaktadır. Ayrıca bölgede enerji hâkimiyetini ele geçirme mücadeleleri, her iki bölgenin ortak sorunları olup birbirinden kopamayacağını göstermektedir.⁸⁷²

3.2.2. Türkiye’nin Ortadoğu Ülkelerine Karşı Tutumu

Türkiye Cumhuriyeti, egemen ve tam bağımsız devlet olarak kendisinin diğer devletler gibi eşit şekilde görülmesini istemiştir. Tarihsel geçmişin hesaplarını yapmadan barış ve denge politikası takip ederek kendi bağımsızlığını korumaya çalışmıştır. İki Dünya Savaşı Arası Dönem’de Türkiye’nin Ortadoğu Devletleri ile

⁸⁶⁸ Keser ve diğerleri, s.25.

⁸⁶⁹ Keser ve diğerleri, s.51.

⁸⁷⁰ Keser ve diğerleri, s.23

⁸⁷¹ Güngör Şahin - Yücel Özel, “Çatışmadan İşbirliğine: Türkiye, Rusya ve İran”, **Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Ocak 2018, Cilt: 9, Sayı: 1, ss. 59-60, https://www.academia.edu/36898196/Çatışmadan_İşbirliğine_Türkiye_Rusya_ve_İran (05.10.2023)

⁸⁷² Güngör Şahin - Yücel Özel, ss. 59-60, https://www.academia.edu/36898196/Çatışmadan_İşbirliğine_Türkiye_Rusya_ve_İran (05.10.2023)

ilişkilerinde sadece Ortadoğu ülkeleri ile sürdürülmeyip aynı zamanda bu devletlerin hamiliğini ya da mandaterliğini yapan Avrupa güçleri ile de zaman zaman karşı karşıya gelmiştir.⁸⁷³ Ortadoğu’da XX. yy’dan itibaren büyük gelişmeler yaşanmıştır. Birinci Dünya Savaşı ardından bölge parçalanarak sömürgeci devletlerin mandası haline gelmiştir. Sonraki süreçte bölgede Siyonistler’in devletlerini kurma girişimleri ve emperyal devletlerin mücadeleleri ile bölge tam bir kaos hâlini almıştır. XX. yy’da bölgenin genel değerlendirmesine bakıldığında bölge Fransa, Almanya Rusya, İngiltere ve İtalya gibi devletlerin kültürel, ekonomik, siyasi egemenliği açısından kritik bölgedir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransa, İngiltere ile Rusya birlik oluşturmuştur. Osmanlı İmparatorluğu da karşı grupta yer almış ve savaşı kaybetmesi ile Ortadoğu’da yeni bir statü doğmuştur.

Suriye, Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin önemli bir hareket merkezi olmuştur. Bu sebeple Mısır’da bulunan İngiliz Kuvvetleri’nin ana hedeflerinden biri hâline gelmiştir.⁸⁷⁴ İngiltere, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Araplar’a bağımsız bir Arap Krallığı sözü vermiştir. Fakat savaşın ardından verdiği sözü kendi çıkarlarına uygun bulmadığı için yerine getirmeyi istememiştir. Araplar ise bu süreçte İngilizlerin isteklerini gerçekleştirmiş ve savaş sırasında tebaası oldukları devlete karşı savaşımlardır.⁸⁷⁵ Savaşın kaybedilmesinde büyük rol oynamışlardır. İngiltere ve Fransa savaştan hemen sonra bölgeyi “Manda Yönetimleri” adı altında kendi hâkimiyetlerine almışlardır.⁸⁷⁶ “Wilson İlkeleri”ni benimsemek zorunda kalan İngiltere ve Fransa, bölgeyi doğrudan ele geçiremedikleri için mandater yönetim kılıfını kullanmışlardır. Yeni Türk Devleti, kurulmasıyla birlikte dönemin güçlü devletleri ile sınır komşusu olmuştur. Bu sebeple Türkiye, dış politikada daha hassas ve dikkatli bir dış politika izlemek zorunda kalmıştır. Türkiye’nin, savaşın ardından takip ettiği temel politika Misak-ı Millî sınırları içerisinde barış içerisinde yaşamaktır.

Temelde Misak-ı Millî’de zikredilen hedefler doğrultusunda hareket etmiştir. Misak-ı Millî, Osmanlı Devleti’nin sahip olduğu toprakların ele geçirilmesini öncelememiştir. Misak-ı Millî’nin hedefi, bölge topraklarının kazanımından ziyade

⁸⁷³ Mustafa Öztürk, “Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi- Ottoman Administration In Arabian Countries”, **History Studies**, Ortadoğu Özel Sayısı / Middle East Special Issue, 2010, ss.346-349.

⁸⁷⁴ Mehmet Ali Çakmak, “İki Dünya Savaşı Arasında Ortadoğu”, **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 29, Sayı: Prof. Dr. Reşat Genç Özel Sayısı, 2009, s.1350.

⁸⁷⁵ Cemal Kutay, **Tarihte Türkler-Araplar ve Hilafet Meselesi**, İklim Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.190.

⁸⁷⁶ Umar ve diğerleri, s. 451.

bölge halkının bağımsızlığıdır.⁸⁷⁷ Özellikle Türk nüfusunun yoğun olduğu Anadolu coğrafyasına sahip çıkmayı şîâr edinerek Arap nüfusunun yoğun olduğu bölgeden vazgeçmek zorunda kalınmıştır.

Türkiye'nin, Lozan'da Arap toprakları üzerindeki haklarından tamamen vazgeçmesiyle Arap ülkeleri, Batılı emperyalistler ile tek başlarına kalmışlardır. Türkiye yine de tamamen kayıtsız kalmayarak 1923'de Lozan Konferansı'nda Dışişleri Bakanı ve Türk Delegasyonu Başkanı İsmet İnönü, Osmanlı Devleti'nden kopmuş olan bölgelere Manda Rejimi'nin dayatılmasını eleştirerek Manda Rejimi'ni kendilerinin tanımadığını ifâde etmiştir. Bölgede yeni kurulan yapay devletlerin amacı bağımsızlıklarını kazanmak üzerinedir. Bu sebeple Arap Dünyası'nda Türkiye, bir ümit ışığı olarak görülmüştür. Ayrıca Müslüman bir devlet olan yeni Türk Devleti'nin, emperyal güçlerin her birine karşı zafer kazanmış olması da Arap Dünyası'nda bir umut ışığı olmanın yanında bir kurtarıcı olarak da görülmesine neden olmuştur.⁸⁷⁸ Daha da önemlisi, Türkiye'nin Mücadelesi Ortadoğu ülkeleri için bir model olmuştur. Bu durum, Arap Ülkeleri'nin emperyal ve mandacı ülkelere karşı umudun olduğunu görmeleri açısından hayli önemlidir.

Mustafa Kemal, emperyal devletler ile mücadelesinde, bu mücadelenin bütün Doğu'nun mücadelesi olduğunu sıklıkla dile getirerek bunun sadece Türkiye'nin mücadelesi olmadığını vurgulamıştır. Bu söylemle aslında Doğulu devletlerin birçoğunun desteğini hissetmek ve kendilerinin de bu yolu takip etmesini istemiş olması kuvvetle muhtemeldir.

*“Türkiye'nin bugünkü mücadelesi yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı, belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye azim ve mühim bir gayret sarf ediyor. Çünkü müdafaa ettiği bütün mazlum milletlerin, bütün Şark'ın davasıdır ve bunu nihâyete getirinceye kadar Türkiye, kendisiyle beraber olan Doğu milletlerinin beraber yürüyeceğinden emindir.”*⁸⁷⁹

Mustafa Kemal, bu sözü ile diğer Müslümanların da desteğini almak istemiştir. Özellikle Atatürk, Avrupalı Devletlerin Şark Politikası'nın kaybolmadığı ve sadece kılıf değiştirdiğinin farkındadır. Hâliyle yapılan mücadeleyi Doğu - Batı mücadelesi olarak değerlendirmiştir.

⁸⁷⁷ Uysal, s.9.

⁸⁷⁸ Aydın Can, “Atatürk Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (1923-1938)”, **Türkoloji**, ss.1-4. https://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/aydin_can_ataturk_donemi_ortadogu_politikalar_i.pdf, (12.06.2024).

⁸⁷⁹ Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu-Atatürk Araştırma Merkezi, Semih Ofset, Ankara, 1999, ss.35-36.

Ayrıca buna ek olarak Mustafa Kemal Ankara’da, yayınladığı bildirilerle tüm İslam Âlemi’nin yardımını talep etmenin yanında aynı zamanda işgal için “*işgalin Osmanlı saltanatından çok Hilafet Makamını özgürlük ve bağımsızlıklarının tek dayanağı gören İslam dünyasına yönelik olduğunu*” belirterek İslam Dünyası’nın manevi desteğini almayı da amaçlamıştır.⁸⁸⁰ Millî Mücadele’nin başarıya ulaşması Ortadoğu’da birçok kesimi heyecanlandırmış ve yeni kurulan genç devletten beklentiler oluşmaya başlamıştır. Türkiye - Afganistan Dostluğu oluşmuş ve Millî Mücadele’ye desteğini esirgememiştir.⁸⁸¹ Mustafa Kemal, Ortadoğu güçlerine aslında yenilmez olarak görülen İngiltere ve Fransa’nın da yenilebileceğini göstermiştir. Bu sebeple Ortadoğu’da bu zaferin sahibi olarak büyük bir üne kavuşmuştur. Genç Cumhuriyet, bu süreçte bağımsızlığını sürdürebilme ve millî menfaatlerini korumayı amaç edinmiştir. Türkiye, diğer devletlerle ilişkilerinde diplomasi ve iyi komşuluk ilişkilerini geliştirme, dünya politikasında güçlü konumda bulunan devletlerle işbirliği içinde olma politikası izlemiştir. Yeni Türk Devleti Liderleri, dış politikaları planlarken özellikle hiçbir düşman yaratmamayı amaçlayarak komşu ülkelerle dostluk ilişkilerini sürdürmeye çalışmıştır.⁸⁸²

Lozan Anlaşması’nda, Batılı Devletler ile anlaşma imzalanmış olup mevcut sınırlarını kabul etmiş ve bu sınırlarını kabul ettirmiştir. Lozan ile birçok problemini halleden Türkiye’nin temel problemleri halledilmiştir. Bu sebeple Türkiye, statükocu politika taraftarı olmuştur. Türkiye, İki Savaş Arası Dönem’de genel olarak önceki yıllarda devam eden uzun savaşlardan yıpranmış olduğu için bir toparlanma ve kalkınma süreci içerisinde olmuştur. Uluslararası arenada konumunu güçlendirmek istemiştir. Dış gelişmeleri de dikkatle izleyerek aktif siyaset takip etmek istemiştir. Bu süreçte özellikle takip ettiği “*Yurtta sulh Cihanda sulh*” politikasını özümsemiştir.⁸⁸³ Bölgesel işbirliklerinden ziyade daha geniş işbirlikleri ve uluslararası paktları kendi menfaatleri için daha uygun bulmuştur. Kurulan genç ülke, iç politikada bir dizi

⁸⁸⁰ Orhan Koloğlu, **Mazlum Milletler ve Türk Devrimi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1980, s.38.

⁸⁸¹ Qassam Kh. Al-Jumaili, **Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)**, Yayına Hazırlayan: İzzet Öztoprak, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999. s.69.

⁸⁸² Aydın Can, “Atatürk Dönemi Türkiye’nin Ortadoğu Politikası 1923-1938”, **Türkoloji**, s.1-4. https://Turkoloji.Cu.Edu.Tr/Ataturk/Arastirmalar/Aydin_Can_Ataturk_Donemi_Ortadogu_Politikolari.Pdf, (26.09.2023)

⁸⁸³ Hamza Eroğlu, “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh”, **Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu**, ss.717-737, <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/ERO%C4%9ELU-Hamza-YURTTA-SULH-C%C4%B0HANDA-SULH.pdf>, (28.10.2023)

reformun yanında aynı zamanda ülkenin kalkınması adına ekonomi, ticari ve sosyal alanda gelişmelere de öncelik vermiştir.

3 Mart 1924’de Hilafet ilga edilmiştir.⁸⁸⁴ Bu aslında laiklik adına atılan adımlardan biri olup Cumhuriyet Türkiye’sinin Batılılaşması adına gerçekleştirilmiştir. Bir taraftan da yeni kurulan Türk Devleti’nin modeli ve takip ettiği yol bununla vurgulanmıştır. Fakat henüz düşünce yapısı olarak halk hazır değildir. Müslüman Halk, Hilafetin kaldırılmasını olumlu karşılamamıştır. Temelde Birinci Dünya Savaşı’nda bir birleştirici unsur olmadığı görülen Hilafet’in devam ettirilmesi Türkiye Devleti için gereksiz görülmüştür. Arap toplumlarının bazılarında görülen tepkinin de emperyal devletlerce güdümlü olarak ortaya çıktığı düşünülebilir. Fakat Müslümanlar, Hilafet’in kaldırılmasında gerçek anlamda şok geçirmişlerdir. İlk başta tepki verseler de Türkiye’ye verilen desteği devam ettirmişlerdir.

Türkiye’nin radikal reformları Arap Dünyası’nın Türkiye’ye bakışını değiştirmiştir. Türkiye bu reformlar ile Batı tipi bir toplum yaratmaya çalışmıştır. Bu politikalar ise Arap Dünyası’nda “Türkiye’nin Dinsizliği” üzerine propaganda yapılmasına neden olmuştur. Dahası Türkiye’nin bölgeye güçlenerek tekrar geri döneceği korkusu yayılmıştır. Bu korku ve düşünce Türkiye – Arap Dünyası ilişkilerini sarsmıştır. 1924’de Türkiye’ye yapılan eleştiriler artarak devam etmiş, 1930’a kadar sürmüştür. Özellikle Dinci çevrelerle Türkiye’nin ilişkileri kopma noktasına gelmiştir. Türkiye’nin Batılılaşma, Laikleşme ve Hilafet’in kaldırılması eleştirilere neden olsa da takdir de edilmiştir. Mustafa Kemal ve Millî Mücadele Hareketi örnek alınmıştır. İlk yıllarda Mustafa Kemal Hareketi ve inkılâpları İran ve Afganistan’ın ardından Pakistan, Cezayir ve Tunus’ta da örnek alınmıştır.⁸⁸⁵ Diğer taraftan da özellikle Millî Mücadele ve Lozan ile Türkiye’nin Osmanlı tebaası içinde olan Ortadoğu toprakları üzerindeki haklarından vazgeçmesi, Arap devletleri ve Türkiye Devleti arasında çıkar çatışması çıkmasını engellemiştir.

Türkiye’nin Ortadoğu devletleri ile ilişkileri, genel olarak bu düzlemde devam etmiştir. Genel kabule göre, 1923 - 1950 yılları arasında Türkiye’nin Ortadoğu’dan uzaklaştığı görülmektedir.⁸⁸⁶ Oral Sander’e göre Türkiye, bölgede birleştirici unsur

⁸⁸⁴ Naşit Hakkı Uluğ, **Halifeliğin Sonu**, Türkiye İş Bankası, İstanbul, 1975, s.85-161.

⁸⁸⁵ İsmail Soysal, 1937 Sadabad Paketi, Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, **TTK Sempozyumu**, Ankara, 1997, s.328.

⁸⁸⁶ Yücel Bozdağlıoğlu, **Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach**, New York, Routledge, 2003, 115-144.

olabilecek iken baskın bağ olan siyasal kimlik ile Arap kimliğinden yoksun olması ya da bunu öncelememiş olması Türkiye'yi birleştirici güç olmaktan alıkoymuştur. Temel birleştirici unsurların bulunmaması, Türkiye'nin dönem dönem Ortadoğu'dan soğuması ve uzaklaşmasına neden olmuştur.⁸⁸⁷ Aslında günün siyasi koşulları da buna uygun değildir. II. Dünya Savaşı kendini hissettirmeye başlamıştır. İtalya, Türkiye'ye çok yakın bölgelerde işgaller gerçekleştirmektedir. Tüm bunlara rağmen Türkiye, iç politikada siyasi mücadeleler gerçekleştirirken aynı zamanda bir dizi reform çalışmalarıyla çağdaş dünyayı yakalamaya çalışmaktadır. Böylesi karışık bir ortamda Ortadoğu'ya öncelik veremediği düşünülebilir. Ayrıca Ortadoğu, İngiltere ve Fransa'nın yönetiminde bulunmaktadır. Türkiye'nin Ortadoğu ile yakından ilgilenmesi, İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'nin dış politikasını sorgulamalarına neden olabildi. Çünkü özellikle bu süreçte Ortadoğu yerel güçleri, İngiltere ve Fransa mandasından kurtulma yollarını aramıştır.

Literatüre göre; Türkiye, Arap Ulusu'ndan farklı bir ulusal kimliğe sahiptir. Türkiye, Cumhuriyet ile siyasal kimliğinden dolayı Ortadoğu'dan ayrılmıştır. Fakat Türkiye Devleti'nin bölgeden uzaklaşması tek bir nedene bağlı da değildir. Türkiye'nin bölgeden uzaklaşması, yeni devletin ulusal kimliğini inşa etme sürecinin yanında, yeniden yapılanmaya öncelik verilmiş olması da bulunmaktadır. Mustafa Kemal, yeni devleti modern ve laik temellere oturtmuştur. Bu durum, Türkiye'nin laikleşmesi ve Batılılaşmasını dolayısıyla Ortadoğu'dan uzaklaşmasını da beraberinde getirmiştir. 1920 - 1950'li yıllarda yeni kurulan devletin kurucuları, özellikle Türkiye'nin Batılılaşması ve modernleşmesine özel önem vermişlerdir.⁸⁸⁸

Yeni devletin kurucuları, kültürel olarak bölgeden uzaklaşmıştır. Ortadoğu ülkelerindeki muhafazakâr kesim ise Türkiye'ye bu sebeple daha uzak durmuştur. İran ve Afganistan, Türkiye'nin modernleşme sürecini yakından takip ederek modernleşmeyi uygulamaya çalışmıştır. Türkiye'de Batılılaşma adımlarında göreceli özerklik sağlanarak bağımsız, gerçekçi ve statükocu dış politika izlemesine neden olmuştur.⁸⁸⁹

⁸⁸⁷ Oral Sander, **Türkiye'nin Dış Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, ss.213-241.

⁸⁸⁸ Ramazan Gözen, Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Gelişimi ve Etkenleri, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss.233-268.

⁸⁸⁹ Oran, ss. 239-385.

Türkiye'nin dış politikada öncelikli hedefi, kendi geleceğini garanti altına almaktır. Tam da bu sebeple Türkiye, Osmanlı Devleti'nin geçmişte var olan topraklarından ve bütün haklarından feragat etmiştir. Oluşturulan düzenin devam etmesinden yana tavır almıştır. Türkiye Cumhuriyeti, ulusal çıkarı ve ulus tanımını kendi toprakları ile sınırlı tutarak Arap Dünyası'nda devam eden mücadelelerin dışında kalmayı yeğlemiştir. İki Dünya Savaşı Arası Dönem'de Türkiye'nin temel politikası, sınırların belirlenmesi ve güvenliği meselesi olmuştur. Özellikle bu süreçte Türkiye'nin komşuları olan Ortadoğu ülkelerinin mandaterliğini üstlenen Avrupalı devletlerin tutumları ve Ortadoğu ülkeleriyle var olan sınır sorunları Türkiye'nin bu ülkelerle yakın ilişki kurmasını engellemiştir.⁸⁹⁰ Ayrıca Türkiye kurucuları arasında hemen hemen tam bir fikir birliğine varılarak Batılılaşma amaç edinilmiştir. Bu sebeple Batı karşısında yer almak ve Batı ile çatışmaktan da özellikle uzak durulmuştur. Bu yüzden Türkiye, Ortadoğu sorunlarına karşı kayıtsız kalmıştır. Genç Türkiye Devleti, kuruluş sürecini tamamlama ve güvenlik ağını oluşturmaya çalışmıştır. Türkiye, her ne kadar Ortadoğu Ülkeleri'ne karşı mesafeli dursa da zaman zaman yakın ilişkiler de kurmuştur. Irak ile sınır sorunları çözülmüştür.⁸⁹¹ Sadabat Paktı'nın imzalanması bu politikanın göstergesidir. Fakat unutulmamalıdır ki Sadabat Paktı, aktif bir dış politikadan ziyade Türkiye'nin kendi sınırlarını koruması gayesi ile yapılmış bir savunma hamlesidir.

Türkiye, Ortadoğu'daki devletlerin bağımsızlıklarını kazanma mücadelelerinde resmî olarak destek verirken maddî olarak destekte bulunamamıştır. Maddî yardımda bulunamamasının birçok sebebi bulunmakla birlikte özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda "Arap İhaneti" olarak değerlendirilen Arapların İngiltere ve Fransa yanında yer almış olmaları hafızalardan silinmemiştir. Ayrıca Türkiye, bu süreçte Boğazlar'da tam anlamı ile hâkim olmadığı için hem İngiltere hem de Fransa ile doğrudan doğruya karşılaşmamaya özen göstermiştir. Arap Dünyası'nda ise emperyal devletlere karşı anti-Batıcılık gelişmiş olup bunun yanında Türkiye Devleti'ne karşı da aynı duyguları beslemeye başlamışlardır. Türkiye'nin Batı'yla yaklaşması Araplar tarafından hoş karşılanmamıştır. Bu sebeple Türkiye, Araplar için olası bir tehlikeye girmeyi pek de tercih etmemiş ve uzun bir süre Ortadoğu'ya karşı kayıtsız

⁸⁹⁰ Mehmet Şahin, Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim, **Akademik Ortadoğu**, Cilt: 4, Sayı: 2, 2010, s.11.

⁸⁹¹ Tevfik Rüştü Aras, **Görüşlerim**, Yörük Matbaası, İstanbul, 1968, s.131.

kalmayı tercih etmiştir. Türk- Arap ilişkilerinde küçük bazı pürüzler dışında yeni bir sürece girilmiştir. 1936 yılında Türkiye, Arap Devletleri'yle dostluk kurmayı eskisi gibi önemli görmemiştir. Hatay meselesi güney komşularıyla Türkiye'yi bir savaşın kıyısına getirmiştir.⁸⁹² Ortadoğu bölgesi, II. Dünya Savaşı ardından büyük güçlerin ilgi odağı olmaya devam etmiştir. Avrupalı ülkelerin ortak hedefleri doğrultusunda birbiriyle mücadele etmek zorunda kaldığı, sürekli mücadelenin sürdüğü bir saha hâline gelmiştir.

İki Dünya Savaşı Arası Dönem'de Türkiye'nin Ortadoğu bölgesiyle ilişkilerini bütün olarak değerlendirdiğimizde; Osmanlı Devleti'nin yıkılması ile bölgede büyük bir güç boşluğu meydana gelmiştir. XIX. yy'dan itibaren bölgeye yönelen İngiltere ve Fransa, bu güç boşluğundan istifade etmişlerdir. Bölgeyi kendi aralarında paylaşarak Manda Sistemi kurmuşlardır. Türkiye, uzun bir süre bölgeye ilgisiz kalarak kendi menfaatleri doğrultusunda politika yürütmüştür. Fakat bu, temelde tek taraflı bir ilgisizlik değildir. Ortadoğu'da bulunan manda devletleri de Türkiye'ye karşı önyargı ile yaklaşmışlardır. Özellikle Türkiye, "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" politikası doğrultusunda hareket ederek bölgesel çatışmalardan uzak durmayı amaçlamıştır. Ortadoğu'da dostane ilişkiler kurmuş ve barışçıl bir siyaset izlemiştir. Türkiye zamanla Irak ile olan sınır sorununu çözmüş, ardından İran ile iyi ilişkiler kurarak pakt içerisinde dahi yer almıştır. Dahası Ortadoğu ülkeleriyle ticaret, petrol ve diğer doğal kaynaklar üzerine ekonomik işbirlikleri gerçekleştirmiştir.

⁸⁹² Özden Zeynep Alantar, **Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi, Türk Dış Politikasının Analizi**, (Der. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 1994, s. 66-67.

SONUÇ

Doğu Akdeniz bölgesi; Asya, Avrupa ile Afrika kıtalarının kavşağında bulunan bölgedir. Bölgede, tarih boyunca küresel ve bölgesel güç mücadeleleri yaşanmıştır. Bölgede uzun yıllar boyunca jeopolitik çatışmalar yaşanmıştır. Doğu Akdeniz, ticaret ve göç yolları üzerinde bulunan stratejik bölge olup XX. yy'dan itibaren hidrokarbon açısından da stratejik öneme sahip olmuştur. Ayrıca bölgenin hidrokarbon rezervi açısından zengin olan bölgelere yakın oluşu, Ortadoğu ve Kafkasya'ya yakınlığından dolayı da enerji nakil koridoru görevi görmektedir. Son yıllarda Doğu Akdeniz'de yapılan araştırmalar neticesinde varlığı bilinen hidrokarbon rezervleri, bölgenin enerji merkezli stratejik önemini ortaya çıkarmıştır. Bu da bölgede yeni mücadelelerin yaşanmasına neden olmuştur.

XV. yy dan XVII. yy'a kadar Doğu Akdeniz'de var olma süreci genellikle ekonomi tabanlı olup ticaret merkezlidir. XVIII. ve XIX. yy. da ise daha fazla sömürge yaklaşımli bir var olma süreci yaşanmıştır. Daha sonra hâkimiyet kurma yöntemi değişerek güvenlik ve strateji temelli sürece dönüşmüştür. Kısacası; devletlerin başlangıçta Doğu Akdeniz'de var olması, savaş yöntemi ile ekonomik amaçlara dayanmakta iken bu durum daha sonra sömürge ve manda yönetimlerine dönüşmüştür. Daha yakın tarihlerde ise ekonomi ve stratejik yaklaşım benimsenmiştir. Şimdilerde ise hâkimiyet tamamen devletlerin kontrolünde olan ve devletlerce desteklenen büyük şirketler aracılığıyla var olmaya doğru evrilmiştir.

Doğu Akdeniz'de, uluslararası rekabet ve diplomasi Türkiye ile bölgeye hâkim devletlerin perspektifinden değerlendirilmiştir. Çalışma; bölgenin önemi, Türkiye'nin izlediği temel dış politika ve diğer devletlerin Doğu Akdeniz'e yönelik faaliyetlerini ele almaktadır. Çalışmamızda Türkiye'nin, İki Dünya Savaşı Arası Dönem'de Doğu Akdeniz'deki rekabet ve diplomatik faaliyetlerini süreç odaklı bir yaklaşımla incelediğini görmekteyiz. Uluslararası rekabetin ve diplomasinin dinamiklerine odaklanarak literatüre katkı sağlamayı hedeflemiştir.

Çalışmamızdaki bulgulara bakıldığında; İlk bulgu olarak Doğu Akdeniz'in tarihsel önemi üzerinde durulmuştur. Bölgenin Jeopolitik bölge oluşu ve stratejik önemine detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Hava Hâkimiyet Teorisi, Kenar Kuşak Teorisi, Deniz Hâkimiyet Teorisi ve Kara Hâkimiyet Teorisi üzerinden incelenmiştir.

Çalışmamızda görülmüştür ki Doğu Akdeniz konusu, ele alındığı konu bakımından coğrafi olarak farklılık göstermiştir. Bu hususta uluslararası rekabet ve diplomasi konusuna genel bir coğrafi sınırlama getirilmiştir. Genel olarak İki Dünya Savaşı Arası Dönem’de Doğu Akdeniz, özel olarak söz konusu bölgede diplomasi ve rekabet ele alınmıştır. İki Dünya Savaşı Arası Dönem’de Doğu Akdeniz’de yaşanan güç mücadelesi tarihsel olarak analiz edilmiştir. İkinci bulgu olarak; İki Dünya Savaşı Arası Dönem’de Türkiye’nin izlediği dış politika ile diplomatik stratejilerin özellikleri üzerinde durulmuştur. Türkiye’nin uluslararası bir aktör oluşu ve etkin rolüne odaklanılmıştır. Uluslararası antlaşmalar, ittifaklar, konferanslar, diplomatik faaliyetleri detaylı şekilde aktarılmıştır. Üçüncü bulgu olarak; İki Dünya Savaşı Arası Dönem’de, Doğu Akdeniz’de uluslararası rekabet ve diplomasinin şekillenişine yer verilerek güç aktörlerinin bölgeye hâkim olma çabaları incelenmiştir. Dördüncü bulgu olarak; Türkiye’nin bölgede bulunan devletler ile ilişkilerine odaklanılarak uluslararası ilişkilerdeki rolü üzerinde durulmuştur.

Çalışmamızda görülmüştür ki Türkiye’nin Doğu Akdeniz politikası yeni şekillenmemiştir. İki dünya savaşının devam ettiği yıllarda da Doğu Akdeniz ve Doğu Akdenizin art bölgeleri diyebileceğimiz bölgeyle yakından ilgilenmiştir. Doğu Akdeniz politikası günümüzün dinamikleriyle ortaya atılan stratejinin ürünü değildir. Kısa bir tarihsel geçmişin ötesinde Türkiye’nin kuruluşundan itibaren özel önem verdiği bölge olduğunu görmekteyiz. Başlangıçta doğrudan bir Doğu Akdeniz Politikası tanımı bulunmamaktadır. Başlangıçta Doğu Akdeniz’in Ortadoğu’nun bir parçası/art bölgesi olarak görülmektedir. Fakat günümüzde literatür ve araştırmaların daha özel alanları kapsadığı (daha daralttığı) için özel olarak Doğu Akdeniz politikası oluşmuştur. İki dünya savaşı arası yıllarda özellikle Doğu Akdeniz açısından politika oluşturulmadığı düşünmek yanlış olacaktır. Yapılan araştırma göstermiştir ki Doğu Akdeniz tarih boyunca önem verilen bir bölge olmuştur. Dahası yeni kurulan Türk Devleti’nin de bir Doğu Akdeniz politikası bulunmaktadır. Fakat bu geniş bir coğrafya ile ele alınmıştır.

Önceki araştırmalarda atlanan faktörler, kaynaklar ışığında yeniden değerlendirilmiştir. İki Dünya Savaşı Arası Dönemi ele alan çalışmalarda genel kaniya göre; Türkiye’nin yeni bir savaştan çıktığı ve kendi iç politikası ile meşgul olduğudur. Türkiye’nin “Muasır medeniyet seviyesi” ideali doğrultusunda dış politikada

doğrudan kendi ile ilgili olmayan problemlere karşı uzak kaldığı düşünülmüştür. Bu sebeple Türkiye'nin bölgede yaşananlara karşı daha savunmada kaldığı düşünülse de yapılan çalışmalar ve değerlendirmeler göstermiştir ki Türkiye, bu süreçte uluslararası temelde aktif siyaset ve diplomasinin ana aktörlerinden biri olmuştur.

Kendi bölgesinde oyun kurucu Devletler Arası'nda yer almıştır. Çalışmamızın konusu olan Doğu Akdeniz'de, özellikle belirtilen dönemdeki diplomasi ve rekabetin Türkiye'nin genel politikasından ayrılmazlığı görülmüştür. Bu yaklaşıma göre; Türkiye, Doğu Akdeniz'de var olan uluslararası diplomasi ve rekabetin ana aktörlerinden biri olmuştur. Söz konusu Doğu Akdeniz, Osmanlı bölgesi olup yüzyıllardır aynı devlet bünyesi içinde yer alan halkın bir savaş sonucunda aniden kopması beklenemeyeceğinden hâliyle Türkiye, Doğu Akdeniz'de yaşananlara ilgisiz kalmamıştır. Hem bölgede var olan politikalardan etkilenmiş hem de izlediği politika ile bölgede var olan stratejilere de etkiye bulunmuştur. Doğu Akdeniz'de rekabeti yalnızca bölgesel bir zemine oturtmak yanlış olacaktır. Bölgede yaşanan rekabet ve diplomatik faaliyeti, küresel ölçekte ele almak daha doğru olacaktır. Bölge, hem küresel dinamikleri etkilemiş hem de küresel dinamiklerden de etkilenmiştir.

Bu çalışmada; İki Dünya Savaşı Arası Dönem'de Doğu Akdeniz'de meydana gelen uluslararası diplomatik ve rekabetin tarihsel arka planı üzerinde detaylı bir inceleme yapılmıştır. Dahası tarih boyunca nasıl bir değişim geçirdiği, günün koşullarına nasıl evirildiği ve günümüzdeki rekabetin temelleri aydınlatılmaya çalışılmıştır. Alman Belgeleri, Amerika Dışişleri Bakanlığı'nın Belgeleri, Osmanlı Belgeleri ve o günün gazeteleri incelenmiş olup Doğu Akdeniz Politikası'nın şekillenişine yer verilmiştir.

Sonuç olarak; İki Dünya Savaşı Arası Dönem'de Doğu Akdeniz'de hâkim devletlerin mandater yönetimler kuran İngiltere, Fransa ve İtalya'nın olduğu düşünülmektedir. Yapılan çalışmalar, Türkiye'nin bölge üzerinde en az mandater yönetimler kadar etkili olduğunu göstermiştir. Fakat mandater yönetimler ile Türkiye'nin bölgeye bakış açılarında derin farklılıklar olduğu da unutulmamalıdır. Dahası bölge politikasının Türkiye politikasından ayrılamayacağı görülmüştür. Bu gerçeği kabul eden İngiltere ve Fransa'nın, bölgenin tehlikeye düştüğü durumlarda Türkiye ile ittifak girişimlerinde dahi bulunmaları bu yorumun ne kadar da yerinde

olduğunu doğrulamaktadır. Yapılan çalışma, Türkiye'nin oyun kurucu Devletler Arası'nda yer aldığını göstermesi açısından son derece önemlidir.

Doğu Akdeniz'in stratejik önemi, tarih boyunca devam ettiği gibi günümüzde de sürmektedir. Bölgenin bulunduğu coğrafi konum ve sahip olduğu enerji kaynakları devletlerin bölgeye yönelmesine neden olmuştur. İki Dünya Savaşı Arası Dönem'de Akdeniz'deki güç mücadelesini, bugünkü politikalardan ayırmak imkânsızdır. Günümüzde Doğu Akdeniz'de yaşanan politikanın temeli, İki Dünya Savaşı Arası Dönem'de atılmıştır.

KAYNAKÇA

1.Arşivler

1.1.Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul

Hariciye

Nezareti Mektubi Kalemi (H. MKT)

Siyasi (HR. SYS)

BOA, HR.İM (Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı)

İrade

Dahiliye (İ. DH)

Hariciye (İ. HR)

Yıldız

Yıldız Esas Evrakı (Y. EE)

BOA, Y.A.HUS: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Sadaret Hususi Evrakı

1.2.Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

1.3.Almanya Siyasi Arşiv Dışişleri Bakanlığı - Politisches Archiv Auswartiges

Amt Akten- Politisches Archiv des Auswartigen Amts

PAAA RZ206 nolu dosya

PAAA_RZ211 nolu dosya

PAAA_RZ102 nolu dosya

1.4.Amerika Birleşik Devletleri Dış İlişkileri (FRUS)

2. SÜRELİ YAYINLAR

Açık Söz

Akşam

Akşam Postası

Anadolu

Cumhuriyet

Haber

Halkın Sesi

Kurun

Milliyet

Son Posta

Tan

Türk Sözü

Ulus

Ulusal Birlik

Vakit

Yeni Asır

Yeniyol

3.İKİNCİL KAYNAKLAR

Kitap ve Derlemeler

Açık, Eşref Hilmi. **Geçmişten Günümüze Türkiye Fransa İlişkileri**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Açıkses, Erdal ve Ebru Güher. **Türk-Amerikan İlişkileri Çerçevesinde Amerika'nın Ermeni Faaliyetlerindeki Rolü- Türk-Amerikan İlişkilerinin Başlaması**, Cilt: 10, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, ss.96-126.

Ada, Serhan. **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu, (1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2005.

Ağır, İhsan. **Akka- Cezzar Ahmed Paşa Napolyon’a Karşı**, Arı Sanat Yayınları, İstanbul, 2017.

Akdevelioğlu, Atay vd, **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt: 1, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2019, ss. 258-314.<https://iletisim.com.tr/Images/UserFiles/Documents/Gallery/turk-dis-politikasi.pdf>.

Alan, George. **Jordan: Living in the Crossfire**, Zed Books. 2005.

Alantar, Özden Zeynep, **Türk Dış Politikasında Milletler Cemiyeti Dönemi**, Türk Dış Politikasının Analizi, (Der. Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul, 1994.

Alexandris, Alexis. **The Greek Minority of İstanbul and Greek Turkish Relations (1918-1974)** Athens: Center for Asia Minor Studies, Cambridge University Press, 1983.

Al-Jumaily, Qassam Kh. **Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)**, Yayına Hazırlayan: İzzet Öztoprak, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

Alpert, Michael. **A New International History Of The Spanish Civil War**, Second Edition, London, 2004.

Aralov, Semyon İvanoviç. **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları 2**, Çev. Hasan Ali Ediz, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1997.

Aras, Osman Nuri. **Azerbaycan'ın Hazar ekonomisi ve Stratejisi**, Der Yayınları, İstanbul, 2001,

Aras, Tevfik Rüştü. **Görüşlerim**, Yörük Matbaası, İstanbul, 1968.

Aras, Tevfik Rüştü. **Atatürk'ün Dış Politikası**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.

Arı, Kemal. **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, ss.8-9.

Armaoğlu, F. **20.Yüzyıl Siyasi Tarih 1914-1980**, Kronik Kitap, İstanbul, 2019.

Armaoğlu, Fahir. **Atatürk Döneminde Türk- Amerikan İlişkileri 1919-1997**, Türk Dil Kurmunda verilen konferanstan, Atatürk Araştırma Merkezi, 1997, <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Fahir-ARMAO%C4%9ELU-Atat%C3%BCrk-D%C3%B6neminde-T%C3%BCrk-Amerikan-%C4%B0li%C5%9Fkileri.pdf>,

Arslan, Nimet. **Atatürk Söylev ve Demeçleri I**, Ankara, 1997.

Atatürk'ün Millî Dış Politikası, Cilt:2, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.

Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006.

Axelrod, Alan. **Critical Lives: Benito Mussolini**, Alpha Books, 2002.

Aydın, Ayhan. **Musul Meselesi 1900-1926**, Turan Yayınevi, İstanbul, 1995.

Baldoli, Claudia. **İtalya Tarihi**, Çev. Eylem Çağdaş Babaoğlu, Feylesof Yayınevi, İstanbul, 2018.

Barker, A.J., **The Rape of Ethiopia 1936**, New York: Ballantine Books, 1971.

Barlas, Dilek ve Serhat Güvenç. **Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939)- Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları**, Çev. Barış Cezar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s.76

Baysoy, Emre. **Doğu Akdeniz'in Dalgalı Jeopolitiği-Modern Bölgeden Postmodern Levant'a**, İstanbul, 2017.

Beehler, Commodore W.H.. **1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı-Trablusgarp Savaşı'nın Tarihi**, Çev. Leyla Yıldırım, İlgı Kültür Sanat Yayınları, 2014.

Beevor, Antony. **La Guerra Civil Espanola**, Critical, Barcelona, 2006.

Berkes, Niyazi. **Türkiye İktisat Tarihi**, 4.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020.

Berkes, Niyazi. **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yayına Hazırlayan. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

Bilge Adamlar Kurulu Raporu, **Doğu Akdeniz'de Enerji Keşifleri ve Türkiye**, Bilge adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, Rapor.59, İstanbul. 2013.

Bilsel, Cemil. **Dünya Barış Buhranında Boğazlar –Türk Boğazları**, Dorlion Yayınevi, I. Basım, 2022.

Black, Jeremy. **Kısa İtalya Tarihi**, Çev. Ekin Duru, Say Yayınları I, Ankara, 2022.

Bozdağlıoğlu, Yücel. **Turkish Foreign Policy and Turkish Identity: A Constructivist Approach**, New York, Routledge, 2003.

Bradford, Ernle. **Akdeniz-Bir Denizin Hikayesi**, Köprü Yayınları, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, 2013.

Braudel F. ve F. Corelli-M. Aymard. **Akdeniz Mekan ve Tarih**, Metis Yayınları, 1995.

Braudel, Fernand. **II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, Çev. Mehmet Kılıçbay, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2017

Brecher, Michael ve Jonathan Wilkenfeld. **A study of Crisis**, The University of Michigan Press, 1997.

Brown. L.Carl. **İmparatorluk Mirası Balkanlar'da ve Ortadoğuda Osmanlı Damgası**, Çev. Gül Çağalı Güven, Haz. Elçin Gen, İletişim Yayınları, 2000.

Brzezinski, Zbigniew. **Büyük Satranç Tahtası/ Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri**, Çev. Yelda Türeli, İnkılâp Kitabevi, 2010.

Burgaç, Murat. **Montrö Meydan Muharebesi –Bir Diplomasi Savaşı-**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2021.

Burgwyn, H. James. **Italian Foreign Policy in the Interwar Period (1918-1940)**, Praeger Publishers, 1997.

Can, Aydın. “Atatürk Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (1923-1938)”, ss.663-678

https://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/aydin_can_ataturk_donemi_ortadogu_politikalari.pdf

Cantürk, Abdülkerim. **Doğu Akdeniz ve Dünya Savaşı**, Yalın Yayıncılık, İstanbul, 2019.

Carocci, G. **Faşizmin Tarihi**, Çev.Muhittin Yılmaz, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1965,

Cassels, Alan. **Mussolini's Early Diplomacy**, Princeton University Press , New Jersey, 1970.

Cenk, Özgen. **Rota Deniz Kuvvetleri ve Enerji Güvenliği**, Gece Kitaplığı, Ankara, 2015.

Corbett, Jullian S. **Deniz Stratejisinin Prensipleri**, Çev. Tunçer Büyükonat, Doruk Yayınları, İstanbul, 2010.

Criss, Nur Bilge. **Bilanço 1923-1998: Türkiye Cumhuriyetinin 75 Yılına Toplu Bakış**, Uluslararası Kongresi, I. Cilt, Siyaset –Kültür-Uluslararası İlişkiler, Odtü Kültür ve Kongre Merkezi, Ankara, 1998,

Croddy, Eric A. Ve James J. Wirtz-Jeffrey A. Larsen. **Weapons of Mass Destruction: An Encyclopedia of Worldwide Policy, Technology and History**, Cilt: 1. ABC-CLIO, 2005.

Çakmak, Zafer. **İkinci Dünya Savaşı Öncesi Akdeniz’de Korsan Denizaltı Sorunu**, I. Baskı, (Ed. Deniz Saraç), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Çelik, Edip. **100 Soruda Türkiye’nin Dış Politika Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969.

Çelik, Mehmet - Alev Duran. **Türkiye’nin Bölgesel Sorunları- “Osmanlıdan Günümüze” Doğu Akdeniz**, Hiper Yayın, İstanbul, 2020.

Dağıstan Adil ve Adnan Sofuoğlu, **İşgalden Katılıma Hatay**, Phoenix Kitap Yayınevi, 2008.

Daş, Mustafa. **Türklerin Bizans ve Venedikle Denizlerdeki İlişki ve Mücadeleleri(XI ve XIV.Yüzyıllar)**, (Ed. İdris Bostan-Salih Özbaran), Başlangıçtan

XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Türk Denizcilik Tarihi1 , Cilt:1, Boyut Yayıncılık, 2009.

Daver, Bülent. **Çağdaş Siyasal Doktrinler**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1969.

Davutoğlu, Ahmet. **Stratejik Derinlik**, Baskı. 109, Küre Yayınları, İstanbul, 2016.

Deringil, Selim. **Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2021.

Dimitrov, George. **Faşizm ve Savaş Üzerine**, Sergi Yayınevi, İzmir, 1990.

Duggan, Christopher. **The Force of Destiny: A History of Italy Since 1796**, Houghton Mifflin Harcourt, Penguin Books Ltd , 2008.

Duru, Yusuf. **Akdeniz Bir Yangın Yeri**, (Ed. Mustafa Yıldız), II. Baskı, Genç Okur Yayınları, İstanbul, 2020.

Earle, Edward Mead. **Modern Stratejinin Ustaları**, Machiavelli'den Hitler'e Kadar Askeri Düşünce, Çev. Selma Koçak, Doruk Yayınları, İstanbul, 2007.

Ediger, Volkan Ş. **Enerji Ekonomi - Politikası Perspektifinden Osmanlı'da Neft ve Petrol**, Odtu Yayıncılık, Ankara, 2005.

Efegil, Ertan. **Washington'un Hazar Havzası Politikası ve Türkiye**, Avrasya Dosyası, ABD Özel, 2020.

Ellis, C. Howard. **The Origin, Structure & Working of the League of Nations**, Lawbook Exchange Ltd, 2003.

Ellison, D. Hank. **Handbook of Chemical and Biological Warfare Agents**, Second Edition. CRC Press, 2007.

Erbaş, Fatih. **Doğu Akdeniz’de Güç Mücadelesi-19.Yüzyılda Donanmalar**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.

Evans, Laurance. **Türkiye’nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)**, Örgün Yay., İstanbul, 2004.

Ferguson, Niall. **İmparatorluk: Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirilişi**, Çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015.

Ferrell, Robert H. **Peace in Their Time-The Origins of the Kellogg-Briand Pact**, W. W. Norton and Company, 1969.

Findley, Carter Vaughn. **Turkey, İslam, Nationalism, and Modernity: A History 1789–2007**, Yale University Press, 2010.

Fromkin, David. **Barışa Son Veren Barış-Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?**, Çev. Mehmet Harmancı, Epsilon Yayınevi, İstanbul, 2016.

Fry, Michael Graham ve Erik Goldstein-Richard Langhorne, **Guide to International Relations and Diplomacy**, Continuum, 2004.

Gelvin, James L. , **Divided Loyalties: Nationalism and Mass Politics in Syria at the Close of Empire**, University of California Press, 1999.

Goldschmidt Jr-Arthur ve Lawrence Davidson, **Kısa Ortadoğu Tarihi**, Çev. Aydemir Güler, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Gönlübol Mehmet ve Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası 1919-1938**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.

Gönlübol. Mehmet and Cem Sar, vd., **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, Ed. Baskın Oran, Haz. Gökhan Erdem, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996.

Gözen, Ramazan. **Uluslararası İlişkiler- Teorileri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Graham , Helen. **The Spanish Republic At War 1936-1939**, Cambridge University Press, Uk, 2002.

Grassi Fabio L. **Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler**, Çev. Sadriye Güneş, Tarihçi Kitabevi Yay. İstanbul, 2014.

Guichonnet, Paul. **Mussolini ve Faşizm**, Çev. Tanju Gökçöl, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Gürdeniz, Cem. **Mavi Vatan’ın Güney Cephesi “Doğu Akdeniz”**, Pankuş Yayınları, Ankara, 2020.

Gürel, Şükrü S., **Orta Doğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi Ankara, 1979.

Gürün, Kamuran. **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

Hall, Christopher. **Britain America and Arms Control, 1921–37** , The London Naval Conference 1930, The MacMillan Press, 1987.

Harris, William. **Levant- Levant Bir Kültürler Mozağı**, Literatür, İstanbul, 2005.

Hathaway, Oona A. Ve Scott J. Shapiro. **The Internationalists: How a Radical Plan to Outlaw War Remade the World** , Simon & Schuster, 2017.

Hearder, Harry. **A Short History of Italy**, Cambridge University Press, 1963.

Helmreich, Paul C. **Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi**, Çev. Şerif Erol, Sabah Kitapları, İstanbul, 1996.

Hikmet, Nazım. **Jokand ile Si-Ya-u-Taranta-Babuya Mektuplar-Benerci Kendini Niçin Öldürdü**, Dost Yayınları, Ankara, 1965.

Hobsbawm, Eric. **Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914-1991**, Abacus, London, 1994.

Howarth, Stephen. **The Fighting Ships of the Rising Sun, The drama of the Imperial Japanese Navy, 1895-1945**, 1983, Atheneum.

Hurewitz, J. C. **The Middle East and North Africa in World Politics: A Documentary Record- British-French Supremacy, 1914–1945**, Yale University Press, 1979.

Israelyan, Victor. **On the Battlefields of the Cold War: A Soviet Ambassador's Confession**, Penn State University Press, 2010.

İlyas, Ahmet ve Ebru Çoban. **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Doğu Akdeniz'e İlişkin Dış Politika Çeşitliliği**, Ed. Sadullah Özel-Halil İbrahim –Aydın Murat Cihangir, Doğu Akdeniz- Jeopolitik Ve Ekonomi-Politik Dinamikler, Paradigma Akademi, Çanakkale, 2020.

İnönü, İsmet. **Defterler, (1919-1973) I**, Haz. Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 2008.

İnönü, İsmet. **Hatıralar**, Yayına Hazırlayan. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 2006.

Jacobson, Jon. **Locarno diplomacy: Germany and the west, 1925–1929** , Princeton Legacy Library, 2015.

Jaques, Tony . **Dictionary of Battles and Sieges: A Guide to 8,500 Battles from Antiquity through the Twenty-first Century**, Cilt: 3, Greenwood, 2006.

Jelavich. Barbara. **Balkan Tarihi 2: 20. Yüzyıl**, Çev. Zehra Savan-Hatice Uğur, Küre Yayınları, İstanbul 2017.

Jivkova, Ludmila. **İngiliz-Türk İlişkileri 1933-1939**, Çev.F. Muharrem-F. Erdinç, Habora Kitabevi, İstanbul 1975.

J.M. Roberts. **Avrupa Tarihi**, Çev.Fethi Aytuna, İnkılâp Kitabevi Yay., İstanbul 2010.

Jordan, John. **Warship 2016**, Conway, 2016.

Kallis, Aristotle. Fascist **Ideology Territory and Expansionism in Italy and Germany 1922-1945**, London, Routledge, 2000.

Karaköse, Hasan. **Ortadoğu’da Osmanlı-İngiliz Mücadelesi (1876-1918 Yılları)**, Nobel Yayınları, İstanbul, 2018.

Kaymaz, İhsan Şerif, **Musul Sorunu / Petrol ve Kürt Sorunları ile Bağlantılı Tarihsel ve Siyasal Bir İnceleme**, Otopsi Yayınevi, İstanbul, 2003.

Kennan, George Frost. **Soviet Foreign Policy 1917-1941**, R.E. Krieger Pub. Co., 1979.

Kennedy, Paul. **Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşler(1500’den 2000’e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1991.

Kertzer, David. I., **Papa Ve Mussolini, XI. Pius'un Gizli Tarihi ve Avrupa'da Faşizmin Yükselişi**, Çev.Ahmet Arslan, Ayrıntı Yay., İstanbul , 2014.

Keser, Ulvi ve Gökhan Ak. **Tarih, Hukuk, Politika ve Aktörler- Doğu Akdeniz ve Kıbrıs'ta Strateji ve Güvenlik**, Hiper Yayın, İstanbul, 2020.

Kılıçkaya, Derviş (ed.). **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, 6.Baskı, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2005.

Kissinger, Henry. **Diplomasi**, Çev. İbrahim H. Kurt, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.

Knight, Paul. **The British Army in Mesopotamia 1914-1918**, McFarland, 2013.

Kocatürk, Utkan. **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, Türk Tarihi Kurumu, 1988.

Kocatürk, Utkan. **Atatürk'ün Fikir Ve Düşünceleri, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu-Atatürk Araştırma Merkezi**, Semih Ofset, Ankara 1999.

Koloğlu, Orhan. **Mazlum Milletler Devrimi ve Türk Devrimi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1980.

Komisyon, **Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri 1525-1919**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü-Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No.11, Ankara, 1993.

Kongar, Emre. **Tarihimizle Yüzleşmek**, 41. Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2006.

Korkmazcan, Selcan. **Kıbrıs Sorununun Avrupa Birliği'ne Taşınması, (Türkiye'nin Bölgesel Sorunları-“Osmanlıdan Günümüze-Doğu Akdeniz**, (Ed. Mehmet Çelik- Alev Duran), Hiper Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 2020.

Kutay.Cemal, **Tarihte Türkler- Araplar ve Hilafet Meselesi**, İstanbul, İklim Yayıncılık, 2004.

Kuyucuklu, Nazif, **İksadi Olaylar Tarihi**, Sermet Matbaası, İstanbul, 1982.

L.Shuman, Frederich. **Soviet Politics/At Home an Abroad**, Alfred A. Knopf, New York, 1946.

Lacoste, Yves. **Coğrafya Savaşmak İçindir**, Çev. Aylin Ertan, Doruk Yayınları, İstanbul, 2004.

Leckie, Robert. **Delivered from Evil: The Saga of World War II**, New York: Harper & Row,1987.

Librach, Jan. **The Rise of the Soviet Empire**, Pall Mall Press, London, 1965.

Lieshout, Robert H. **Britain and the Arab Middle East: World War I and its Aftermath**, I.B.Tauris, 2016.

Macfie, Alexander Lyon. **The Eastern Question 1774-1923**, Routledge, New York, 2014.

Mahan, Alfred Thayer. **Deniz Harbi Üzerine-Mahan'a Göre Deniz Harbi**, Çev. Tuncer Büyükonat, Doruk Yayınları, İstanbul, 2013.

Mallett, Robert. **Mussolini and the Origins of the Second World War, 1933-1940**, Basingstoke and New York, Palgrave Macmillan, 2003.

Marks, Sally. **The Illusion of Peace: International Relations in Europe 1918–1933**, II.Baskı, Red Globe Press, 2003.

Marriott, Leo. **Treaty Cruisers: The First International Warship Building Competition**, Barnsley: Pen & Sword Maritime, 2005.

Matvejevic, Predrag. **Akdeniz'in Kitabı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1987.

Maurer. John ve Christopher M. Bell, **At the Crossroads Between Peace and War: The London Naval Conference of 1930**, Great Britain and the London Naval Conference, Naval Institute Press, 2013.

McGregor, James H. S.. **Tarih Öncesinden Bugüne Akdeniz Dünyası ve Doğa Kriz Çağına Nasıl Geldik**, Çev. Barış Gönülşen, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2021.

Melek, Abdurrahman. **Hatay Nasıl Kuruldu**, Cumhuriyet Yayınevi, 1999.

Meray, Seha L. **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler, İkinci Takım**, Cilt: II, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Meray, Seha L. ve Osman Olcay. **Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar-Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.

Merridale, Catherine. **Ivan's War**, Faber & Faber, 2006.

Metel, Raşit. **Atatürk Ve Donanma**, Deniz Basımevi, İstanbul, 1996.

Mikaberidze, Alexander. **Conflict and Conquest in the Islamic World: A Historical Encyclope**, Sayı:2, 2011, ss.861-1042.

Nicolle. David. **The Italian Invasion of Abyssinia 1935–1936**. Westminster, Maryland: Osprey,1997.

Nicosia, Francis R..**The Third Reich and the Palestine Question**, Austin, University of Texas Pres, 1985.

O'Connel, Monique ve Eric R. Dursteler. **Roma İmparatorluğu'nun Çöküşünden Napolyon'un Yükselişine- Akdeniz Medeniyetleri**, Çev. Bozkurt Leblebicioğlu, Say Yayınları, İstanbul, 2019.

Olçay, Osman. **Sevres Andlaşmasına Doğru: Çeşitli Konferans Ve Toplantıların Tutanakları Ve Bunlara İlişkin Belgeler**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980.

Oran, Baskın. **Türk Dış Politikası- Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980**, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.364

Öke, Mim Kemal. **Musul Komplosu, 1918-1926**, İrfan Yayınevi, İstanbul, 2012.

Özçelik, Hakan. **Türkiye'nin Doğu Akdeniz Sorunu Üzerine Bir Değerlendirme, (Türkiye'nin Bölgesel Sorunları-“Osmanlıdan Günümüze”-Doğu Akdeniz**, Ed. Mehmet Çelik- Alev Duran, Hiper Yayınları, İstanbul, 2020.

Özdemir, Hikmet. **Atatürk ve İngiltere**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004.

Özyiğit, Ertan ve Yalçın Koçak. **Musul- Vilayet Konseyi Bir Ayrılığın Hikayesi**, Wizart Yayınevi, 2017.

Palla, Marco. **Mussolini and Fascism Interlink Illustrated Histories**, New York: Interlink Books. ,2000.

Parla, Reha. **Belgelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin Uluslar arası Temelleri Lozan Montrö/Türkiye'nin Komşularıyla İmzaladığı Başlıca Belgeler/Sevr Tehlikesi**, T.C. Lefkoşa Büyükelçiliği Müsteşarı, Tezel Ofset ve Matbaacılık, Lefkoşa, 1985.

Payne, Stanley G.. **A History Of Fascism 1914-1945**, University Of Wisconsin Press, 1995.

Pearce, Malcolm ve Geoffrey Stewart. **British Political History, 1867–2001: Democracy and Decline**, Third Edition, Routledge, New York 2002.

Pipes, Daniel. **Greater Syria-The History of an Ambition**, Londra, Oxford University Press, 1990.

Polat, Soner. **Mavi Vatan İçin Jeopolitik Rota- Doğu Akdeniz, Kıbrıs ve Ege'deki Kavgayı Anlatan Tespitler ve Öneriler**, 6.Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2019.

Potter, E. B. **Sea Power: A Naval History**, (2nd ed.), Annapolis: Naval Institute Press.

Quataert, Donald. **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, Çev Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Quigley, John. **The Statehood of Palestine: International Law in the Middle East Conflict**, Cambridge University Press, 2012.

Ratzel, Friedrich. **Politische Geographie**, Hansebooks, 2017.

Reis, Piri. **Kitâb-ı Bahriye**, Boyut Yayın Grubu, İstanbul, 2013.

Richard, Bosworth, **Italy the Least of the Great Powers: Italian Foreign Policy before the First World War**, Cambridge: Cambridge: University Press, 2005.

Robertson, Esmonde Mannin. **Mussolini as Empire-BUILDER: Europe and Africa 1932-36** , London and Basingstoke: Macmillan, 1977.

Sakin, Serdar ve Mustafa Sale. **Balkanlar'da Güvenlik Arzusu Türkiye-Yunanistan - Yugoslavya İlişkileri ve Balkan Pakı**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2012.

Salata, Francesco. **IL Patto Mussolini**, (Ed, A. Mondadori), 2015.

Salihoğlu, Kaan Cenk. **Küresel Güç Odağında Kıbrıs Sorunu ve Bölgesel Enerji Denklemi- Doğu Akdeniz'de Satranç**, 1. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2020.

Salvado, Francisco J. Romero. **Historical Dictionary Of The Spanish Civil War**, The Scarecrow Press, Uk, 2013.

Sander, Oral. **Türkiye'nin Dış Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1998.

Sander, Oral. **Siyasi Tarih 1918-1994**, 30.Baskı, İmge Kitapevi, Ankara, 2020.

Sandıklı, Atilla. **Doğu Akdeniz'de Enerji Keşifleri ve Türkiye**, Bilge strateji, Rapor no:59, 2013.

Schneer, Jonathan. **Balfour Deklarasyonu Arap İsrail Çatışmasının Kökenleri**, Çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Kırmızı Kedi Yayınevi, Türkiye, 2015.

Scott, Sir Walter. **A Legend of Montrose And The Black Dwarf-Seven Illustrations**, University Press, 1921.

Seçuk, Hamdi. **Hatay'ın O Günleri**, Özdemir Basımevi, İstanbul, 1971.

Shirer, William L. **Nazi İmparatorluğu,Doğuşu-Yükselişi ve Çöküşü**, Çev.Rasih Güran, İnkılâp Kitabevi Yay, İstanbul 2002.

Sobolevski, Mihael ve Luciano Giuricin. **Il Partito Comunista di Fiume, (1921–1924): Documenti-Grada, Centro di ricerche storiche - Cenatr za historiju radničkog pokreta i NOR-a Istre, Hrvatskog primorja i Gorskog Kotara**, 1982.

Soyak, Hasan Rıza. **Atatürk'ten Hatıralar**, YKY, İstanbul, 2005.

Soysal, İsmail. **1937 Sadabad Paktı, Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, (TTK Sempozyumu)**, Ankara, 1997.

Soysal, İsmail. **Balkan Paktı (1934-1941)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1985.

Soysal, İsmail. **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945): Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte**, Cilt:1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.

Sökmen, Tayfur. **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar**, Cumhuriyet Yayınevi, 1999.

Sönmezoğlu, Faruk. **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, Der. Deniz Ülke Arıboğan-Gülden Ayman, Der Yayınları, İstanbul, 2023.

Spykman, Nicholas John. **Coğrafya ve Dış Politika- Kenar Kuşak Teorisi**, Çev. Alperen Kürşad Zengin, İstanbul, 2020.

Stavrianos, Leften Stavros. **The Balkans since 1453**, New York, 1963.

Steiner, Zara. **The Triumph Of The Dark: European International History 1933-1939**, Oxford University Press, New York, 2011.

Steiner, Zara. **Oxford History of Modern Europe**, Oxford University Press , 2005.

Sürgevil. Sabri ve Cihan Özgün. **Balkanlar II**, 2.Baskı, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2014.

Şimşek, Erdal. **Türkiye'nin Ortadoğu Politikası**, Kumsaati Yayınları, İstanbul, 2005.

Şimşek, Oğuz ve Türkan Arık- İsmet Tağal. **Doğu Akdeniz'in Kilidi Kıbrıs**, Gece Kitaplığı, Ankara, 2021.

Şimşir, Bilal N. **Lozan Telgrafları I (1922-1923)**, T.T.K. Yay., Ankara, 1990.

Tal, David. **War in Palestine, 1948: Israeli and Arab Strategy and Diplomacy**, Tel Aviv University, Routledge, 2004.

Tarchi, Marco. **Italy: Early Crisis and Fascist Takeover (İtalya: Erken Kriz ve Faşist Devralma)**, D. Berg-Schlosser & Jeremy, 2000.

Telci, İsmail Numan ve Recep Yorulmaz. **Uluslararası Siyasette Doğu Akdeniz**, Ortadoğu Yayınları, Ankara, 2020.

Tomuschat, Christian. **The United Nations at Age Fifty: A Legal Perspective**, Cambridge University Press, 1995.

Törel, Türkmen. **İstiklal Harbinde İç İsyanlar**, Kripto Basım Yayım Dağıtım, Ankara, 2012.

Turan, Namık Sinan. **İmparatorluk ve Diplomasi- Osmanlı Diplomasinin İzinde**, II. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015.

Turan, Ömer. **Lozan Barış Görüş Görüşlerinde Ermeni Sorunu, Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler**, (Ed. Türkkaya Ataöv), Ankara, 2002.

Türkdoğan, Berna. **Anavatana Katılışının 60. Yıldönümünde Hatay**, Yücel Ofset Yayınevi, İstanbul, 2001.

Uçarol, Rifat. **Siyasi Tarih**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1985.

Uluğ, Naşit Hakkı. **Halifeliğin Sonu**, Türkiye İş Bankası, İstanbul, 1975.

Ulusoy, Kıvanç. **Doğu Akdeniz’de Güç Mücadelesi ve Kıbrıs Sorunu**, International Strategic Research Organization-USAK Yayınları, Ankara, 2015.

Üçok, Coşkun. **Siyasal Tarih (1789-1960)**, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1980.

Vellay, Charles. **Anadolu’nun İstiklali ve Akdeniz Meselesi, (Le Probleme Mediterraneaen)**, Mütercim. Yusuf Ziya, Haz. Emre Gür, Ed. Ahmet Zeki İzgöer, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul, 2018.

Vilar, Piere. **İspanya İç Savaşı**, Çev. Işık Ergüden, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara, 2007.

Villari, Lucio. **La luna di Fiume-1919: il complotto**, (Ed. Guanda), 2019.

Von Kral, August Riter. **Kamâl Atatürk’s Land: The Evolution of Modern Turkey**, Almandadan Türkçeye Tercüme eden: Kenneth Benton, Wien-Leipzig, 1938.

Weisband, Edward. **İkinci Dünya Savaşı’nda İnönü’nün Dış Politikası**, Çev. M. Ali Kayabal, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1974.

Williamson, David G. **Access to History: War and Peace: International Relations 1878-1941**, Hodder Education Publishers, 2009.

Yazıcı, Nevin. **Petrol Çevresinde Musul Sorunu (1926-1955)**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016.

Yenipınar, Uysal. **Akdeniz- İpek Yolu Kültürel Mirası I**, Nobel Yayınları, Ankara, 2011.

Yıldız, Yavuz Gökalp. **Global Stratejide Ortadoğu, Krizler, Sorunlar ve Politikalar**, Der Yayınları, İstanbul, 2000.

Yılmazçelik, İbrahim ve Ahmet Aksın. **Tarihi Gerçeklerle Osmanlı Yunan Harbi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Yorulmaz, Recep ve Oğuzhan Demirdöğen. **Doğu Akdeniz’de Enerji Mücadelesi ve Türkiye-Uluslararası Siyasette Doğu Akdeniz**, Ortadoğu Yayınları, Ankara, 2020.

Zürcher, Erik J. **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, Çev, Yasemin Gören, İletişim Yayınları, İstanbul, 2020.

Makaleler

Akça, Bayram. “Millî Mücadele Döneminde Ermeni Meselesi”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-mucadele-doneminde-ermeni-meselesi/>, ss.1-5.

Ali . Othman .“The Kurds and the Lausanne Peace Negotiations, 1922-23", **Middle Eastern Studies**, Cilt: 33, Sayı: 3, 1997, ss.521–534.

Andrew, C. M. ve A. S. Kanya-Forstner. “The French Colonial Party and French Colonial War Aims, 1914-1918”, **The Historical Journal-Cambridge University Press**, Cilt:17, Sayı:1, 1974, ss.79-106.

Atabey, Figen. “Deniz Kuvvetleri Komutanlığı (1923-1938)”, **Atatürk Ansiklopedisi**,<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/deniz-kuvvetleri-komutanligi-1923-1938/>

Atabey, Figen. “Hatay’ın Anavatana Katılma Süreci”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 7, 2015, s.192-293

Atabey, Figen. “Montreux Konferansı’ndan İkinci Dünya Harbi’ne Türk-Sovyet İlişkileri”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 4, 2014, ss.1-11.

Atabey, Figen. “Türk-İngiliz Siyasi İlişkileri (1936-1939)”, **History Studies**, Cilt: 7, Sayı:1, 2015, ss.25-35.

Attar, Aygün. “Türkiye Sovyet Dostluk Ve Saldırmazlık Antlaşması”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turkiye-sovyet-dostluk-ve-saldirmazlik-antlasmasi/?pdf=3292>

Balkır, Canan. “Mare Nostrum’dan Avrupa Akdeniz Ortaklığına: Olmayacak Duaya Amin Demek!”, **Ankara Üniversitesi Dergisi**, Cilt ve Sayı belirtilmemiştir, ss.299-336.

Banholzer, Simon ve Tobias Straumann, “Why the French said ‘non’: a new perspective on the Hoover Moratorium of June 1931”, **Journal of Contemporary History , Sage Journals**, Cilt: 56, Sayı: 4, ss.1040-1060.

Barlas, Dilek. “Friend or Foes? Diplomatic Relations Between Italy and Turkey, 1923-1936”, **International Journal of Middle East Studies**, Cilt: 36, Sayı: 2, 2004, ss.231-252.

Barlas, Dilek. “Milletler Cemiyeti’nde Türkiye: İyimserlik ve Kuşku Arasında”, **Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi**, Cilt: 14, Sayı: 55, 2017, ss.93-111.

Bayer, Dinçer. “Doğu Akdeniz Deniz Alanının Tarihi Geçmişi, Türkiye’nin Ulusal Menfaatleri Ve Uluslararası Hukuk Uygulamaları Kapsamında Bir Jeopolitik Analiz”, **Türk Asya Stratejik Araştırmaları Merkezi**, Cilt- Sayı belirtilmemiştir, ss. 389-407.

Bayraktar, Bayram. “Atatürk’ün Orta Doğu Politikası”, **Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Dergisi**, 2015, Cilt- Sayı yazmıyor, ss.663-678.

Beard, Jack M. “The Shortcomings of Indeterminacy in Arms Control Regimes: The Case of the Biological Weapons Convention”, **American Journal of International Law**, Cilt: 101, Sayı: 2, 2007, ss. 271–321.

Belenli, Tuğba. “Akdeniz’de Meçhul Denizaltı Saldırıları Ve Nyon Konferansı (1937) -Unidentified Submarine Attacks İn The Mediterranean And The Nyon Conference (1937)”, **Gazi Akademik Bakış**, Cilt: 12, Sayı: 24, 2019, ss.163-190.

Benhür, Çağatay. “1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 24, Sayı belirtilmemiştir, 2008, ss.277-313.

Bıyıklı, Mustafa. “Türkiye’nin İttifak Politikası ve Katıldığı Uluslararası Güvenlik İttifakları (1928-1938)”, **Yeni Fikir Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 17, 2016, ss. 121-136.

Bilge, Mustafa L. “ Sâdâbâd Paktı”, **DİA**, Cilt:35, İstanbul, 2008, ss.381-382.

Bilgin, Mustafa Sıtkı. “İki Savaş Arası Türkiye’nin Ortadoğu Politikası-Title: Turkey’s Policy In The Middle Dönemde East During The Interwar Period”, **Akademik Bakış**, Cilt:9, Sayı:18, 2016, ss.33-44.

Birlik, Gültekin K. “Akdeniz Anlaşmaları Ve Türkiye’deki Uygulamaları”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)**, Cilt: 17, Sayı: 34, Ankara, 2021, ss. 863-900.

Birn, Donald S. “Open Diplomacy at the Washington Conference of 1921–2: The British and French Experience”, **Comparative Studies in Society and History**, Cambridge University Press, Cilt:12, Sayı:3, 2009, ss.297-319.

Borg, Marlies Ter. “Reducing Offensive Capabilities - The Attempt of 1932”, **Journal of Peace Research**, Cilt: 29, Sayı: 2, 1992, ss.145–160.

Bostan, İdris. “Akdeniz”, **DİA**, Cilt: 2, İstanbul, 1989, ss. 231-234.

Bostan, İdris. “Korfu”, **DİA**, Cilt: 26, Ankara, 2002, ss. 201-202

Bulut, Sedef ve Ceyhun Öğreten. “Türk-Sovyet İlişkilerinde Yol Ayrımı: 1925 Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktının İptali ve Amerikan Basını”, **History Studies**, Cilt: 11, Sayı: 5, 2019, ss.1457-1489.

Can, Aydın. “Atatürk Dönemi Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (1923-1938)”, ss.663-678

https://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/aydin_can_ataturk_donemi_ortadoğu_politikalari.pdf

Carlton, David. “Great Britain and the Coolidge Naval Disarmament Conference of 1927”, **Political Science Quarterly**, Oxford University Press, Cilt: 83, Sayı: 4, 1968, ss. 573-598.

Cassels, Alan. “Was There a Fascist Foreign Policy? Tradition and Novelty”, **The International History Review**, Taylor & Francis, Ltd., Cilt: 5, Sayı: 2 , 1983, ss.255-268.

Cevizliler. Erkan ve Ali Servet Öncü. “Birinci Dünya Savaşı’ndan Sonra Avrupa Barışı İçin Önemli Bir Adım: Locarno Konferansı”, **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 9, 2013, ss. 1-38.

Cevizliler. Erkan ve Seyhan Akbulut. “Lozan Barış Konferansı’nda Kapitülasyonlar Meselesi ve İsmet Paşa”, **Atatürk Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 2, 2019, s.161-193.

Ceylan, Ebubekir. “Denizlere Hâkim Olan Cihana Hâkim Olur”, Ed. Özkan Tekin, **Cihannüma**, Sayı: 4, 2020, ss.22-29.

Çakmak, Mehmet Ali. “İki Dünya Savaşı Arasında Ortadoğu”, **Gazi Üniveristesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 29, Sayı: Prof. Dr. Reşat Genç Özel Sayısı, 2009, ss.1344-1371.

Çelebi, Mevlüt. “Millî Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri”, **Belleten** , Cilt: 62, Sayı: 233, Ankara, 1998, ss. 157-206.

Çelebi, Mevlüt. “ Türkiye-İtalya İlişkileri”, **Atatürk Ansiklopedisi**, ss.1-8

Dilek, Mehmet Sait. “Büyük Güçlerin Politikaları ve Briand-Kellogg Paktı”, **Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 37, 2013, ss.145-169.

Dilek, Mehmet Sait. “Akdeniz’de Yaşanan Güvenlik Sorunu Ve Büyük Güçlerin Politikası (1936-1939)”, **Turkish Studies**, Cilt: 7, Sayı: 4, 2012, ss. 1519-1540.

Dinç, Sait. “Atatürk Döneminde (1920- 1938) Türk Dış Politikasında Gelişmelere Genel Bir Bakış; İkili ve Çok Uluslu İlişkiler”, ss.1-30
https://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/sait_dinc_ataturk_donemi_turk_diss_politikasi.pdf

Doğanalp, Tuğba. “Uluslararası Hukukta Kitle İmha Silahları ve Silahsızlanmaya Yönelik Girişimler”, **Journal of International Management and Social Researches-Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 4, 2016, ss.15-28.

Doğanay, Rahmi. “Milli Mücadele Ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk-Amerikan İlişkileri (1918-1927)”, **Turkish Studies**, Cilt: 9, Sayı: 4, Ankara, 2009, ss.371-388.

Doğanay, Rahmi. “Milli Mücadele Ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk-Amerikan İlişkileri (1918-1927)”, **Turkish Studies**, Cilt: 9, Sayı: 4, Ankara, ss.371-388.

Duman, Önder. “Atatürk Döneminde Türk Rusya İlişkileri”, **Atatürk Ansiklopedisi**, ss.1-3, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-turkiye-rusya-iliskileri-1919-1938/?pdf=3805>.

Duman, Selçuk. “Doğu Akdeniz’de Emperyal Girişimler ve Türkiye”, **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 62, 2019, ss. 213 – 230.

Ediz, İsmail. “İtalya’nın Oniki Ada’yı İşgali ve Güney Arnavutluk Sorunu (1912-1918) Italian Occupation of Dodecanese and Question of South Albania (1912-1918)”,

Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries), Cilt: 11, Sayı:1, 2016, ss.35-59.

Erdal, İbrahim. “Batı Avrupa (İngiltere - Fransa) ile Yugoslavya, Makedonya ve Macaristan Kamuoyunda Balkan Antantı”, **History Studies**, Cilt: 2, Sayı: 3, 2010, ss. 147-159.

Erim, Nihat . “Milletler Cemiyeti Üzerinde Düşünceler”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, 1943, ss.31-46.

Erken, Ali. “İki Dünya Savaşı Arası Türk ve Alman Dış Politikaları Arasındaki Yaklaşım Farkları”, **Bilim ve Sanat Vakfı**, Cilt ve Sayı belirtilmemiştir, ss.67-83.

Eroğlu, Hamza. “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, 1985, ss. 435-450. <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/ERO%C4%9ELU-Hamza-YURTTA-SULH-C%C4%B0HANDA-SULH.pdf>

Ertan, Temuçin Faik. “Sadabat Paktı”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sadabat-pakti/>

Fleet, Kate. “Money and Politics: The Fate of British Business in the New Turkish Republic”, **Turkish Historical Review**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2011, ss.18-38.

Gözen, Ramazan. Türkiye’nin Ortadoğu Politikası: Gelişimi ve Etkenleri, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt: 17, 2002, ss.233-268.

Gretton, Peter. “The Nyon Conference-The Naval Aspect”, **The English Historical Review, Oxford University Press**, Cilt: 90, Sayı: 354, 1975, s.103-112.

Gurbanov, Elşen. “Tarihten Günümüze Siyon Aşkı Ve Siyonizm Türleri”, **İsrailiyat: İsrail Ve Yahudi Çalışmaları Dergisi**, Cilt belirtilmemiştir, Sayı: 2, 2018, ss.146-166.

Güçlü, Yücel. “Fascist Italy’s 'Mare Nostrum' Policy and Turkey”, **Belleten**, Cilt: 63, Sayı: 238, Ankara, 1999, ss. 813-846.

Güçlü, Yücel. “Nyon Conference Of 1937 On The Prevention Of Piratical Acts İn The Mediterranean And Turkey”, **Belleten**, Cilt: 66, Sayı: 246, Ankara, 2002, ss. 531-548.

Güçlü, Yücel. “Turkey's Entrance into the League of Nations”, **Middle Eastern Studies**, Cilt: 39, Sayı: 1, 2003, ss. 186-206.

Gülmez, Nurettin. “Yeni Gün’de İtalya-Yunanistan Gerginliği”, **ÇTTAD**, Cilt:12, Sayı: 24, 2012, ss.109-122.

Haytoğlu, Ercan. “Cemiye1t-i Akvam (Milletler Cemiyeti ve Türkiye)”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cemiyet-i-akvam-milletler-cemiyeti-ve-turkiye/>, (18.05.2023).

Heijl, Niklas Bremberg. “ Between a Rock and a Hard Place: Euro”, **Mediterranean Security Revisited**, Cilt: 12, Sayı: 1, 2007, ss. 1-16.

Helmreich, Paul C.. “**From Paris to Sèvres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919–1920**”, The Journal of Modern History, Published By: The University of Chicago Press, Cilt: 18, Sayı: 2, 1976, ss. 99-139 .

Hess, Andrew, C.. “The Battle of Lepanto and Its Place in Mediterranean History,(İnebahtı Muharebesi ve Akdeniz Tarihindeki Yeri)”, **Past&Present**, 1972, Sayı:57, ss.53-73. <https://www.jstor.org/stable/650416>,

Hirst, Samuel J. “Anti-Westernism on the European Periphery: The Meaning of Soviet-Turkish Convergence in the 1930s.”, **Published online by Cambridge University Press**, Cilt: 72, Sayı: 1, 2013, ss.32 – 53.

İnan, Afet. “Balkan Antantı (1934)”, **Belletten**, Cilt:32, Sayı:126, 1968, ss.285-292.

İşcan, İsmail Hakkı. “Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler Ve Çağdaş Yansımaları”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2004, ss. 47-79.

James W. Cortada, “Ships, Diplomacy And The Spanish Civil War: Nyon Conference, September, 1937”, **Rubbettino Editore, II Politico**, Cilt: 37, Sayı: 4, 1972, ss. 673-689.

Kalkan, Mehmet Talha. “Akdeniz’de Osmanlı- İspanya Mücadelesi (1516-1571)”, **Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 111, 2020, ss. 240-252.

Karaca, Erdem. “Briand-Kellogg Paktı Etrafında Dünyada Barışı Tesis Etme Çabaları Ve Türkiye Peacebuilding Efforts With Briand-Kellogg Pact And Turkey”, **Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 44, Sayı: 2, 2020, ss.127-150.

Karta, Nurullah. “17. ve 18. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Avrupa İle İktisadi İlişkileri”, **Turkish Studies**, Cilt:8, Sayı: 11, Ankara, 2013, ss.163-173.

Kasalak, Kadir. “İngilizlerin Filistin Politikası ve Filistin Mandası”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 25, 2016, ss. 65-78.

Kayış, Yasin. “Türk Karikatüründe İtalya’nın Habeşistan’ı İşgali (1935-36)”, **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi/Journal of International Relations and Diplomacy**, Cilt: 3, Sayı: 1, 2020 ss.1-23

Kelkitli, Fatma Aslı. “İki Savaş Arası Dönemde İtalya'ya Karşı Balkanlarda Bir Dengeleme Politikası Denemesi: Balkan Antantı”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 72, Sayı: 2, 2017, ss.423 – 443

Kemal, Cemal. “Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 40, 2007, ss. 643-691.

Kılıç, Sezen. “Cumhuriyet Döneminde Yabancı Okullar”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 2005, Cilt: 21, Sayı: 61, 2005, ss. 259-280.

Kılıç, Sezen. “Musul Sorunu ve Lozan”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 24, Sayı:71, 2008, ss.319-340.

Kıran, Abdullah. “Milletler Cemiyeti ve Önlenebilen Savaş”, **Girne Amerikan Üniversitesi Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 6, 2008, ss. 19-36.

Köçer, Mehmet ve Şule Egüz, “Atatürk Dönemi Türkiye-Fransa Eğitim İlişkileri”, **Turkish Studies**, Cilt: 8, Sayı: 10, 2013, ss.387-393.

Küçük, Cevdet. “Sykes-Picot Anlaşması”, **DİA**, Cilt:38, Sayı belirtilmemiştir, İstanbul, 2010, ss. 204-206.

L., H. “The Four-Power Pact”, Bulletin of International News”, **Royal Institute of International Affairs**, Cilt: 9, Sayı: 21, ss. 3-10.

Lammers, Donald N. “The Nyon Arrangements Of 1937: A Success Sui Generis, Albion”, **The North American Conference On British Studies**, Cilt: 3, Sayı: 4, 1971, ss. 163-176, <https://doi.org/10.2307/4048234>

Lippe, John M. Vander . “The "Other" Treaty Of Lausanne: The American Public And Official Debate On Turkish-American Relations”, **The Turkish Yearbook Of International Relations**, Cilt: 23, Sayı: 23, 1993, ss.31-63.

Logan . Darren L. “Thoughts on Iraqi Kurdistan: Present Realities, Future Hope”. Iran & the Caucasus, Publisher: **Brill**, Cilt:13, Sayı:1, ss.161-186.

Mathew, William M. **War-time Contingency and the Balfour Declaration of 1917: an Improbable Regression**, Journal of Palestine Studies, Published By: Taylor & Francis, Ltd., Cilt:40, Sayı: 2, 2011.

Mengeş, Yeter. “Mussolini’nin “Dört Güç Paktı” Projesi Ve Türkiye’nin Siyasal Eylemciliği”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 36, Sayı:102, 2020, ss. 137-200.

Mert, Özcan. “Osmanlı Belgelerine Göre Banco Di Roma'nın Trablusgarb'daki Faaliyetleri”, **Belleken**, Cilt: 51, Sayı: 200, Ankara, 1987, ss.829-848.

Mills, William C. “Nyon Conference: Neville Chamberlain, Anthony Eden, And The Appeasement Of Italy İn 1937”, **The International History Review**, Cilt:15, Sayı:1, 1993, ss. 1-22

Özcan, Halil. “İtalya’nın Arnavutluk ‘u İşgalinin Türk Basınına ve Türk Dış Politikasına Yansıması”, **DTCF Dergisi**, Cilt: 63, Sayı: 1, 2023, ss.104-152.

Özdem, Ali Gökçen. “Büyük Devletlerin Değişmeyen Mücadele Alanı: Ortadoğu”, **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 2, 2016, s.1-39.

Özekin, Muhammed Kürşad. “Doğu Akdeniz’de Değişen Enerji Jeopolitiği ve Türkiye”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 33, 2020, ss.1-51

Özey, Ramazan. “Mackinder’in Heartland Teorisi’nin Düşündürdükleri Mackinder's Heartland Theory And Afterthoughts”, **Marmara Coğrafya Dergisi / Marmara Geographical Review**, Cilt belirtilmemiştir, Sayı: 35, 2017, ss.95-100.

Özgiray, Ahmet. “Türk-Fransız Siyasi İlişkileri 1930-1938”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1, 1994, ss.31-44.

Öztürk, Mustafa. Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi- Ottoman Administration In Arabian Countries, **History Studies**, Ortadoğu Özel Sayısı / Middle East Special Issue, 2010, ss.346-349.

Özyürek, Mustafa. “İki Dünya Savaşı Arası Dönemde Silahsızlanma Yolunda Önemli Bir Adım: Washington Deniz Konferansı 1921-1922-The Importance Step For In Disarmament The Period Of The Second World War: Washington Naval Conference 1921-1922” , **The Journal Of Academic Social Science Studies International Journal Of Social Science**, Cilt belirtilmemiştir, Sayı: 49, 2016, ss.391-401.

Palabıyık, Mustafa Serdar. “Sadabad Paktı (8 Temmuz 1937): İttifak Kuramları Açısından Bir İnceleme”, **Ortadoğu Etütleri**, Cilt: 2, Sayı: 1, 2010, ss. 147-179.

Polat, Doğan Şafak. “Kuruluşundan Çöküşüne Milletler Cemiyeti Sistemi-The League Of Nations” System From Its Foundation To Its Collaps”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 76, 2020, ss. 1951- 1967.

Quartararo, Rosaria. “Imperial Defence in the Mediterranean on the Eve of the Ethiopian Crisis (July-October 1935)”, **The Historical Journal, Cambridge University Press**, Cilt: 20, Sayı: 1, 1977, ss. 185-220

Rothwell, V.H. “Mesopotamia in British War Aims 1914-1918”, **The Historical Journal**, Cilt: 13, Sayı: 2, 1970, ss. 273-294.

Sakal, Cansel. “Doğu Akdeniz’de Yaşanan Gelişmeler”, **Arel Usam Stratejik Bakış**, Cilt:1 Sayı:2, 2020, ss.27-33. https://Arelarsiv.Arel.Edu.Tr/Xmlui/Bitstream/Handle/20.500.12294/2599/Sakal_C_2020.Pdf?Sequence=1

Sarınay, Yusuf. “Atatürk’ün Hatay Politikası I”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, (Yay.Haz.B.Türkdoğan), Cilt: 12, Sayı: 34, 1996, ss. 3-65.

Schlegel, Dietrich. “1924-1933 Yılları Arasında Alman Basınında Türkiye”, **Erdem İnsan ve Toplum Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 8, 1987, ss.415-435

Semiz, Yaşar ve Birol Akgün, “Dostluktan Krize: İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türk-Rus İlişkileri”, **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 14, 2007, ss. 239-270.

Songur, Funda. “Atatürk İçin Türk Denizciliğinin Anlamı ve Erken Cumhuriyet Dönemindeki Yansımaları”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Cilt belirtilmemiştir, Sayı: 41, 2022, ss.141-177.

Sonyel, Salahı R. “İngiltere Dış İşleri Bakanlığı Belgelerine Göre: Osmanlı Padişahı Abdülhamit, 48 Saat İçinde Kıbrıs’ı İngilizlere Nasıl Kiraladı”, **Belleten**, Cilt:42, Sayı: 168, Ankara, 1978, ss.725-744.

Soysal, İsmail Hakkı. “Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)”, **Belleten**, Cilt: 49, Sayı: 193, Ankara, 1985, ss.79-110.

Steiner, H. Arthur. “The Geneva Disarmament Conference of 1932”. **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Cilt: 168, Sayı:1, ss. 212–219.

Stivachtis, Yannis A. “What Is The Basic Thinking Of The Lausanne Treaty” , **The Turkish Yearbook**, <https://Dergipark.Org.Tr/En/Download/Article-File/845714>, Cilt: 26, Sayı belirtilmemiştir, 1996, ss.101-122.

Stone, Glyn. “Britain, Non-İntervention And Spanish Civil War”, **Sage Journals**, Cilt: 9, Sayı: 1, 1979, ss.129-149.

Şahin, Feyza Kurnaz. “1929 Dünya Ekonomik Buhranı Sonrasında Türk-Yunan Ekonomik İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi (1929-1939)”, **Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 5, Özel Sayı, 2021, ss.55-90.

Şahin, Güngör ve Yücel Özel, “Çatışmadan İşbirliğine: Türkiye, Rusya ve İran”, **Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1, 2018, ss. 53-70.

Şahin, Güngör. “Orta Doğu ve Doğu Akdeniz’in Önemi: Tehditler, Riskler, Fırsatlar ve Türkiye - The Importance Of The Middle East And Eastern Mediterranean: Threats, Risks, Opportunities And Turkey”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 29, 2019, ss. 199 – 230.

Şahin, Güngör. “Soner Eruçar, Hava Hâkimiyet Teorisi Kapsamında Çin Ve Tayvan Hava Kuvvetlerinin Değerlendirilmesi”, **Uluslararası Çalışmalar Dergisi**, 2023, Cilt: 7, Sayı: 2, ss.71-86.

Şahin, İsmail ve Cemile Şahin- İsmail Şükür, “Ortadoğu’da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu: Sykes - Picot Antlaşması”, **International Journal Of Social Science**, Cilt belirtilmemiştir, Sayı: 38, 2015, ss. 241-262.

Şahin, İsmail ve Ersin Müezzinoğlu. “Lokarno Ve Musul Kıskaçında Türk Dış Politikası”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 4, 2016, ss. 641-676

Şahin, Mehmet. “Türkiye’nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim”, **Akademik Orta Doğu**, Cilt: 4, Sayı: 2, 2010, ss.9-22.

Tosun, Ulvi Ufuk. “Akdeniz’in Güvenliği İçin Kararlı Bir Adım: Nyon Konferansı (1937)”, **TurcologyResarch**, Cilt belirtilmemiştir, Sayı: 75, 2022, ss. 549-557.

Tunç, Salih. “ Birinci Dünya Savaşı’nda İngiliz Ve Fransız Politikası”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Cilt:121, Sayı:238, 2019, ss.77-78.

Tunç, Ahmet. “San Remo Konferansı’nın 18-26 Nisan 1920 İstanbul Basını’ndaki Yansımaları”, **Kesit Akademi Dergisi**, Cilt belirtilmemiştir, Sayı: 21, 2019, ss. 456-479.

Turan, şerafettin. “Lozan Antlaşması”, **DİA**, Cilt: 27, Ankara, 2003, ss. 214-217

Tüter, Mustafa. “Türk-Amerikan İlişkilerinin Kökenleri”, **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 34, Sayı: 2, 2015, ss.153-176.

Tütüncü, Gülsüm. “İngiltere ve Türkiye’de Erken Dönem Sendikacılık zerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, **Tarih Okulu Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 23, 2015, ss. 493-539.

Uluslan, şayan. “Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne (Cemiyet-İ Akvam) Girişi, -ncesi ve Sonrası”, **ÇTTAD**, Cilt: 7, Sayı: 17, 2008, ss.237-258.

Umar, Ömer Osman ve Melek Yenisu, “Gizli Antlaşmalar erevesinde San Remo Konferansı’nda Ortadoğu’yu şekillendirme abaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 36, Sayı: 101, 2020, ss. 29-70.

Umar, Ömer Osman. “Milli Mücadele Dönemi Atatürk’n Ortadoğu Politikası Atatürk’s Middle East Politic İ In The Period Of The National Struggle”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 1, 2010, ss.443-470.

Uysal, Ahmet. “Doğu Akdeniz Ortadoğu’nun Neresinde?”, **Orsam(Ortadoğu Araştırmalar Merkezi)**, Cilt: 11, Sayı: 91, 2020, s.9.

Wasserstein, Bernard. “Herbert Samuel and the Palestine problem”, **The English Historical Review**, Cilt:91, Sayı:361, 2010, ss. 753–775.

Wright, Quincy. “The Mosul Dispute”, **The American Journal of International Law**, Cambridge University Press, Cilt: 20, Sayı:3, ss. 453–464.

Yamaç, Müzehher ve Hazel Cartmill. “The Balfour Declaration”, **Balkan Journal of Social Sciences/Balkan Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 13, 2018, s.134-143.

Yaycı, Cihat. “Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu ve Türkiye”, **Bilge Strateji**, Cilt: 4, Sayı: 6, 2012, ss. 270

Yazıcı, Nevin. “1926-1956 Dönemi Türk Dış Politikasında Musul Sorunu”, **CTAD**, Cilt:7, Sayı:14, 2011, ss.133-179.

Yellice, Gürhan. “1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Akdeniz’de İngiliz-İtalyan Uyuşmazlığı Ve Türkiye’nin İtalya’yı Sözleşmeye Dâhil Etme Çabaları, 1936-1938”, **Tarih Okulu Dergisi (Tod)**, Cilt: 33, 2018, ss.589-626.

Yılmaz, Eren Alper. “Doğu Akdeniz’deki Gelişmeler Doğrultusunda Türk Dış Politikasının Dünyü Ve Bugünü”, **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi**, Sayı: 48, Cilt belirtilmemiştir, 2020, ss. 27-48

Yüceer, Nâsır. “San Remo Konferansı”, Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/san-remo-konferansi/>, ss.1-4.

Yücel , İdis. “Yabancı Okullar ve Kültürel Milliyetçilik: Bursa Amerikan Kız Koleji Tanassur Hadisesi (1928)”, **Bellekten**, Cilt: 80, Sayı: 287, Ankara, 2016, ss.307 – 328.

Tezler

Çakırca, Fatoş . **Doğu Akdeniz Meselesinde Türk Dış Politikası Ve Türk Dışışleri Bakanlığı Söylem Analizi: Etki Alanı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) , T.C. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkileri, Nevşehir, 2022.

Gibson, Martin William. **British Strategy and Oil, 1914-1923**, (Yayınlanmış Doktora Tezi), University of Glasgow-Glasgow Theses Service, 2012, <http://theses.gla.ac.uk/id/eprint/3160>

Gürer, Mümtaz Onur. **İtalyan Krallığı'nın Doğu Akdeniz Politikası (1861–1913) ,** (Yüksek Lisans Tezi), T.C. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslar Arası İlişkiler Anabilim Dalı, İzmir, 2007.

Hacıcaferoğlu, Süleyman. **İki Savaş Arası Dönemde Türkiye-İngiltere İlişkileri (1923-1939)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, İstanbul, 2019.

Karabulut, Nilüfer. **İki Genel Savaş Arası Dönemde Silahsızlanma Konferansları Ve Türkiye (1923-1939)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) , T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2007.

Yakup Öztürk, **1770 Girit Ayaklanması**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tarih Yüksek Lisans Programı Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2015.

Şen, Aslıhan. **Hukuki Ve Siyasi Boyutlarıyla Doğu Akdeniz Mücadelesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), T.C. Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Bölge Çalışmaları, Karabük, 2022.

Çevrimiçi

Antlaşmanın tam metni için, <https://www.ismetinonu.org.tr/lozan-baris-antlasmasi-tam-metni/>, (10.05.2023).

Aygün, Burak Kayhan. “Geçici Barış; 1919-1929 Arası Dönemde Dünyada Silahsızlanma Çabalarına Bir Bakış”, **Academia Eğitim Araştırmaları Dergisi**, Cilt Ve sayı yok,

https://www.academia.edu/62034132/GE%C3%87%C4%B0C%C4%B0_BARI%C5%9E_1919_1929_ARASI_D%C3%96NEMDE_D%C3%9CNYADA_S%C4%B0L_AHSIZLANMA_%C3%87ABALARINA_B%C4%B0R_BAKI%C5%9E,

Başçıl, Haluk. “1923-1938 Yeniden Yapılanma Sürecinde Türkiye – İtalya İlişkileri, Gelenek ve Gelecek”, <https://gelenekvegelecek.com/1923-1938-yeniden-yapilanma-surecinde-turkiye-italya-iliskileri-1-haluk-bascil/>, (22.09.2023),

Doğan, “Nejat. Doğu Akdeniz’de enerji stratejileri ve Bölgesel Güvenliğin Geleceği”, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/enerji-ve-enerji-guvenligi-arastirmalarimerkezi/2014/01/15/7383/dogu-akdenizde-enerji-stratejileri-ve-bolgesel-guvenligingelecegi>, (2.10.2023)

Kant, Immanuel. “Perpetual Peace: A Philosophical Sketch”, http://fs2.american.edu/dfagel/www/Class%20Readings/Kant/Immanuel%20Kant,%20Perpetual%20Peace_.pdf, (16.05.2023).

Kurt, Emre. “Kara Hâkimiyeti Ve Hayat Sahası Teorileri Çerçevesinde 2.

Wilhelm’in Osmanlı İmparatorluğu

Politikası”, https://www.academia.edu/4320724/Kara_H%C3%A2kimiyeti_ve_Hayat_Sahas%C4%B1_Teorileri_%C3%87er%C3%A7evesinde_2_Wilhelm_in_Osmanl%C4%B1_%C4%B0mparatorlu%C4%9Fu_Politikas%C4%B1, ss. 4-8.

League of Nations, Treaty Series, General Index, 1932-1934, No.6, 1935, s. 290

Miller Center University Of Virginia, <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/july-7-1930-message-regarding-london-naval-treaty> , (11.09.2023).

Öztürk, Osman Metin. “Balkan Antanti”, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/balkan-antanti/>, (17.05.2023)

The New York Times, No. 25 1936,
<https://www.nytimes.com/1936/11/25/archives/saavedra-lamas-wrote-peace-pact-nobel-prize-winners-treaty-to.html>

United Nations Library & Archives Geneva, Sub-sub-series S445 - London Naval Conference, 1930 [21 January - 22 April 1930, <https://archives.ungeneva.org/48zq-2mms-8sey>, (15.05.2023).

<https://interactive.aljazeera.com/aje/2016/sykes-picot-100-years-middle-east-map/>, (24.09.2023).

https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1917Supp02v01/pg_494, (25.09.2023)

<https://forum.strategyturk.com/konu-modern-tarih-korfu-olayi-1923>, (25.07.2023).

A/RES/67/35, 1925 Geneva Protocol, United Nations Office for Disarmament Affairs, <https://disarmament.unoda.org/wmd/bio/1925-geneva-protocol/>, (12.04.2023).

A/RES/59/70, <https://disarmament.unoda.org/wmd/bio/1925-geneva-protocol/>, (12.04.2023).

<https://web.archive.org/web/20190124102118/http://comicism.tripod.com/390428.html>, (15.02.2024)

<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%2094/v94.pdf>, s. 57, (12.04.2023)

<https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1930/may/15/london-naval-conference>, (13.05.2023).

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/cemiyet-i-akvam-milletler-cemiyeti-ve-turkiye/>, (16.05.2023).

https://cdnacikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/20_21_Bahar/turk_dis_politikasi/12/index.html, (19.07.2023)

https://cdnacikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/20_21_Bahar/turk_dis_politikasi/12/index.html, (20.06.2023).

<https://patrimonio.archivioluce.com/luce-web/detail/IL5000033311/2/25-29-maggio-1932-visita-del-ministro-turco-ismet.html?startPage=0>, (14.09.2023)

https://cdnacikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/20_21_Bahar/turk_dis_politikasi/12/index.html, (22.09.2023).

https://cdnacikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/20_21_Bahar/turk_dis_politikasi/12/index.html, (23.09.2023).